

PUNCTUL CRITIC

Trimestrial de diagnoză
socială, politică și culturală

nr. 3 (21) 2017

Disidență, opozitie, critică antisistem

PUNCTUL CRITIC

**Trimestrial de diagnoză
socială, politică și culturală**

nr. 3 (21) 2017

**DISIDENTĂ,
OPOZIȚIE,
CRITICĂ ANTISISTEM**

Editor: Fundația Culturală „Idee Europeană”
Co-editor: Fundația „Platon Pardău”

Punctul critic – Trimestrial de diagnoză socială, politică și culturală

Fondator: Eugen Uricaru

Consiliul științific:

Bernard Castelli, Institutul de Cercetare pentru Dezvoltare (IRD) din Paris

Cristian Dumitrescu, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

Raffaela Gherardi, Universitatea din Bologna

Manuel Herrera Gomez, Universitatea UNED din Madrid

Marco Lucchesi, Universitatea Federală din Rio de Janeiro

Andrei Marga, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Irina Moroianu-Zlătescu, membru titular al Academiei Internaționale de Drept Comparat (AIDC Haga/Paris);
SNSPA București

Giacomo Marramao, Universitatea Roma III

Vasile Pușcaș, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

Gheorghe Lencan Stoica, Universitatea din București

Colegiul redacțional:

Director: Mihai Milca

Redactor-șef: Iacob Florea

Redactor-șef adjunct: Sebastian Simion

Redactor-șef adjunct: Mihai-Bogdan Marian

Redactor principal: Bogdan Ionuț Berceanu

Redactor principal: Luminița Iordache

Tehnoredactare: Carmen Dumitrescu

Corecțură: Alina Preda, Nicoleta Arsenie

Distribuție: Adrian Ionuț Preda

Adresa poștală:

OP-22, CP-113, Sector 1, București

Tel/Fax: 021/212.56.92

ISSN print 2068-8989

PUNCTUL CRITIC se distribuie în librării.

e-mail: office@punctulcritic.ro

www.punctulcritic.ro

Expedierea se face prin poștă.

Tipărit în România

Toate drepturile rezervate. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Nicio parte a acestui volum nu poate fi reproducă sau transmisă sub nicio formă și prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv prin fotocopiere, înregistrare sau prin orice sistem de stocare și accesare a datelor, fără permisiunea scrisă a Editurii Ideea Europeană. Orice nerespectare a acestor prevederi conduce în mod automat la răspunderea penală față de legile naționale și internaționale privind proprietatea intelectuală.

SUMAR

EDITORIAL

- ◆ O chestiune delicată? (*Eugen Uricaru*) 5

DISIDENȚĂ, OPOZIȚIE, CRITICĂ ANTISISTEM

- ◆ Disidență curentelor naționaliste în globalizare și politica minorităților active (*Mihai-Bogdan Marian*) 17
- ◆ Ghijă Ionescu, deschizător de drumuri în teoria politică a opozitiei (*Ilie Popa*) 39
- ◆ Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft – noua opozitie politică (*Eugen Gasnaș*) 45
- ◆ Opozitie și disidență în perioada bolșevismului (*Ioan Popa*) 51
- ◆ Eșecul sovietizării totale a Europei. Schisma titoistă (*Mihai Milca*) 60
- ◆ Nici eroi, nici trădători (*Petre Negură*) 68
- ◆ Ion Vatamanu și (al)chimia traducerilor în laboratorul dictaturii (*Maria Pilchin*) 79
- ◆ Pseudodisidență anticeaușistă și deliciile postcomunismului (Studiu de caz) (*Şerban Cionoff*) 85

FONDUL ȘI FORMA

- ◆ Faptul divers, cuceririle științifice și ocolirea discursului ideologic în presa comunistă din România (*Sonia Cristina Stan*) 93
- ◆ Instituții, mișcări sociale, revendicări civice (*Luminița Iordache*) 107

PERSPECTIVE EUROCOMUNITARE

- ◆ Drepturile omului – prezent și viitor în Uniunea Europeană (*Irina Moroianu Zătescu*) 117

CONEXIUNI GEOPOLITICE

- ◆ Yemenul după Primăvara Arabă (*Irina Bogdan*) 129

PERMANENTA ACTUALITATE A CLASICILOR

- ◆ Capitalismul și confucianismul. Opinia lui Max Weber (*Andrei Marga*) 139
- ◆ Valori și instituții politice în Orientul Mijlociu. „O paralelă între Ibn Khaldun și Machiavelli” (*Ioan Alexandru Florea*) 150

CENTENARUL MARII UNIRI

- ◆ Înfăptuirea idealului național suprem: Marea Românie Unită și recunoașterea sa internațională (1918-1920) (*Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă*) 163

RESTITUIRI

- ◆ In memoriam: Miron Gh. Constantinescu (13 decembrie 1917 – 18 iulie 1974) și relansarea sociologiei românești în anii '60-'70 (*Dan Banciu*) 213
- ◆ Giovanni Sartori, aşa cum l-am cunoscut (*Gheorghe Lencan Stoica*) 247

LUMEA CĂRȚILOR

- ◆ Opera lui Antonio Gramsci tradusă în România. Colecția Biblioteca gramsciană (*Florin Grecu*) 255
- ◆ Alexandru Mocioni. Omul și muzica lui (*Irina Airinei*) 273

EVENIMENT

- ◆ Spre un Pact Mondial privind Dreptul la Mediu (*Irina Moroianu Zătescu*) 281

O chestiune delicată?

Eugen URICARU

A trecut destul de mult timp pentru a ne permite să privim viața noastră de până la 22 decembrie 1989 cu calm și fără implicări emotionale. Multe lucruri care ni s-au părut a fi eroice ori îndrăznețe ni se arată astăzi într-o cu totul altă lumină, măcar pentru că știm mai multe despre ce ni s-a întâmplat ori pentru că distanțarea în timp ne ajută să avem o privire mai cuprinzătoare, așezând astăzi epoca trecută într-un context mai amplu, mai edificator. Nu se poate ignora faptul că perioada comunistă a României este împărțită în cel puțin două mari etape de parcurs, prima fiind aceea ce se întinde între instaurarea regimului, marcată de abdicarea Regelui Mihai și retragerea trupelor sovietice staționate pe teritoriul național, în 1958. Cea de a doua perioadă s-ar putea defini ca fiind aceea ce s-a desfășurat între etapa pregăitoare Declarației din Aprilie 1964 și evenimentele de la finele anului 1989, respectiv sfârșitul regimului comunist din România. Fiecare dintre aceste perioade a avut etape specifice marcate de valuri de represiune ori de relativă liberalizare. Formele represiunii și caracterul libe-

ralizării au fost întotdeauna rezultatul evoluției politice interne, expresie a conflictelor dintre grupurile de presiune politică din rândul nomenclaturii de partid, fiind influențate de evoluția situației politice internaționale, în primul rând de tensiunile și deciziile emanând de la nivelul cercurilor de putere de la Kremlin și apoi, mai ales după semnarea Actului Conferinței de la Helsinki privind Drepturile Omului de către România, de natura relațiilor economice cu marile democrații occidentale. Este un loc comun afirmația că există deosebiri vizibile, chiar dacă nu esențiale, între regimul de drepturi și libertăți din România comunistă a anilor '50 și România anilor '60 – '70 ai secolului trecut, astăzi după cum există deosebiri între anii pomeniți și deceniul următor.

În fapt, avem de a face cu diferite aspecte ale manifestării unui singur regim dictatorial care a durat patru decenii și în care exercițiul politic s-a sprijinit în primul rând pe terorizarea populației în diferite forme și cu diferite grade de intensitate. Putem aprecia că în prima perioadă s-a exercitat o violență primitivă, de cele mai multe

ori la nivel direct, fizic, o violență care a marcat profund mentalul colectiv prin acțiuni represive de mare amplitudine, nedisimulate, în vreme ce în a doua perioadă teroarea s-a exercitat prin metode mai subtile, în cea mai mare parte prin exploatarea psihologică a reminiscențelor terorii directe, cunoscute din plin de generația anterioară. Frica de represiune și de instrumentele care o puteau exercita a devenit principalul mijloc de control social. Desigur, realitatea acestor perioade este mult mai complexă, în dinamica vieții sociale și politice intervenind mulți factori subiectivi, dar și obiectivi, cei subiectivi ținând de structurile de putere interne, iar cei obiectivi de intervenția cercurilor politice internaționale, în special cele din fosta Uniune Sovietică și a sateliștilor ei, cum era, de altfel, într-o anumită privință, și România.

Trebuie să observăm că în țara noastră a fost pus la punct un mecanism de control al populației deosebit de sofisticat și deosebit de eficient. În primul rând, facem precizarea că discutăm despre a doua perioadă a dictaturii postbelice, deoarece prima perioadă este comună tuturor celorlalte țări din sistemul controlat de U.R.S.S. Această a doua perioadă, care începe cu Declarația din Aprilie 1964, urmată de un important gest de liberalizare politică prin grăjirea generală a deținuților politici din același an, este caracterizată de o insidioasă politică de șantajare a populației, care

trecea de la starea de prizonieră a regimului la aceea de ostatică, iar apoi, o mare parte dintre ostatici devineau colaboratorii săi, conform simptomelor sindromului Stockholm. Care erau căile și mijloacele prin care un regim politic ilegitim a reușit să atingă astfel de obiective, știindu-se că în mod normal ilegitimitatea este generatoare de împotrivire, sub diferite forme, din partea majorității subiecților?

Teroarea instaurată în prima perioadă a regimului comunist din România a avut câteva caracteristici proveniente fie din lipsa cvasiunanimă a sprijinului popular, fie din susținerea cvasi-exclusivă din partea forței de ocupație. Lipsa de sprijin popular a fost contracarată prin represiunea selectivă și exagerată a grupurilor reprezentative – intelectuali, ofițeri, cler, proprietari de bunuri imobile, liber-profesioniști, funcționarii Statului Român, politicieni etc. Persoanele încadrabile acestor categorii, precum și persoanele care se manifestau într-un fel sau altul ca opozanți declarați ai regimului comunist sufereau diferite grade de persecuții, culminând cu arestarea sau internarea în lagăre de muncă ori condamnarea declarată sau tacită la moarte. Represiunea aceasta era deschisă, asumată, însoțită de campanii de presă, precum și de exhibarea celor care erau subiectul acesteia, de la acuzarea publică din partea cetățenilor până la purtarea în cătușe sau lanțuri la mâini și la picioare pe străzile localităților pe parcursul zilei.

Efecte spectaculoase se obțineau din introducerea restricțiilor la hrană, prin cartelarea alimentelor pe categorii de beneficiari, prin restrângerea dreptului la educație, prin apariția dosarului de admitere la liceu sau facultate, unde celor apartinând familiilor clasificate ca burgheze li se interzicea prezentarea la examenul de admitere, prin restrângerea dreptului la muncă, prin aplicarea unei grile politice la angajare. Toate acestea, precum și presiunea psihologică prin răspândirea și exagerarea informațiilor date publicitatii despre suferințele, pedepselor îndurate de cei arestați, ori doar penalizați prin restrângerea de drepturi, au avut ca rezultat o reacție de apărare și o dorință de supraviețuire în condițiile oferite de regim. Pe de altă parte, același regim s-a străduit să ofere avantaje celor care consumneau să nu se declare deschis împotriva regimului, din diferite motive, cum ar fi dreptul la educație nestingherit, dreptul la muncă privit ca o favoare, dreptul la o viață mai comodă (locuință, cartele mai generoase, creșe, cămine, tabere de vară, interne pentru elevi, asistență sanitară gratuită pentru copii) etc. Tot în cadrul acestei campanii de manipulare a populației în vederea obținerii unui sprijin politic fie doar prin neparticipare se înscrise și vasta operațiune de a se crea o intelectualitate – artiști, scriitori, istorici, profesori ori chiar preoți etc. de tip nou, care să sprijine regimul și care să înlocuiască așa-numita intelectua-

litate formată în perioada interbelică, mai ales corpul profesoral și creațorii de valori culturale. Operațiunea nu doar scotea în afara vieții publice vechea intelectualitate, artiștii care nu reușeau să dovedească aderența la noul regim, ci oferea nou-veniților avantajele politico-sociale foarte asemănătoare cu cele de care beneficiașeră personalitățile României interbelice. Putem aminti, doar pentru a înțelege dimensiunile falsificării și manipulării, Premiile de Stat, titlurile de Artist Emerit, funcțiile de prim rang în Stat, funcțiile de conducere din sistemul culturii. De ele au beneficiat zeci de medioci ori submedioci, în vreme ce marile valori ale culturii și învățământului românesc, dacă nu se aflau în închisoare, erau marginalizate, cu dreptul de a publica susținut, ori obligate să se educe la munca de jos. Toate aceste aspecte și încă multe altele, cunoscute de generațiile mai vîrstnice, necunoscute ori doar imaginate de cele tinere, ne dau posibilitatea să constatăm că, în prima perioadă a regimului comunist din România, asistăm la o luptă pentru consolidarea puterii prin câștigarea încrederei majorității populației. Dar oare de ce ar fi avut nevoie de câștigarea încrederii un regim care s-a simțit destul de confortabil prin simpla instaurare a terorii? Unul dintre răspunsuri ar fi acela că teroarea este foarte costisitoare, are nevoie de întreținerea unui anume și exagerat aparat de control asupra persoanelor, un aparat în con-

tinuă expansiune și nu neapărat fidel. Orice istoric sau expert în probleme de securitate le-a putut spune liderilor regimului că orice aparat de control sfârșește prin a-și controla stăpânii.

Nicolae Ceaușescu a recurs la o violenție politică având o imagine corectă a nemulțumirilor fundamentale ale românilor – abuzurile administrației politice din vremea lui Gheorghiu-Dej, cu toate problemele colaterale de la senzația de atotputernicie a unor minorități la excesiva operațiune de represiune a grupului intelectual, iar a doua uriașă și profundă nemulțumire fiind ocupația sovietică, percepță ca ocupație rusească și nu neapărat ideologică, precum și consecințele sale, care au blocat manifestările firești ale spiritului și identității naționale. Vicleenia despre care am pomenit mai sus constă în exploatarea emoțională a acestor sentimente profunde și manipularea lor în sensul sprijinirii puterii personale a liderului de Partid și de Stat. Astfel, după momentul 22 August 1968, când Nicolae Ceaușescu a ținut un discurs catalogat de opinia internă și internațională ca fiind unul curajos, majoritatea populației României a rămas convinsă că se inaugurează un nou curs politic, apropiat de cel al Iugoslaviei lui Tito. Rezultatul concret a fost uimitor – o cerere masivă a intelectualilor de a fi primiți în partid, o opinie extrem de favorabilă față de conducerea politică a României, o mobilizare generală, chiar și numai verbală, în apărarea Români-

ei socialiste. Acest sincer entuziasm a fost combustibilul motorului puterii, care a reușit să se păstreze în acțiune până în anii '80. Dar câștigul cel mai important obținut prin acest șiretic a fost crearea în opinia publică a convingerii că oricine este împotriva lui Ceaușescu este omul rușilor. O lovitură de maestru care a rezolvat pentru multă vreme chestiunea adversarului politic intern, dacă el mai exista, și care a asigurat pentru multă vreme o susținere, chiar dacă era, în cea mai mare parte, exprimată doar ca o stare de „non-combat”. Tot în acest sens trebuie să amintim că Partidul Comunist dintr-un partid elitor, conform doctrinei leniniste, a fost transformat într-un partid de masă. Numărul membrilor de partid atinge, la un moment dat, cifra de 4 milioane. Care era avantajul grupului de putere? Creștea numărul săntăjabililor, deoarece un membru de partid exclus se găsea într-o situație mult mai rea decât un nemembru de partid, iar în al doilea rând scădea vizibil autoritatea cadrelor de partid intermediare, de la secretarul B.O.B la membrii C.C., conferindu-se o reală putere doar celor din cercul intim al liderului suprem.

Cea de a doua violență a șefului Partidului și Statului a fost aceea prin care a oferit o oarecare satisfacție celor persecutați în diferite forme mai mult sau mai puțin violente, anume o acțiune de debarasare a Partidului de numele cele mai legate de anii violenței directe și primitive. Pentru

a obține un rezultat convingător s-a reluat cu mare întârziere, peste zece ani de zile, modelul Raportului secret prezentat de N.S. Hrușciov în fața activului restrâns al conducerii P.C.U.S. în care subiectul principal l-a constituit dezvăluirea unor dintre crimele lui Stalin și ale apropiatilor acestuia, iar scopul principal a fost înlăturarea concurenței interne și câștigarea încrederii, în speranța unei liberalizări temperate a vieții sociale, din partea unor sectoare importante ale societății sovietice, dar și din partea unor cercuri politice externe. În România, ținta principală a fost intelectualitatea, dar și activul de partid, care a fost asigurat că nu va mai fi amenințat de spectrul Securității, subordonând acest instrument al terorii conducerii de Partid. Condamnarea unor persoane și a unor fapte s-a făcut public și selectiv. O analiză a acestor obiective ne arată, chiar și la o privire superficială, că se urmărea recâștigarea unor grupuri bine definite în vederea înlăturării unor amenințări, chiar și de slabă intensitate, la adresa monolitismului exercitării puterii. Astfel, au fost înlăturate din activul de partid persoanele care erau sau puteau fi în legătură cu centrele de putere străine, în special cele care aveau contacte cu mișcarea comunistă de influență sovietică, toti responsabilii politici din anii '50, ofițerii de rang superior din Ministerul de Interne și Securitate al căror nume era direct legat de fapte publice reprobatibile. Această măsură a dat posibilitatea

afirmării unui nou val de activiști de partid, apropiati liderului, promovările unor cadre tinere în Miliție și Securitate care, astfel, devineau oameni de încredere ai noii conduceri. În fapt avem de-a face cu un proces de consolidare a puterii personale a liderului suprem, proces care, paradoxal, se bucura de sprijinul opiniei publice.

Toate aceste măsuri de consolidare a puterii prin metode de capturare a simpatiei, combinate cu cultivarea persuasivă a spaimei de represiune, destul de vie în memoria colectivă, au fost însotite de câteva decizii politico-economice deosebit de eficace. Astfel s-a declanșat un amplu proces de urbanizare a populației rurale prin industrializare forțată ori prin sistematizarea satelor. Ultima redută a vieții autonome, cum era familia țărănească, familia care nu depindea de sursele de apă, energie sau alimentare furnizate de către stat, cum se întâmplă în cazul vieții urbane, a fost supusă unui asalt puternic în scopul desființării unei categorii a populației care ar fi putut supraviețui în afara zonei de control statal. Țărănamea era singura resursă a unei ipotetice forme de împotrivire, deoarece era singura categorie socială care nu depindea în totalitate de stat. Să se ajungă la situația în care țărani să nu aibă încotro și să cumpere pătrunjelul de la Aprozor era, într-adevăr, un vis totalitar împlinit. Ideea dependenței totale de stat a progresat și în mediul urban, unde în anii '80 au început

construcțiile unor uriașe cantine de stat care urmău să convoace întreaga populație a unei zone la masa zilnică. Se preconiza construirea de noi tipuri de apartamente, fără bucătării individuale. Acest colectivism nu era decât expresia maximă și intimă a controlului totalitar.

Acest tablou, destul de aproximativ, ne permite totuși să deslușim caracteristicile împotrivirii la regim, căreia, din comoditate, neștiință sau intenție i se dă denumirea de – disidență. La începuturile primei perioade a domniei regimului comunist în România împotrivirea s-a manifestat deschis, activ pe diferite căi și cu diferite mijloace. Atâtă vreme cât au mai existat partide politice (chiar în 1950 mai exista în Marea Adunare Națională o factiune țărănistă Anton Alexandrescu), împotrivirea s-a manifestat prin mijloace pașnice, preponderent politice. Din momentul adoptării unor măsuri legale de forță care au vizat desființarea partidelor, controlul presei, controlul organizațiilor, al demonstrațiilor publice etc, împotrivirea a căptătat forme armate și conspirative. Avem de-a face cu OPOZIȚIA față de regimul comunist, o opozitie sprijinită și în același timp indusă în eroare de către cercurile politice occidentale. La începutul Războiului Rece, în România se desfășoară acțiuni de rezistență armată concretizată prin ciocniri cu trupele Ministerului de Interne și, mai rar, chiar cu acelea ale Ministerului Forțelor Armate. Această Opoziție era

sprijinită atât de populația rurală, cât și de organizații clandestine urbane. Luptătorii din Opoziție proveneau din diferite zone sociale, foști militari de profesie epurați din Armată sau în rezervă, studenți, funcționari, țărani, în general simpatizanți ai partidelor politice desființate abuziv de regimul comunist sau adepti ai Mișcării Legionare care după un scurt interludiu, după sfârșitul războiului, au intrat din nou în vizorul persecuțiilor începute încă din vremea dictaturii antonesciene. Această Opoziție, cunoscută sub numele de – partizanii din munți –, a fost reprimată fără ezitare, mulți dintre membrii săi fiind împușcați mortal în lupte directe, capturați fiind ori în urma unor procese. Alții au fost condamnați la ani grei de închisoare. La fel s-a întâmplat cu sprijinitorii acestora, cu prietenii, rudele, cunoșcuții partizanilor din munți. După arestarea sau emigrarea politicienilor interbelici, această Opoziție a reprezentat adversarul hotărât al regimului comunist. În acest adversar a fost distrus după modelul represiunii staliniste a anilor de după Războiul Civil când viitorul mareșal Tuhacevski, la rândul său trimis în fața plutonului de execuție pentru mai bine de un deceniu, i-a reprimat pe țărani răsculați din gubernia Tambov, care au fost otrăviți în masă cu gaze de luptă. Consecința zdobirii, literalmente, a acestei opozitii a fost instaurarea unei terori concrete și inducerea unei spaime de regim în subconștientul multor generații. Regi-

mul a declanșat periodic noi valuri de teroare, legate de evenimente majore cum au fost Revoluția maghiară sau retragerea trupelor de ocupație sovietice de pe teritoriul național. Erau măsuri preventive. De altfel, această idee a măsurilor preventive a câștigat considerabil teren în viziunea organelor repressive, ajungându-se la o situație de necrezut, în care Miliția și Securitatea își măresc exponential numărul de angajați și colaboratori, ridicând cifrele bugetului alocat la sume exorbitante în vreme ce faptele contra-revolutionare scad la fel de exponential. După decretul de grăriere a detinuților politici din 1964 riscul unei revolte ori al unor acțiuni anti-regim atinge cele mai joase cote. Anii 1969-1971 sunt marcați de o degringoladă ideologică aparentă, dar cu rezultate uluitoare în plan economic și cultural. Prin destinderea controlului s-a încercat și s-a reușit atragerea celor care își doreau mai mult și mai bine. Asistăm în acei ani la o desfășurare în replică a unei Noi Politici Economici românești, foarte asemănătoare cu N.E.P.-ul lansat de Lenin după anii grei ai războiului civil din Rusia. Exact ca în Tara Sovietelor, după această relativă liberalizare și înflorire economică urmează o nouă politică de constrângeri, privațuni și puritate ideologică. Poporul român este târât într-un război nedeclarat, dar efectiv, cu propria sa ființă. Liderul suprem de partid și de stat preia toate frâiele puterii, exercitând-o direct, neîngrădit nici măcar de regulile obiec-

tive ale economiei, fie ea și planificată. Desigur, economia și cultura sunt cele două mari sectoare care suferă nemijlocit. Privațunile materiale și absurditățile controlului ideologic au dus la o nouă împotrivire a unor mici grupuri, fie exasperate, fie susținute din exteriorul țării. Se conturează un profil de PROTESTATAR fără o platformă politică, dar care are curajul să-și arate nemulțumirea nu față de programul politic, ci față de rezultatele acestui program politic. Între acești protestatari (este un termen întâlnit des în rapoartele ofițerilor de caz ai Securității) se numără în special două categorii – unii care aparțin muncitorii, iar alții care aparțin intelectualității artistice, în primul rând scriitori. Acești protestatari nu sunt opozanți, dar, în sistemul unui regim totalitar, ei sunt considerați ca fiind adversari, deși ei nu fac altceva decât să atragă atenția asupra încălcărilor legislației sociale în vigoare. Calea legalistă a fost aleasă în speranța că regimul își va respecta propriile norme, iar autorii sesizării-protest nu ar putea fi catalogați drept infractori. Desigur, se înșelau în mod grav. Cazul protestatarilor din Valea Jiului, în momentul agitației sindicale a minerilor, cel al protestelor muncitorilor din Brașov, cazul celor din S.L.O.M.R. sunt semnificative pentru două minime trăsături – liderii și participanții semnificativi la aceste acțiuni de protest au fost ținuți într-un anonimat complet înainte de 1989, iar după evenimentele din Decembrie

au fost aproape total ignorați de opinia publică ori de instituțiile statului cu menirea de a recupera și valoriza actele de nesupunere anticomunistă, atât de rare și de aceea atât de periculoase pentru alte persoane care au recuperat și valorificat propriile gesturi de indisciplină ideologică. Nu doresc decât să amintesc o situație hilară, dar semnificativă – Ionel Cană, lider incontestabil al S.L.O.M.R., a cerut în justiție o recompensare bânească pentru suferințele îndurante în timpul anchetelor și al internării în Spitalul de Psihiatrie. Cererea i-a fost respinsă. În aceeași perioadă un politician dintr-un partid aflat la guvernare a solicitat același lucru pentru hărțuirea la care a fost supus de organele represive ale Statului. I s-a acordat.

Soarta protestatarilor români aruncă o lumină crepusculară asupra felului în care schimbarea de regim din România a dorit și a vrut să aibă o legitimitate în fața judecății viitorimei. Construcția noii ierarhii în structurile de putere postrevoluționare a avut o componentă emoțională și legitimistă care trimitea direct la gesturile de împotrivire la regimul communist. Multe cariere politice sau administrative s-au construit pe aceste premise, pe capitalul de încredere ce trebuie acordat celor care au vorbit, scris sau acționat în contradictoriu cu regimul aflat la putere până în 22 decembrie 1989. Dacă opozanții au fost exterminați fizic, dacă protestatarii au fost tratați

cu indiferență ori chiar intimidați în acțiunea lor postrevoluționară pe diferite căi și mijloace, singurii care au contat în ecuația de putere postdecembristă au apartinut unei categorii eterogene din punctul de vedere al motivațiilor, anume DISIDENTII.

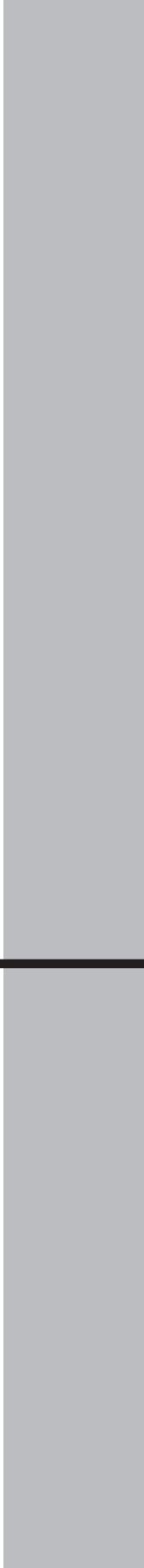
Acțiunea disidenților, aşa cum este înțeles acest termen în dicționare și în literatura politică, nu este nici de opoziție, nici de protest, ci de opțiune diferită în cadrul aceleiași organizații ori aceleiași linii ideologice. În disidență românească întâlnim vechi activiști de partid, stalinisti notorii, cu practică în domeniul (Silviu Brucan și autorii Scrisorii celor cinci), foști oameni politici activi în ultima perioadă dejistă, colaboratori apropiati ai lui Nicolae Ceaușescu, căzuți în dizgrație. Dar tot în disidență se află intelectuali, mai cu seamă din lumea artelor, dar și ingineri sau oameni de știință fascinați de aerul inovator adus de perestroika lui Mihail Gorbaciov, reformă politică în care vedeaau soluția ieșirii din criza regimului din România, un regim din ce în ce mai autarhic și mai autist. Putem constata că majoritatea disidenților din România s-au bucurat de un anume sprijin intern sau extern, acest fapt asigurându-le dacă nu o imunitate relativă, măcar o îmblânzire a acțiunilor de control asupra acestora. Dacă Silviu Brucan se bucura de o protecție uluitoare, dovedă stau deplasările sale la Washington, Moscova și revenirea ne-stingherită la București, unde, desigur,

avea un domiciliu special, într-o vilă din Dămăroaia, nu din Cartierul Primăverii, alți disidenți se întâlneau des cu cel puțin un membru al conducerii de vârf a Partidului. Asta nu-i scutea de necazuri, dar îi ferea de represiunea propriu-zisă. Rolul disidenței în răsturnarea regimului este cu totul minor, însă în perioada postdecembristă a devenit foarte important. Legitimarea multor gesturi, acțiuni și măsuri luate în perioada postdecembristă vine direct din conținutul compozit al disidenței. Răfuieli politice, profesionale sau chiar personale, cu implicații în viața socială, au fost realizate folosindu-se geografia în continuă mișcare a disidenței. La fel ca lupta anticorupție, lupta împotriva poliției politice comuniste s-a dovedit a fi un eșec și un beneficiu. Un eșec la nivelul societății și un beneficiu pentru unii dintre actanți. Tentativa despoticului bântuie ambele acțiuni de asanare a societății și rezultatele sunt pe măsură.

Lupta pentru deținerea controlului politic în România postrevoluționară a fost, în fapt, reflexul bătăliei dintre Uniunea Sovietică și Statele Unite și aliații săi în vederea stabilirii liniei de demarcație dintre cele două blocuri politice și militare. Situația din România și Bulgaria, două țări arondate, se pare, sferei de influență sovietice în urma întâlnirii la vârf din Malta, însoteste fidel situația relațiilor dintre cele două mari Puteri. Puciul eşuat

de la Moscova și destrămarea Uniunii Sovietice au schimbat datele problemei, dar nu cu totul. Înțelegerile privind echilibrul de forțe, extinderea NATO, prezența militară a Statelor Unite în anumite zone ale Europei de Est își fac efectul în continuare, iar el este direct resimțit de procesul dezvoltării economice și a consolidării democrației în România.

Din păcate, ne lipsesc instrumentele necesare efectuării unei analize corecte a situației de fapt în care ne găsim. Probabil, clarificarea situației interne se va datora unor factori externi, ceea ce ne face să fim extrem de sceptici privind aflarea adevărului despre noi însine. Până la urmă putem spune că aflarea adevărului este o chestiune delicată. Primul motiv pentru care ne ferim de aflarea acestui adevăr este acela că, foarte probabil, acest adevăr nu ne va conveni. Societatea românească este foarte obosită și foartedezorientată, iar acest lucru o împinge ușor, ușor către soluția aproape unanim acceptată – amnezia. În fapt, este starea cu care a conviețuit cel mai mult în istoria sa apropiată. Poetul Konstantinos Kavafis a scris – Până la urmă, asta poate fi o soluție. Se referea la invazia barbarilor. Principala caracteristică a barbarilor era tocmai lipsa memoriei istorice. Foarte repede va trebui să alegem ce vrem să fim. Aceasta este adevărata chestiune delicată, astăzi.

**Disidentă,
opozitie,
critică
antisistem**

Disidența curentelor naționaliste în globalizare și politica minorităților active

Mihai-Bogdan MARIAN

Cuvinte-cheie: naționalism, minorități active, modernitate, postmodernitate, globalizare

Abstract: Susținătorii actualului proiect global au instrumentat în spațiul public postmodern o îndiguire și o marginalizare a curentelor de sorginte naționalistă, promovând agresiv politici de susținere și stimulare a minorităților de orice fel în contra stătu-quóului lumii moderne fundamentat pe dreptul suveran al națiunilor la autodeterminare. Deși marginalizate, stigmatizate și etichetate ca regresive, discriminatorii și antiprogresiste, curentele naționaliste însă nu au dispărut complet, iar în fața asaltului politicilor minorităților active au reușit să se regrupeze sub hainele unei veritabile disidențe antiglobalizare. Astfel, pe fondul neajunsurilor globalizării, disidența naționalistă se constituie ca principal nucleu capabil să transforme simplele mișcări anomice de tip anarchic, antiestablishment, care cuprind tot mai multe state ale lumii, într-o veritabilă și coerentă opoziție antiglobalizare.

1. IMPASUL GLOBALIZĂRII ȘI RENAȘTEREA NAȚIONALISMULUI

După aproximativ două decenii și jumătate de marș triumfal prin lume, proiectul globalizator dă semne vădite de epuizare, necesitând o revigorare sau chiar o reinventare de ansamblu a liniilor sale directoare pentru evitarea unui colaps total. Ideile-forță ale acestui marș triumfal, dar, totodată, istovitor deopotrivă pentru susținătorii și opozanții săi, inițiat dinspre Occident și spațiul anglo-saxon către restul lumii¹, au fost

¹ La o sumară scrutare a fondului istoric, putem observa cu ușurință faptul că, începând cu secolele al XV-lea și al XVI-lea, epicentrul mutațiilor care au avut capacitatea de a reconfigura realitățile sociale la scară mondială se situează în zona Europei Occidentale și a avut ca principal vector de manifestare, într-o primă fază, imperiile maritime de tip colonial, în special cel britanic și cel olandez, care au reușit să-i surclaseze cu timpul și să-i scoată din cursa globală pe ceilalți competitori, precum portughezii, spaniolii ori francezii, sau măcar să le restrângă în mod decisiv aria de manifestare. Desigur că influențele au fost reciproce între Europa și restul lumii, dar, începând cu secolul al XV-lea, inițiativa în ceea ce privește configurația actualei construcții globale, în mod constant și consecvent, a purtat întotdeauna marca valorilor asumate mai întâi în spațiul de cultură și civilizație european. Acest lucru ține de domeniul evidenței dacă privim la impactul pe care l-a avut contactul cu Europa pentru culturile și civilizațiile amerindiene, africane, australe, indiene, chineze și japoneze. Un cocktail de misionarism religios, practici comerciale și acțiuni militare, completat mai târziu printr-un export de ideologii și doctrine politico-economice a avut rolul de a penetra și modifica până și cele mai conservatoare societăți, precum cea chineză, japoneză sau hindusă, racordându-le în cele din urmă la

reprezentate de multiculturalitate și individualism, de democrația liberală de tip pluralist, de societatea deschisă și economia de piață transnațională. Beneficiind de importante resurse financiare și un amplu suport logistic telecomunicațional și mediatic, dar și instituțional, aceste idei au reușit să impună mainstream-ul global sau, mai bine spus, acea normă considerată *politically correct*, care împarte lucrurile în alb și negru, în bine și rău, în *asa da* și, respectiv, *asa nu* la nivelul modelelor conceptuale în funcție de care în acest răstimp a fost configurat un spațiu public cu pretenții de globalitate, în interiorul căruia au fost și sunt modelate și orientate mai deosebite și astăzi percepțiile indivizilor de pretutindeni.

Toate aceste idei-forță, prin care până la urmă se definește însăși postmodernitatea, s-au dezvoltat și propagat însă într-o opoziție mai mult sau mai puțin fățișă cu principiul suveranității naționale de stat și al frontierei-zid, cu diversitatea și specificitatea modelelor economice naționale ori cu organizarea politică a statului pe principiul democrației populare înțeleasă ca voință a majorității, singura capacitate să dea consistență conceptului de suveranitate națională, adică exact în antiteză cu acele principii și repere de fond care au consacrat pe parcursul

inertia globalizării. În acest sens, a se vedea Guillochon 2003: pp. 22-33; Thoraval și Ulu'beyan 2003: pp.40-66; Leclerc 2003; Kissinger 2003; Cooper 2007; Khanna 2008).

modernității organizarea lumii pe modelul statelor naționale. De altfel, însăși postmodernitatea nu se sfiește să se prezinte în antiteză profundă cu epoca modernă, propunându-ne deconstruirea formelor și fondurilor specifice modernității, pe care le combată ca fiind perimate, pentru a putea pro-

mova altele noi, capabile să susțină o nouă ordine globală, transnațională, integratoare la un nivel suprastatal, care își asumă, cel puțin declarativ, urmărirea idealului egalității de drepturi și șanse pentru toți locuitorii planetei, fără nicio discriminare.

Astfel, curentele și abordările de sorginte naționalistă au fost treptat marginalizate în spațiul public post-modern de către comunicatorii fi-deli globalizării, fără însă a dispărea complet. În ciuda etichetelor atribuite de aceștia, care cel mai adesea le prezintă ca regresive, discriminatoare și antiprogresiste, ele au reușit să se regrupeze sub hainele unei veritabile disidențe antiglobaliste. Dintr-o perspectivă socio-istorică ar fi de remarcat aici că, în timp ce părinții națiunilor moderne au căutat să construiască o ordine a lumii fun-

damentată pe existența, manifestarea și recunoașterea ca atare a unor majorități naționale, ridicate inițial la luptă împotriva orânduirilor monarchice absolutiste care le tutelau și exploatau, pentru ca mai apoi să eșueze în însângerate dispute de teritorialitate unele cu celealte, promotorii globalizării în postmodernitate, din contră, au căutat ca principale puncte de sprijin în acapararea și remodelarea spațiului public tocmai acele minorități susceptibile a fi stimulate să devină active și militante contra principiilor statutare ale modernității, promovând

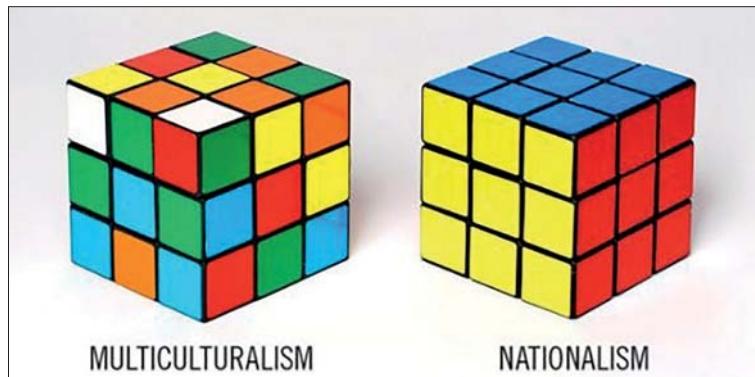
schimbarea de stătu-quó în paralel cu acțiunea de subminare a coeziunii unor majorități naționale care se încăpătânează încă să susțină o ordine a lumii ce își găsește principala rațiune de a fi în dreptul la autodeterminare al națiunilor.

Așadar, în cele din urmă abordarea globalistă, profitând atât de erodarea naționalismelor pe parcursul perioadei lor de maximă afirmare în cadrul modernității, cât și de suportul unor minorități active în postmodernitate și, totodată, făcând paradă de promovarea drepturilor omului la un nivel dincolo de cel asumat de ordinea modernă a națiunilor, chiar și în ciuda obținerii unor rezultate concrete îndoieilnice și contradictorii pe linia recunoașterii și respectării efective a acestor drepturi în lume, a reușit să surclaseze de ceva timp perspectivele naționale, pentru a impune conștiinței publice ca principiu fondator al lumii postmoderne un multiculturalism deznaționalizat, a cărui formă de manifestare tinde să migreze tot mai mult către un pluralism universalist de tip uniformizant, în dauna naționalismului și a regulilor statutare ale vechii lumi moderne, mozaicate pe principiul națiunilor. Prin contrast cu lumea națiunilor a prins contur, astfel, sub acțiunea procesului de globalizare, o lume a indivizilor ale căror identități se dorește să fie uniformizate tocmai prin cosmopolitismul ce li se propune și pe care aceștia, în cele din urmă, ajung

să și-l asume. O lume în care multiculturalismul nu mai capătă sens prin asumarea deosebirilor dintre națiuni, prin recunoașterea și evidențierea legăturilor dintre o populație dată și arealul său geografic de manifestare istorică, în care aceasta și-a definit și consolidat, sub imperativul necesității de adaptare la mediu, propriul profil cultural, asumat ca național, care o deosebește și o particularizează în raport cu alte națiuni. Astfel, în această lume nouă, diferențele modele etno-culturale ajung să fie descărcate la nivel personal de valențele identitare ce ar decurge prin asumarea lor intrinsecă, devenind parte definitorie a ființei individului, în calitatea sa de exponent al unei culturi naționale anume, de care este legat prin naștere, iar multiculturalismul ca atare, de la realitatea prin care se definea odinioară diversitatea organică a lumii, devine acum un moft, o atitudine de bonton, o chesuriune de opțiune personală, cel mult un exercițiu experimental care vine să susțină definirea profilului de individ universal. Un profil universal care îl surclasează pe cel național în unele aspecte prin perspectivele multiple și desubiectivizate pe care le oferă asupra lumii, însă cu prețul unei alienări profunde a noului om în plan cultural-identitar și emoțional care, pe fond, îi refuză acestuia o înțelegere profundă a oricărei culturi. Din perspectiva acestui multiculturalism asumat și promovat de globalizare, fenomenul

etno-cultural și sentimentul național care se află într-o strânsă corelație cu acesta, din trăire și emoție interioară, dar și colectivă deopotrivă, devin ex-

ponate de muzeu, simple relicve ale trecutului care pot fi admirate, fără însă să li se mai putea pătrunde sensurile și semnificațiile profunde.

Dar, după acest parcurs excepțional, ajuns în chiar preambul instaurării unei noi ordini mondiale, ce se vrea a fi postnațională, astăzi globalismul se vede pus în imposibilitatea de a-și savura succesul de etapă târzie, căzând la rândul său victimă a aceleiași bine cunoscute reguli a jocului politic potrivit căreia *exercițiul guvernării erodează capitalul de încredere la nivelul percepției publice, ajutând opoziția să revină în prim-planul scenei politice*. În cazul de față, această erodare a fost determinată de o serie de aspecte negative care au însoțit globalizarea în ultimele două decenii și jumătate, venind să sublinieze limitele ideilor de fond ale acesteia, limite care în concret s-au tradus în discrepanțe majore de evoluție demografică și socio-economică între diferitele regiuni ale lumii, revoluții eşuate și războaie, colapsul

unor state cu prăbușirea în anarhie a societăților aferente lor, fluxuri migratorii de ampolare și terorism, toate acestea conducând la instaurarea unei stări de instabilitate generalizată și la configurarea unei societăți globale a riscului și incertitudinii, prea puțin confortabilă pentru individul comun vizat de ingineriile sociale instrumentate de elitele globaliste. În acest context, noua ordine globală ce prinde contur la orizont apare tot mai mult ca o imagine hâdă și profund distorsionată a lumii ideale pe care postmodernitatea și-a asumat-o la nivel declarativ în contrast cu mult prea-însângerata modernitate, ridicându-se taman la polul opus așteptărilor celor mulți care au crezut și sperat în ea. Pentru pasionații de sociologie acest lucru constituie un puternic avertizor că ne aflăm în pragul unei revoluții sociopolitice de anvergură, ce prezintă

potențialul de a zdruncina lumea din temelii, fiind bine cunoscut la nivelul acestei științe faptul că premisele mariilor revoluții de sistem nu rezidă neapărat în inegalitatea socială și politică accentuată, ci mai ales în înșelarea nivelului de aşteptare al celor mulți odată cu epuizarea unui orizont de timp palpabil la finalul căruia, după sacrificiile asumate de aceștia sub idealul atingerii unui scop nobil, realitățile nu concordă cu aşteptările lor, iar frustrarea și nemulțumirea acumulate pe această cale își urmează cursul firesc spre descătușare și descărcare în spațiul public. Pe măsură ce imaginea iluzorie a idealului promis de globalizare se destramă tot mai mult pentru a scoate în evidență o realitate cruntă și neprietenoasă, numărul nostalgiilor după perioada de maximă afirmare a națiunilor și al celor revoltați împotriva nedreptăților zilei începe să crească și să tot crească, tinzând către depășirea aceluia prag critic până la care multimea și nemulțumirea lor ar putea fi gestionate corespunzător în actualii parametri instituționali ai lumii.

În lumina acestor realități și legități sociopolitice, cel mai probabil că este o chestiune de timp, relativ de scurtă durată, până ce, sub standardul unei noi revoluții, evenimentele se vor precipita în mod iremediabil pentru cursul actualului proiect globalizator. Pe fondul unor decalaje și crize socio-economice majore, semnele timpului deja vin să ne arate în acest sens un nou val de populism ale cărui

trenduri de manifestare gravitează tot mai tumultuos pe axa național – global, evidențierind acutizarea unei lupte antitetice ce pare că a blocat pentru moment evoluția umanității pe traecțul dintre opțiunile modernității și cele ale postmodernității, în confruntarea dintre așa-numitele sisteme naționale și, respectiv, sistemul global. Astfel, populismul și lupta antisistem, fie că se manifestă împotriva establishment-ului statal, fie împotriva celui global, au devenit deja constante în societățile prezentului, îmbrăcând forme tot mai diverse ce evidențiază deopotrivă un potențial anarchic și distructiv pentru orice fel de ordine socială, fie ea locală, regională sau globală. În economia acestei confruntări își face simțită prezența tot mai mult acea nostalgie după epoca de glorie a națiunilor, iar disidența naționalistă împotriva globalizării, beneficiind încă de ceea ce a mai rămas din infrastructura și capitalul de încredere de care se bucurau odinioară statele naționale și ideea de națiune, vine să umple de conținut și să dea forță și coerentă acelor curente populiste antiglobalizare. Ea le transformă din simple mișcări anomice de tip anarchic, antiestablishment, într-o veritabilă opozиie antiglobalizare atunci când la nivelul statelor naționale reușește să devină o platformă prin care se susține restabilirea consensului între o majoritate a cărei conștiință națională este trezită din letargie și un leadership politic care asumă o orien-

tare naționalistă, de stopare a politiciilor globaliste ce mizează pe destrucțarea capitalului politic, economic și social al statelor naționale. Iar astăzi vedem tot mai des astfel de reorientări politice către redescoperirea și valorizarea sentimentului național în chiar zona-pivot a proiectului globalizator, exemplele SUA sau Marii Britanii, precum și ale Ungariei sau Poloniei generând adevărate unde de soc la adresa proiectului globalizator, fără a mai face vorbire și de acele cazuri de opozitie antiglobalizare care nu sunt proprii arealului euro-atlantic, prin aceasta găsindu-și o altfel de motivare și justificare, mai ușor de înțeles.

Însă, pe cât de mare și benefică s-a dovedit în istorie a fi forța unor asemenea alianțe între națiune și liderii săi politici de la un moment dat în susținerea și înfăptuirea unor proiecte sociopolitice autonome, democratice și cu o puternică amprentă umanistă, pe atât de mare s-a arătat a fi și pericolul ca naționalismul pur să eșueze către forme ale unui naționalism expansionist, el însuși de expresie imperialist-exploatatoare la adresa altor națiuni și/sau populații. De fapt aceas-

ta reprezintă principala primejdie pe care naționalismul o poartă cu sine peste tot în lume, riscând să eșueze, aşa cum istoria deja a demonstrat în numeroase cazuri, în extremism, xenofobie și șovinism. Prin urmare, și astăzi ne aflăm în fața unui pericol similar, pentru a cărui ocolire numai lecțiile trecutului ne pot fi de ajutor, astfel încât o revigorare a naționalismului să nu rătăcească din nou calea către alte dezastre umanitare de tipul celor care au însângerat secolul XX sau poate chiar mai sinistre decât cele deja trecute. Așadar, pentru a constitui un răspuns cu adevărat valabil la criza sistemică pe care o traversează astăzi lumea sub acțiunea globalizării, naționalismul în secolul XXI ar trebui să urmeze o altă cale decât cea pe care a rătăcit pe parcursul secolului XX, ivindu-i-se acum o șansă nesperată de a-și răscumpăra păcatele trecute ori, după caz, arătându-i-se ghinionul de a se compromite definitiv, prin repetarea greșelilor de altădată. Iar una dintre principalele provocări cu care se confruntă naționalismul în această încercare majoră rezidă în chiar faptul că pe măsură ce actualul proiect globalizator a căpătat avânt, ajungând să monopolizeze avantajurile spațiului public, acesta s-a arătat din ce în ce mai puțin tolerant până și cu acele forme de naționalism moderat, respingând însăși ideea de naționalism ca fiind incompatibilă cu liniile directoare ale noii lumi globale postmoderne.

2. NAȚIONALISMUL, DE LA PRINCIPIU FONDATOR AL LUMII LA DISIDENȚĂ ANTIGLOBALIZARE

Naționalismul a constituit principiul fondator al modernității care a animat sufletele și a călăuzit acțiunile marilor mase de populație, determinând în cele din urmă remodelarea unităților politico-administrative ale lumii medievale pe principiul statelor naționale consacrate de modernitate. Atingând apogeul forței sale pe parcursul secolului al XIX-lea, care mai este cunoscut și sub denumirea de „secolul națiunilor”, naționalismul a început să se manifeste activ în arhitectura politico-administrativă a lumii încă din secolul al XVII-lea, și a continuat tumultuos până la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, în acest timp reușind să dezintegreze și să zdrobească cea mai mare parte a orânduirilor monarhice care își disputau odinioară supremăția pe arena lumii. Însă acest travaliu de lungă durată nu a fost încununat de un succes deplin al naționalismului, ci a fost în același timp și unul care a contribuit la eroarea constantă a acestuia.

Pacea westfalică (1648) vine să reseteze cadrul politico-administrativ al lumii în dauna marilor imperii medievale și a tutelei exercitatate de Biserica Catolică asupra politicului, instaurând câteva noi principii-reper pentru organizarea lumii, precum cel al suveranității de stat și al egalității juridice a statelor, al neamestecului

extern în treburile interne și al dreptului suveranului de a alege religia oficială a statului, fără însă ca aceasta să impieze asupra vieții private a supușilor, care căpătau astfel o mai largă libertate religioasă. Pe această cale, în matca marilor domenii feudale iau naștere unități statale cu rol de actori internaționali, ale căror coeziune și funcționalitate erau asigurate prin trei mari piloni: principalele suveran, biserică de stat și națiunea conlocuitoare între granițele statului. Astfel, într-o epocă în care populațiile încă erau puternic localizate, naționalismul și ideea de națiune continuă să se dezvolte în consonanță cu originea latină a termenului², având drept nucleu central etnicitatea, ca expresie a conștiinței apartenenței unei populații ce împărtășește în rândurile ei aceleași legături de sânge și tradiții ancestrale, la un anumit areal geografic. Această conștiință a apartenenței la un teritoriu, mai târziu, odată cu detronarea principiilor absolutiști și afirmarea dreptului națiunilor la autodeterminare, se va metamorfoza în sentimentul de proprietate al națiunii asupra pământului natal. În strânsă legătură cu acest sentiment se va dezvolta și consolida un altul, și anume acela de patriotism, care va da forță indivizilor să se jertfească pentru ceea ce ei consideră a fi glia străbună, fiind capabili mai degrabă de

² Național provine din latinescul *natio* care înseamnă grup etnic.

sacrificiul suprem decât să accepte înstrăinarea pământului natal. Astfel, prin patriotism, naționalismul ajunge să se vadă ridicat și venerat pe cele

mai înalte culmi, dincolo de care nu mai poate urma decât o eventuală prăbușire în abis. Și, nu de puține ori, această prăbușire chiar a avut loc.

Dar aceste evoluții, la care facem referire în cele ce preced, își încep parcursul în prima jumătate a epocii moderne, având epicentrul pe continentul european și fiind tributare unor realități specifice încă Evului Mediu, din care își trag seva și argumentația necesității lor. Odată cu industrializarea și expansiunea colonialistă la scară mondială a marilor puteri europene, ce capătă un avans tot mai mare pe parcursul modernității, se configerează noi realități și noi dispute, ale căror afirmare și rezolvare în interesul celor aflați în avangarda cuceririi mapamondului se văd constrânse tot mai mult de principiile fondațioare ale ordinii lumii statuante încă din zorii modernității.³ În acest sens,

zone din Asia, Africa și America Latină. Colonialismul se deosebește de sferele de influență, de formele indirecte de control, semicolonialism sau neocolonialism. Colonialismul a fost practicat de către Spania, Portugalia, Marea Britanie, Franța și Olanda în America începând cu secolul al XV-lea și a fost extins la aproape toată Asia și Africa în timpul secolului al XIX-lea. A fost însoțit de obicei (deși nu în mod necesar) de stabilirea în aceste teritorii a populațiilor albe și de exploatarea resursei economice locale în folosul metropolei; căteodată amândouă fenomenele au avut loc simultan. Termenul este folosit adesea ca sinonim pentru imperialism, deși ultimul acoperă și alte mecanisme informale de control. Pe lângă dezbatările în legătură cu cauzele, beneficiile și impactul imperialismului, discuțiile despre colonialism au acoperit o gamă largă de probleme, între care: diferențele mecanisme de control colonial și contrastul dintre politici asimilaționiste ale Franței și Portugaliei și cele segregationiste ale Marii Britanii; impactul social și politic asupra țărilor colonizate, constând în distrugerea vechilor sisteme sociale și politice, ca și dezvoltarea unora noi; discursul dominației secolului al XIX-lea în jurul ideii de misiune civilizațioare și creșterea legată

³ Potrivit Dicționarului de Sociologie Oxford „Colonialism. Instaurarea de către țări mai dezvoltate a controlului politic asupra unor

industrializarea accelerată și urbanizarea aferentă ei, precum și războaiele, politicile coloniale de exploatare și strămutare a populațiilor, introducerea sclaviei⁴ și, mai apoi, abolirea ei vor

de aceasta a rasismului; problema de ce colonialismul a luat sfârșit în perioada de după 1945, implicând o apreciere a relativei greutăți a presunii internaționale atât din partea Statelor Unite, cât și a URSS; apariția mișcărilor naționaliste care urmăreau independența coloniilor, slăbiciunea puterilor coloniale după cel de-al Doilea Război Mondial." (Marshall 2003, p.110).

⁴ Conform Dicționarului de Sociologie Oxford „Sclavia desemnează mai multe forme de lipsire de libertate, ca de pildă iobagia și robia. De obicei însă este asociată cu acea formă în care nu există niciun drept de proprietate, unde ființa umană este un lucru care poate fi cumpărat sau vândut, ea neavând statut de persoană. Acest tip de sclavie se distinge astfel de altele prin dimensiunea proprietății. Sclavii nu sunt plătiți pentru munca sau pentru serviciile lor (chiar și în cazurile în care pot opera cu bani sau întreprinde tranzacții economice). Astfel, ei pot fi considerați mijloace de producție. Se cunosc cazuri istorice, dar și recente, de înrobire a popoarelor înfrânte în războaie. În capitalismul modern timpuriu, sclavia a fost folosită de către plantatorii și proprietarii de sclavi din America secolelor XV-XIX ca un sistem de muncă eficient (sau, mai precis, ieftin), a cărui ofertă era asigurată de comerțul cu sclavi. Sclavia de pe plantații a putut exista datorită unui sistem juridic codificat și unor mecanisme de implementare. Aceste sisteme moderne de sclavie au mai existat în întreprinderile miniere și în producția industrială. În sclavia de pe plantații, sclavul este proprietatea stăpânului. Dimpotrivă, în înrobirea unor popoare întregi de către cuceritori, sclavul devine proprietatea întregii societăți. Diferența constă în faptul că sclavia de pe plantații există în societăți statale, pe când sclavia prin cucerire ia naștere în societăți prestatele.” (Marshall 2003, p.509). Conform DEX – „**SCLAVIE** s.f. Stare, condiție de sclav; robie; sclavaj. ♦ (Fig.)

contribuî decisiv atât la dezeticizarea constantă a indivizilor, rupându-i din sănul comunităților lor naturale, cât și la modificarea peisajului etnic al statelor, mai ales al acelor state care au reprezentat vîrful de lance al colonialismului de secol XIX. Astfel, în lupta dintre imperii, conceptul de națiune și naționalismul ca stare de spirit care poate anima marile mase chiar și împotriva propriilor suverani și reprezentanți politici încep să fie tot mai intens manipulate, atât în forma lor, cât mai ales în conținut. Trei momente de referință în acest parcurs, respectiv, fondarea Statelor Unite ale Americii la 4 iulie 1776, Revoluția Franceză de la 1789 și Revoluția Rusă de la 1917, vin să introducă în scenă și să popularizeze subtil un nou concept de națiune, respectiv, acela de națiune civică, mutând centrul de greutate al națiunii de pe elementul etnic pe cel politic și economic, de pe criteriul legăturii de sânge și al apartenenței la o anumită populație și un anumit teritoriu, pe cel al conștiinței de clasă și al obținerii cetățeniei prin naturalizare. Desființarea colonialismului în urma celor două conflagrații mondiale, sau mai bine zis metamorfozarea acestuia⁵, și căderea Cortinei

*Stare de dependență politică, socială și economică în care este ținută o țară, o clasă socială, un individ. [Gen. -ie. / < **sclav** + -ie].” (DEX 1998).*

⁵ Potrivit Dicționarului de Sociologie Oxford „Neocolonialism. Termen aplicat deseori situației economice a multor foste colonii după câștigarea independenței politice. Interpretările

de fier la începutul anilor '90 ai secolului trecut, cu inaugurarea supremătiei globale a SUA, care prin excelенă se definesc ca o națiune civică, fiindu-le imposibil să se revendice drept una etnică, reprezentă alte două momente de referință în evoluția conceptului de națiune, care vin să deschidă calea unei afirmări depline a ideii de națiune civică multietnică și multiculturală pe modelul inaugurat de platforma americană, capabilă să poată susține un amestec al populațiilor la scară largă, în acord cu principiile directoare asumate tot mai deschis de proiectul

neocolonialiste ale dezvoltării economice în Lumea a treia sugerează că, deși având un caracter umanitar și aducând economiei la buget, dezcolonizarea politică a lăsat totuși intact controlul monopolist occidental asupra producției și comercializării bunurilor în fostele colonii. Prin intermediul legilor internaționale, al drepturilor proprietății corporațiilor și puterii băncilor comerciale importante, puterile coloniale de dinainte pot păstra influența și controlul economic asupra teritoriilor. În discursul marxist, acest fenomen este denumit de obicei neoimperialism. În neocolonialism, ca și sub administrația colonială directă, relația dintre centru și periferie (sau metropolă și satelit) implică: exportul capitalului din prima în ultima, accentul pus pe serviciile și bunurile occidentale, care împiedică eforturile de dezvoltare indigenă; deteriorarea ulterioară a termenilor de schimb în detrimentul noilor țări independente; continuarea proceselor de occidentalizare culturală care garantează o bună piață de desfăcere pentru Vest oriunde în lume. Operațiunile corporațiilor transnaționale din lumea a treia sunt considerate agenții principali ai neocolonialismului contemporan, întrucât (cel puțin în teoria dependenței) se consideră că acestea exploatează resursele locale și influențează comerțul internațional și guvernele naționale în avantajul lor.” (Marshall 2003, pp.394-395).

globalizator în ultimele două decenii și jumătate.

Astfel, în scenă a fost instrumentat tot mai intens un amplu proces de transmutare a identităților colective de la național către global, proces care a contribuit din plin la destructurarea comunităților naturale și a sentimentului de proprietate asupra locului pe care aceste comunități îl dezvoltă în mod organic, pentru a deschide calea spre afirmare unor comunități artificiale, constituite din indivizi care își asumă o identitate universală, lipsită de conștiință locului. Aceștia din urmă se simt ca aparținând umanitatii în ansamblul ei și, în același timp, niciunei comunități concret definite, se simt acasă peste tot și străini pretutindeni deopotrivă, ceea ce îi aduce laolaltă nefiind de data aceasta legătura de sânge și tradiția împărtășită cu ceilalți, pe care se susține sentimentul proprietății națunii asupra pământului natal, ci valorile abstractive, crezuri și idealuri îndepărtate, cu valoare universală, pe cât de îndepărtate și rupte de concretețea cotidianului lor, pe atât de expuse manipulatorilor de orice fel. În această perspectivă și vremea patriotismului pare că a apus pentru a face loc unui înșelătorumanism universal, care pe cât de descărcat de parti-pris-uri naționale se declară a fi, pe atât de mercantil și interesat economic este de valoarea de exploatare a individului uman s-a dovedit că este.

Tot acest proces de transmutare a identităților colective și de pervertire a naționalului prin anularea încărcăturii sale etnice, cu promovarea în contrapartidă a unei componente civice care tinde să monopolizeze conceptul de națiune până la anularea sa definitivă, a fost facilitat de compromiterea idealurilor propuse de naționalism cu ocazia celor două conflagrații mondiale ale secolului XX. Acestea au venit să pună într-o lumină defavorabilă naționalismul, arătând că nu numai monarhia poate îmbrăca haine absolutiste, ci și că naționalismul poate căpăta la fel de bine tente și abordări imperialist-exclusiviste și dominatoare. Astfel, deși inițial s-a definit sub forma unui ideal nobil care venea să susțină dezrobirea populațiilor pauperizate și încă puternic etnicizate din diferitele colțuri ale lumii de sub exploatarea monarhiilor absolutiste și a establishmentului politico-religios configurat în jurul principiului monarchic, în urma

celor două conflagrații mondale și a grozăviiilor revelate din încleștarea mortală a națiunilor, naționalismul s-a văzut aruncat într-un întunecat con de umbră. În fața ororilor rezultate din cele două mari războaie, peste ruina lumii națiunilor s-a așternut un apăsător și năucitor sentiment de vinovăție, iar vocea curentelor naționaliste care au animat într-o nebunească luptă majoritatile fondatoare ale unităților politico-administrative ale modernității s-a cufundat într-o resemnată tăcere, al cărei absolut s-a văzut tulburat cel mult de un firav zgromot de fond, marginalizat și acoperit de idealurile propuse de acum de un nou proiect de organizare a lumii.

Treptat, pe această cale, globalizarea avea să-și arate în sfârșit adevărata față, abandonând zona obscură a teoriilor conspiraționiste și evoluțiilor de culise, blamate de marginalii de acum susținători ai proiectelor naționale ca fiind în contra statelor naționale și a principiilor de suveranitate și independență ale națiunilor, pentru a păși triumfalistic pe scenă chiar în lumina reflectoarelor, căutând să-și valorifice momentul de glorie prin punerea în mod definitiv la colțul istoriei a naționalismului și a ideii de stat fundamentat pe conceptul de națiune înrădăcinată etnic. În acest sens, tendințele unui din ce în ce mai apăsător monopol informațional au început să se manifeste cu agresivitate în spațiul public, promotorii globalizației și ai nouului multiculturalism căutând

un suport activ în acele zone minoritare ale vechilor societăți statale care s-au dovedit a fi nemulțumite și critice la adresa statului național și al establishment-ului politic al acestuia. Pe această cale, în plan social s-a reușit generarea unui anumit trend care vine și afectează până la urmă tot ceea ce cauță să se afirme în spațiul public, indiferent că privește domeniul cultural, universitar, administrativ, media etc., în sensul că afirmarea în spațiul public ajunge să necesite primirea unei acreditări, a unei „diplome de conformitate” sau a unui „certificat de bună purtare” am putea spune, dinspre organismele subordonate proiectului globalizator, care dețin prim-planul zilei. Pentru moment cel puțin, lumea națiunilor, a majorităților tăcute și conformiste în raport cu principiile de organizare și funcționare ale statelor naționale, se vede astfel surclasată de o nouă filosofie politică, aceea a minorităților active, militante, pe care postmodernitatea a inaugurat-o beneficiind de sprijinul unei vaste rețele de organisme care deja deține o anvergură globală, internațională, dovedind o forță și o eficiență de generare și modificare a realităților sociale și politice pe măsura anvergurii sale.

Astfel, în era globalizării, rețeaua internațională a organismelor care vin să promoveze noile principii de organizare a lumii se îndreaptă vertiginos spre instaurarea unui monopol global în construirea realităților sociale. Sub umbrela acestui monopol, prin rapor-

tare la ideea modernă de națiune și stat național, absurdul realităților zilei este dus la extrem. În acest sens, vedem astăzi, chiar în inima Europei, cum celor care au constituit un important pilon de promovare a politicilor globale, respectiv europenii autohtonii indiferent de naționalitatea lor, li se propune să renunțe în numele proiectului globalizator până și la ceea ce îi definește ca principii de viață și atribute identitar-culturale, pentru a deschide porțile cetății europene tuturor imigrantilor care se văd nevoiți să bată la ele, sub presiunea emergenței unor conflicte din ce în ce mai sânge-roase care acaparează state și regiuni întregi ale lumii de acum tocmai în urma contactului forțat al acestora cu politicile globale ce li s-au revărsat peste granițe. Iar argumentul prin care se susține această propunere înșelătoare constă în aceea că Europa ar avea nevoie de o infuzie proaspătă de populație, care ar fi benefică sub aspect economic unei populații autohtone îmbătrânite și cu spor demografic negativ, cum este cea a vechiului continent. Pe fond, acest lucru nu înseamnă decât o propunere malicioasă făcută de susținătorii proiectului global pentru europeanul de tradiție, de a accepta de bunăvoie să fie înlocuit în propria casă cu alte populații, având alte origini și care se definesc prin alte sisteme de valori și atribute identitar-culturale, ce își pierd valoarea intrinsecă atunci când sunt decontextualizate și rupte de arealul geografic

în care s-au dezvoltat în mod organic. Astfel, europeanului de astăzi, indiferent că este german, francez, român, polonez, finlandez, suedeze etc., i se propune, în numele globalizării, al societății deschise și multiculturalismului, să salveze Europa, fără a se salva și pe sine în atributele cultural-identitare ce îl definesc, pentru a face posibilă existența unei viitoare societăți europene postnaționale, extrem de incertă în ceea ce privește profilul pe care îl va îmbrăca aceasta, valorile la care va achiesa și populația care o va popula în final. Prin aceasta, promovarea proiectului global tinde a se transforma într-un demers ideologic care caută să justifice și chiar să faciliteze în mod forțat o desțelenire a populațiilor din arealele lor tradiționale de manifestare pentru a face posibil un amestec al acestora la scară largă, dovedindu-se până acum la fel de păguboasă nu numai pentru europeni, dar și pentru cei care se văd nevoiți să-și părăsească propriile case în fața urgiilor războiului spre a căuta relative oaze de liniște pe alte meleaguri. Astfel, apucând pe această cale, la fel ca și alte ideologii trecute, ideologia globalizatoare ajunge să își asume o misiune de tip mesianic, de constituire a unui tip de om nou și a unui model de societate nouă, misiune care se manifestă însă chiar împotriva celor cărora li se propune, prin aceea că alternativa care li se oferă este de tipul *vă adaptați sau dispăreți*.

Din această perspectivă, aceea a alternativei, dacă o putem numi aşa, de a dispărea sau de a te transforma prin a renunța la tot ce obișnuia să te definească sub aspect cultural-identitar, pe care într-o formă tot mai puțin voalată globalizarea o propune europeanului de astăzi, dar nu numai lui, atunci când îi spune, prin leadershipul politic care și-a asumat implementarea proiectului global în numele său, că infuzia unei populații alogene care vine să-l înlocuiască la propriu, pentru că el este bătrân și sporul demografic este negativ, îi face bine, nu face decât să consemneze, fără putință de tăgadă, ori că acest proiect în forma care a fost prezentat nu a fost o propunere onestă de la bun început, ori că el a reprezentat o imensă eroare de ordin conceptual, ale cărei efecte în plan concret vorbesc de la sine. Îndrăznim să spunem aceasta întrucât, dacă politicile asumate și promovate circumscris proiectului global au ajuns să aibă drept rezultat însăși includerea populației-fanion căreia i s-au aplicat pe un trend de evoluție demografică care îi prefigurează declinul și chiar sfârșitul în următoarele decenii, deoarece a ajuns să nu se mai poate susține prin sine însăși, înseamnă că ori aceste politici reprezintă un eșec major, ori sunt parte a unei strategii pe termen lung de eliminare și înlocuire a respectivei populații cu altele. Din păcate, niciuna dintre aceste perspective nu este încurajatoare.

Însă, odată ce globalizarea și susținătorii săi au făcut acest pas, al asumării totale de pe poziții de forță în procesul de configurare a noilor realități, a crescut și gradul lor de expunere în fața percepției și criticii publice. Iar în fața evidenței acestor propunerii apocaliptice pentru ceea ce a însemnat și mai înseamnă încă lumea națiunilor, buimăceala și resemnarea celor care mai cred în ideea de națiune au început să se risipească, lăsând să răzbată și să se facă din nou audiată și vocea naționalismului. O voce care capătă tot mai mulți susținători pe fondul unei degradări vizibile și accelerate a condițiilor de viață în chiar acele state care au constituit vârful de lance al ingineriilor sociale globale în ultimele decenii. Disidența antiglobalizare a naționalismului, ca principiu, și a nostalgicilor săi, ca opozanți ai unui multiculturalism dezetnicizant ce mizează pe un amestec forțat, global, al populațiilor lumii, începe să strân-

gă rândurile și să se manifeste din ce în ce mai activ. Monopolul instaurat de globalizare în ultimii ani se vede astfel din ce în ce mai zdruncinat și nevoit să facă anumite concesii lumii vechi, sperând că va reuși să se replieze pe fondul unei noi complicități a naționalismului, de către chiar susținătorii săi cei mai vocali de astăzi.

3. PRINCIPIILE DISIDENTEI ȘI ASALTUL POLITICOILOR DE PROMOVARE A MINORITĂȚILOR ACTIVE ASUPRA NAȚIONALISMULUI

Potrivit lui Serge Moscovici, principiile de bază ale unei disidențe reușite își găsesc resorturile de fundamentalare în psihologia rezistenței și a minorităților active. Elementul de referință la care se raportează acesta constă în influența pe care un individ sau un subgrup, chiar în ciuda unei poziții marginale pe care o ocu-

pă în economia macrogrupului de referință, ajunge să o exerce asupra majorității, reușind să-i modifice acesteia comportamentul, atitudinile, valorile și, în cele din urmă, chiar profilul identitar prin care obișnuia să se definească. Astfel, pot fi decelate trei principii majore prin care o entitate minoritară poate răsturna raportul de forțe în favoarea ei, subordonându-și voința majorității, respectiv: 1. *principiul vizibilității* - minoritatea trebuie să opteze pentru o poziție vizibilă în spațiul public de referință; 2. *principiul conflictualității* – minoritatea trebuie să creeze și să suțină un conflict cu majoritatea acolo unde cei mai mulți în mod firesc sunt tentați să-l evite; 3. *principiul „totul sau nimic”* – minoritatea trebuie să fie hotărâtă, consecventă și coerentă în susținerea conflictului, arătând că nu este dispusă la niciun fel de compromis cu majoritatea.⁶

⁶ În acest sens, a se vedea Moscovici, S. (2011), p. 261. Pentru detalii suplimentare a se vedea și *Teoria reprezentărilor sociale*.

Revenind din perspectiva acestor repere oferite de *psihologia socială* asupra contradictorialității dintre liniile directoare ale actualului proiect globalizator și lumea statelor naționale se-tată de modernitate, vom descoperi și înțelege mai ușor acea predispoziție a inginerilor sociali susținători ai globalizării în promovarea agresivă a tuturor acelor minorități, fie ele naturale sau artificiale, care pot contribui la demantelarea structural-funcțională, dar și simbolică, a majorităților încă susținătoare ale proiectelor naționale moderne. Astfel, în spațiul public nou multiculturalism a devenit regula, iar atașamentul față de valorile naționale o excepție, pe cât de marginală, pe atât de blamată și stigmatizată.⁷ În

⁷ Referindu-se la aceste realități ale zilei, Corina Bistrițeanu punctează următoarele: „*Multiculturalismul se revendică de la pluralism, atitudinea deschisă a majorității unei societăți față de valorile celoralte grupuri sau culturi coexistente. Filiația este însă una falsă, aşa cum o demască Giovanni Sartori: multiculturalismul trădează pluralismul, căci nu vizează atât respectarea celorlați, cât inventarea „alților”: minorități fizice (handicapați), sexuale (homo, trans, bi sau altfel-sexuali), minorități etnice redescoperite, religioase (atei!!) sau „minoritatea” femeilor. Drapele și costume, festivaluri și ONG-uri sunt desfășurate în spiritul acestor grupuri defavorizate în raport cu majoritatea monocromă, plăcute și tiranice. Dacă nu ai norocul de a aparține măcar de unul dintre aceste grupuri defavorizate, agenții multiculturali își epuizează rapid rezervele de toleranță și îndeasă asupra ta toate culorile discriminării*”. (Corina Bistrițeanu (2014) *Încuați în societatea deschisă*, disponibil online la <http://www.estica.eu/article/incuiati-societatea-deschisa/> [accesat la 04.08.2017].

acest mod, în ultimii ani s-a concretizat un veritabil asalt asupra eșafodajului statului național, atât prin intermediul minorităților artificiale, apărute ca o consecință directă a modificării condițiilor de viață sau pur și simplu inventate prin forțarea unor parametri existențiali cu caracter de excepție, cât și prin intermediul minorităților naturale, cu substrat etnic, care poartă resentimente istorice, considerându-se dezavantajate de lumea statelor naționale trasată de modernitate. În mod concret, această predispoziție s-a materializat prin politici de discriminare pozitivă și finanțare preferențială a organismelor și mișcărilor reprezentative ale diferitelor minorități, în paralel cu subfinanțarea, până la anularea completă a alocării de fonduri, pentru politicile și vocile care urmăresc promovarea ideilor și valorilor naționale. Pe această cale, exponentii majorităților naționale, chiar în contra criteriului cantitativ care le este net favorabil, au ajuns să se simtă minoritari sub aspectul recunoașterii dreptului și posibilității lor de afirmare cultural-identitară în propriile lor state, curentele minoritare reușind să monopolizeze spațiul public de pretutindeni, căpătând o vizibilitate net superioară în raport cu majoritățile fondatoare de state naționale.

Îar această monopolizare nu s-a întâmplat oricum, ci chiar în acord cu regulile și principiile de instrumentare ale unei disidențe de succes pe care

ni le descrie Moscovici, adică această creștere a vizibilității minorităților în spațiul public s-a completat cu promovarea în mod constant a conflictualității, de o manieră ireconciliabilă cu majoritatea prin raportare la nucleul dur de valori pe care se susține identitatea cultural-națională a acestieia. Astfel, instituțiile fundamentale ale statului național, precum familia tradițională, armata națională sau biserică au fost și sunt supuse unor atacuri mediatice, și nu numai, constante.⁸ Îar procesul de deznaționalizare

⁸ Referindu-se la România, Dan Dungaciu arată în legătură cu acest proces de deconstrucție socială a statului următoarele: „(...) În spațiul societății românești nu s-a petrecut o investire firească, o validare a unei prestații sociale, ci o auto-investire, o ocupare uneori brutală, alteori buimacă, a pozițiilor ce confereau prerogativele reprezentării civile a societății. Logistica pusă în mișcare în acest scop, grupuri, reviste etc., a încercat parcă performanța de a-i croi un profil cât mai departe de datele reale ale societății pe care preținea că o reprezintă. și a reușit! (Că există o serie de valori civice pe care, în esență, le împărtășesc toate societățile europene e indiscutabil; dar de aici până la ideea că nu există diferențe sau particularități între ele e un pas atât de mare încât doar o natură ideologică îl poate face senin.) De pildă: sondajele arată că instituții precum Armata și Biserica beneficiază de cele mai înalte scoruri la nivelul încrederei populației. „Societatea civilă” depune însă infinite eforturi pentru a exclude din rândurile ei acele tipuri de instituții sau persoane care le reprezintă cazul Bisericii sau de a pune în surdină valorile pe care cele două instituții le propagă. „Societatea civilă” în România se croștește parcă sistematic împotriva lor, contestându-le sau, în cel mai bun caz, ocultându-le. Si exemplele pot, firește, continua.” (Dungaciu 2004: pp.445-446).

a statelor s-a propagat sistemic și pe alte coordonate, de la învățământul de stat și până la economia națională, însăși administrația publică a statelor fiind detinută în numeroase cazuri către susținerea și promovarea noului multiculturalism, în dauna proiectelor naționale. Suveranitatea națiunilor recunoscută de modernitatea a devenit astfel o utopie, un principiu a cărui enunțare nu își mai găsește corespondentul în realitățile zilei. Fugind de dictatura majorităților, din păcate, am ajuns să experimentăm pe scară largă o dictatură a minorităților, uitând faptul că dictatura, indiferent de cine și în favoarea cui este instaurată, tot dictatură rămâne.

Dar odată ce raportul de forțe dintre majorități și minorități a fost răsăritat mediatic în favoarea celor din urmă, iar configurarea spațiului public a ajuns să aibă ca reper principal satisfacerea doleanțelor minorităților active, majoritățile tăcute s-au văzut plasate în fapt dintr-o dată în postura minoritarului. De aici încolo nu mai poate fi vorba despre disidența minorităților purtate de valul globalizării, ci despre disidența majorităților naționale. O disidență firavă deocamdată în forme sale de manifestare, dar extrem de hotărâtă după cum s-a arătat în ceea ce privește apărarea ultimelor redute în jurul căror se regrupează ideea de națiune în acceptărea ei primordială. Iar printre acestea se evidențiază de departe familia tradițională și biserică.

Rămâne de văzut dacă majoritățile naționale vor reuși să-și organizeze rezistența în acord cu principiile unei disidențe de succes, care să le readucă recunoașterea propriilor drepturi istorice între granițele statelor lor, drepturi care au fost câștigate cu prețul a nenumărate jertfe făcute pe parcursul modernității. Până la urmă, aceste drepturi istorice ale națiunilor nu reprezintă ceva abstract, iar anularea lor de către postmodernitate implică anularea sacrificiilor acestora în urma căror le-a fost recunoscut dreptul suveran la autodeterminare într-un anumit teritoriu, în acord cu propriul profil cultural-identitar. Pentru a evita eroile trecutului, un eventual succes al disidenței naționaliste astăzi ar trebui să nu se traducă în niciun caz în instaurarea unor dictaturi ale majorităților împotriva minorităților, ci doar într-o recunoaștere și respectare reciprocă între majoritate și minoritate pe criteriul echivalenței, punând în acord ordinea naturală, organică a lumii, cu cea instituțională, creată prin voința omului.

4. LA FINAL

Așa cum am arătat, naționalismul s-a dezvoltat pe parcursul modernității în consonanță cu sentimentul proprietății unei populații asupra teritoriului locuit și a resurselor acestuia. Acest fapt s-a concretizat în cele din urmă într-o ordine instituțională a lumii care recunoștea ca atare drept-

tul suveran la autodeterminare al națiunilor între granițele propriului teritoriu de manifestare istorică, definit ca stat. Dar acest drept nu s-a obținut pe cale pașnică, el a implicat revoluții și războaie, în urma căror a avut loc, pe de o parte, un transfer de suveranitate dinspre monarhiile absolutiste către națiunile pe care le tutelau și exploatau în baza dreptului medieval, iar pe de altă parte, o recunoaștere între națiuni pe bază de reciprocitate, fapt ce le-a consacrat calitatea de actori de drept internațional. Astfel, naționalismul s-a afirmat în principal ca o redutabilă armă împotriva imperialismului, mișcările de emancipare națională aflându-se la baza prăbușirii orânduirilor monarhice absolutiste ale Evului Mediu.

Nu de puține ori, însă, aceste mișcări de emancipare națională au făcut obiectul unor manipulări instrumentate de diferitele coroane, care căutau să se submineze reciproc în disputele de suveranitate asupra teritoriilor lumii. Iar aceste manipulări au urmărit întocmai punerea în practică a dictonului latin *divide et impera*, vechile imperii medievale fiind prin definiție eterogene din punct de vedere etnic. Astfel, în lupta împotriva proprietelor despoti, națiunile nu de puține ori au beneficiat de sprijinul despoșilor străini, aflați în competiție cu ai lor. Din această tulbure încleștare, până la urmă națiunile și-au câștigat dreptul la suveranitate și autodeterminare.

Astăzi, un nou imperiu pare că răsare din plămădeala globalizării, a cărui elită, mai veche sau mai nouă, speră și lucrează într-un mod tot mai fățu pentru anularea dreptului națiunilor la suveranitate și autodeterminare. Astfel, clasicul *divide et impera* a ajuns să fie înlocuit acum de mai noua *politica a minorităților active*. Așa cum națiunile au slăbit coeziunea structural-funcțională a vechilor imperii, la fel vedem astăzi cum întregul eșafodaj al statelor naționale se destructurează bucată cu bucată sub acțiunea corozivă a minorităților de orice fel. În fața instaurării depline a acestui nou imperiu, naționalismul și ideea de națiune, prin faptul că se coreleză cu sentimentul proprietății unei populații asupra unui teritoriu, reprezintă ultimul obstacol.

În sensul celor de mai sus, o firavă, dar tot mai emergentă în sens ascendent, disidență naționalistă împotriva globalizării începe să-și facă simțită prezența în tot mai multe state ale lumii. În fața realităților zilei, majoritățile devenite minorități între timp în ceea

ce privește recunoașterea și reprezentarea publică par să se trezească la viață. Tot mai mult începem să avem de a face în spațiul public nu numai cu minorități active, ci și cu majorități din ce în ce mai vocale, animate de sentimente de mândrie națională crezute de mult apuse și adânc îngropate de către promotorii globalizării. Prin urmare, încă o dată, naționalismul se dovedește a fi cea mai de temut armă împotriva imperialismului, capabilă să anime mariile mase de populație în contra proiecțiilor internaționaliste cu tentă absolutistă. Și încă o dată în disputele de suveranitate asupra lumii naționalismul se vede expus la eventuale manipulări din partea unor contestatari ai globalizării ale căror interese reale în raport cu drepturile istorice ale națiunilor sunt extrem de neclare, ca să nu spunem de-a dreptul suspecte prin prisma experiențelor trecute. Astfel, poate că nu întâmplător cel care se grăbește să își asume astăzi din punct de vedere ideologic ridicarea standardului unei noi revoluții globale și înființarea unei *Alianțe revoluționare globale* mai este cunoscut sub sintagma de *ideologul de casă al Kremlinului*.⁹ Cât din determinarea acestuia o însemna credință sinceră în drepturile națiunilor și cât dorință disimulată de renăstere a unui naționalism de tip imperialist care să aibă drept vârf de lance națiunea al

cărui exponent este? Numai evoluțiile ulterioare ne vor putea aduce un eventual răspuns la această chestiune. Până atunci, pentru a reuși să pătrundem câte ceva în plus din resorturile profunde ale unei astfel de motivații revoluționare poate ar fi util să luăm în calcul și faptul că mitologia geopolitică ilustrează lupta ancestrală pentru cucerirea lumii dintre imperiul talasocratic, al puterilor maritime, și cel telurocratic, al puterilor terestre. Iar istoria vine să consemneze realitatea acestei confruntări prin exemple ilustre care au opus Atena Spartei, Cartagina Romei, Imperiul Britanic celor Habsburgic și Rus, iar mai nou, euroatlantismul anglo-saxon împotriva eurasianismului rus-chinez. În cadrul acestei confruntări, în mod tradițional imperiile maritime au misrat pe cartea minorităților active, iar cele terestre pe manipularea activă a marilor conglomerate etnice, ambele demersuri dovedindu-se însă la fel de nefaste pentru ceea ce reprezintă dreptul națiunilor la suveranitate și autodeterminare, în fapt ele fiind doar strategii imperiale prin care voința și dreptul națiunilor au ajuns să fie subjugate.

Prin urmare, astăzi disidența naționalistă împotriva globalizării are de înfruntat atât asaltul minorităților active, cât și provocarea descifrării acestor chemări la revoluția globală ce s-ar putea să nu fie nimic mai mult decât amăgitoare cântece de sirena.

⁹ Ne referim aici la geopoliticianul rus Alek-sandr Dughin.

Rămâne de văzut dacă, din această încleștare în care se află acum, naționalismul secolului XXI va reuși să renască și să contribuie la edifica-

rea unei lumi mai bune sau va eșua în mod decisiv în perpetuarea și accentuarea unei stări de disoluție și degradare a actualei ordini a lumii.

BIBLIOGRAFIE ORIENTATIVĂ

- Bădescu, I., Dumitrescu, L., Dumitrașcu, V. (2010) *Geopolitica noului imperialism*. București, Ed. Mica Valahie.
- Bergson, H.L. (1998) *Cele două surse ale moralei și religiei*. Iași, Ed. Institutul European.
- Borlandi, M., Boudon, R., Cherkaoui, M. și Valade, B. (2009) *Dicționar al gândirii sociologice*. Iași, Ed. Polirom.
- Boudon, R., Besnard, P., Cherkaoui, M. și Lecuyer, B.P. (2009) *Dicționar de Sociologie*. București, Ed. Univers Encyclopedic Gold.
- Caravalho, O. și Dughin, A. (2017) *Statele Unite și noua ordine mondială*. București, Ed. Humanitas.
- Colas, D. (2010) *Dicționar de gândire politică*. București, Ed. Univers Encyclopedic Gold.
- Cooper, R. (2007) *Destărarea națiunilor*. București, Ed. Univers Encyclopedic.
- Downs, A. (2009) *O teorie economică a democrației*. Iași, Ed. Institutul European.
- Dughin, A (2017) *Destin Eurasianist*. București, Ed. Mica Valahie.
- Dungaciu, D. (2004) *Naționa și provocările (post)modernității*. București, Ed. Tritonic.
- Freud, S. (2000) *Studii despre societate și religie*. București, Ed. Trei.
- Fukuyama, F. (2011) *Marea ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*. București, Ed. Humanitas.
- Fukuyama, F. (2004) *Construcția statelor. Ordinea mondială în secolul XXI*. Filipești de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Gresh, A., Radvanyi, J., Rekacewicz, P., Samary, C., Vidal, D., Ramonet, I. (2006) *Atlas Le Monde Diplomatique*. București, Ed. SC Societatea de Editură LMD SRL.
- Guillochon, B. (2003) *Globalizarea, o singură planetă, proiecte divergente*. București, Ed. Rao.
- Habermas, J. (2005) *Sfera publică și transformarea ei structurală*. București, Ed. Comunicare.ro.
- Hermet, G. (2007) *Sociologia populismului*. București, Ed. Artemis.
- Hermet, G. (1998) *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*. Iași, Ed. Institutul European.
- Hobbes, T. (2011) *Despre om și societate*. București, Ed. All.
- Huntington, S.P. (1991) *The third wave. Democratization in the late twentieth century*. Oklahoma, Ed. University Of Oklahoma Press, disponibil online la <http://polisci2.ucsd.edu/democracy/documents/Huntington-ThirdWave.pdf> accesat la 12.04.2015.
- Khanna, P. (2008) *Lumea a doua. Imperii și influență în noua ordine globală*. Iași, Ed. Polirom.
- Kinder, H. și Hilgemann, W. (2002a,b) *Atlas de istorie mondială*. Vol. I și II, București, Ed. Rao.
- Kissinger, H. (2003) *Diplomatie*. București, Ed. All.
- Korybko, A. (2014) *Coup in Western Ukraine: the Arab Spring unleashed in Europe*. [Online] disponibil la <http://orientalreview.org/2014/01/24/coup-in-western-ukraine-the-arab-spring-unleashed-in-europe/> [Accesat la 12.04.2015].
- Le Bon, G. (1990) *Psihologia mulțimilor*. București, Ed. Anima.
- Le Bon, G. (fără an) *Psihologie politică*. Filipești de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Leclerc, G. (2003) *Mondializare culturală. Civilizațiile puse la încercare*. Chișinău, Ed. Știința.

- Locke, J. (2011) *Al doilea tratat despre guvernământul civil*. Filipești de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Marian, M.B. (2016) *Societatea deschisă contra societății deschise*. București, Ed. Ideea Europeană.
- Marshall, G. (2003). *Dicționar de Sociologie Oxford*. București, Ed. Univers Enciclopedic.
- Măgureanu, V. (2006) *Sociologie politică*. București, Ed. Rao.
- Mânzat, I. (2007) *Istoria psihologiei universale*. București, Ed. Univers Enciclopedic.
- McLean, I. (2001) *Dicționar de politică*. București, Ed. Univers Enciclopedic.
- Moffitt, B. (2016) *The global rise of populism*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Moscovici, S. (2001) *Epoca maselor*. Iași, Ed. Institutul European.
- Moscovici, S. (2010) *Psihologie socială*. București, Ed. Ideea Europeană.
- Moscovici, S. (2011) *Influență socială și schimbare socială*. Iași, Ed. Polirom.
- Muller, J.W. (2016) *What is populism?*. Philadelphia, University of Pennsylvania.
- Popper, K.R. (2005) *Societatea deschisă și dușmanii ei*. Vol. I și Vol. II. București, Ed. Humanitas.
- Reich, W. (1970) *The mass psychology of fascism*. New York, Farrar, Straus and Giroux.
- Rothkopf, D. (2008) *Superclass, elita globală și puterii și lumea sa*. București, Ed. Publica.
- Rousseau, J.J. (fără an) *Contractul social*. Filipești de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Rousseau, J.J. (2001) *Discurs asupra inegalității dintre oamenii*. Filipești de Târg, Prahova, Ed. Antet.
- Tarde, G. (2007) *Opinia și multimea*. București, Ed. Comunicare.ro.
- Teodorescu, B., Sultănescu, D. (2006) *12:XII Revoluția Portocalie în România*. București, Ed. Rao.
- Thoraval, Y., Ulubeyan, G. (2003) *Lumea musulmană – o religie, societăți multiple*. București, Ed. Rao.
- Todd, E. (2002) *Inventarea Europei*. Timișoara, Ed. Amarcord.
- Toffler, A. (1983) *Al Treilea Val*. București, Ed. Politică.
- Vaisse, M. (2008) *Dicționar de relații internaționale*. Iași, Ed. Polirom.

Surse imagini

- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f7/Tricolore1848.jpg>
- <https://imgoat.com/uploads/4ca4238a0b/669.jpg>
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:World_citizen_badge.svg
- <https://www.flickr.com/photos/lumaxart/2137737248>
- <https://pixabay.com/ro/glob-p%C4%83m%C3%A2nt-lume-globalizare-86244/>
- <https://www.flickr.com/photos/versionz/2596831861>
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:R1_RealRevolution.jpeg
- <http://www.dw.com/el/ο-δρόμος-προς-τη-χορήγηση-ασύλου/a-18415799>
- <http://povestidecalatorie.ro/ansamblul-monumental-de-la-valea-mare-mateias-unul-dintre-cele-mai-cunoscute-mausolee-ale-eroilor-din-romania/>

Ghiță Ionescu, deschizător de drumuri în teoria politică a opoziției

Ilie POPA

La mijlocul anilor '60, a existat un interes major, atât în Europa, cât și în America, pentru definirea conceptului de opoziție ca obiect de studiu academic. În 1965, reputatul politolog Ghiță Ionescu lansează revista *Government and Opposition*, a cărei tematică va fi chiar definirea opoziției ca instituție democratică și a relației sale cu guvernul. Un an mai târziu, Robert Dahl și un grup de colaboratori apropiati publică un compendiu de referință, *Political Oppositions in Western Democracies/Opoziții politice în democrațiile occidentale* (Yale University Press, 1966). Urmează, în 1967, cartea lui Ghiță Ionescu *The Politics of the European Communist States/Politica statelor comuniste europene* (Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1967) și, un an mai târziu, o altă lucrare, care se regăsește citată în unele studii academic despre opoziție, semnată de Ghiță Ionescu și Isabel de Madariaga, *Opposition. Past and Present of a Political Institution/Opoziția:*

trecutul și prezentul unei instituții politice (Londra, Watts Press, 1968). Intresul major pentru rolul opoziției, una dintre cele mai „mari și neașteptate descoperiri sociale cu care s-a confruntat omenirea vreodată”, cum titra un colaborator al prestigioasei reviste *Government and Opposition*, s-a încadrat, de altfel, într-un demers mult mai cuprinzător, care avea în vedere studiul comparativ al sistemelor de partid, văzut mai ales din punctul de vedere al precondițiilor culturale și sociologice care pot genera o viață politică civilizată. În acest sens, pot fi menționată, tot în aceeași perioadă: Arend Lijphart care a publicat *The Politics of Accommodation/Politica acomodării* (University of California Press, 1968), un studiu clasic de caz despre consociationalism, definit ca un aranjament politic în care diferite grupuri își împart puterea conform unor formule sau mecanisme convenite; Seymour Martin Lipset și Stein Rokkan, *Political Systems and Voter*

Alignments, Cross-party perspectives/Sisteme politice și aliniamentele votanților, perspective transpartinice (New York, Free Press, 1967) și mulți alții. Toate aceste lucrări de referință se circumscriu unor abordări ce încercau să răspundă unor întrebări care rămân de actualitate și astăzi: Ce determină clivajul structurilor în diferite tipuri de societate? Cât de solide sunt aceste structuri și de ce? Cum coopează și coexistă forțele politice într-o societate?

Fără îndoială, a existat și un alt motiv pentru care interesul academic pentru opoziție a înflorit în anii '60 ai secolului trecut. Chiar atunci când părea că lumea își găsise făgașul după cel de-al Doilea Război Mondial, instituțiile existente s-au confruntat cu revolta fără precedent a tinerilor. A început în SUA cu „mișcarea pentru liberă exprimare” de la Universitatea Berkeley, California. The Free Speech Movement (FSM) a fost un protest studențesc de mare anvergură și de durată, care a atins apogeul în campusul Universității Berkeley, în anii 1964-1965. Mobilizând mii de studenți, Mișcarea pentru liberă exprimare a fost primul protest de nesupunere civilă inițiat într-un campus studențesc din Statele Unite în anii '60. Studenții au insistat ca Senatul Universității să ridice interdicția privind activitățile politice în campus și să recunoască dreptul studenților la liberă exprimare și libertate academică. Mișcarea pentru liberă exprimare a fost puternic

influențată și s-a desfășurat în strânsă legătură cu Mișcarea pentru drepturi civile și Mișcarea împotriva Războiului din Vietnam din America.

Protestelete tinerilor s-au extins apoi și în Europa, unde, ca și în America, au evoluat repede într-un conflict între generații pe teme tot mai diverse. În Republica Federală a Germaniei a luat forma unei mișcări naționale sub numele de Ausserparlamentarische Opposition - APO. În Franța a culminat cu binecunoscuta revoltă studențească din mai 1968.

Calea pentru definirea și utilizarea conceptului de opoziție a fost deschisă de politologul de origine română Ghiță Ionescu, profesor la Manchester University și London School of Economics and Political Science, președinte al Comitetului pentru Unificarea Europeană al Asociației Internaționale de Științe Politice, care a fost, în anii '60, și inițiatorul și directorul revistei *Government and Opposition*. În Introducerea la cartea sa despre regimurile comuniste din Estul Europei *The Politics of the European Communist States*, în care tratează relațiile de la acea vreme dintre stat și societate în șapte țări comuniste, el definește astfel noțiunea de opoziție:

„În sens larg, /opozitia/ este orice atitudine sau acțiune concertată, spontană sau deliberată, sporadică sau continuă, a unor grupuri anomice sau asociaționale, sau a unor indivizi împotriva puterii existente (pentru a arăta că definiția nu este aplicabilă)

lă la ceea ce antropologii denumesc societăți „acefale”.) în orice condiții și prin orice mijloace”. (p. 2)

Conform accepțiunii pe care o dă Ghiță Ionescu noțiunii de opozitie, aceasta acoperă întreaga gamă de motive și manifestări ale conflictului politic în orice societate, care se regăsesc „fie sub forma conflictului de interes care își are originea în fricțunea și rivalitatea dintre grupuri în cadrul unei comunități (aceste activități se află la originea conceptului de *checks and balance* (Montesquieu le-a denumit *contre-pouvoirs*) folosite în cadrul unui regim politic democratic de opozitie împotriva partidului/alianței de partide aflate la guvernare, fie sub forma conflictului de valori”, definit de autor ca „dezacordul care își are originea logică în incompatibilitatea de opinii, viziune și credințe împărtășite de oamenii care trăiesc împreună în aceeași comunitate”. (p. 2)

Reputatul politolog de origine română definește, în continuare, și opozitia politică, drept instituție și parte a unei proceduri politice co-institutionale. Opozitia politică înseamnă, în accepțiunea sa, „un partid sau mai multe, sau o coaliție de partide politice, care pe baza unui set de valori proclamate public se prezintă în fața alegătorilor drept competitori ai puterii executive stabilite și care nu reușesc să adune destule voturi în cadrul unei consultări instituționalizate care să-i îndreptățească să solicite voința poporului suveran”. (p. 3) În

această ipostază, partidele politice au rolul și funcția de a critica guvernarea existentă, acțiunile legislative și executive ale acesteia, precum și valorile pe care se bazează aceasta – în parlament sau prin orice alte mijloace constituționale – cu scopul de a influența acțiunile și legile guvernului și, în cele din urmă, de a înlocui acel guvern la următoarele consultări sau de a împărți puterea cu acesta.

Criteriul care stă la baza selecției celor șapte state est-europene care fac obiectul studiului realizat de Ghiță Ionescu în *The Politics of the European Communist States* este **absența opozitiei**. În acest sens, el împarte „statele contemporane, pe de-o parte, în state pluralist-constituționale, pentru a folosi formula deosebit de cuprinzătoare a lui Raymond Aron (adică statele care prin norme și structuri asigură manifestarea liberă a pluralismului politic) și, pe de altă parte, în state care nu sunt pluralist-constituționale și care sunt grupate împreună în virtutea faptului că sunt lipsite de opozitie”. (p. 3)

Studiul modern al politicii vizează, în accepțiunea lui Ghiță Ionescu, relația dintre stat și societate. Axându-se pe sistemele politice și societăți în ansamblul lor, acesta analizează măsura în care statul corespunde sau nu respectivei societăți. Dihotomia stat/societate este astfel definită: „în timp ce caracteristicile statutului sunt autoritatea, unitatea și obedientia obișnuită, cele ale societății sunt di-

versitatea, contradicțiile interne și pluralismul. Un stat rău (*a bad state*) tinde spre cât mai mult control, rigiditate și coerciție, în timp ce o societate rea (*a bad society*) spre cât mai multă intoleranță, disoluție și lipsă de conțur. Cu alte cuvinte, în timp ce un stat are o tendință funcțională de a deveni centralizat și monolitic, societatea tinde să fie descentralizată și pluralistă.” (p. 4) În opinia autorului cărții, statele moderne pot fi clasificate după felul în care ele restrâng și controlează forțele pluraliste ale societății. Si tot el conchide: „Nicio societate contemporană nu este atât de eficace controlată de poliție încât să poată preveni eternul conflict al valorilor care, sub forma dezacordului, apar fără încetare prin fisurile inerente ale regimului...”.

În cartea de acum clasică, *Opposition. Past and Present of a Political Institution*, Ghijă Ionescu și Isabel de Madariaga se concentrează pe opoziția loială, pe care o definesc drept „cea mai avansată și cea mai instituționalizată formă de conflict politic”. Pentru cei doi autori, opoziția loială îmbină sprinjul pentru o constituție democratică și un sistem politic democratic cu opoziția față de un anumit regim politic”. Aceeași concepție se regăsește și în atât de citata definiție a democrației avansată de Robert Dahl (pe care el o numește „polyarchy”) care include, pe lângă opoziția loială, și libertățile civile bazate pe lege și participarea politică.

În această carte, politologul Ghijă Ionescu și istoricul Isabel de Madariaga își propun să analizeze apariția condițiilor esențiale pentru existența unei opoziții politice constituționale în Europa occidentală și în Statele Unite, în secolele XVIII-XIX. Autorii au viziunea că schimbările tehnologice care doar se prefigurau la acea vreme vor avea forță să modifice în profunzime funcționarea societății omenești. De asemenea, ei sunt conștienți de faptul că ceea ce a funcționat eventual rezonabil în civilizația occidentală și creștină este posibil să nu convină altor societăți, cu tradiții și probleme diferite.

Un capitol aparte este dedicat procesului istoric de instituționalizare a opoziției politice. În concepția autorilor studiului, elementele esențiale ale statului pluralist-constituțional sunt: existența unei forțe sociale moderne care este opinia publică; elaborarea unei teorii, aceea a reprezentării, care nu poate fi separată de teoria suveranității; constituirea unei instituții politice, parlamentul și, în sfârșit, grupările politice moderne reprezentate de partidele politice.

Deși unele dintre aceste elemente existau, sub diferite denumiri, și înainte de perioada avută în vedere de autori, și deși au existat și există societăți politice care se bazează pe unul sau mai multe dintre aceste elemente, numai în cadrul sistemului coherent pluralist-constituțional al democrațiilor

occidentale, acestea au putut să se articuleze și să se integreze reciproc.

De aceea, autorii se axează pe situația opoziției politice în statele constituțional-pluraliste, în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea și identifică rațiunile pentru care această opoziție pare să-și irosească o parte din însemnatate și pierde din vitalitate în anumite perioade. Aceste realități au stimulat dezbatările despre posibilelor reforme necesare în cadrul parlamentelor, sistemelor electorale și mecanismelor de decizie. Cu acest prilej, sunt analizate și modalitățile de formare a opiniei publice și rolul mijloacelor de informare în masă.

În final, autorii trec în revistă și societățile în care nu funcționează opoziția, iar conflictele de interes și de valori se exprimă prin alte mijloace.

Cartea *Opposition. Past and Present of a Political Institution* se constituie într-un demers deosebit de fecund, în care pot fi identificate, *in nuce*, răspunsuri la întrebări deosebit de actuale, cum ar fi: Care sunt implicațiile declinului partidelor politice pentru democrație? Dar pentru societatea civilă? Care sunt implicațiile pentru democrație dacă opoziția loială este din ce în ce mai mult dependentă de societatea civilă și nu de partidele politice? Este important ca această opoziție loială să ia o altă formă decât în trecut?

Desigur, politologii anilor '60 au pus accentul pe un anumit tip de

opozitie politică: opoziția parlamentară, prezentată de Ionescu și Madariaga ca fiind „cea mai avansată și cea mai instituționalizată formă de conflict politic”. Potrivit lui Leonard Shapiro, în articolul *Putting the Lid on Leninism. Opposition and Dissent in the Communist One-party States/ Punând capacul peste Leninism*. Opoziție și dezacord în statele comuniste uni-partinice (*Government and Opposition*, vol. 2, nr. 2, 1967), opoziția ar trebui să fie definită în acești termeni: „unul sau mai multe grupuri politice organizate, al căror scop este de a îndepărta guvernul existent și de a-l înlocui cu un guvern pe care l-a ales”. Dintr-o astfel de perspectivă, opoziția a fost studiată, în general, ca având un *locus* prezent de exprimare – parlamentul, actorii specifici fiind partidele minoritare, propulsate de o singură ambīție - să ia puterea. Într-un sens mult mai general, Gerda Zellentin, în articolul *Form and Function of the Opposition in the European Communities/Formă și funcție a opoziției în Comunitățile Europene*, în *Government and Opposition*, vol. 2, nr. 3, 1967, consideră că opoziția se regăsește, într-o formă sau alta, în orice comunitate politică și o comunitate politică există numai în măsura în care opoziția este prezentă într-o formă sau alta. Urmând și extinzând una dintre primele căi deschise de Ionescu, Dahl sau Shapiro, conform cărora există o opoziție atunci când actorul A se opune actorului B la guvernare, politologii moderni propun o definiție

a opoziției pornind de la esența sa - poziția față de afacerile publice și iau drept criteriu poziționarea mai degrabă decât funcțiile, actorii sau acel *locus* de acțiune al presupusei opoziții, adoptând astfel o viziune oarecum neutră a opoziției, neexcluzând *a priori* anumite tipuri de activități, de actori sau de arene politice.

Studiul democrației și al mecanismelor sale este în mod intrinsec legat de studiul opoziției, iar conceptul de opoziție politică este, de regulă, asimilat conflictelor instituționalizate, partidelor minoritare sau mecanismelor legate de *checks and balance*. Autorii clasici au pus accentul pe un anumit tip de opoziție politică, opoziția parlamentară, prezentată de Ionescu și Madariaga ca având o caracteristică fundamentală: loialitatea. Pentru Ghiță Ionescu și Isabel de Madariaga, în anul 1968, chiar și partidele cu o retorică foarte critică față de sistem în ansamblul său, atunci când se află în afara sistemului, se prezintă la alegerile parlamentare și, dacă și când sunt alese, „tind să accepte regulile jocului” și mobilizează aceleași tipuri de acțiuni ca și cele folosite de ceilalți oponenți, calificate a fi „constituționale”.

Citându-l pe Ladislas Konopczynski în articolul *Majority rule/Domnia majorității*, în *Encyclopedia of Social*

Sciences, Ghiță Ionescu și Isabel de Madariaga invocă și o practică extremă de a obține unanimitatea și de a trata minoritatea. Astfel, vechii slavi, pentru care regula majorității era necunoscută, nu admiteau decât unanimitatea și mergeau până acolo încât îl loveau, îl expulzau sau îl aruncau în apă pe cei din rândul minorității disidente.

Ca un semn de recunoaștere a meritelor academice ale profesorului, politologului și editorului GHIȚĂ IONESCU, la câțiva ani de la moartea acestuia, a fost înființată o bursă pentru studiul politicilor comparative. Colegiul editorial al revistei *Government and Opposition* și-a propus, astfel, să atribuie anual o bursă de studii unui candidat la doctorat în politici comparative, în valoare de până la două mii de lire sterline. „Ghiță Ionescu a fost nu numai editorul /acestei reviste/ mulți ani”, se afirmă în anunțul pentru lansarea bursei de studii, „ci el însuși a fost un distins erudit în politici comparative. Considerăm că aceasta este o modalitate potrivită de a onora memoria lui Ghiță și de a oferi ajutor tinerilor savanți. Bursa este destinată celor care, după ce au terminat recent un doctorat, trebuie să călătorescă pentru a-și actualiza experiențele pe teren sau pentru a cerceta noi surse documentare”.

Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft – noua opoziție politică

Eugen GASNAȘ

Giganții Web – Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, cunoscuți și sub acronimul GAFAM –, au devenit, în ultimul timp, tot mai vocali, exprimându-și fără echivoc, în public, pozițiile politice. Mai ieri, liderii acestor companii digitale aveau grija să se declare, evident din motive strict comerciale, ca fiind apolitici. Pozițiile lor se axau, în primul rând, pe interesele lor primare, folosind ca vehicul pentru atingerea obiectivelor lor financiare și economice, activitățile de lobby.

Este de-a dreptul contrariant să vezi cum, tot mai des, liderii acestor giganți Web nu ezită să abordeze tranșant, în public, probleme politice, fie la scară națională, fie de anvergură mondială, și cum se îngrijorează de starea popoarelor și de suveranitatea statelor. La nivel național, GAFAM se împotrivează din răsputeri unei măsuri anunțate de actualul președinte american care le dă cu adevărat frisoane și care se referă la înăsprirea programului H-1B, care permite acordarea vizei

americanelor lucrătorilor străini calificați, îndeosebi indienilor, care sunt atât de utili companiilor de tip start-up. La nivel mondial, GAFAM a luat, recent, atitudine față de decizia Administrației Trump de a retrage Statele Unite din *Convenția de la Paris privind mediul*.

Atât înainte, cât și după alegerea lui Donald Trump, giganții Web au manifestat vehement împotriva actualului locatar de la Casa Albă. Foarte apreciate de Administrația Barack Obama, aceste companii au considerat că noua administrație americană va pune în pericol mediul de afaceri în care au prosperat atât de bine. Cum liderii acestor companii nu ezită să proclame sus și tare dezacordurile politice față de noua Administrație de la Casa Albă, mulți analiști politici își pun întrebarea dacă GAFAM nu începe să arate ca o nouă formă de opozitie politică. Nu cumva Google, Amazon, Facebook, Apple și Microsoft, pe scurt GAFAM au devenit, sub fațada de companii digitale, partide politice care

aspiră să-și asume vocația de a transforma lumea și relațiile dintre ființele umane?

În articolul *Big Other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization/Big other – capitalismul de supraveghere și perspectivele civilizației informaționale* (Journal of Information Technology, martie 2015, vol. 30, nr. 1, pp. 75-89), Shoshana Zuboff, profesor la Universitatea Harvard, argumentează că „ideologia Silicon Valley nu mai poate fi analizată astăzi ca un impuls ultra-liberal care se opune unor valori de egalitate sau de solidaritate. Această dialectică este depășită deoarece Contractul social își schimbă natura: legitimitatea statului se întemeiază acum pe mecanisme de expertiză prin care capitalismul de supraveghere impune o logică de piață la toate nivelurile organizării socio-economice, de la luarea deciziilor publice până la angajamentul politic”.

Pentru a înțelege modul în care spațiul democratic s-a schimbat atât de mult și ceea ce implică acest fenomen în organizarea unei națiuni, Shoshana Zuboff analizează rolul pe care monopolurile digitale îl joacă în exprimarea opțiunilor politice la vârful societății și demonstrează că noua ideologie nu aspiră să fie teoretizată, ci se autolegitimează prin forța necesității și pentru că nici o altă alternativă politică nu îi se opune. Geneza capitalismului de supraveghere pornește de la logica rationalizării muncii, conform căreia oamenii sunt aglutinați de o societate

de piață ale cărei comportamente individuale și colective sunt cuantificate, analizate, monitorizate, grație unui fenomen care se numește *big data*. Fenomenul are multiple fațete și mulți analiști se întrebă dacă acest acces aproape neîngrădit la datele personale nu va echivala, în timp, cu o intruziune ireparabilă în viața intimă a fiecăruia. Pentru reputatul analist american, toate aceste elemente contribuie la apariția *Big Other*, adică a unui regim socio-economic reglementat de mecanisme de extragere, co-modificare și control ale datelor.

Noțiunea de lege inversează complet această viziune asupra lumii: „Codul este legea”, „Codul (informatic) este legea”, după cum arată Lawrence Lessig în faimosul său text, *Code is Law. On Liberty in Cyberspace/Codul este legea. Despre libertatea în cyber-spațiu* (Harvard Magazine, 1998). Pentru mulți actori de pe Internet, remarcă politologul american, „este preferabil să respingem pur și simplu statul”. Cu alte cuvinte, pentru aceștia legea trebuie să se plece în fața logicii și forței codului informatic.

În cadrul capitalismului de supraveghere, politicul în sine devine un punct de sprijin pentru *Big Other*, și asta pentru că societatea a basculat de la un regim politic la un regim apolitic, care organizează echilibrele sociale pe principiile ofertei și cererii de pe piață, folosindu-se de instrumente precum *big data* și capacitatea de a modela societatea conform ofertei.

„Fiecare epocă se confruntă cu propriul său regulator potențial, propria sa amenințare la adresa libertății”, scrie Lawrence Lessig: „Părinții noștri fondatori s-au temut de puterea noului guvern federal și au adoptat Constituția împotriva acestei temeri. John Stuart Mill a fost îngrijorat de reglementarea prin intermediul normelor sociale în Anglia secolului al XIX-lea; iar cartea sa, *On Liberty/ Despre libertate*, este scrisă împotriva acestei reglementări. Mulți gânditori progresiști din secolul XX-lea au fost îngrijorați să vadă cât de nedreaptă poate fi piața liberă. Reformele pieței și plasele de siguranță care o înconjoară au fost ridicate ca răspuns la aceste îngrijorări”.

Noi trăim în epoca cyberspațiului și, pentru L. Lessig, această epocă „are un regulator, care amenință libertatea”. Dar atât de obsedată suntem de ideea că libertatea înseamnă „libertate față de un guvern anume”, încât nici măcar nu mai sunt conștienți de noile reglementări care invadază spațiul social, politic, economic. Prin urmare, nu vedem amenințarea la adresa libertății pe care o prezintă aceste noi reglementări.

Pentru L. Lessig, acest regulator este „codul – adică, software-ul și hardware-ul care modelează spațiul cibernetic aşa cum este acum. Acest cod, sau arhitectură, stabilește termenii în care este trăită viața în cyberspațiu. Codul decide cât și cum să fie protejată confidențialitatea sau cât și cum

poate fi cenzurat cuvântul. El decide dacă accesul la informații este general sau dacă informațiile trebuie să fie direcționate. Decide cine ce vede, sau ce trebuie monitorizat. Prinț-o gamă largă de modalități pe care nu le poți percepe decât dacă începi să înțelegi natura sa, acest cod al cyberspațiului este cel care acum reglementează”.

Și această reglementare se schimbă continuu. La rândul său, codul cyberspațiului suferă schimbări și, pe măsură ce se schimbă acest cod, caracterul cyberspațiului va avea o altă îmbrățișare, cel mai probabil dintr-un spațiu care protejează anonimatul, libertatea de exprimare și controlul individual, într-un spațiu în care anonimatul este tot mai dificil de păstrat, cuvântul este mai puțin liber și controlul individual este la cheremul experților codificatori. Și alegerile pe care codul le va face depind de stimulele pe care piața le va transmite. Dacă protecția vieții private nu va mai fi un stimulent – în cazul în care piața nu a solicitat acest lucru suficient de convingător și legea nu a fost clară în acest sens – ei bine, atunci nici codul va mai face eforturi să o asigure.

Concluzia reputatului analist american este că nu avem voie să neglijăm amenințarea pe care această epocă o reprezintă pentru libertățile și valorile pe care le-am moștenit și nu trebuie să lăsăm în seama acestui cod să decidă asupra valorilor noastre.

Dacă GAFAM îmbrățișează vreo „ideologie”, aceea poartă, fără doar și

poate, numele de libertarianism, o ideologie ultra-liberală, care și are drept cult mărturisit libertatea individuală, mai ales cea a antreprenorilor, aceștia din urmă fiind percepți ca niște eroi de statură aproape prometeică. Scopul acestei ideologii este limitarea a *minima* a rolului statului și a puterii publice. Mottoul Partidului Libertarian American este: „Guvern minim, libertate maximă”, iar programul lor politic este explicit în acest sens: „Noi, membrii Partidului Libertarian, sfidăm cultul statului omnipotent și apărăm drepturile individului. Insistăm că toți indivizii au dreptul să-și exercite suveranitatea exclusivă asupra propriei vieți și au dreptul să trăiască aşa cum doresc, atât timp cât nu încalcă dreptul celorlalți de a trăi aşa cum aceștia doresc. Guvernele de-a lungul istoriei au funcționat pe principiul opus, și anume că statul are dreptul de a dispune de viețile indivizilor și de roadele muncii lor. Chiar și în Statele Unite, toate partidele politice, altele decât al nostru, recunosc dreptul guvernului de a reglementa viața indivizilor și de a profita de roadele muncii lor fără consimțământul lor”.

Astăzi, aproape toți fondatorii și liderii GAFAM sunt inspirați de ideologia libertariană, aşa cum demonstrează atât de argumentat și revista *We Demain*, într-un dosar dedicat schimbărilor politice, economice și tehnologice survenite în acest început de secol XXI.

Ideologia de la care se revendică GAFAM este fie clar asumată public fie doar subînțeleasă, în schimb, organizarea ierarhică a acestor „partide” este, la vedere, modelată pe logica ierarhică a antreprenoriatului: toată puterea este, în principiu, deținută în mod exclusiv de acționari, între care fondatorii dețin o influență de necontestat. La rândul lor, acționarii validează numirea CEO-ului, și acesta controlează, ca un adevărat șef de partid, întreaga piramidă ierarhică. Singurele contrapunerি sunt adunarea generală a acționarilor și diferențele organisme care reprezintă acționariatul, cum ar fi consiliul de administrație sau consiliul de supraveghere. Cu alte cuvinte, aceste partide politice sunt extrem de dependente de bunăvoiețea liderilor lor, mai ales dacă aceștia sunt charismatici, autoritari sau vizionari.

Sunt giganții Web – GAFAM – partide de politice? Ei bine, atunci organizarea lor trebuie să o reflecte, în principiu, pe cea a partidelor politice: Adunarea generală a acționarilor poate fi ușor asemănată congresului unui partid; Consiliul de administrație funcționează, desigur, ca un Birou politic; iar convențiile sau seminariile sunt adevărate reunii de partid, dacă ar fi să luăm în calcul doar entuziasmul angajaților și al directorilor față de compania/partidul lor care atinge cote de neimaginat. Cine sunt „activiștii” lor? Desigur, angajații lor, care au tendința de a îmbrățișa viziunea companiei în care lucrează. Fără

doar și poate, majoritatea angajaților Google, Apple, Facebook, Amazon și Microsoft au grija să-și păstreze, în intimitate, o gândire independentă, dar pentru a lucra cât mai eficient, este mai bine să facă efortul de a fi pe aceeași lungime de undă cu angajatorul lor. Cadrele militante sunt numeroase și răspândite peste tot în lume. Dacă este să luăm anul în 2016 ca reper, Alphabet (noul nume al Google) avea 54.000 de angajați pe întreg mapamondul, Amazon – 154.000, Facebook – 10.000, Apple – 110.000 și Uber, ce să mai vorbim... mai mult de un milion de „șoferi”.

Desigur, există angajații „permanentii”, sensibili la „cauza partidului”, dar care nu militează în mod activ, și „misionarii”, al căror rol este acela de a convinge celelalte instituții (școli, universități) să se alăture ecosistemului angajatorului lor.

Este interesant de menționat faptul că, având în vedere creșterea considerabilă a numărului de activiști, simpatizanți sau utilizatori simpli ai serviciilor oferite de GAFAM, numărul membrilor partidelor politice continuă să scadă, în special în Europa.

În lucrarea sa de referință, *Les parties politiques/Partide politice* (Paris, Collection Points 1981, p. 62), Maurice Duverger afirmă că „un partid nu este o comunitate, ci un grup de comunități, o reuniune de grupuri mici împrăștiate în țară (secții, comitete, asociații locale etc.) legate între ele de instituții coor-

donatoare”. Această descriere paradoxală a noțiunii de partid se potrivește unei game largi de organizații: sindicate, biserici, diverse grupuri de interese. În filiația marelui sociolog german Max Weber, Raymond Aron propune în *Démocratie et totalitarisme/Democrație și totalitarism* (Paris, Gallimard, 1964, p. 117) următoarea definiție: „Partidele sunt grupări voluntare mai mult sau mai puțin organizate care pretind, în numele unei anumite concepții despre interesul comun și societate, să-și asume singure sau în coaliție funcțiile guvernării”.

Aceste monopoluri digitale, care, în linii mari, răspund primei părți a definiției unui partid politic, văzut ca o reuniune de grupuri mici împrăștiate sau grupări voluntare mai mult să mai puși organizate, desfășură o două a definiției, cea referitoare la asumarea unor funcții ale guvernării, în urma câștigării unor alegeri. De ce să se mai prezinte în alegeri pentru a forma o majoritate, atunci când o armată de lobby-iști poate fi mobilizată pentru a trece legi personalizate sau pentru a le îndulci pe cele care le-ar putea deranja? Potrivit site-ului *Open-Secrets.org*, care enumere cheltuielile de lobby raportate oficial de companii, Alphabet (Google), Amazon și Facebook au investit 16, 10 și respectiv 9 milioane de dolari americani, în activitățile de lobby în 2015, ceea ce le pune pe podiumul celor mai mari trei investitori din sectorul internet (67% din totalul sectorului Internet).

Apple, la rândul său, a cheltuit 4 milioane dolari în 2015, iar Uber 470.000 dolari. Potrivit revistei online *Wired*, activitățile de lobby susținute de Google, Amazon și Facebook se axează, în principal, pe legi care favorizează imigratia lucrătorilor cu înaltă calificare, legislația privind brevetele și, bineînțeles, legislația privind politica fiscală.

GAFAM folosește aceeași strategie ca în lupta politică, pornind de la periferie spre centru. Se începe cu activități economice diverse (motor de căutare, rețea socială, cumpărături online, platforme...) și, în final, se creează un ecosistem prin care acești giganți Web devin inconfundabili. Ambițiile lor nu se limitează la cucerirea „prin încercuire” a ecosistemului digital, ci se focalizează pas cu pas pe problematica socială, pentru a atinge, în final, și sfera politicului.

Douglas Rushkoff folosește o metaforă în cartea sa *Throwing Rocks at the Google Bus*/Aruncând cu pietre în autobuzul Google (București, Ed. Niculescu, 2016), asemuindu-i pe acești giganți web cu niște nufere imenși care plutesc deasupra planetei fixându-și pedunculii operaționali (filiale, departamente) în țările care oferă avantaje fiscale. Această politică acerbă de optimizare fiscală pe care o

promovează GAFAM își capătă întreaga semnificație politică atunci când este corelată cu ideologia pe care se fundamentează. De regulă, această ideologie este mascată de faptul că respectivele companii, ca și altele, dau impresia că vor să obțină un profit cât mai consistent – ceea ce poate fi legitim din punct de vedere economic. Dar adevărata problemă constă în faptul că această abordare nu este doar rezultatul dorinței de a face cât mai mulți bani posibil. Dacă este legitim ca orice întreprindere să găsească, în principiu, justificată plata unor impozite mici, devine discutabilă tendința acestor companii-gigant să nu mai dorească să plătească taxe deloc (sau aproape deloc), și asta pe motive ideologice. În primul caz, este firesc ca un bun manager al unei companii tradiționale să se străduiască să optimizeze raportul dintre venituri și cheltuieli. În al doilea caz, însă, este vorba de o confruntare ideologică cu statele, menită să micșoreze cât mai mult posibil contribuția pe care GAFAM o alocă într-o comunitate sau alta. Contractul social în vigoare în cele mai multe democrații este altfel încălcă, iar reglementările statului, în special acelea bazate pe principiile de redistribuire, de solidaritate, sunt eluate cu nonșalanță.

Opoziție și disidență în perioada bolșevismului

Ioan POPA

Cuvinte-cheie: Lenin, Stalin, Partidul Comunist (bolșevic) din Rusia – PC(b)R, justiție revoluționară, dictatura proletariatului, Puterea sovietică

Regimul bolșevic instaurat în urmă cu un secol în Rusia, acest experiment social de proporții gigantice (*„cel mai grandios spectacol de experimentare socială, din câte cunoaște istoria universală”*, cum îl califica sociologul Dimitrie Gusti – (1, p. 43), reprezintă un caz aparte, unic în felul său, dar și o sursă de studiu a varietății formelor de reprimare și degradare a ființei umane în numele unor idealuri utopice despre un viitor fericit al omenirii. O temă interesantă de studiu este tocmai cea referitoare la modalitățile prin care conducătorii statului de dictatură a proletariatului, primul din lume, au acționat sistematic și cu o imagine diabolică, demnă de o cauză mai bună, pentru lichidarea oponenților de orice fel ai Puterii sovietice. Învățăminte care se pot trage sunt cu atât mai importante cu cât este vorba de un regim care, instaurat inițial în Rusia, și-a perfecționat meca-

nismele de funcționare și le-a transplantat apoi în toate statele alipite fosei URSS, precum și în țările care au intrat în sfera de influență a acesteia la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, inclusiv în România.

Lenin, inițiatorul și conducătorul de necontestat al revoluției bolșevice, a definit liniile directoare ale strategiei de preluare a puterii și de consolidare a acesteia, în numele proletariatului rus, prioritățile fiind stabilitate din mers, etapă cu etapă, în funcție de dificultățile întâmpinate. Preluând mecanic și interpretând simplist o serie de teze ale lui Marx privind necesitatea *sfârâmării* vechii mașinării de stat burgheze, despre care am mai amintit într-un articol anterior (*Punctul critic* nr. 2/20/2017), Lenin a ajuns la concluzia că dictatura proletariatului înseamnă „exercitarea sistematică a violenței împotriva acoliților ei”, iar socialismul „se dezvoltă în cursul ce-

lei mai încordate, celei mai ascuțite, ascuțite până la turbare, până la disperare, lupte de clasă și al războiului civil" (2, pp.201-202). Se știe că unul din primele decrete semnate de Lenin ca șef al Consiliului Comisarilor Poporului a fost *Decretul asupra pământului* (26 octombrie/8 noiembrie 1917), prin care proprietatea moșierescă era desființată „imediat, fără nicio despăgubire” (2, p. 24). Au urmat alte măsuri cu efect imediat, dintre care se detășează cele referitoare la suspendarea organelor de presă catalogate „burgheze”, desființarea stărilor sociale și a rangurilor civile, precum și cele în domeniul justiției. Măsurile din domeniul presei și justiției au echivalat, practic, cu suprimarea libertăților democratice. Partidul bolșevic, sublinia Lenin la Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste (19 iulie – 7 august 1920), trebuie să aibă „un organ de presă central, cu orientare întru totul revoluționară... Întreaga presă de partid trebuie să exprime un singur gând, să aibă o singură orientare, să pregătească dictatura” (3, p. 449). Scriitorul Maxim Gorki, al cărui ziar (socialist independent) *Novaia Jizni* a fost autorizat după revoluție să mai apară un timp, a atacat virulent orientarea extremistă a bolșevismului încă din 7/20 noiembrie 1917, când scria: „Lenin, Troțki și tovarășii lor sunt deja otrăviți cu veninul puterii, lucru dovedit de atitudinea lor rușinoasă față de libertatea totală a cuvântului, față de

individ și față de acele drepturi pentru care s-a luptat democrația. Fanatici orbi și aventurieri necinstiti, se contrazic nebunește... În drumul său, Lenin și tovarășii săi își permit să comită tot felul de crime... abolirea libertății cuvântului și arestări nejustificate”.

Recurgerea la forță brută, coerciția neconcență și, în consecință, violența și abuzurile au reprezentat o constantă a puterii bolșevice pe tot parcursul existenței sale. Lenin a dat tonul și în domeniul justiției, proclamând anularea legilor vechii orânduirii și înlocuirea lor cu *justiția revoluționară*. Dictatura proletariatului, va sublinia liderul bolșevic în nenumărate rânduri, „nu înseamnă altceva decât o putere pe care n-o îngrădește nimic, nicio lege, care nu este stingherită de absolut nicio normă, care se sprijină nemijlocit pe violentă” (3, p. 382). Așa se explică de ce, în baza indicațiilor lui Lenin, în primăvara anului 1919 toate facultățile de drept au fost închise (ele au fost reînființate abia în 1925, ca „facultăți de drept sovietic”), iar activitatea unor prestigioase instituții juridice din Rusia a fost suspendată. În martie 1922, la Congresul al IX-lea al PC(b) din Rusia, Lenin insista pentru întărirea organelor judiciare proletare: „Noi avem nevoie de instanțe judecătoarești proletare, elective, și ele trebuie să știe ce admitem noi” (4, p. 128). Se înțelege că, în asemenea circumstanțe, distrugerea sistemului de judecată bazat pe lege și apelul la

„popor”, de regulă grupuri zgomotoase, îndoctrinate și manipulate de putere, pentru condamnarea publică a indezirabililor, au dat frâu liber arbitriașului în numele justiției revoluționare. Maxim Gorki a reacționat și de această dată în ziarul pe care îl conducea față de cursul revoluției bolșevice: „Prin abolirea fostelor Curți de Justiție în numele proletariatului, monseniorii comisari ai poporului au întărit conștiința străzii și dreptul ei la proces prin norod, un drept bestial... Procesele poporului au devenit un mod de viață și nu trebuie să uităm că fiecare dintre ele exarcează în grandoare și în profunzime cruzimea morbidă a multimii” (5). Așa-numitele procese populare au căpătat o amploare grandioasă un deceniu mai târziu, în timpul lui Stalin, când au fost organizate procese-spectacol pentru condamnarea unora dintre membrii vechii gărzi bolșevice.

Deocamdată să notăm că Lenin a inițiat folosirea violenței și terorii mai întâi împotriva claselor dominante înălțurate de la putere, extinsă apoi împotriva tuturor categoriilor sociale sau persoanelor care se opuneau într-un fel sau altul revoluției bolșevice. Aceasta, scria un renunțat oponent al său, „nu cunoștea decât două categorii de oameni: cei care erau de partea lui și cei care erau împotriva lui... Între acești doi termeni opuși – tovarăș/prieten și disident/dușman –, pentru Lenin nu exista niciun spectru intermedi-

ar de relații sociale sau personale” (6). Nu întâmplător, Grigori Zinoviev, unul dintre membrii primului Birou Politic și apropiat al lui Lenin, scria în 1918: „Burghezia și toți cei care stau în calea revoluției muncitorești trebuie să fie șterși de pe suprafața pământului” (7). În 1920, într-un bilanț după *trei ani de dictatură proletară*, Stalin, un vajnic susținător al represiunilor inițiate de Lenin, scria și el: „În ceea ce privește politica noastră față de dușmanii dinăuntru, ea trebuie să rămână și rămâne aceeași..., și anume o politică de reprimare a tuturor dușmanilor proletariatului” (8, p. 411). O asemenea vizuire generalizatoare despre dușmanii care trebuie repremati reprezenta, firește, o directivă pentru activitatea organelor de represiune politică, în primul rând a Comisiei Extraordinare pentru Combaterea Contrarevoluției și a Sabotajului (CEKA), îndemnată să-și extindă supravegherea informativă la nivelul întregii societăți. După cum afirma, în 1920, Martin Latsis, unul dintre adjuncții lui Felix Dzerjinski la conducerea CEKA, aceasta trebuie să fie omniprezentă, deoarece „contrarevoluția s-a dezvoltat pretutindeni, în toate sferele vieții noastre, manifestându-se în cele mai diverse forme. Este deci limpede că nu poate rămâne nicio sferă a existenței exceptată de supravegherea CEKA” (9, p. 45).

Lenin a extins necontenit lista așa-numiților *dușmani ai poporu-*

lui, sintagmă preluată din limbajul Revoluției Franceze, ale cărei metode erau admirate de liderul bolșevic. De la oponenții politici direcți (burghezia și moșierimea), Lenin a inclus în lista celor care urmau să fie repremati și chiar *smulși din rădăcini*, după expresia sa, toate categoriile sociale și profesionale care obstrucționau mersul revoluției proletare. La un congres al muncitorilor din transporturi, în martie 1921, Lenin punea această întrebare: „împotriva cui ducem noi în primăvara asta, în acest moment chiar, una din luptele noastre finale și hotărâtoare?” În opinia sa, exceptând proletariatul, „care a luat în mâinile ei puterea politică”, celelalte clase se situează pe poziții de adversitate: țărăniminea, forța covârșitoare în Rusia, este „oscilantă” și „șovăielnică”, dezamăgită de evoluțiile de după 1917; moșierii și capitaliștii, deși au pierdut puterea politică, rămân un pericol permanent, deoarece o mare parte a emigrat și s-a organizat în străinătate, iar altă parte „s-a cuibărit printre funcționarii de stat ai Puterii sovietice” (10). În octombrie 1921, vorbind despre Noua Politică Economică, Lenin avertiza că „lupta va fi și mai aprigă”, deoarece „dușmanul este iar printre noi”, cuibărit în toată administrația de stat: „Trebui să spunem că ori vor pieri cei care ne vor pieirea și care, socotim noi, trebuie să piară, și atunci Republica noastră sovietică va continua să existe; ori, dimpotrivă, capitaliștii

vor continua să existe și atunci va pieri republica... Cine se abate de la disciplină lasă să pătrundă dușmanul în propriile sale rânduri” (11, p. 168). Asemenea teze promovate cu autoritatea sa de liderul suprem al revoluției au girat și alimentat din plin un val amplu de delațiuni, pentru demascarea „dușmanilor din interior”, care au marcat decisiv profilul societății sovietice și au atins dimensiuni monstruoase în timpul lui Stalin.

Analizând această avalanșă de acțiuni de lichidare în masă a celor considerați adversari politici de către bolșevici, Dimitrie Gusti constata, încă din 1920, cu rigoarea obiectivă a savantului, că doctrina lui Lenin este o „*doctrină a revanșei*”, care pune la zid o întreagă istorie socială: „*Toate urmele trecutului social, capitalist și burghez, trebuie... rase de pe fața pământului; instituțiile și stările care aparțineau acestui regim trebuesc fundamental distruse, iar împotriva oamenilor... favorizați de soartă înainte de revoluție, trebuesc luate cele mai necruțătoare represalii*” (1, p. 45).

Represiunile dictate de Lenin și anturajul său se vor desfășura ciclic. După moșieri, mari industriași și bancheri, victime ale ofensivei demolatoare a bolșevismului vor cădea, rând pe rând, biserică și slujitorii ei, intelectualii, țărani încărăcați, dar și numeroși militanți ai Partidului Comunist (bolșevic).

Lupta împotriva Bisericii s-a desfășurat metodic, după un plan la înfăptuirea căruia au participat autoritatea supremă a Partidului – Biroul Politic și organele executive de repreziune, în primul rând structurile poliției politice secrete. În Rusia țaristă, Petru I a fost cel care a înlăturat instituția Patriarhiei Bisericii Ortodoxe, aceasta fiind restaurată abia după două secole, în vîltoarea evenimentelor de la începutul lunii noiembrie 1917. Încă de la început, patriarhul ales, Tihon, a condamnat cu vehemență crimele în masă comise de bolșevici, dar Lenin și anturajul său i-au mai dat un răgaz, fiind preocupați în totalitate de războiul civil împotriva albgardiștilor și a intervenției din afară. În anii mării foamete din 1921-1922, Lenin a considerat însă că a sosit momentul atacării clerului „în mod decisiv și nemilos” pentru a-i zdobi rezistența „cu o asemenea ferocitate, încât să nu fie dată uitării în deceniile care vor veni” (12, p. 411). Într-o scrisoare datată 19 martie 1922, adresată lui V. Molotov, pe atunci secretar al Comitetului Central, Lenin cerea întrunirea Biroului Politic pentru a decide continuarea măsurilor de reprimare nemiloasă a dușmanului (în cazul acesta Biserica), mai întâi prin confiscarea bunurilor de valoare ale acesteia „până la eliminarea oricărei rezistențe” (13). În urma scrisorii lui Lenin, Biroul Politic a hotărât, în ședința din 22 martie 1922, arestarea Sinodului și a Patriar-

hului, precum și împușcarea oricărora participanți la revolte în sprijinul Bisericii. Tot Biroul Politic a votat, la 4 mai 1922, un decret care prevedea „pedeapsa cu moartea pentru preoți”. În scurt timp, Tihon a fost arestat, judecat și obligat să retraceze acuzațiile împotriva revoluției bolșevice. A murit în arest la domiciliu, în 1925, la vîrsta de 60 de ani. Decapitată, jefuită, tălhărită și infiltrată de serviciile secrete, Biserica și-a pierdut rolul și influența tradiționale, devenind o anexă a statului bolșevic, împotriva căreia represaliile vor cunoaște noi avalanșe în timpul lui Stalin, dar apoi și în perioada lui Hrușciov și a celorlalți lideri care au urmat la Kremlin.

Un caz aparte l-a reprezentat lichidarea elitei intelectualității ruse. Încă din ianuarie 1918, Lenin îi ataca virulent pe reprezentanții acestei categorii sociale, pe care îi califica drept „ticăloși proveniți din rândurile lacheilor burgheriei, sabotori care-și zic intelectuali” (2, p. 214). Înăsprirea măsurilor de reprimare a intelectualilor a survenit în anii 1921-1922, suprapunându-se o perioadă cu vîrful represiunilor împotriva Bisericii. Semnalul a fost dat tot de Lenin care, în 1921, se adresa lui Kamenev, Stalin, dar și lui Felix Dzerjinski (șeful poliției politice secrete), solicitând pregătirea unei ample operațiuni de deportare a unor scriitori și profesori considerați ostili Puterii sovietice și puși în slujba străinătății. Drept urmare, la 1 iunie 1922, mem-

brii Biroului Politic erau informați de către Dzerjinski printr-un „Memoriu” despre „Grupările antisovietice din rândul intelectualilor” în care se preciza: „Intelectualitatea antisovietică... a ales drept principale arene de luptă împotriva Puterii sovietice instituțiile superioare de învățământ, diferite societăți, presa, uniunile de ramură, teatrele, cooperația, instituțiile comerciale, iar în ultimul timp și religia” (14, pp. 196-197). La 16 iulie 1922, Lenin îi scrisă lui Stalin: „după părerea mea, toți trebuie deportați... Comisia împuternicită ar trebui să prezinte liste, ar trebui câteva sute de astfel de domni de deportat fără milă peste hotare. Curățăm Rusia pentru mult timp... Deportările trebuie să înceapă imediat... Să fie arestate câteva sute și fără anunțarea motivelor – plecați domnilor!” (14, p.198). În toiu arestării, anchetării și deportările intelectualilor, Lenin îi dictează lui Dzerjinski cum trebuie organizată în viitor reprimarea intelectualilor considerați ostili Puterii: „Este necesar de elaborat un plan. Aceasta urmează a fi revăzut și completat permanent. Toți intelectualii trebuie împărțiti în câteva categorii. Spre exemplu: 1. Scriitorii. 2. Publiciștii și politicienii. 3. Economiștii. 4. Tehnicienii. 5. Profesorii și lectorii etc. Informațiile urmează a fi colectate de toate sectiile noastre (structurile GPU, n.n.). Fiecărui intelectual i se va intenta câte un dosar...” (15, p. 377).

Represiunile din anii 1921-1922, inițiate sub conducerea lui Lenin, împotriva Bisericii și a intelectualității ruse au pus în mișcare un mecanism ce va fi reluat periodic (ciclic) și va ajunge sub Stalin la o ampoare și perfecțune nemaiîntâlnite în nicio altă epocă. Au urmat, după cum se știe, reprimarea și lichidarea țărănimii înstărite, în anii 1929-1933, apoi Marea Teroare (1937-1938), care a afectat, practic, toate structurile societății sovietice, de la păturile cele mai de jos până la vârfurile puterii politice și militare (comanda Armatei, guvernul, Comitetul Central, Biroul Politic etc.).

Este cunoscut, desigur, faptul că reprimarea celor considerați că se opun revoluției bolșevice nu s-a limitat doar la arestări, anchetări și deportare peste hotare, aşa cum s-a întâmplat cu intelectualii în primii ani ai Puterii sovietice. Lenin și Troțki s-au aflat la originea unui mod mult mai agresiv de torturare, anihilare și lichidare a adversarilor: lagărele de concentrare. În plin război civil, Decretul Consiliului Comisarilor Poporului, din 5 septembrie 1918, prin care se instituia „Teroarea Roșie”, preciza în mod expres: „Este esențial ca Republica Sovietică să fie apărată de dușmanul de clasă prin izolarea acestuia în lagăre de concentrare” (15, p.163). Aceste lagăre, care s-au perfecționat permanent, sub diverse denumiri, au devenit o instituție emblematică a statului sovietic în epociile lui Lenin și Stalin.

În Raportul prezentat la Congresul al XI-lea al PC(b) din Rusia, la 27 martie 1922, Lenin dădea și o fundamentare ideologică necesității lagărelor, lansând lozinca: *Să construim comunismul cu mâini necomuniste!* În prima etapă, afirma Lenin, Puterea sovietică s-a limitat la amenințarea burgheziei cu privarea de libertate și confiscarea întregii averi, ceea ce a condus la victoria politică, nu însă și în plan economic. Nu este suficient „să răpui, să faci inofensiv, să lovești peste mâna”, ci este necesar încă un pas: „să-i silim și să facem în aşa fel ca ei să muncescă cu mâinile lor pentru noi” (4, p. 104). În perioada lui Stalin, *lagările de reeducare prin muncă* deveniseră o rețea răspândită pe întreg teritoriul URSS: circa 500 de lagăre, care au „găzduit”, între 1929 și 1953, „opt-sprezece milioane de deținuți”, după cum consemnează o cercetătoare (16, p. 41).

Interesant de studiat este și cazul reprimării și lichidării de către Stalin a vechii gărzi bolșevice, pe care Lenin a criticat-o adesea în mod vehement, dar nu a ajuns niciodată să-i considere pe foștii camarazi drept „dușmani ai poporului” care ar trebui suprimați fizic. Este limpede că, respingând democrația parlamentară și abordând chestiunile exclusiv prin teoria luptei de clasă, Lenin și Stalin au denaturat semnificația tradițională a termenilor de *opozitie* sau *disidență*, tratându-i pe toți adversarii ca dușmani ai

revoluției care trebuie lichidați. Lenin a acceptat totuși posibilitatea unor curente diferite în interiorul partidului, dar ca o etapă tranzitorie, de clarificări ideologice, care trebuie depășită rapid și instaurată deplina unitate de idei și acțiune. Cei mai mulți dintre liderii bolșevici sacrificăți de Stalin în deceniul al patrulea al secolului trecut au făcut obiectul unor critici severe din partea lui Lenin, începând chiar cu momentul insurecției din octombrie 1917 și luând amploare mai ales la finele anului 1920 și în prima parte a anului 1921, în timpul adâncirii crizei din partid și a escaladării luptelor fracționiste, când i-a acuzat public pe Troțki și Buharin că s-au îndepărtat de marxism, greșeală pe care „dacă nu va fi recunoscută și îndreptată, va duce la prăbușirea dictaturii proletariatului”. La Congresul al X-lea al PC(b) din Rusia, din martie 1921, Lenin va insista că în partid nu trebuie să existe „nici cea mai mică urmă de fracționism”. O deviere, afirma Lenin, este „ceva care mai poate fi îndreptat. S-au abătut oamenii puțin din drum sau încep să se abată, dar o îndreptare este încă posibilă” (17, passim). Lenin va cochetă însă cu ideea că vechii bolșevici, călăuți în luptele revoluționare, nu și-au dobândit merite pe vecie și nu sunt deci de neînllocuit. Autorii Revoluției din Octombrie, mai sublinia Lenin, vor rămâne însă „pentru totdeauna ca un monument”, având „un merit incontestabil, absolut și inalienabil” (18,

pp. 326-327). Cu altă ocazie, Lenin accentua: „De mitraliere este vorba atunci când ne referim la cei ce poartă azi, la noi, denumirea de menșevici și socialiști-revolutionari” (4, p. 128). Așadar, pentru Lenin cei care trebuiau să dispară au rămas adversarii de clasă ireductibili, declarați de la început dușmani ai poporului. Stalin a profitat de disputele ideologice ale lui Lenin cu vechii bolșevici, pe care el i-a declarat contrarevolutionari și i-a silit, prin torturarea lor de către poliția politică secretă NKVD (succesoarea CEKA, GPU și OGPU), să-și recunoască vinovăția (15, pp. 234-242).

Având în vedere ampioarea acțiunilor de anihilare și lichidare a oricărei opozitii atât în interiorul Partidului Comunist, cât și la nivelul întregii societăți, este de înțeles că disidenții sau oponenții de orice fel erau voci fizice și izolate, fiind rapid identificate și „smulse din rădăcini”, cum afirma-se Lenin. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu cazul Mihai Riutin, fost membru supleant al CC al PC(b)US, un critic al colectivizării staliniste. Într-un text clandestin („Stalin și criza dictaturii proletariatului”), scris în 1932, acesta punea la îndoială autoritatea lui Stalin, care „are puterea... și provoacă teamă”. Textul respectiv, semnat și de alți 17 membri de partid, a fost interceptat de poliția politică secretă, iar Mihai Riutin, arestat și deportat. Ceilalți semnatari ai documentului au fost excluși din partid și supuși repre-

siunilor, sub acuzația că au încercat să înființeze o organizație ce urmărea restabilirea capitalismului (15, pp. 192, 230-231).

În deceniile care au urmat după Stalin, metodele de reprimare a disidenților s-au perfecționat, aceștia fiind, de regulă, izolați, deportați sau internați în spitale de psihiatrie, ori, în ultimă instanță, expulzați în străinătate. Metodele s-au schimbat, dar spiritul militant leninist, de revanșă și anhilare a vocilor care distonau cu vocea corului unic, au rămas la fel de vii până la căderea comunismului.

Desigur, ideologia intolerantă și extremismul violent specifice bolșevismului aparțin trecutului, dar unui trecut nu prea îndepărtat. În poftida repudierii lor de către majoritatea oamenilor politici de azi, o serie de reflexe ale bolșevismului nu au dispărut cu desăvârșire și pot fi identificate cu destulă ușurință nu atât în *discursul politic*, cât mai ales la nivelul mentalităților și comportamentului politic, în atitudinea unor activiști din diverse instituții ale statului sau partide, fie ele la putere sau în opozitie. Atunci când intr-o societate, cu deosebire aflată în tranziție, fie că este vorba de Rusia, fie de alte țări care au ieșit din comunism, o serie de politicieni, partide, organizații sau grupuri de interes, în dorință de a ajunge la putere sau a atinge anumite obiective cu orice preț, recurg la radicalism, la demonizarea adversarului și la pro-

movarea unei viziuni asupra lucrurilor doar în alb și negru, fără nuanțe, este evident că democrația suferă derapaje semnificative. Singura alternativă viabilă rămâne democrația autentică, menținerea confruntării politice exclu-

siv în sfera ideilor, bazată pe adeziunea la aceleasi valori fundamentale comune – libertatea de expresie și de credință, solidaritatea umană și respectul reciproc.

NOTE

1. Gusti, D. (1920), *Comunism, socialism, anarchism, sindicalism și bolșevism*, Tipografia Gutenberg Soc. Anonimă, București.
2. Lenin, V.I. (1960/1965-1967), *Opere complete* (traducere din limba rusă, ediția a V-a), Editura Politică, București, vol. 35.
3. Idem, *op. cit.*, vol. 41.
4. Idem, *op. cit.*, vol. 45.
5. *Novaia Jizni*, 21 decembrie 1917/3 ianuarie 1918.
6. Potresov, A.N. (1937), *Opere postume*, Paris (citat de Dorozynski, A. (2001/2007), *Eu, Vladimir Ulianov zis Lenin. Romanul bolșevismului*, Pro Editură și Tipografie, București, p. 83).
7. Apud Dorozynski, A., *op. cit.*, p. 201.
8. Stalin, V.I. (1949), *Opere* (traducere din limba rusă), vol. 4, Editura PMR, București.
9. Andrew, Ch., Gordievski, O. (1990/1994), *KGB. Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, Editura ALL, București.
10. Lenin, V.I., *op. cit.*, vol. 43 și 44. Vezi comentariu detaliat în Ioan C. Popa, *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)*, Editura Academiei Române, București, 2014, pp. 128-129.
11. Idem, *op. cit.*, vol. 44, p. 168.
12. Volkogonov, D. (1994), *Lenin. O nouă biografie*. Editura Orizonturi, Editura Lider, București.
13. Dorozynski, A., *op. cit.*, pp. 240-241.
14. Țăranu, M. (2007), *Lenin fără machiaj: teroarea intelectualității sovietice*, Editura Grafema Libris, Chișinău.
15. Popa, I., *Destine frânte*, op. cit., Anexa 9.
16. Dundovich, E. (2004), *Iosif Vissarionovici Djugașvili Stalin, omul de oțel care a terorizat Rusia*, Editura Litera, București.
17. Lenin, V.I., *op. cit.*, vol. 42.
18. Idem, *op. cit.*, vol. 44.

Eșecul sovietizării totale a Europei. Schisma titoistă

Mihai MILCA

Cursul luat de către operațiunile militare după bătălia de la Stalingrad și reorientarea strategică preconizată pentru perioada postbelică la nivelul conducerii de la Kremlin au întărît convingerea lui Stalin că misiunea Cominternului (înființat la inițiativa lui Lenin în 1919) era pe cale de a se încheia. Nu întâmplător dizolvarea Cominternului în 1943 a precedat istorica întâlnire de la Teheran dintre Stalin, Roosevelt și Churchill.

Chiar dacă structurile organizatorice legale ale Cominternului au fost formal desființate, cele clandestine au continuat să funcționeze, scopul lor rămânând același: crearea premiselor pentru sovietizarea Europei sau a unei părți a acesteia imediat după război.

În anii 1944 – 1945 în țările Europei de Est și în vestul continentului (Franța, Italia) s-au constituit după Eliberare guverne antifasciste, democratice. Reformele democratice întreprinse în toate aceste țări au avut atât o componentă socială (precum reforma agrară de exemplu în România, Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria, Al-

bania), cât și una instituțional-politică (proclamarea Republicii Italiene, în 1946, și a Republicii Populare Române, în 1947). În Balcani, situația politică s-a complicat prin faptul că, imediat după izgonirea trupelor germane, între comuniști și trupele de partizani ale acestora, pe de o parte, și forțele de dreapta, pe de altă parte, au apărut puternice ciocniri de interes, care reflectau de fapt tensiunile nemărturisite dintre sovietici și anglo-americani, la vârful alianței Națiunilor Unite.

În Iugoslavia, partidul comunist, condus cu fermitate de către șeful rezistenței, un lider format la „școala Cominternului”, Josip Broz Tito, nu era cătuși de puțin dispus să împartă puterea cu celelalte forțe politice grupate în jurul monarhiei. Cu toate acestea, în martie 1945, s-a ajuns la formula unui guvern de coaliție, avându-l în frunte pe Ivan Šubašić, dar care s-a putut instala doar cu concursul Consiliului Antifascist de Eliberare Națională, dominat de oamenii lui Tito. Mizând pe faptul că Iugoslavia nu fusese „atribuită” nici zonei de influență sovietică,

nici celei occidentale, ca de altfel și Albania, comuniștii s-au pregătit de alegeri hotărâți să nu lase nicio șansă adversarilor politici. În noiembrie 1945 dominația comuniștilor era deja consolidată și consacrată prin alegeri „democratice”. Tito se baza astfel pe un guvern solid, popular, greu de dislocat din afară.

La vremea respectivă, se pare că americanii erau deja dispuși să cedeze în totalitate Iugoslavia lui Stalin. Cazul iugoslav nu va întârzia însă să-și arate consecințele în planul relațiilor dintre marile puteri învingătoare în război. Partidul Comunist iugoslav cucerise puterea violând regulile democratice și Occidentul nu intervenise, având și îndreptățirea și posibilitatea formală de a o face. Se crea deci un precedent periculos pentru sovietizarea celorlalte țări din Europa de Est, deja ocupate de către Armata Roșie, cu concursul acțiunilor destabilizatoare și diversioniste ale partidelor comuniste, colaboraționiste cu emisarii Kremlinului. Și în Franța, și în Italia comuniștii au primit consemn de la Moscova să conlucreze cu socialistii și cu celelalte forțe politice naționale, antifasciste în cadrul unor guverne de coalitie (în Franța – guvernele conduse de Léon Blum și Georges Bidault; în Italia – comuniștii reprezentau al treilea partid al țării, după Democrația Creștină și Partidul Socialist Italian).

În țările Europei de Est, partidele comuniste au utilizat guvernele de coalitie cu socialistii și celelalte

partide național-democrate pentru a dobânda prin forță, presiune politică, demonstrații în stradă, șantaj și amenințare, poziții-cheie în poliție, armată, administrarea economiei sau propagandă. Regimurile politice din aceste țări au fost botezate cu numele de „democrații populare”, sintagmă polemică implicit cu ceea ce comuniștii denumeau ca „democrații burgheze”.

În acest context, comuniștii iugoslavi și albanezi devineau modelul promovat de Stalin pentru mișcarea comunistă europeană: ceea ce Tito propusese în aprilie 1947 – industrializare accelerată și planificare strictă a economiei – era îmbrățișat în 1948 ca o linie generală de acțiune la nivelul celoralte țări din Europa de Est.

Într-o altă ordine de idei, mișcările și partidele socialiste și social-democrate au decis în situația creată după război să reconstituie propria lor Internațională. Reconstituirea Internaționalei Socialiste s-a produs la Bruxelles în mai 1946. Structura adoptată a fost una federativă. Congresul nu a stabilit „linia” de urmat de către partidele socialiste europene. A fost ales cu această ocazie un Birou având funcția de coordonare și de conducere efectivă a Internaționalei de la o reunioane la alta a unei Direcțuni Internaționale (aleasă pe criterii de proporționalitate în raport cu numărul aderenților fiecărui partid), precum și de la un Congres la altul.

Pe plan teoretic, socialistii se situau pe o poziție reformistă. Refor-

mismul despre care se vorbea în anii '20 ai veacului trecut nu putea fi o serie succesivă de reforme sociale ce prefațau cucerirea pe cale fundamentară a controlului guvernării și etatizarea economiei, ci trebuia înțeles ca o transformare a societății burgeze într-o societate în care masele muncitoare să fie mai bine și mai amplu tutelate din punct de vedere social. Acest tip de socialism admitea naționalizările partiiale, ce ar fi permis muncitorimii participarea la gestiunea (publică) și conlucrarea cu patronatul privat. Nu era absolut necesară o majoritate socialistă și nici o guvernare socialistă. Era de ajuns o coaliție de guvernare, precum cea antifascistă, în care și comuniștii își puteau avea locul. În realitate însă comuniștii nu împărtășeau perspectiva agreată de Internaționala Socialistă, ei exaltau rolul URSS și erau adeptii unei economii etatizate conjugate cu dictatura. URSS constituia o realitate inconturabilă, iar contribuția Armatei Roșii la înfrângerea fascismului fusese decisivă. Internaționala Socialistă în 1946 era confrontată, mult mai mult decât în perioada interbelică, sub presiunea evenimentelor, cu atașamentul maselor muncitoare pentru democrație, cu refuzul comunismului de tip stalinist și al național-socialismului. Ceea ce făcea ca atenția acordată de către Internaționala Socialistă echilibrului relațiilor internaționale să fie maximă, aceasta mizând mult pe sprijinul american acordat reconstrucției europene.

Planul de reconstrucție postbelică a Europei, cunoscut sub numele de Planul Marshall, trebuia să facă posibil acest lucru grație investițiilor masive, materiilor prime, tehnologiilor oferite de către SUA întregului continent, inclusiv Uniunii Sovietice. Moscova era însă îngrijorată de potențialul economic, militar și tehnologic al unei Americi în expansiune și nu putea accepta ca Europa să se subordoneze exigențelor capitalului yankee. Astfel se explica de ce, în vara anului 1947, URSS a respins Planul Marshall ca fiind un proiect imperialist, exemplu urmat la scurtă vreme de țările est-europene, inclusiv de cele ce inițial subscrisează la inițiativa americană (Polonia și Cehoslovacia). Odată cu aceasta a fost îngrăpată și alianța antifascistă creată în anii războiului, deoarece Internaționala Socialistă (cu excepția socialistilor italieni), precum și mișcările antifasciste și burgeze din Occident aprobau Planul Marshall, în vreme ce comuniștii se opuneau acestuia din urmă în toată Europa.

În septembrie 1947 a avut loc ședința de constituire a Cominformului (Biroul Informativ al partidelor comuniste și muncitorești, la Szklarska Poręba în Polonia). Organismul nou creat se voia o reeditare a Cominternului ca instrument al imperialismului sovietic. Partidele comuniste au făcut astfel o schimbare de macaz, renunțând la colaborarea cu socialistii și forțele național-democratice în cadrul guvernelor de coaliție postbelice. În mai 1947,

Partidul Comunist Italian și Partidul Socialist Italian ieșeau de la guvernare în Italia, iar Partidul Comunist Francez făcea același lucru în Franța.

Comuniștii occidentali, conștiienți că politica sferelor de influență practicată de sovietici și anglo-americani îi condiționa la nivelul tacticilor politice, nu au încercat să recurgă la tehnici insurecționale. Ei au organizat însă greve, mișcări de stradă, ocuparea de terenuri agricole și tot felul de acțiuni de protest cu tentă agitatorică în jurul câtorva chestiuni, cu care de altfel se confruntaseră și în perioada când ei se aflau la guvernare. Între acestea: creșterea costului vieții, flagelul șomajului, reforma agrară, reconstrucția economică, democratizarea instituțională. Socialiștii (cu excepția celor italieni) au căutat să mențină coalițiile antifasciste. Comuniștii, în schimb, au „descoperit” justitia luptei anticolonialiste și împotriva imperialismului american.

Teoria lui Stalin referitoare la revoluțiile anticolonialiste era următoarea: lupta popoarelor aflate sub jugul colonial îndreptată contra imperialismului vest-european și american ajută implicit URSS, respectiv socialismul. Pe de altă parte, multe dintre mișcările anticolonialiste erau conduse nemijlocit de către comuniști (Vietnam, China). În alte țări, revoltele atâtate de către comuniști căutau să aducă la putere regimuri politice favorabile Uniunii Sovietice; aceasta din urmă fiind în măsură să sprijine din punct de ve-

dere diplomatic și propagandistic, ori economic, chiar în condițiile precare pe care statul sovietic le evidenția, re-vendicările ulterioare ale respectivelor țări față de metropole.

În pofida perspectivelor deschise de luptă anticolonialistă, Stalin a preferat să mute centrul atenției către zona Europei Centrale și de Est, în cuprinsul căreia dorea să-și consolideze dominația. Și deși comuniștii iugoslavi constituiau vârful de lance al ofensivei Kremlinului, tocmai chestiunea iugoslavă avea să devină în scurt timp, în 1948, punctul nodal al unei crize și al unei rupturi în sănul mișcării comuniste și muncitorești. Între birocracia comunistă de la Moscova și birocracia emergentă iugoslavă nu au întârziat să apară divergențe cauzate de modul în care fiecare dintre părți înțelegea colaborarea sovieto-iugoslavă. Tito nu dorea societățile mixte sovieto-iugoslave (în care URSS contribuia cu 5% din fonduri și încasa 50% din profituri), societăți mixte pe care alte regimuri de democrație populară le acceptaseră fără să crăcnească (în România echivalentul acestora îl reprezentau fimoasele Sovromuri). Tito nu dorea aservirea economiei iugoslave celei sovietice și nu dorea să fie portavocea supusă a Moscovei în probleme politice și internaționale. Tito se simțea puternic având în spate partidul comunist, birocracia de partid și sprijinul popular câștigat în perioada luptelor de partizani cu ocupanții germano-italieni din timpul celui de-al

Doilea Război Mondial. El reușise să neutralizeze, să marginalizeze și să lichideze fracțiunea pro-sovietică din Partidul Comunist iugoslav. Mulți dintre liderii iugoslavi care nu-și re-negaseră fidelitatea față de Stalin au fost judecați public, întemnițați și chiar execuțați.

În aceste condiții a survenit, la 28 iunie 1948, condamnarea pozițiilor comuniștilor iugoslavi de către Kominform. Tito a ripostat organizând cel de al V-lea Congres al Partidului Comunist iugoslav, unde a obținut sprijinul deplin în confruntarea cu Kremlinul. Cominformul a lansat în continuare numeroase acuze la adresa Belgradului, Tito ajungând să fie tratat ca un odios renegat, trădător al cauzei comuniste, agent al serviciilor de informații occidentale. Atunci s-a impus în propaganda sovietică și a țărilor de democrație celebră sitagmă „călăul Tito”.

În Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, Albania, Polonia au fost organizate în perioada 1949-1952 numeroase procese politice cărora le-au căzut victime lideri comuniști acuzați de „titoism” (Rajk – în Ungaria, Kostov – în Bulgaria, Dodze – în Albania, Slanski – în Cehoslovacia, Gomulka – în Polonia). Rezoluția Cominformului din noiembrie 1949 „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini și spioni” este astfel cât se poate de elocventă în acest sens.

În 1948 s-a desăvârșit diviziunea între blocul răsăritean și cel occidental pe toate planurile. Internaționala So-

cialistă s-a situat împotriva URSS, de partea Occidentului și implicit a SUA, contra revoluțiilor anticoloniale, ținând cont de sprijinul american acordat expedițiilor militare din Indochina și Indonezia, contra naționalizărilor. Comuniștii erau susținătorii unui imperialism (sovietic), iar socialistii erau suporterii altuia (occidental).

Italia a fost singura țară în care Partidul Socialist a menținut Pactul Unității de Acțiune cu comuniștii și după 1947 și a părăsit Internaționala Socialistă. Socialiștii italieni care nu au abandonat punctul de vedere al Internaționalei Socialiste au fost nevoiți să părăsească PSI (Partidul Socialist Italian). Un prim grup a ieșit din PSI în ianuarie 1947 (când Internaționala Socialistă și comuniștii încă mai împărtășeau anumite poziții comune, fracțiunea din jurul lui Giuseppe Saragat), urmat de un al doilea în ianuarie 1948 (fracțiunea Ivan Matteo Lombardo). Acestea au constituit PSLI (Partidul Socialist al Muncitorilor din Italia), care a aderat apoi la Internaționala Socialistă. Alegerile politice din 18 aprilie 1948 au evidențiat ascensiunea Democrației Creștine – 48,5% din voturile exprimate. Alternativa care se desena era între democrația filoamericană și stalinismul sovietic. Frontul Democratic Popular socialist-comunist a suferit la aceste alegeri o înfrângere zdrobitoare. Socialiștii europeni au susținut represiunile din colonii (social-democrații olandezi – în Indo-

nezia, laburiști britanici – în Malaezia, socialistii francezi – în Indochina), au aprobat persecuțiile și discriminările în materie de locuri de muncă la adresa comuniștilor, după cum au fost de acord cu înăbușirea insurecției comuniste din Grecia. Socialistii au aprobat initial intervenția militară engleză la Atena din 1944, pentru ca apoi să susțină necesitatea organizării de alegeri cu participarea diverselor formațiuni politice, inclusiv partidul comunist grec, artizan al rezistenței antifasciste. În realitate, Partidul Comunist grec și alte formațiuni antifasciste nu au participat la alegerile din toamna anului 1946 și astfel monarhia filoengleză a fost validată prin referendumul din martie 1947. Din vara anului 1947 PC grec a declanșat lupta de gherilă, beneficiind de sprijinul sovietic și iugoslav. Condamnarea lui Tito în iunie 1948 a privat gherila comunistă greacă de sprijinul iugoslav. În 1949 forțele de partizani ale comuniștilor greci au fost înfrânte, iar războiul civil care a însângerat Grecia în întreaga perioadă postbelică a fost urmat de o aprigă represiune anticomunistă. Partidul Comunist iugoslav a fost acuzat de Cominform, între altele, și de trădarea și înjunghierea pe la spate a partizanilor comuniști greci.

Ca și în perioada luptei antifasciste, formula frontului național de eliberare recomandată de către Moscova a cunoscut în Iugoslavia o versiune atipică, particulară. Obiectivele proclamate și acțiunile concrete urmărite

erau acompaniate de eforturi stăruitoare în cazul comuniștilor iugoslavi de transformare politico-socială imediat după război a întregii Iugoslavii. În condițiile în care în toate țările din Europa de Est s-au creat guverne de largă coaliție democratică, în Iugoslavia cursul evenimentelor a îmbrăcat un caracter cu totul original. În guvern și în adunările provizorii reprezentarea partidelor politice antebelice „burgheze” marginalizate în perioada războiului de eliberare a fost palidă. Lista Frontului Popular – emanatie directă a mișcării de rezistență comuniste – a obținut la alegerile din noiembrie 1945 90% din voturi. Partidul Comunist Iugoslav deținea controlul efectival al puterii civile și militare, întrucât organele puterii populare, centrale și locale fuseseră create, încă în timpul luptei, de partizani.

Comuniștii iugoslavi aveau și un alt punct de vedere în legătură cu strategia trecerii de la capitalism la socialism preconizată de către doctrinarii marxist-leniniști, de fapt stalinisti, de la Moscova, care considerau că statul de democrație populară trebuie văzut ca o fază intermedieră, în care elementele de socialism constau în proprietatea statului asupra mijloacelor de producție și a băncilor. Dar comuniștii iugoslavi nu acceptau această codificare a sistemului care se născuse după o vastă și îndelungată luptă populară și, chiar în faza discuțiilor de la partid la partid, care a durat până la sfârșitul anului 1948; ei

au căutat să nu accentueze elementele de principiu în divergențele cu sovieticii. Ei punctau și valorizau mai ales elementele de dinamică și consolidare a procesului revoluționar.

Asupra acestei faze din istoria lor, comuniștii iugoslavi au avansat ulterior numeroase critici și rezerve, contestând nu atât opțiunile revoluționare la vremea respectivă, cât mai ales rigiditatea dogmatică de care era animată conducerea titoistă.

Concepția teoretică a marxiștilor iugoslavi, aşa cum observa, de exemplu, Predrag Vranicki, continua să fie puternic influențată de principiile care se impuseseră în cadrul Cominternului și fascinația modelului sovietic se făcea simțită în organizarea centralizată a statului și economiei, în vizuirea centralist-birocratică asupra partidului, în controlul artei și culturii potrivit tezelor „realismului socialist” promovate de către Andrei Jdanov. Contrațicția nu doar aparent paradoxală a socialismului iugoslav în această perioadă a fost că, în vreme ce încerca să se sustragă prescripțiilor Moscovei pentru a se înscrie într-un curs mai gradual și omogen cu aria de dominație sovietică, comuniștii lui Tito avansau cu pași mari pe calea ereziei, menținând în același timp un grad de mare atenție față de canoaanele construcției socialismului, care nu erau urmate cu strictețe în niciuna dintre țările frătești de democrație populară. În realitate, natura conflictului între Moscova și Belgrad nu

viza atât modelul de socialism de urmat sau gradul de fidelitate în raport cu principiile socialismului, ci ținea mai curând de tentativele URSS de a-și subordona statul iugoslav, considerat parte integrantă a sferei de dominație sovietică și de a zăgăuzi propensiunea spre independentă politică și economică a echipei lui Tito, care-și legitima revoluția socialistă prin rezistență și lupta de eliberare națională din perioada războiului. Apare astfel un contrast între rațiunile revoluționare și cele legate de raporturile interstatale din perspectivă geopolitică. Preeminența sovietică uza de argumentele național-statale în care elementele ideologice ocupau poziții secundare, colaterale, chiar dacă acestea erau folosite de liderii de la Kremlin ca instrumente de presiune, într-o strategie de exacerbare a tensiunii ce avea să culmineze cu excomunicarea Iugoslaviei din „lagărul socialist” de către Cominform.

Natura complicată a relațiilor sovieto-iugoslave avea antecedente mai vechi. Memorialistica iugoslavă a insistat mult asupra unor episoade dureroase și frustrante. Unul dintre acestea privea eliberarea Belgradului în toamna anului 1944, când partizanii iugoslavi au fost trecuți într-un con de umbră pentru a face loc tancurilor Armatei Roșii, care ar fi avut meritul principal. Alte momente iritante pentru comuniștii iugoslavi erau legate de comportamentul de cuceritori străini al militarii sovietici, de tentativa

Kremlinului de a impune societăți mixte, de a institui controlul bancar, de a acorda asistență strictă civilă și militară, de a asigura serviciilor secrete sovietice deplină libertate de mișcare în Iugoslavia.

Totuși ruptura de Moscova părea încă în 1948 un lucru de neconceput pentru iugoslavi, după ani în sir de proslăvire a rolului determinant al URSS în expansiunea socialismului la scară internațională. Si ea a fost însoțită de numeroase regrete, drame personale și amărăciune, de traume psihologice nevindecate peste ani.

La reuniunea constitutivă a Cominformului, comuniștilor iugoslavi li s-a încredințat de către Stalin misiunea chiar de a flagela lipsa de combativitate revoluționară a partidelor comuniste italian și francez, iar Iugoslavia era dată de exemplu democraților populare. Însuși sediul Cominformului a fost stabilit la Belgrad pentru ca apoi, după ruptură, acesta să se mute la București.

S-a comentat mult în publicistica vremii aşa-zisa explozie a naționalismului iugoslav, văzându-se în aceasta o expresie a ambicioilor de putere ale lui Tito, care chipurile ar fi justificat pentru URSS dreptul de a dispune, în contextul situației internaționale din 1948, de o strategie unificată pentru a relua frâiele conducerii mișcării comuniste și muncitorești mondiale. Ceea ce apărea atunci ca fiind cauza imediată a rupturii de Moscova a comuniștilor iugoslavi se pre-

zintă în perspectivă istorică, după cum rezultă din documentele conținute de arhivele sovietice, iugoslave sau italiene, de exemplu, într-o lumină mult mai înțețoșată. Astfel, îndărjita campanie anti-iugoslavă în care partidele comuniste occidentale s-au înscris cu fervoare a contribuit la distorsionarea opiniei publice și a publicisticii politice.

Mai târziu, în condițiile consumării altor „schisme” în cadrul mișcării comuniste, cea albaneză, cea chineză, cea românească, circumstanțele rupturii dintre Belgrad și Moscova au fost mult mai bine puse în lumină în multitudinea componentelor și fațetelor lor teoretice, ideologice, politice, în planul relațiilor internaționale. În lucrările de istorie sau în memorialistica unor protagonisti ai rupturii – Tito, Kardelj, Djilas – „breșa iugoslavă”, cum o numește Fernando Claudiu, un reputat istoric al crizei mișcării comuniste postbelice, a avut un rol capital în evoluția raporturilor de forță din interiorul mișcării comuniste, dintre blocul sovietic și cel occidental, în planul relațiilor internaționale (vezi mișcarea de nealiniere al cărei lider a fost Tito, alături de Nasser și Nehru în anii '60-'70 ai secolului al XX-lea).

Moartea lui Stalin în 1953 și sosirea la Kremlin a unei noi echipe din cadrul căreia s-a detașat ulterior Hrușciov au creat treptat-treptat premisele unei reconciliieri sovieto-iugoslave, care nu avea să fie scutită totuși de tensiuni și crize în 1956, 1958 și la începutul anilor '60.

Nici eroi, nici trădători

Petre NEGURĂ

Postulatul de la care pornește acest demers este acela că numai o analiză socială transversală a literaturii „realist-socialiste”, extinsă la analiza autorilor și a publicului acestora, a instanțelor de control și de consacratare, poate depăși reducționalismul de care se lovesc inevitabil abordările strict literare sau politice. De fapt, aceste abordări nu fac decât să reformuleze discursul pe care creatorii literaturii realist-socialiste îl țin despre acesta, respectiv acela că este o literatură angajată politic. Dar ele nu ne spun nimic despre originile și consecințele angajamentului acestor scriitori, deci nu ne spun nimic despre existența însăși a acestei literaturi.

Scopul lucrării de față este tocmai acela de a evidenția resorturile de ordin social, literar și politic ale genezei și evoluției unei literaturi care se proclamă realist-socialistă, dincolo de ideile preconcepute despre ea. De asemenea, se încearcă o înțelegere diferită a acestei „metode de creație”, modificând abordarea obișnuită și deplasând atenția de la centrul „imperiului cultural” sovietic spre periferia acestuia. Această schimbare de

optică se dovedește avantajoasă din mai multe puncte de vedere. Adresându-se publicului său țintă din republikele sovietice, federale și autonome, realismul socialist se confruntă cu o serie de chestiuni legate de identitatea etnică și naționalistă a populației autohtone.

Așadar, scriitorii autohtoni vor fi cei cărora le va reveni sarcina de a adapta modelul central la contextul cultural local. Acest efort de adaptare, care implică, pe lângă scriitori și autoritățile locale și centrale, și publicul potențial, nu este lipsit de ciocniri. El se realizează tocmai în momentul în care o amplă campanie de transformări angajează toate straturile societății sovietice, de la centru și de la periferie.

Principalele observații și concluzii ale acestei cercetări, specifice, în virtutea condițiilor istorice, culturale și politice care a caracterizat apariția și evoluția instituției scriitorilor moldoveni sovietici, asociază totuși această instituție unor reguli sociale „universale” care guvernează orice mediu literar pe cale de constituire și autonomizare.

1. Conflictul generațiilor își pune o puternică amprentă asupra evoluției mediilor literare ale Basarabiei românești (1918-1940) și ale Moldovei sovietice (RASSM, între 1924 și 1940, și RSSM după 1940).

2. În contradicție cu imaginea monolitică pe care o avem adeseori despre stalinism și despre cultura stalinistă, instituția literară studiată este dezbinată de conflicte interne între grupuri antagoniste de scriitori, opuse prin origini sociale, clase de vârstă, convingeri ideologice. În Moldova sovietică, la fel ca și în alte părți, interesele individuale și colective ale scriitorilor primează asupra concepțiilor ideologice pe care pretind că le apără, în conformitate sau în opozitie cu linia impusă de puterea politică.

3. Oscilația de decenii a administrației și a intelectualității locale între două concepții lingvistice și culturale diferite determinată în mare măsură de conflictele sus-menționate din instituția literară, conduce nu numai la o oscilație a reformelor lingvistice, ci și la o dedublare identitară a elitelor moldovenești, care lasă urme adânci în limbajul, dar și în conștiința publicului, vizibile până în zilele noastre.

4. Spre deosebire de discursul „populist” al creatorilor realismului socialist, literatura produsă de scriitorii moldoveni se adresează în primul rând unui *public restrâns* și relativ cultivat (studenți, cadre didactice, funcționari etc.), care servește drept intermedi-

ar în difuzarea acestei literaturi prin învățământ și instituțiile culturale de masă.

CONFLICTE ÎNTRE GENERAȚII ȘI CONFLICTE POLITICE

În ciuda particularităților lor, mediile literare ale Basarabiei românești (1918-1940) și ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (1924-1940) au în comun evoluții sociale marcate puternic de succesiunea și conflictul generațiilor. Noutatea regimului instaurat în Basarabia în 1918, ca și a celui din Transnistria conferă succesiunii generațiilor conotații politice. Șocul generațional este și mai puternic în cele două medii literare prin tensiunile care generează alte criterii de grup, surse de dezacord, precum și poziția ideologică, originea socială și geografică, capitalul cultural și politic. În Basarabia românească și în Transnistria sovietică, prima generație de literați este încurajată de autorități să formeze o nouă promoție de scriitori. Dotăți inițial cu un capitol cultural și politic relativ modest, scriitorii tinerei generații au totuși un real avantaj față de predecesorii lor, acela de a fi studiat în cadrul noului regim. Pe măsură ce „tinerii” avansează în studii și se implică în viața literară a regiunii lor, misiunea celor „vechi” își pierde din necesitatea sau chiar din legitimitatea inițială. În urma unui transfer de autoritate simbolică și ad-

ministrativă, realizat atât în Basarabia, cât și în Transnistria la mijlocul anilor '30, cu intervenția mai mult sau mai puțin directă a autorităților, „vechea generație” este constrânsă să cedeze celor „tineri” rolul director care le apartinea în „înnoirea culturală” a noii provincii românești sau în „edificarea național-culturală” a tinerei republici autonome sovietice.

În Basarabia, conflictul generațional și – conotat politic – al scriitorilor ia o turnură care poate părea paradoxală. În ciuda studiilor făcute în școlile și universitățile Imperiului Rus, scriitori vechii generații sunt și rămân, cel puțin la nivelul discursurilor publice, „unioniști” militanți, adică partizani ai „unificării” culturale a Basarabiei cu celelalte provincii românești. Dimpotrivă, tinerii scriitori basarabeni, ieșiți din liceele românești la începutul anilor '30, profesează, începând din 1934, regionalismul. Acest paradox aparent se poate explica prin conflictul de legitimitate pe care îl angajează scriitorii basarabeni în funcție de capitalul școlar și de poziția ideologică. Pentru a compensa „discreditarea” studiilor lor universitare, cei „vechi” se simt oarecum obligați să afișeze în fața noilor guvernanți un comportament politic ireproșabil. La rândul lor, „tinerii” se fălesc cu avantajul diplomaților lor (românești) în comparație cu cei „vechi”, pentru a solicita autorităților centrale, în numele basarabenilor ai căror „purtători de cuvânt”

se proclamă, mai multă autonomie pentru provincia lor. Dar conflictul dintre generații nu este, până la urmă, decât un „joc” social de negociere a pozițiilor, căci „tinerii” scriitori revenindă deschis ceea ce „bătrâni” nu au curajul și legitimitatea să mai ceară: integrarea și nu *asimilarea* provinciei lor în regatul român.

În RASSM, conflictul dintre generații este agravat de stigmatizarea originilor, care capătă ampoloare în perioada epurărilor din anii '30. Pentru a suplini lipsa de cadre naționale, autoritățile sovietice fac apel la specialiști români din Basarabia sau din România, emigranți în URSS din cauza convingerilor lor politice. Numiți în posturi-cheie în principalele instituții culturale și de învățământ ale RASSM, acestora li se atribuie sarcina de a forma o nouă generație de jurnaliști și de literați de origine autohtonă. Organizațiile literare instituite în 1928 și care au fuzionat în 1932 într-o Uniune a Scriitorilor Moldoveni (USM) au ca misiune formarea și încadrarea tinerilor amatori de literatură. Una dintre cele mai importante urmări ale campaniei permanente de „formare a cadrelor” este sciziunea USM în două factiuni care își dispută, la început discret, apoi din în ce mai evident, legitimitatea literară și politică. Separarea în funcție de origine (cei originari din Basarabia și din România contra celor din Transnistria) este accentuată de ruptura dintre generații. Pe măsură ce

tinerii scriitori autohtoni sunt formați în școli în totalitate sovietice, fiabilitatea politică a celor „vechi”, proveniți din România și din Basarabia, se estompează, din cauza educației lor non-sovietice și a originii lor „străine”. „Străini” prin origine și prin educație, scriitorii proveniți din România și din Basarabia apar, în perioada „marii epurări” din 1937-1938, ca „dușmani” prin excelentă. Această luptă între tinerii scriitori, recent promovați, și cei „vechi”, fondatori ai vieții literare din RASSM, transformă conflictul dintre generații într-o reglare de conturi între două grupuri ale căror trăsături distinctive sunt originea geografică și vîrsta.

În 1940, anul anexării Basarabiei de către URSS, după fuziunea celor două grupuri de scriitori – unul originar din RASSM și altul din Basarabia –, scriitorii transnistreni sunt în medie mai bătrâni decât confrății lor basarabeni. În același timp, transnistrenii dispun de un plus de legitimitate politică față de basarabeni. Cu toate acestea, cele două grupuri de scriitori vor avea dreptul la o împărțire echilibrată a prerogativelor în formarea tinerelor „cadre literare”. Începând din anii '50, integrarea în USM a unei promoții de tineri scriitori în majoritate basarabeni pune capăt unei divizări a scriitorilor moldoveni după criteriul originii geografice (*transnistreni versus basarabeni*) în avantajul unei stratificări bazate pe vîrstă și pe vechime.

SCRIITORII MOLDOVENI FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU PUTEREA: NICI „EROI”, NICI „TRĂDĂTORI”

În Basarabia românească, rolurile politice jucate de scriitori depind de clasa de vîrstă. Scriitorii din vechea generație sunt în majoritate politicieni profesioniști: membri ai partidelor politice, deputați, miniștri etc. În schimb, „tinerii” se opun marii politici, deși dovedesc spirit contestatar în domeniul cultural. În termen de zece ani rolurile se inversează. Puternic angajați politic în perioada interbelică, cei „vechi” sunt *de facto* excluși după 1944 atât din politică, cât și din literatură. Din contra, dacă în anii '30 „tinerii” pozează în contestatari față de puterea politică, ei se dovedesc zeloși pentru cauza noului regim începând din iunie 1940. Este adevărat că puterea sovietică exercită asupra scriitorilor recent integrați o presiune mult mai mare decât cea pe care au putut-o suporta din partea administrației românești.

Să notăm totuși că relațiile dintre scriitorii moldoveni și puterea sovietică nu se limitează la subordonare, pe scară ierarhică.

În situații de criză, scriitorii stabilesc alianțe cu agenții puterii pentru a contracara ofensiva adversarilor lor. De altfel, autoritățile moldovene sunt ele însese divizate de rivalități de putere și de favoritisme în raport cu Kremlinul. Unii scriitori exploatează relativa lipsă de coeziune și de autonomie a puterii locale și se adresează

direct instanțelor administrative superioare sau conducerii Uniunii Scriitorilor de la Moscova, obținând uneori câștig de cauză în fața detractorilor lor protejați de conducerea moldoveană a partidului.

Unul dintre cei intervievați recunoștea: „acum sunt mulți eroi! (...) dar atunci [în perioada stalinistă] nimeni nu era erou”¹. Împotriva unei viziuni oarecum romantice asupra statutului de intelectuali, bărbații și femeile, scriitori sovietici intervievați în cadrul acestui studiu se temeau să nu fie excluși și, în situații critice, făceau totul pentru a nu păti aşa ceva. Spre deceptia unor observatori de azi, în rândul scriitorilor moldoveni din epoca stalinistă nu a existat nici „disidență”, nici „rezistență”. După „filtrările” succeseive la care acești scriitori au fost supuși (în 1940, în iunie 1941 și în timpul războiului), membrii Uniunii Scriitorilor Moldoveni pot fi considerați în 1945 ca definitiv „favorizați” de statutul lor.

Această triere severă este pentru noii scriitori moldoveni sovietici o rațiune în sine pentru a nu trăda încrederea partidului.

Dar, dacă nu au existat disidenți propriu-zisi, ne dăm seama totuși, în lumina documentelor, că scriitorii cei mai „loiali” își permit luxul de a-și lăua unele libertăți față de regim. De-a lungul mai multor ani, liderii oficiali ai

facțiunii basarabene din USM, Emilian Bucov și Andrei Lupan, manifestă cel mai înalt grad de opoziție² față de concepția sovietică despre limba literară și despre patrimoniul literar (probleme deosebit de sensibile în Moldova sovietică).

Pe de altă parte, unii scriitori transnistreni (comuniști) nu acționează în totdeauna conform rolului de „tutori” care le-a fost atribuit. Astfel, Leonid Corneanu îi susține de mai multe ori pe scriitorii basarabeni căzuți în dizgrație. La rândul lui, Ion Canna este decăzut din titlul onorific de „fondator al literaturii moldovenești sovietice” pentru un caz de plagiat.

Nici „eroi” (disidenți), nici „trădători” (colaboratori zeloși), „adeseori, aceiași indivizi sunt cei care colaborează și care opun rezistență³. Cea mai mare parte a scriitorilor studiați se caracterizează printr-un soi de opportunism: ei își adaptează interesele resurselor (literare și politice) de care dispun și condițiilor, deseori arbitrare, ale istoriei.

¹ Interviu cu Baca Deleanu (văduva scriitorului Liviu Deleanu, traducătoare literară, născută în 1924), 29/12/2003.

² Fostii militanți ai mișcării comuniste ilegale din România, ei au cea mai mare legitimitate politică în a interacționa cu puterea în probleme de politică lingvistică sau culturală. În același timp, fiind formați în epoca interbelică în spiritul contestatar, ei sunt mai puțin dispuși să accepte tacit unele decizii ale puterii sovietice pe care le consideră arbitrare.

³ Alain Blum, Martine Mespoulet, *L'Anarchie bureaucratique. Statistique et pouvoir sous Staline*, Paris, La Découverte, 2003, p. 431.

„INGINERII” IDENTITĂȚII MOLDOVENEȘTI

Una dintre principalele funcții atribuite scriitorilor moldoveni, de la formarea în 1928 a primei organizații literare din RASSM și până la disoluția Uniunii Sovietice în 1991, este aceea de a participa activ la crearea și la difuzarea valorilor culturale considerate fundamentale pentru „națiunea socialistă” moldovenească: limba, literatura, patrimoniul cultural.

Spre deosebire de procesul constituiri majoritatii națiunilor europene din secolul al XIX-lea⁴, în Moldova sovietică, construcția și aplicarea proiectului național trebuie să se realizeze într-un interval foarte scurt din punct de vedere istoric, pentru a recupera întârzierea în raport cu națiunile mai avansate din acest punct de vedere. Se consideră că doi sau trei ani ar fi suficienți pentru normalizarea unei limbi literare și a unui patrimoniu cultural; întreprindere voluntaristă de mare ampoloare condusă prin intervenția directă a statului cu concursul scriitorilor și a altor intelectuali.

Mai întâi în RASSM, apoi în RSSM, ca și în celealte republici sovietice⁵,

⁴ Cf. Anne-Marie Thiesse, Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVI-II-XX, Iași, Polirom, 2000; Anthony D. Smith, Nationalism and Modernism, Londra și New York, Routledge, 1998.

⁵ Cf. Terry Martin, The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union (1923-1939), Ithaca și Londra, Cornell University Press, 2001; Olivier Roy, La nouvelle Asie centrale ou la fabrique des nations,

administrația și intelectualitatea sunt divizate în grupuri și rețele de solidaritate, după originea geografică și după parcursul politic. De la crearea RASSM, în cadrul elitei intelectuale se confruntă două grupări antagonice: „moldoveniștii” și „româniștii”, numiți astfel în baza poziției lor cu privire la limba națională a acestei republici.

„Moldoveniștii” pledează pentru oficializarea unei limbi moldovenești independente, printr-o ruptură brutală cu normele limbii române literare. La rândul lor, „româniștii” sunt susținătorii unei limbi „moldovenești” literare pe care nimic, cu excepția numelui, nu o deosebește de limba literară vorbită și scrisă în România. La fel ca și în alte republici sovietice, puterea sovietică centrală încearcă să exploateze această divizare politică a administrației și a intelectualității locale, intervenind periodic pentru menținerea echilibrului de putere și a sferelor de influență între cele două grupuri. Pe de altă parte, cele două factiuni profită uneori de schimbările conjecturale de la vîrful puterii, de la Kiev sau de la Moscova, pentru a dobândi puterea locală și pentru a-și impune concepția politică, lingvistică și culturală. Niciunul dintre aceste grupuri nu se menține la putere mai mult de câțiva ani. De aceea, transferul de autoritate de la un grup la altul angrenează automat o „reformă” lingvistică

Paris, Seuil, 1997; Cf. Cadiot, Juliette, Le laboratoire imperial. Russie-URSS 1860-1940, Paris, CNRS Editions, 2007.

pe ruinele ortografiei și ale gramaticii precedente.

Sciziunea dintre „moldoveniști” și „româniști” continuă să submineze mediul scriitoricesc moldovenesc și după formarea în 1940 a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești și după restructurarea USM prin integrarea unui grup de scriitori basarabeni.

După o fază paroxistică a conflictului dintre cele două grupuri, în perioada „jdanovistă” a anilor 1946-1949, „dezghețul” poststalinist a favorizat grupul basarabenilor în detrimentul transnistrenilor, încetătenind definitiv versiunea „românistă” asupra limbii „moldoveniști” literare. O singură concesie notabilă este acordată totuși „moldoveniștilor”: alfabetul chirilic va continua să marcheze simbolic specificitatea limbii „moldoveniști”.

Între 1924 și 1956, Republica Sovietică Moldovenească (autonomă, apoi federativă) suferă șapte „reforme” lingvistice, dublate de revizuirile politicii culturale, oscilând ciclic între o fază „moldovenistă” și una „românistă”. Oscilația de mai bine de treizeci de ani a administrației și a intelectualității moldovene între două concepții lingvistice și culturale conduce până la urmă la o dedublare identitară a populației moldovene. Inconsecvența politicii culturale și naționale promovate în Moldova sovietică (RASSM, apoi RSSM) are drept cauză deopotrivă și nehotărârea autorităților sovietice, locale și centrale, cu privire la ce politi-

că trebuie adoptată. Printre alte teritorii anexate în 1940 de URSS, „cazul” moldovenesc este, de obicei, assimilat modelului „occidental” de integrare, considerat ca flexibil⁶. Alteori, RSSM este tratată la fel ca republicile sovietice orientale⁷ cu care se asemănă prin situația litigioasă a teritoriului și prin caracterul său predominant rural.

Începând de la mijlocul anilor '50, dincolo de aparenta doctrină oficială despre limba și literatura „moldovenească”, asistăm la o „românizare” tacită a intelectualității moldovenești. În același timp, politica energetică dusă timp de decenii de „moldoveniști” lasă urme profunde în limba și în conștiința scriitorilor și a publicului lor și după 1956. Chiar și azi, majoritatea populației românofone a Republicii Moldova își numește limba maternă „moldovenească”⁸.

Spre dezamăgirea intelectualilor și a politicienilor proramâni, denumirea de „moldovenească”, atrăbită limbii oficiale, a fost înscrisă

⁶ Cf. Elena Zubkova, „L’Affaire estonienne”..., art. cit., pp.181-198.

⁷ Cf. Olivier Roy, La nouvelle Asie centrale, op. cit.; Adeeb Khalid, „Backwardness and the Quest for Civilization: Early Soviet Central Asia in Comparative Perspective”, Slavic Review, 2006, vol. 65-3, p. 596.

⁸ Conform Barometrului Opiniei Publice, realizat în martie-aprilie 2014 de Centrul de Analize și Investigații Sociologice, Politologice CIVIS, la comanda Institutului de Politici Publice din R. Moldova, 60% din respondenți consideră că denumirea corectă a limbii oficiale în RM este „limba moldovenească”, 37% – „limba română” (3% - „nu știu”/ „nu răspund”).

în noua Constituție ratificată după independența țării.

SUBIECTI ȘI OBIECTE ALE VIOLENȚEI SIMBOLICE

În ciuda pretențiilor sale de literatură „populară”, adresată maselor „truditoare”, literatura moldovenească sovietică nu a reușit să devină o literatură de masă, nici măcar în epoca stalinistă. Sustinuți de stat, scriitorii depun eforturi constante pentru a-și mări publicul, mergând până la organizarea unor întâlniri și serate literare la locul de muncă, în colhozuri și în întreprinderi. Slab școlarizat, dacă nu chiar analfabet, publicul popular nu este foarte receptiv la campania de vulgarizare dusă de scriitori. Abia după absolvirea școlii secundare de către primele promoții de elevi, în anii '30 în RASSM și în special în anii '50 în RSSM, literatura moldovenească obține un public puțin numeros, dar activ. Acest public *real* furnizează la rândul său noi recruți pentru organizațiile literare, angajate într-o campanie constantă de „formare a cadrelor”. Cel mai adesea angajați în calitate de cadre didactice, acești tineri intelectuali recent ieșiti de pe băncile școlii servesc ca mediatori între scriitorii moldoveni și publicul popular. Astfel, de departe de a reprezenta un public larg, prima generație de cititori pune totuși bazele unei literaturi moldovenești destinate unui public popular, prin intermediul învățământului public de

masă în care respectivii tineri intelectuali sunt angajați.

Prin intermediul școlii și al altor întreprinderi culturale de masă, literatura moldovenească a epocii sovietice participă la răspândirea unui sistem de valori etice și culturale. Acest sistem de valori, declarate legitime, va fi inoculat în mod temeinic populației moldovenești într-un proces pe care Bourdieu îl numește violentă simbolică⁹. Dar, dacă scriitorii au muncit asiduu la propagarea acestui sistem axiologic, nu au fost oare și ei obiectul acestei violențe *soft*? Sau, cu alte cuvinte, în ce măsură scriitorii moldoveni au crezut în veridicitatea mesajului pe care l-au propagat ca niște misionari? Pare evident că o parte a scriitorilor basarabeni au aderat la puterea sovietică din convingere în iunie 1940. În schimb, soarta și angajamentul ulterior al multora dintre confrății lor au fost decise prin simplul fapt al instaurării regimului sovietic în 1940 și prin reinstituirea acestuia în 1944. Consimțind, de voie, de nevoie, să colaboreze cu puterea sovietică, scriitorii basarabeni integrați în USM

⁹ Violenta simbolică este un proces durabil de dobândire a unui sistem de valori și de cunoștințe conforme intereselor grupului dominant, proces în urma căruia valorile și cunoștințele dobândite sunt percepute de persoanele care sunt supuse „violentei simbolice” ca legitime, în detrimentul altora. Cf. Pierre Bourdieu, Langage et pouvoir symbolique, Paris, Fayard, 1999; Pierre Bourdieu; Jean-Claude Passeron, La Reproduction, Elements pour une théorie du système d'enseignement, Paris, Minuit, 1970.

În 1940 au fost nevoiți să își adapteze cunoștințele și competențele noilor exigențe politice. Acest efort de adaptare nu a fost nici ușor, nici lipsit de un anume grad de oportunism.

Abia scriitorii generațiilor ulterioare, formați complet sub regimul sovietic, pot fi considerați produse și vehicule ale sistemului de valori sovietic.

SCRIITORI MOLDOVENI, DIN PERIOADA „DEZGHEȚULUI” PÂNĂ AZI

În a doua jumătate a anilor '50, o nouă promoție de scriitori este admisă la USM. Cei mai mulți dintre ei sunt absolvenți ai unor licee românești, dar s-au format apoi în instituții de învățământ superior sovietice. Această Tânără generație de scriitori moldoveni, numită generația „dezghețului”, îngroașă rândurile USM grație politiciei de indigenizare¹⁰ reluată de Hrușciov din 1956.

¹⁰ Politică aplicată de Uniunea Sovietică în 1924, pentru a încuraja grupurile etnice autohtone ale republikilor sovietice federative și autonome, prin școlarizarea și promovarea „cadrelor” autohtone. Această politică este suspendată la sfârșitul anilor '30, odată cu revenirea în forță la o politică conservatoare și naționalist. Cf. Martin, Terry, *The Affirmative Action Empire...*, op.cit. Despre politica națională promovată în epoca lui Hrușciov, a se vedea, Ohannes Geukjian, *Ethnicity, nationalism and conflict in the South Caucasus: Nagorno-Karabakh and the legacy of Soviet nationalities policy*, Farnham, Ashgate, 2012, p. 90; cf. Helene Carrere D'Encausse, *L'Empire éclaté. La révolte des nations en URSS*, Paris, Flammarion, 1978, pp. 38-39.

În ceea ce îi privește pe scriitori admisi în cadrul USM în anii '60 (numiți „generația 1960”), educația lor prezintă lacune de cultură și literatură română și universală, materii care au fost excluse până în mijlocul anilor '50 din învățământul secundar și superior moldovenesc. Dar ei „erau cel puțin însetați de a ști, de a învăța, de a cunoaște”¹¹. Conștienții de săracia bagajului lor cultural, acești tineri scriitori acceptă să fie inițiați în literatură de către cei mai mari decât ei. Formați în epoca de relativă liberalizare care urmează după Congresul al XX-lea al PCUS, scriitorii generației '60 asimilează noile sloganuri sovietice (luate încă în serios în acea perioadă), dar și o anume formă de simț critic, în special prin contractile informale cu colegii lor. Comunicarea dintre vechile generații de scriitori, formați în epoca administrației românești, și noile promoții de scriitori, intrați în USM de la sfârșitul anilor '50, le oferă acestora din urmă o educație alternativă față de „monopolul violenței simbolice legitime” exercitat prin învățământul sovietic.

Urmând un parcurs școlar impecabil din punct de vedere politic, unii scriitori ai generației '60 se consideră îndreptățiti să pună la îndoială temeinicia unor norme impuse de regimul sovietic.

¹¹ După mărturisirile lui Aureliu Busuioc, scriitor moldovean intrat în USM în 1953. Interviu cu Aureliu Busuioc, 23/12/2003.

Fără a viza legitimitatea sistemului sovietic sau a ideologiei comuniste, luările de cuvânt ale scriitorilor moldoveni calificați de autorități ca „naționaliști” sunt singurele manifestări de dezacord la adresa regimului sovietic. Astfel, în octombrie 1965, la Congresul al III-lea al USM, generația „dezghețului” și cea a anilor '60 fac front comun pentru a ridica deschis problema rusificării populației moldovenești și pentru a revendica alfabetul latin.

Acest congres al scriitorilor, la care asistă conducători moldoveni de prim rang, provoacă o rechemare la ordine preventivă a intelectualității „creatoare” a republicii (o „strângere a surubului”, după expresia martorilor).

Perioada brejnevistă, supranumita a „stagnării”, a rămas în amintirea unor scriitori moldoveni ca o epocă de relaxare a probității literare: „scriitorii s-au vândut, au vânat onoruri, funcții și premii”¹². Pe de altă parte, a fost o perioadă a unei „anchilozări” a sociabilității, caracterizată prin teama scriitorilor față de organele de ordine¹³. Mai mulți scriitori ai generațiilor '50 și '60, dintre care unii au dovedit curaj la al III-lea Congres, au acceptat acum funcții administrative în USM și în alte instituții culturale, cu prețul unei anume „domesticiri” a talentului lor li-

terar în conformitate cu cenzura și cu autocenzura.

În timp ce majoritatea scriitorilor moldoveni se înglobează în rutină sau se pierde în anonimat, la începutul anilor '80, se naște o nouă generație de scriitori, anunțând efervescentă literară și renașterea naționalistă pe care o va provoca *perestroika*. În anii celei de-a doua „destinderi”, revendicările cu caracter național preconizate de scriitori în 1965, dar înăbușite ulterior, reapar la lumină.

Scriitorii se plasează în avangarda acestei „revoluții prin cântece”¹⁴; USM este epicentrul mișcării. Cuprinși de elanul democratic și naționalist, mai mulți scriitori se angajează plenar în politică. Unii sunt aleși deputați în ultimul Soviet Suprem al RSSM și în primul Parlament al Republicii Moldova, declarată independentă în august 1991. Alți scriitori aderă la începutul anilor '90 la un partid nationalist român, militând pentru refacerea României Mari în frontierele sale interbelice.

La fel ca și în epoca „stagnării”, în anii '90 scriitorii își pierd autonomia literară în raport cu puterea, singura diferență e că, de această dată, renunță la ea de bunăvoie. Odată depășită exaltarea „revoluționară”, ro-

¹² Interviu cu Vladimir Beșleagă, 28/09/2005.

¹³ După părerea lui Alexei Marinat, scriitor deportat în 1947 și reabilitat în 1955, primit în USM în 1959; interviu din 16/12/2003.

¹⁴ Acest nume este atribuit mișcării de renaștere națională din Țările Baltice din ultimii ani ai regimului sovietic. El se potrivește, de asemenea, și evenimentelor care au loc în aceeași perioadă în Republica Moldova. Cf. Clare Thomson, *The Singing Revolution: A political Journey through the Baltic States*, Londra, Joseph, 1992.

Iul scriitorilor angajați devine marginal atât în spațiul politic, cât și în domeniul literar. Spre mijlocul anilor '90, o generație de tineri scriitori își anunță apariția nu atât prin opere literare propriu-zise, cât prin „manifeste” cu pretenții postmoderniste și prin critici vehemente la adresa celor „vechi”, adică a scriitorilor moldoveni care s-au afirmat în anii '60-'70. Absolvenți de la sfârșitul anilor '80 ai universităților moldovene și, de la mijlocul anilor '90, ai universităților românești, scriitorii noii generații se declară hotărâți să rupă atât cu trecutul sovietic, cât și cu patriotismul „desuet” al celor „vechi”. Două dintre figurile emblematic ale literaturii moldovene din epoca sovietică, Grigore Vieru și Ion Druță, unul locuind o vreme la București și militând neobosit pentru reunificarea Basarabiei cu România, iar celălalt locuind în Moscova, partizan declarat al specificității moldovene, devin întele permanente ale „tinerilor” nu

atât pentru „anacronismul” pozițiilor lor politice, sau pentru tradiționalismul operelor lor, cât pentru că au amestecat politica cu literatura. Preocupați să compenseze izolarea la care a fost supusă literatura moldovenească în raport cu cultura română și cea europeană, tinerii „postmoderniști” se complac într-o literatură a absurdului, a insignifiantului, a jocului gratuit. Astfel, ei își atrag la rândul lor comentariile malicioase ale celor „vechi”, care, de la sfârșitul anilor '80, profesau un model de literatură educativă. Aceste polemici între generații nu fac decât să accentueze lipsa unei reale comunicări între confrății asupra elementului definitoriu al statului și rolului scriitorului. Victime ale liberalizării pieței literare de după 1990, atât „tinerii”, cât și cei „vechi” scriu și publică puțin. Un motiv în plus pentru ca unii, fie ei „unioniști” sau „moldoveniști”, să regrete anii când se putea trăi din literatură.

Ion Vatamanu și (al)chimia traducerilor în laboratorul dictaturii

Maria PILCHIN

Ion Vatamanu este scriitorul care interesează prin personalitatea și biografia sa în primul rând. CV-ul auctorial nu poate să nu rețină atenția. Poetul-chimist, un fel de oximoron, te face să te apropie de el într-un fel aparte, cu o preocupare deosebită pentru această interdisciplinaritate mai rar întâlnită în acea perioadă, remarcată și de alții, chiar de prefațatorul volumului de debut, de Nicolae Costenco (altă biografie strivită de ideologie), care zicea că „Ion Vatamanu vine în poezie din lumea laboratoarelor chimice”. Ne vom referi însă mai jos la o altă dimensiune a creației acestui scriitor și anume la cea de traducător.

În „Notele” Departamentului culturii din cadrul Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice din 25 ianuarie 1958, „Cu referire la editarea literaturii universale în URSS în anul 1957” se spune că „activitatea editorială și cea a revistelor literare este influențată de către traducători și

recenzenti, care reies din viziunile lor subiective, din preferințele lor estetice, iar uneori chiar din interes pro-prii” [4]. Tot acolo citim: „Reeditarea cărților de literatură universală capătă forme monstruoase în unele edituri republicane și regionale, unde pentru publicarea literaturii universale sunt utilizate fonduri considerabile de hârtie, astfel fiind scoase din proiectele editoriale cărți care au fost planificate pentru tipar conform profilului acestor edituri [...] Mai ales aceasta se referă la Editura Literatura Străină (Izdatelistvo Inostrannaya Literatura), care are misiunea de bază să traducă și să publice cărți apărute recent peste hotare. În editarea literaturii din unele țări capitaliste, în anul 1957, această editură a dat prioritate autorilor bur-ghezi” [4].

Din aceste note putem conchide că, în pofida unui control riguros asupra culturii, aceasta oricum își făcea funcția vitală – cea de cultivare și de

discernere a valorilor. Traducătorii, recenzenții și editorii (unii!) știau adevărată valoare a cărților și autorilor, chiar și într-o țară sovietică în care frica era axul existenței umane.

Leo Butnaru în prefața-studiu la antologia „Traduceri din poezia universală” (Știință – Arc, 2004, Chișinău) menționa faptul că „...în Basarabia cele mai bune traduceri nu au avut doar efecte artistice, estetice, de rafinament spiritual. Pentru că, dacă sub comunism și imperialism slavo-sovietic, a existat ceea ce s-a numit *rezistență prin cultură*, o componentă deloc neglijabilă a fenomenului respectiv a constituit-o anume traducerile, care fiind mai puțin suspectate de cenzură, puteau să spună ceva mai mult decât literatura originală, implicit – dezvăluind adevărul, arătând calea spre ele și slujind, încurajator, sentimentul posibilei libertăți, necesității imanente a acesteia” [1, p. 8].

Or, traducerile făcute din literatura universală în spațiul sovietic funcționau ca un alibi în sens ideologic, un alibi al zicerii cu altă gură. Așa cum exista necesitatea creării unor aparențe a unei democrații și prieteniei între popoare, traducerile nu erau refuzate fățu sau unele erau admise cu unele condiții impuse de cenzură, spre exemplu, traducerea unui autor „burghez” să fie însoțită de o prefață critică la adresa cărții și a sistemului capitalist din care vine, ceea ce se întâmpla mai rar, de aceea, consideră

același Leo Butnaru: „traducerile erau [...] ca și cum o oază pe care cenzura nu îndrăznea totdeauna să o spore, ieșind fățu la vânătoare și suprimare de mari nume de poeti ai lumii” [2, p. 8]. Astfel, afirmă Ana Banton, în cazul scriitorilor-traducători, care nu au fost puțini în epocă, interesul „pentru literatură universală conține o anumită dorință de detașare, de îndepărțare care trebuie înțeleasă ca o posibilitate de accedere la o literatură mai apropiată de viața reală” [1, p. 169]. În acest sens, putem afirma că traducerile în URSS au fost o formă de refuzare literară, o posibilitate de a spune în limba ta ceea ce nu poți zice tu, prins în chingile cenzurii și ale unei estetici socio-realiste, dar și zis-o altcineva, care nu poate fi refuzat sau contestat și poate fi transpus glotic în spațiul pe care îl populezi și în care creezi.

Ca și peste Prut, putem constata, în anii '60, '78, un interes sporit pentru literatura americană în rândurile unor scriitori basarabeni. Retrospectiv, observăm că nu era deloc întâmplătoare această preocupare poetică – de peste Ocean veneau noile paradigmă, aşa încât momentan nu mai putem vorbi despre literatura de astăzi fără a ignora impactul acestora.

În cazul lui Vatamanu, prezența unui nume american (prin traducere) în literatura sovietică moldovenească, în plin „război rece”, după „criza rachetelor cubaneze” era și o formă latentă de opozitie, de recunoaștere a

faptului că literatura este în afara mării alienări ideologice și politice, indiferent din care tabără ar veni aceasta. Spre exemplu, „Ostașii necunoscuți” este un poem-vaccin pe care îl traduce Vatamanu, vaccin în sensul în care poemul se referă la ostașii americanii căzuți și la mesajul lor de dincolo că jertfa e absurdă și ordinul de a lupta este și el absurd, dar această referință poate fi extinsă la orice armată, cu siguranță și la cea sovietică. Astfel, prin Edgar Lee Masters, tradus în română de Vatamanu, este tradus și acel spirit de contestare, de revizuire a ordinelor care se execută orbește, o contestare a întregului sistem militar (de orice culoare națională și politică) până la urmă.

Ana Bantoș, în articolul „Îndepărtarea și întoarcerea lui Ion Vatamanu” apărut în revista „Limba română”, nr. 4-6, 2007, observă că Ion Vatamanu, „căutând amploarea respirației lirice în cântecul transoceanic, «îndepărtat și aspru», cel al lui Walt Whitman, căuta, de fapt, aerul în care să se simtă liber și care să-i favorizeze deschiderea înrudirii sufletului său cu sine însuși. Anume acesta va fi aspectul de maximă atracție al poetilor americani, remarcat și de Vatamanu într-o caracteristică făcută lui Whitman. Am putea spune, în glumă, firește, că Ion Vatamanu descoperă literatura deschoperind America, o Americă literară, desigur, despre care la noi se știa prea puțin. Îndrăgostit la început de

Walt Whitman, iar mai apoi de Robert Frost, poetul nostru deprindea o lecție de viață și de artă fondată pe următorul adevăr exprimat de către Robert Frost: Există un Ceva, ce nu suportă împrejmuirea” [1, p. 168].

Astfel, Vatamanu va traduce în 1967 fragmente din poemul whitmanian „Cântec despre mine însuși”, care în același an vor apărea în „Cultura”, în „Moldova” și în 1968 în revista „Merediane”. În 1969, în nr. 5 al revistei „Nistrul” va fi publicat „Cântecul bucureștilor”. În același an, în „Cultura” vor apărea în traducere versurile lui Whitman „Cronicari ai secolelor viitoare”, „Moartea președintelui Lincoln” și „Neconoscutului”. Tot în 1969, la Editura Cartea Moldovenească, ieșe de sub tipar cartea lui Walt Whitman „Cântec despre mine însuși”. La aceeași editură, în următorul an, apare „Între creste de munti” de Robert Frost, tot în traducerea poetului basarabean.

Observăm un consecvent corpus de texte, care este deloc întâmplător. Or, traducând din poezia americană, atras de Walt Whitman, în mod deosebit, el descoperă, după cum consideră Ana Bantoș, în versurile acestuia „prospecțimea obișnuitului și neobișnuitului vieții, larghețea și măreția, gloriile omului, gustul democrației și libertății”, comunicarea directă cu multimea [1, p. 169]. Astfel, autorii americani vor servi pentru poetul-traducător drept un laborator de formare interioară, care îi va permite să facă

abstracție de landul sovietic care îl conținea, îl determina și îl producea ca un obsedant laborator de *forma mentis*. Poetul va prelua modelul tradus în ceea ce va face și el în poezie: „În ceea ce-l privește pe Ion Vatamanu, va căuta în poezia americană îmbinarea literaturii cu progresul, incursiunea directă a literaturii în viață, îmbinarea elementului autobiografic cu cel mitic [...]. Toate acestea le vom întâlni, într-o formă mai mult sau mai puțin transfigurată, și în poezia lui Ion Vatamanu [1, p. 170].

Pe lângă bătălia cu ideologicul, aceste experiențe de transpunere glocică a poeziei dintr-o limbă sursă într-o limbă ţintă constituau și un laborator de racordare la noile estetici, la noile modele de scriitură contemporană. Este ceea ce Leo Butnaru numește „valorizare a anumitor experiențe istorico-estetice noi, care, prin activitatea celor mai buni poeți-traducători, accelera împrospătarea și asumarea acestor practici în propria lor operă [...]. Prin urmare, ele înlesneau calea tentativelor de înnoire a poeziei românești din Iterriverania, a desprinderii ei de racile proletcultismului, păsunismului, localismului, provincialismului și.a. [...] E aici ceva din cronologia, factologia, tipologia și starea subtextuală a aşa-numitului «dezgheț hrusciovist» [2, p. 12].

Același cercetător constată că, „în genere, actul traducerii stimula modernizarea concepției literare între

Nistru și Prut” [2, p. 13]. Or, o confirmă și Ana Banton, „cu alte cuvinte, are loc îndepărarea voită a poetului de propriul peisaj literar. În plan literar general, acesta e un proces firesc care, reluat din timp în timp de către poeți, demonstrează, în primul rând, o voință de schimbare de atmosferă și, în al doilea rând, o dorință de primerire a uneltele” [1, p. 169]. Înnoirea instrumentarului poetic nu ținea însă doar de estetică, de forme, ci și de conținutul literaturii, de cel al volumului ideatic și conceptual, care în spațiul nostru era mai mult decât depășit, era retrograd și deformator pentru orice spirit creativ.

De aici și căutarea unei alterități artistice, a unui alt model de literatură. Este acel „altoiesc pe mine/ O ramură cu flori străine” („Cu tine”, 1964, volumul antologic „Nimic nu-i zero”). Putem afirma cu siguranță că motivul călătoriei, al odiseei și al lui Odiseu nu este deloc întâmplător în poezia lui Vatamanu – este dorința și căutarea poetică a noilor spații și orizonturi. Frunza și iarba lui Vatamanu nu se limitează la filonul folcloric, la vegetalul literaturii locale, ele amintesc cumva și de firele de iarba whitmaniene: „Ce-i în firul de iarba că-i aşa de verde?” („Cântec”, 1977, volumul antologic „Nimic nu-i zero”). Nu întâmplător în 1977 îi apare un ciclu întreg de poeme dedicat frunzei, iar în prefața acestuia, Grigore Vieru remarcă faptul că „două motive – frun-

za și pasărea – par să domine scrisul lui Vatamanu". Este poezia lăstarilor, una deloc de ignorat între cele două râuri care ne conturează: cultura basarabeană se ține pe principiul lăstarilor, am mai spus-o într-un text despre Liviu Damian – de două sute de ani ni s-au tot tăiat stejarii, iar lăstarii au crescut, au produs altoiul și au astupat breșa din pădurea secerată. Aceasta suntem: frunza autodidactă, care încearcă să tot ardă etapele, să transforme în lemn vegetalul verde și fragil al începiturilor, al eternei reluări basarabene.

Desigur, nu dorim să idealizăm cumva pe traducător și epoca acestuia. Vatamanu a tradus și poeme comsomoliste, semnate de Maiakovski, chiar și poezia negrilor din America apărea în contextul în care se tot discuta despre exploatarea și marginalizarea acestora într-o țară capitalistă, doar că toate acestea erau „prețul” plătit pentru celelalte libertăți. Maiakovski însă e un mare poet, în pofida esteticii lui proletare, aşa cum poezia lui e una de avangardă futuristă sincronizată cu timpurile pseudofuturiste ale pseudorevoluției proletariatului, dacă e să privim retrospectiv. Mihai Cimpoi, într-un articol din „Glasul Bucovinel”, menționa că „Poetul se modela după descătușarea confesivă a lui Maiakovski și Whitman («Sunt crescut din mămăligă,/ Și îmbrăcat/ în pantaloni și pantofi./ Ca pe o jumără,/ înting în tigaia vremii/ câte o poezie./

îi port în buzunar pe Whitman, pe Maiakovski»)". În acest sens, Adrian Dinu Rachieru îl va declara și el „whitmanian” la start pe Ion Vatamanu. Desigur, sincronizarea cu Whitman poate sugera acuzația de anacronism. Dar în acel context, marca poetică whitmaniană funcționa metonimic, fiind purtătoarea unui spațiu aproape interzis și denigrat din plin de către sovietici.

Traducând din Emily Dickinson, Robert Frost, Margery Kempe, Konstantinos P. Kavafis, Kostis Palamas, Sylvia Plath, Carl Sandburg, Wallace Stevens, Julian Tuwim, mai mulți poeți din țările baltice, poeți greci, din poezia negrilor americanii și.a., Ion Vatamanu a transpus în limba română un corpus de texte universale, deschizând astfel orizonturile cititorului basarabean, „importând” aici între râuri nume noi din alte literaturi, „aducând” idei novatoare sub ochii cititorului, ultimele fiind de un impact major în timp. Astăzi, unele traduceri ar putea fi revizuite, redactate, ajustate, dar nu aceasta punem în discuție aici. În condițiile în care literatura universală lipsea în limba română, iar edițiile de peste Prut nu ajungeau la cititorul român din Basarabia, aceste traduceri aveau un rol mai mult decât cel de utilitate culturală și didactică, ele funcționau ca niște anticorpi culturali, ca niște vaccinuri împotriva ideologiei de carantină culturală și nu numai.

Aceste traduceri erau și o formă de deschidere, de rupere a limitelor, căci

îi vom da dreptate Anei Bantonă: „Ion Vatamanu, poetul, s-a născut dintr-o nevoie acută de comunicare, de dialog. Poate anume din această cauză a făcut și traduceri” [1, p. 169]. Dialogul, trecerea peste frontierele politicului, abandonarea doctrinelor conform căroră Occidentul trăiește o mare degradare, iar estul sovietic este lândul paradisiac, un *El Dorado* în toate sensurile – iată ce au constituit aceste traduceri în acea epocă. Și meritul lor este unul care se va înscrie și în istoria emancipării din dictatură a spațiului basarabean, chiar dacă s-ar putea întâmpla ca istoriile literare să le ignore sau să le considere secundare

(argumentul fiind filiera limbii ruse ca limbă de intermediere, limbajul regional al traducerilor, concurența traducerilor făcute în România etc.).

În poemul „Poduri”, Vatamanu zicea: „Zidesc poduri”. Traducerile lui sunt și ele niște punți culturale pe care le-a zidit poetul-traducător între două limbi, între două literaturi și culuri, între două lumi. La finele acestui text putem afirma că literatura, arta, cultura, în general, nu este doar un top axiologic, ci și o istorie a creației și a căutării adevăratelor valori, o istorie a medierii și a transpunerii lor dintr-un spațiu cultural în altul.

BIBLIOGRAFIE

1. Bantonă A., *Îndepărțarea și întoarcerea lui Ion Vatamanu*, Limba română, nr. 4-6, 2007, ISSN: 0235-9111.
2. Butnaru L., *Traduceri din poezia universală*, Știința – Arc, 2004, Chișinău, 288 p., Știința – ISBN: 9975-61-324-1, Arc – ISBN: 9975-67-412-7.
3. Vatamanu I., *Nimic nu-i zero*. Litera, 1998, Chișinău, ISBN: 9975-74-174-6.
4. Николай Подоскорбский, <http://philologist.livejournal.com/7298290.html> (22.01.16 data consultării).

Pseudodisidență anticeaușistă și deliciile postcomunismului

(Studiu de caz)

Şerban CIONOFF

Când, pe 30 decembrie 1989, Gabriel Liiceanu lansa fulminantul „Apel către lichele” – pe care una dintre vocile cele mai sonore ale proaspăt constituitului GDS îl va decreta că este „un document electrizant ca mesaj și formidabil ca scriitură” – puțini erau cei care știau prea multe lucruri despre autor. Dar, pe fondul emoției colective, al zvonurilor în cascadă și al săngheroaselor confruntări din zilele ce au urmat procesului și împușcării soților Ceaușescu, când uriașul val de frustrări, de nemulțumiri și dezamăgiri acumulate de-a lungul vremii, care au culminat cu năruirea oricăror speranțe după ce românii au văzut că nici după achitarea integrală a datoriei externe nu s-a schimbat nimic în bine în viața lor, a fost perfect explicabil impactul pe care un asemenea mesaj, radical și tăios, l-a avut la timpul său.

De fapt, numele lui Gabriel Liiceanu nu era chiar al unui necunoscut. Dimpotrivă, pentru un anumit segment de

public – mă refer la cei din domeniul filosofiei și în lumea beletristilor – Gabriel Liiceanu dobândise o anumită notorietate, având și admiratori, și contestatari. Fiecare dintre aceștia, la rândul lor, punând pe masă argumentele și dovezile de rigoare. Astfel, cei, să le zic aşa, din tabăra „pro-Gabriel Liiceanu” îl recomandau ca fiind autorul unui original și controversat „Jurnal de la Păltiniș” (1983), din care marele public afla câte ceva din experiența spirituală, unică în felul ei, pe care autorul cărții, dimpreună cu alți câțiva privilegiați ai sortii o trăiau alături de Constantin Noica, mentorul lor. Experiență ale cărei lectii vor fi reluate și aprofundate într-un alt volum intitulat „Epistolar”, apărut în 1987, prezentat și îngrijit fiind tot de către Gabriel Liiceanu. Iar dacă la toate acestea adăugăm și faptul că Gabriel Liiceanu era cel care, împreună cu Thomas Kleiningher, iscălise prefața și notele la ediția în limba română a unei cărți a lui Martin Heidegger, „Repere

pe drumul gândirii”, atunci susținătorii săi au un valoros punct câștigat, știut fiind că filosoful german fusese anatemizat de către Georg Lukacs într-o carte, ea însăși extrem de contestată, care se numește „Distrugerea rațiunii”, al cărei subtitlu spune totul: „Drumul iraționalismului german de la Schelling la Hitler”.

Numai că de aici mai departe încep să apară și câteva semne de întrebare, întemeiate cred eu, atâtă vreme cât textele lui Heidegger au apărut – tocmai! – la Editura Politică a CC al PCR și, încă, în 1988, adică în perioada în care opacitatea și izolarea regimului monopartid atingeau cele mai aberante culmi. Este foarte adevărat, la acea dată, director al Editurii Politice era Dumitru Ghișe, un redutabil intelectual clujean, spirit deschis dialogului și confruntării, dar asta nu era un motiv suficient pentru a determina înscrierea în planul editorial al instituției partidului-unic a unei cărți iscălite de cel care era larg recunoscut ca un susținător declarat al ideologiei hitleriste. Chiar dacă, ulterior, autorul lui „Sein und Zeit” și-a nuanțat pozițiile.

Pe cale de consecință, era nevoie ca ideea editării, sub această egidă, a cărții să vină de la un om de încredere pentru dirigitorii ideologici ai partidului și/sau să fie susținută puternic la un asemenea nivel de decizie. Prin urmare, Gabriel Liiceanu trebuia să întrunească cel puțin câteva dintre aceste înalte exigențe moral-politice care să îl facă apt de a se bucura de încredere tovărășească. De unde și o

altă întrebare care vine într-o directă succesiune cu prima: cine a fost acel „cadru de nădejde”, de la Editura Politică sau din altă parte, care a girat pentru el? Să fie, oare, unul dintre șefii de la acea vreme ai Editurii Politice, mai precis exact cel pe care, atunci când a preluat-o – în condiții asupra căroră voi reveni ceva mai departe – tocmai Gabriel Liiceanu l-a mai considerat „apt combatant”? Pentru ca, mai târziu, să îl facă unul dintre personajele principale din cartea sa „Dragul meu turnător”? Întrebare la care nu cred că este prea greu de aflat răspunsul corect, dar nu mai în condițiile în care vom cerceta arhivele (de-acum) fostei Edituri Politice. Iar pentru asta, fiind absolut necesar să știm și noi unde și, mai ales, dacă există ele la ora actuală...

Acestea fiind spuse și scrise, este cazul, acum, să mergem ceva mai departe cu rememorările și să ajungem la acele împrejurări în care numele lui Gabriel Liiceanu a intrat, pentru prima oară, cu adevărat în atenția opiniei publice. Mă refer la dialogul dintre Illeana Mărculescu (șefa secției filosofie la revista „Lupta de clasă”, organul ideologic al CC al PCR) și Gabriel Liiceanu (cercetător la Institutul de filosofie al Academiei), dialog pe o temă extrem de sensibilă, i-aș spune mai degrabă incendiарă: specificul filosofiei. Poate, pentru mai tinerii cititori ai acestor însemnări, subiectul nu are nimic deosebit, dar dacă mergem pe firul lucrurilor, este bine să ne reamintim că, pe atunci, filosofia era considerată, potrivit funestului „Dicționar de filoso-

fie" apărut în 1945, sub coordonarea lui Boris Ponomoriov, unul dintre doctrinarii PCUS, alături de Mihail Suslov, ca fiind „știința celor mai generale legi ale naturii, societății și gândirii”. Aici era, de fapt, cheia problemei, pentru că, în dialogul apărut în anul 1967, în revista „Contemporanul” (seria George Ivașcu), ideea esențială pe care o avansau și o susțineau, curajos și bine argumentat, cei doi, era aceea că filosofia este, pur și simplu, filosofie! Ceea ce, după cum era de așteptat, a stârnit furioase controverse și admonestări dintre care una, datorată unui vechi cadru de nădejde al partidului, Petre Lucaciu, avea acest titlu mai mult decât semnificativ: „Da, filozofia marxistă este o știință!”

Sincer să fiu, am și un argument, să îi spunem „de natură personală”, să invoc acest moment, de vreme ce, student fiind la facultatea de filosofie a Universității București, la sfatul unui distins universitar, om de o frumoasă alcătuire morală și sufletească și beneficiind de înțelegerea și de ajutorul lui N. Tertulian, am publicat în prestigioasa revistă „Viața Românească” o recenzie favorabilă despre dialogul sus-pomenit. Ar mai fi și alte motive, tot de natură personală, mai corect spus, de natură familiară, pentru care, dacă ar fi cazul, aş putea duce discuția mai departe, dar, deocamdată, o opresc aici. Nu înainte însă de a menționa faptul că, în anul 1965, după ce am intrat la facultatea de filosofie, una dintre primele vizite „în lumea bună” am făcut-o, la îndemnul

mamei mele, la Institutul de filosofie al Academiei, care se afla în casa lui Nicolae Iorga (sau măcar aşa aflatsem eu) de pe bulevardul Ilie Pintilie, astăzi lanchu de Hunedoara, pentru a-l întâlni pe vărul Gabi. Evident, pe Gabriel Liiceanu, cu care mă înrudeam, mai îndepărtat, ce-i drept, dinspre partea mamei.

Cinsti să fiu, acesta m-a primit fără rezerve, prezentându-mă și colegilor săi, printre care Vasile Dem Zamfirescu, dar în special șefului său, Henri Wald. În chiar minte o noștimă pățanie când tinerii săi colaboratori i-au cerut scuze profesorului că nu au venit la serviciu cu cravată, la care Henri Wald, recunoscut pentru savoarea calamburilor sale, le-a răspuns: „Vă iert că nu ați venit cu cravată, fiindcă nici eu nu am venit... cu cravașă!”

Acesta a fost începutul, dar mai departe, deși la apariția recenziei din „Viața Românească” vărul Gabi (cum îi spuneam eu, pe atunci) mi-a mulțumit foarte civilizat, drumurile noastre s-au intersectat tot mai rar. Ce-i drept, surveniseră și anumite împrejurări, în mod cu totul deosebit o foarte tulbure poveste în legătură cu paternitatea unor idei și pasaje din cartea sa despre „Tragic”, după care, se pare, autorul a plecat (sau a trebuit să plece?!) de la Institutul de filosofie. Din aceste motive, ca și din multe altele asupra căror nu aș vrea să discut acum, am rămas surprins, cătuși de puțin plăcut surprins!, să iau cunoștință de acel fulminant „Apel către lichele”, prin care Gabriel Liiceanu

se poziționa ca acuzator public, de pe pozițiile unui innocent absolut.

Printre altele, m-am întrebat cum de poate incrimina, la grămadă, numindu-i lichele chiar și pe cei care îi dădeau totuși viză de plecare în RFG, și asta taman în anii '80, atunci când regimul lui Ceaușescu limitase draconic plecările în Vest? Și când, eu sau alți colegi din redacția „Scânteii tineretului”, aveam nevoie de nu știu câte vize și aprobări, dar nu numai de la CC al UTC sau, mai departe, de la secțiile CC al PCR, ci direct de la „Cooperativa ochiul și timpanul”. Un indiciu edificator pentru mine fiind și o caustică însemnare scrisă de redutabilul gazetar Vartan Arachelian, apărută, prin iuie 1982, în revista „Flacăra” sub titlul „Hagialâc la Heidelberg”.

Anii care au urmat mi-au ridicat și mie, dar cu siguranță că nu numai mie, alte semne de întrebare în ceea ce privește comportarea personajului public și a intelectualului Gabriel Liiceanu. Bunăoară chiar asupra „Jurnalului de la Păltiniș”, în care unii lectori, mai atenți la nuanțe și la subînțeleșuri, sesizau faptul că nu discipolul se pronunță asupra lui Constantin Noica – asupra Magistrului! – ci pur și simplu un epigon vanitos și resentimentar. Sentiment pe care și eu l-am avut, și constat că nu am fost singurul.

Un singur lucru aş mai avea de adăugat la acest bilanț de etapă, adică până la momentul în care Gabriel Liiceanu a lansat nimicitorul său „Apel către lichele”, mai precis la 30 decembrie 1989, și anume că, din informațiile

care sunt disponibile în spațiul public, inclusiv sau mai ales după Revoluție, nu rezultă, în niciun fel, faptul că domnia sa ar fi fost un persecutat al regimului răsturnat. Dimpotrivă, domnia sa a voiat în Occident, a publicat – chiar și în străinătate –, a lucrat în cercetarea științifică. Am totuși o întrebare: dacă era și este un om de conștiință (și nu doar de știință), de ce nu a refuzat, Gabriel Liiceanu, aceste să le spun oportunități, nu chiar privilegii, pe care i le oferea regimul „lichelelor”? Se poate numi așa ceva „pact cu diavolul”? Eu zic că DA! Astă ca să nu mai discutăm despre faptul că nu avem cunoștință despre măcar o declarație publică prin care Gabriel Liiceanu să se dezică de regimul lui Ceaușescu. Declarație făcută, pe undeva, prin anii '80, dar nu fix după 22 decembrie 1989. Oare gestul atât de semnificativ și de încărcat de înțelesuri morale cu totul deosebite al unui Paul Goma nu i-a dat niciodată de gândit? Sau, mai degrabă, a preferat (im)postura mielului bland care suge la două oi?...

Semnele de întrebare se înmulțesc, iar îndoielile asupra legitimitatii morale a lui Gabriel Liiceanu de a da lecții de viață și, mai ales, de a osândi păcate reale sau imaginare ale contemporanilor săi cresc dacă examinăm ceva mai atent comportarea din ultimul sfert de veac și ceva. Unul dintre motivele acestei îndoieri asupra căderii sale de a se erija în cenzor de bune moravuri fiind acela că din start, adică din momentul în care s-a angajat în

formula GDS, el a comis o minciună, fie ea și una prin omisiune. Fiindcă nu poți să susții că, prin această opțiune, ai dorit să contracarezi „tentativele de regrupare a nomenclaturii în FSN”, pe cale să se realizeze prin Ion Iliescu, Petre Roman sau Silviu Brucan, atâtă vreme cât la constituirea GDS-ului a existat și asentimentul, fie și tacit, al lui Ion Iliescu și Petre Roman. Și chiar dacă, cel de-al treilea personaj, Silviu Brucan, l-a avut ca invitat de onoare pe George Soros.

În ordinea crescătoare a evenimentelor, ar mai fi încă multe de lămurit în ceea ce privește modul în care fosta Editură Politică, adică patrimoniul său finanțiar, administrativ și personalul, au trecut la Editura Humanitas. De regulă, se afirmă, mai ales de către Gabriel Liiceanu, că asta s-a oficializat la 1 februarie 1990, când nou-înființata editură a trecut în subordinea Ministerului Culturii, al cărui titular era Andrei Pleșu. Numai că, și aici intervine minciuna prin omisiune, nu Editura Politică era transformată în Editura Humanitas, ci Editura Nicolae Bălcescu, pe care, imediat după momentul de răscrucere din 22 decembrie 1989, salariații fostei edituri a CC al PCR au decis să o întemeieze.

Ultimul subiect, acut, dar și edificator, în ceea ce privește evoluția personajului public Gabriel Liiceanu pe care l-aș mai aduce în discuție privește direct îndreptățirea sa morală de a eticheta, de a blama și de a da directive fie și societății civile. Mă refer, în mod expres, la cele două declarații pe care

el, Gabriel Liiceanu, le-a făcut la numai doi ani distanță, despre același personaj, adică despre Traian Băsescu. Pentru că iată ce spunea el pe 9 mai 2014, atunci când era decorat de către (încă)președintele României, Traian Băsescu: „Ați fost la înălțimea unei bune părți a intelectualității din țara noastră”. Motivarea fiind aceasta: „Timp de zece ani cât ați fost, sunteți, președintele României, nu ați făcut de căt să ne așezăți pe drumul pe care noi, cei care credem că e binele în chip matur al României, trebuie să ne așezăm. Și pentru asta vă mulțumesc!”

Pentru ca, la 1 octombrie 2016, Gabriel Liiceanu să declare, tot în mod public, despre Traian Băsescu: „Cred că a venit acum momentul să ies din tăcerea stupefiată în care m-a aruncat de la o vreme metamorfoza celui care a urcat glorios și a coborât indecent scara puterii și căruia zece ani i-am acordat încrederea mea. Ar fi incorect față de mine însumi să nu o fac și, cred, într-un anume sens, și față de el”. De unde, întrebarea de elementar bun simț: nu era, mai corect și mai cinstiț față de cei care te-au creditat, moral, să le explici de unde provine această spectaculoasă schimbare de atitudine?

Deși, dacă mă gândesc mai bine, avem și răspunsul: în pofida tuturor aparențelor, Gabriel Liiceanu nu este decât un Hopa Mitică al atât de originalei noastre democrații. Ce-i drept, unul mai cu ștaif și mai cu pretenții, dar, până la urmă, tot un Hopa Mitică!

Fondul și forma

Faptul divers, cuceririle științifice și ocolirea discursului ideologic în presa comunistă din România

Sonia Cristina STAN¹

În timpul regimului comunist, puține erau informațiile de presă care scăpau retoricii propagandistice a Partidului Comunist Român. Cu toate acestea, ele nu erau cu totul inexistente. Se constituiau de regulă din puținele știri de fapt divers (interne, dar mai ales internaționale), informațiile utilitare, răspunsurile la scrisorile adresate redacției și cam atât. Cercetarea noastră s-a focalizat asupra a ceea ce este considerat cel mai aproape de informația pură – știrile – în primele două zile ca vizibilitate și tiraj din România – Scânteia și România liberă – în decursul unui an ales la întâmplare: anul 1986.

Regimul ceaușist avea 21 de ani de existență în 1986, dintre care ultimii (după 1980) au fost cei mai opresivi. Ani traversați de înăsprirea extremă a condițiilor de trai pentru populație și lipsa de orizont în majoritatea componentelor vietii: absența alimentelor de bază sau raționalizarea acestora, raționalizarea energiei electrice și a apei, restrângerea libertăților umane fundamentale (la autodeterminare – mai ales la avort în cazul femeilor, la libera circulație, la credință), modificarea ideii de statut social, de prestigiu, și indicatorilor clasici ai acestora: glorificarea muncitorilor în detrimentul intelectualilor, influența și avantajele semnificative de care se bucurau reprezentanții unei clase privilegiate –șefii de restau-

¹ Sonia Cristina Stan este lector la Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir din București. Predă cursuri de sociologie și jurnalism.

rante sau alte unități de alimentație publică (pentru a da numai un exemplu), – funcții indicatoare de statut, membrii nomenclaturii comuniste, cu o uriașă influență politică. Peste toate acestea, convingerea regimului că edificarea socialismului este cea mai nobilă din tre misiuni. Că societatea nou creată este mai bună decât cea capitalistă – demonizată, sau decât oricare alta. Despre realitățile extrem de dureroase ale României aproape că nu se vorbea. De ele se ocupa Miliția și Justiția, dar acestea nu ajungeau în presă decât arareori și într-o variantă acceptabilă. România nu avea violatori, criminali, escroci, morți și răniți. Avea însă fururi din gestiune și delapidări pe care le prezenta uneori în presă, dar numai pentru a glorifica meritele militienilor care le-au descoperit și pentru a infiera și descuraja asemenea elemente care nu pot exista în societatea perfectă pe care regimul credea că o construiește.

Anul 1986 a fost traversat de câteva evenimente marcante, atât la nivel internațional, cât și intern. La 28 ianuarie, explodează naveta Challenger, la câteva secunde de la lansare, mor toți cei 7 astronauți aflați la bord. La 21 martie, are loc explozia de la mina Vulcan, la noi în țară, care provoacă moartea a 17 persoane și rărirea altor două. La 26 aprilie, s-a produs accidentul de la Centrala Nucleară de la Cernobîl. Pe 7 mai, echipa Steaua București câștigă pentru prima dată în istoria fotbalului românesc Cupa Campionilor Europeani la fotbal, învin-

gând în finală, după executarea loviturilor de la 11 m, cu 2-0, echipa spaniolă „FC Barcelona”. La 31 mai, începe Campionatul Mondial de Fotbal din Mexic (o țară încă nedezmeticită după cutremurul devastator din septembrie 1985, în urma căruia au murit 9.000 de oameni). Pe 31 august, se produce în regiunea Vrancea un cutremur cu magnitudinea de 6,5 grade pe scara Richter, resimțit puternic la București și în sud-estul țării. Moare la Chicago, pe 22 aprilie, scriitorul Mircea Eliade, iar Elie Wiesel primește premiul Nobel pentru Pace. Dintre toate aceste evenimente, doar explozia navetei Challenger este relatată de presa din România și câștigarea Cupei Campionilor de către Steaua – un eveniment de marcă pentru viața sportivă, dar mai ales pentru mândria națională, relatat în zile succesive de către trimișii speciali sau preluat de pe agențiile de știri internaționale. Explozia de la Cernobîl de pe 26 aprilie nu avea să fie nici măcar amintită de către presa centrală, nici pe 27, nici pe 28 aprilie, și nici mai târziu. Tot astfel stau lucrurile și cu explozia din mina Vulcan sau moartea lui Mircea Eliade. Niciun cuvânt.

Cercetarea mea este una sociologică de sorginte calitativă. M-a interesat care au fost modalitățile de evaziune de sub discursul dominant (propagandistic, fals, lipsit de conținut, departe de realitățile sociale) în principalele gazete cotidiene de la acea vreme – Scânteia și România liberă –

pe parcursul unui an. Au fost analizate, prin tehnici de analiză de conținut și analiză de discurs, aparițiile zilnice ale ziarelor amintite. În grila de analiză, am urmărit preponderent: care erau principalele subiecte abordate (temă, frecvență, recurență, stereotipi), de cât spațiu editorial beneficiau, care erau realitățile sociale privilegiate, care era mesajul subiacent (dacă el exista), care erau posibilele surse ale textelor (agenții, corespondenți, alte publicații etc.).

În cele două ziare studiate, Scânteia și România liberă, în lunile ianuarie-iunie, preocupările sunt în mare parte legate de: urările de început de an ale „tovarășului” Nicolae Ceaușescu, telegramele de felicitare din partea altor state prietene (preponderent din Orientul Mijlociu și Africa), urările de bine din partea „poporului” către cei doi conducători de zilele lor de naștere (patru pagini din cele șase ale ziarelor), maniera magistrală în care autoritățile, populația – „printr-o mobilizare exemplară” – au făcut față troienelor din București (a nins mult în iarna lui 1986), starea lucrărilor agricole de primăvară – pregătirea pământului, însămânțările etc. Pagini întregi de „chemări la întrecere” inițiate de consiliu județene sau întreprinderi, apoi, în lunile de vară, nebunia realitarii planurilor de producție și, firește, raportarea depășirii acestora. Alte pagini întregi erau ocupate cu plenare și congrese când acestea aveau loc, sigrumând de fapt tot spațiul editorial.

Puținele modalități de evaziune din această retorică propagandistică erau rubricile României libere „Cotidiene” (rubrică realizată preponderent de către Petre Mihai Băcanu), alături de „Curier cetățenesc”, „În câteva rânduri” sau (rar) materiale independente, constituite în știri de fapt divers sau cuceriri științifice. Tot astfel, „Din orizonturile cunoașterii” a Scânteii, rubrică nesemnată, dar și alte câteva „scăpări”, în general pe pagina 6, cea a „Vietii internaționale”, sau cele de la rubrica „Agențiiile de presă – pe scurt”.

Rubrica denumită „Cotidiene” a României libere nu apărea zilnic, ci de două, trei ori pe săptămână. Era realizată de Petre Mihai Băcanu, dar mai semnau și: Constantin Azoții, Viorel Chiurtu, Virgil Lazăr etc. Reunea în mare parte știri de fapt divers – mici istorii insolite, bizarerii, gesturi umane extraordinare, recorduri, dar și infracțiuni.

Totuși, nici măcar aceste știri nu scapă cu totul retoricii propagandei: un inginer a adus la o fermă legumicola din Brăila un „burete vegetal”, care are multiple avantaje („Printre altele, din semințele acestuia se poate obține ulei, iar semințele pot fi introduse și în compozitia nutrețurilor combinate”, una dintre multele obsesiuni ale regimului). Un alt legumicultor, tot din Brăila (știre semnată de același nume ca și precedenta – Viorel Chiurtu, probabil corespondent), reușește să planteze iarna în sere ciuperci, firește „pentru a folosi intensiv terenul din sere, adică și

între ciclurile de legume". (11 ian., p. 2) Totul trebuie exploatat cât mai rațional!

Erau semnalate aici și fapte de corupție sau infracțiuni, un lucru aparent contradictoriu, căci Ceaușescu nu agreea prezența aspectelor disfuncționale ale societății în presă. Totuși, el recomandase gazetarilor imediat după venirea la putere, în 1965, să prezinte și „aspectele negative” ale societății, dar numai pentru a-i infiera pe cei care îl oreau din făurirea societății visate, și le ceruse chiar să găsească modalități de combatere a acestor fenomene prin scris. Aceste fapte erau reclamate direct la redacție de către cetățeni (care veneau cu „proba”), sesizate de către alții sau descoperite de redactori:

Vânzarea la pachet, condiționarea cumpărării anumitor produse alături de altele mai puțin căutate

– Un cetățean din Bacău (căruia i se publică numele și adresa) cumpără o găină („mare și grasă”) de la un Agrocoop, dar constată acasă că aceasta are atașate 13 picioare. Se prezintă cu „monstrul” la redacția României libere, ca să fie crezut pe cuvânt. Responsabilul unității „a refuzat însă să destăinuie metoda, procedeul prin care s-a putut ajunge la asemenea performanță. Suntem siguri că organele în drept vor fi în măsură să constituie... metoda”, scrie gazeta. (11 ian., p. 2) Metoda, folosită la

scară largă, este una cunoscută de către cetățeni: pentru a atârna mai mult la cântar, șefii unităților agroalimentare recurgeau frecvent la astfel de trucuri.

- La cofetăria din Oșorhei, Bihor, ciocolata se vinde dacă se achiziționează și un pachet de țigări Amiral. La fel și la o unitate de legume-fructe din Săveni-Botoșani, cumperi cartofi dacă iezi alături și un pachet de Litoral. Autorul (PM Băcanu) amendează și ironizează aceste practici, mai ales alăturarea dintre niște produse atât de incompatibile. (15 ian., p. 2)
- O gestionară de la o unitate de papetarie-jucării-parfumerie are nefericita idee să introducă în niște pungi de cadouri și o surpriză: un calendar (de 25 de lei bucată), numai că pe acesta scrie „La mulți ani 1983!”. „Pesemne că o astfel de «inițiativă» nu trebuie trecută cu vederea de IC-SMI Brăila care are obligația să-i aducă la cunoștință gestionarei inventive că ne aflăm, totuși, în 1986”, ironizează și amendează, de asemenea, redactorul semnatari, Viorel Chiurtu. (4 ian., p. 2)

Furturi din gestiune, delapidări

- La Sibiu au fost descoperiți câțiva gestionari extrem de „păgubitori”, unul a furat din gestiunea unui depozit 250.000 de lei, pentru că se putea, nu-l controla nimeni, gestionara nouă fură și ea,

dar mai puțin: 80.000 de lei, la cooperativa Sadu, „gestionarul I. Hanea a socotit cam aşa: fur cât pot și dacă mă prinde pun banii la loc imediat. Zis și făcut. Când la o verificare i s-a găsit o lipsă din gestiune a 273.000 de lei – cu consumămantul tacit al conducerii – a «pus banii jos», în aceeași zi. Câtă operativitate!».

Furturi, mici infracțiuni

- O bandă de infractori – „Pantera”, „Chiorul” și „Şopârlă”, trei însă care furaseră zece cojoace și o haină de blană de iepure dintr-o fabrică din Focșani, intrând pe un chepeng. (9 ian., p. 2)

Recorduri horticole, dendricole etc. (cel mai mare burete, cea mai mare ciupercă, – de regulă deținătorii vin la redacție cu ele). Cele mai multe sunt informații obținute de la... serele din diverse localități.

- un alt cetățean vine la redacție (se pare că era o practică uzuală) cu un burete uriaș de Pleurotus pe care l-a găsit pe tulipina unei plute în pădurea Gorgota-Glodeni. Dar nu este cel mai mare pe care l-a cules, acela avea 10,5 kilograme...
- niște pensionari din Chitila au reușit să cultive, din semințe, dovleci japonezi de 2 metri.
- În Grădina Botanică din București a reușit să crească Albiția julibris, un fel de mimoză, care

în alte țări din Europa nu a putut fi acclimatizată decât în sere. (16 ian., p. 2)

Istории insolite

- un mistreț de vreo 80 de kilograme a intrat în capitală. A fost văzut prin cartierul Pantelimon și se pare că ar fi apărut dinspre pădurea Cernica. L-au alergat locuitorii și în final a fost împușcat de către un vânător. (4 ian., p. 2)

Recorduri de natalitate, de greutate la naștere, nașterea de gemeni, tripleți etc.

- nașterea unor copii „uriași” – 5.700 kg (15 ian.)
- cinci generații care conviețuiesc în aceeași familie: un copil din Maramureș are mamă, bunică, străbunică și stră-străbunică (care adună fânul la 81 de ani) (16 ian.)
- gesturi umanitare: cetățeni care donează sânge pentru semenii lor, de regulă colegi
- ce mai fac siamezele Lina și Gherghina operate de doctorul Dan Hamza în urmă cu trei ani, dar și tripleții Oscar, Petru și Ioan din Maramureș. (11 ian.)

Istorisiri cu animale

- cum îi cheamă pe cei doi pinguini de la Delfinariul din Constanța aduși de comandanții navelor (aceloră de pescuit oceanic, de care am amintit) și cum se face

că nu se prea înțeleg – pentru că sunt concurenți la adunatul cercurilor aruncate de delfini.

Toate știrile de la această rubrică au dimensiuni reduse (cam 1.000 – 1.500 de semne tipografice – o jumătate sau cel mult trei sferturi de pagină A4) și provin din surse diverse: de la corespondenți, de la diverse instituții – Miliție, Procuratură, Tribunale etc.), dar și de la cetăteni sau din experiența directă a redactorilor.

„Curier cetățenesc” (cu o frecvență meteorică) cuprindea informații utilitare, reunite în știri foarte scurte (o frază, maxim două):

- unde se pot adresa cetăteniei pentru diverse servicii: de tocilărie, de recondiționări
- tronsoane de tramvaie date în folosință, sau... patinoare artificiale (ca cel de la Galați)
- diverse nereguli minore (în cazul de față probabil o greșeală de tipar) sesizate de redacție: „Din tabelul cu mersul trenurilor din vitrina Agenției de voiaj din Târgu Jiu, rezultă că personalul 2021 (Bucuești-Simeria) staționează în acest oraș zece ore și 11 minute”.
- redeschiderea barului Melody (denumit „Restaurantul Melody” în text) în incinta hotelului Ambasador, unde evoluau soliștii Mihaela Oancea, Păunița Ionescu, Gil Dobrică.

Dar tot această rubrică furniza printre altele poziția unor nave românești de pescuit oceanic (15 ian. pag. 5): ce nave sunt în Mauritania, în zona Marii Britanii, sud-vestul Africii, Lunda, sau în revizie. De acestea să fie vorba oare în rememorările lui Petre Mihai Băcanu, relatate de multe ori în interviurile din ultimii ani? În rubricile analizate în această cercetare nu apare nicio semnătură (e foarte probabil ca tot PM Băcanu să o fi realizat, dar fără semnătură). „Dădeam, de exemplu, poziția navelor românești pe glob. Aveam de unde, că erau 300 de nave. Rudele erau foarte interesante, voiau să știe. Odată, am avut scandal cu Securitatea. Ce interes am avut să dau poziția navelor? «Domnule, am mai dat-o, asta se afișează-n port, la Constanța!». Ceaușescu era la Predeal și cineva îi arătase o știre din rubrică: una din nave venea cu pesete și pleca cu arme în Namibia. «Află agenturili!». Nu mi-a mai apărut semnătura vreo două luni”².

Dar și fapte diverse pure, adorabile: „Un afiș pe peretele bodejii Terasa Victoria din Târgu Jiu: Păstrați curățenia la locul de muncă. Fără comentarii”.

„Pe marginea scrisorilor adresate redacției”, o altă rubrică în care se puteau citi informații trimise de cititori despre diverse nereguli, cereri, nelă-

² articol semnat de Alexandru Vărzaru în <http://www.kmkz.ro/opinii/invitatii-kmkz/petre-mihai-bacanu-am-racolat-prima-data-salvamontisti/>, accesat la 16 august 2017

muriri, sau... mici delațiuni: cetăteni care țineau neapărat să-și pârască vecinul, să reclame o neregulă sau să se dea pe sine drept exemplu de abnegație în lupta pentru economisirea energiei electrice, de pildă. „Părerea mea, ne scrie Gh. Tomozei din București, este că totul pornește de la preocuparea de a se înlătura orice sursă de risipă. La noi acasă, becurile nu ard nici un minut în plus, mărimea lor este stabilită în funcție de cerințe, iar aparatele sunt folosite rațional. Rezultatul acestei permanente strădani îl citim la contorul electric”. (23 ian.) Cetătenii sesizau nereguli redacției: produse cu termenul de garanție expirat, condiționarea achiziționării produselor împreună cu altele (de care am vorbit mai sus), pensii de întreținere nelivrate mamelor din pricina neatenției vreunui contabil etc.

Asemănătoare acestei rubrici, dar cu diferența că scrisorile cititorilor erau publicate ca atare, era și rubrica Opiniї (apărea rar pe pagina 6):

- un biet cetățean din Oțelu Roșu încearcă probabil să-și facă un album foto și se adresează cooperativei Cartonajul din București, dorind să cumpere doar colile de carton, fără copertă. Numai că niciuna dintre unitățile cooperativei nu-i răspunde. Furios, scrie redacției: „Nu știu ce să cred. Nu există aceste unități, sau cei în cauză nu primesc comenzile?”

- un alt cetățean, din Constanța, este foarte trist că stația unde își încărca sifoanele s-a stricat sau merge doar din când în când, din pricina unei defectiuni la conducta de aducție a apei, neremediată de luni de zile. „Ne întrebăm ce este atât de greu să se repare o conductă care măsoară doar cinci metri? Cine trebuie să o repare: ICRAL sau întreprinderea de apă și canal?”
- o asociație de locatari de pe Banu Manta, București, scrie redacției semnalând că locatarii au fost lăsați fără apă curentă. „Stim că în acest timp s-a lucrat la o conductă, dar pentru a evita situația expusă, ar fi fost necesar ca organele în drept să anunțe cu o zi înainte intenția de-a se închide apa”.
- o bucureșteancă din Șoseaua Iancului scrie că: „În urmă cu un an, ICAB a făcut o reparație pe strada Vulturilor la o conductă spartă. De atunci cetătenii aşteaptă ca gropile rămase de pe urma reparațiilor să fie astupate (...) ținem să aducem aminte întreprinderii care uită să repare ce a stricat, că orice lucru început trebuie terminat”. (8 febr.)

La rubrica „În câteva rânduri”, alături de informații serioase despre realități externe, se ofereau deseori informații enigmatische despre populația diverselor state ale lumii (Canada,

Statele Unite ale Americii, Danemarca, Bangladesh), preluate din date statistice provenite din recensăminte: „Populația Pakistanului se ridică la 93,4 milioane de locuitori, mai mare decât în 1981, anul când a fost efectuat ultimul recensământ”. Atât, fără nicio altă contextualizare.

Coloana fără titlu și fără semnătură, care se constituie din știri internaționale pe scurt, din pagina șase (pagina de externe denumită Viața internațională), lată de cinci centimetri, înaltă cât toată pagina și delimitată de restul articolelor prin două linii pe înălțime, cuprinde informații gen magazin în mare parte – descoperiri arheologice, descoperiri științifice, cuceriri ale tehnicii și medicinei, dar și fapt divers, toate din afara granițelor țării. Sursele erau agențiile internaționale de știri (atribuite în text), dar atunci când sursa nu este indicată este greu de identificat – probabil alte publicații străine, mai ales pentru știrile privitoare la știință.

Descoperiri arheologice: s-a descoperit mormântul lui Maya, vîstiernicul faraonului Tutankhamon (12 februarie).

Descoperiri medicale: specialiștii chinezi „au pus la punct un aparat pentru diagnosticarea bătăilor neregulate ale inimii (aritmii), mai ieftin decât cele importate” (18 februarie), o nouă metodă de operare a cataractei (31 ianuarie)...

Recorduri: Doi grădinari din Florida au reușit să producă un soi neobișnuit de roșie „hidroponică”, cu multe fructe

cântărind peste un kilogram. (31 ianuarie) Prima lalea complet neagră din lume a fost obținută de un cultivator de 29 de ani din Olanda, pentru realizarea căreia s-a străduit mai bine de șapte ani. (22 februarie)

Catastrofe aviatice (cu consecințele lor): urșii, cerbii și mistreții au părăsit muntele Osutaka, unde s-a prăbușit un avion în 1984, soldat cu 520 de victime, din pricina zgomotului continuu datorat operațiunilor de recuperare a victimelor și resturilor epavei. (9 ianuarie.)

Gesturi umane neobișnuite: un Tânăr canadian moare pentru că refuză transfuzia de sânge, „aceasta fiind contrară convingerilor sectei Martorii lui Iehova, din care făcea parte” (31 ianuarie), altă Tânără, o americană de 21 de ani însărcinată, refuză și ea transfuzia din aceleași considerente (10 mai), o femeie în vîrstă de 100 de ani a murit într-o închisoare din Statele Unite, unde fusese închisă pentru omor, în 1929. Ea a refuzat de mai multe ori grațierea pe motiv că nu avea familie și nici bani să se întrețină. (5 iunie)

Pasiuni: O columbiană pasionată de fotbal vine la „Mundialul” din Mexic, însărcinată, dar naște în aeroport și îi pune fetiței numele Lupita Mexico '86”. (2 iunie)

Gesturi eroice: un american de 38 de ani, invalid de război, salvează de la înec un copil. (12 iunie)

Cel mai, cea mai: Cel mai în vîrstă om din lume a încremat din viață la 120

de ani. Este japonez, se numește Shigechiyo Izumi și a murit în somn, în locuința sa de pe Insula Tokynoshima.

Exemplare rare: „O broască testoasă gigant, de apă dulce, specie despre care se credea că ar fi dispărut în urmă cu două decenii, a fost redescoperită în fluviul thailandez Chao Phraya, la nord de Bangkok (...) Potrivit specialiștilor, exemplarul descoperit ar avea 150 de ani”. (24 mai)

Știri care activează frici ancestrale, imaginarul colectiv:

– Ploile acide par să stea la originea... senilității (date dintr-un studiu din Norvegia). Tot ploile acide sunt responsabile de poluarea unor lacuri în Statele Unite, datorate emanațiilor industriale de sulf. (8 apr.)

– Invazii bizare: „O invazie de furnici roșii a provocat mari pagube în Brazilia. Este vorba de atacarea și distrugerea a 230.000 de hectare de păduri de eucalipti din statul Mato Grosso, în sud-estul Braziliei”. (15 mai)

– O mică insulă scoțiană pe care s-au făcut testări secrete pentru germeii mortali de anthrax în timpul celui de-al Doilea Război Mondial va fi decontaminată și redată proprietarilor. (17 mai)

Curiozități din lumea animalelor: cum comunică elefanții. (22 febr.)

Fraude de proporții: nimic din țară. Un bancher israelian care fraudase o bancă din Ierusalim cu 15 milioane de dolari este arestat la Versailles.

Copii „în eprubetă”: Copii născuți prin fertilizarea *in vitro*, o tehnică încă la începuturi în 1986 (cvintupleți, aduși pe lume în Marea Britanie).

Pietre prețioase: Șapte diamante rare (cu patru fațete) au fost descoperite în China. (10 mai)

Vedete: Actorul Clint Eastwood este ales primar la 55 de ani, în orașul american Carmel.

Bizarul cel mai bizar: un copil de 4 ani este găsit în jungla din Kampala (Uganda). Nu mănâncă decât iarbă, nu vorbește și merge ca maimuțele. Se presupune că a rămas orfan în timpul războiului civil și l-au crescut animalele sau a reușit să supraviețuiască hrănindu-se cu fructe și rădăcini. (26 iunie)

Cronica rutieră era și ea o ocazie de a relata întâmplări la limita anecdoticei, cu bețivani care confundau drumul cu trotuarul. În mare parte, rubrica îndemna conducătorii auto la prudență în fața condițiilor meteorologice nefavorabile: ceată, căderi de zăpadă etc, dar era și o ocazie de a povesti întâmplări insolite (mai ales sub semnatura aceluiași Petre Mihai Băcanu). Aceste relatează pe 9 ianuarie că a devenit „un fenomen îngrijorător” ca anumiți cetăteni, în stare avansată de ebrietate, să... adoarmă pe șosea sau pe marginea drumului, fiind apoi răniți sau uciși de mașini. Băcanu îi strânge la un loc (vreo 6,7) și povestește pe scurt cum și-au pierdut viața

sau au fost accidentați din pricina alcoolului: „(...) În mersul său în zigzag, și Matei Csaba (27 de ani) din Târgu Mureș a ajuns în fața unui autoturism, pierzându-și viața. Mihai Rahoveanu din Baia Mare circula pe șapte cărări, ajungând pe partea dreaptă a drumului, când a fost surprins de un autoturism ce depășea o căruță și accidentat grav. Pletonul turmentat avea și trotuar, pe unde putea circula în voie, fără să se expună accidentelor. Iar Ioan Dănuț din Fîntășu Mic (Maramureș), deși avea și el trotuar la dispoziție, pe unde să se deplaseze, prin Satulung, a folosit tot șoseaua, fiind acroșat de un autoturism. Se afla și el în stare de ebrietate”. (9 ian., p. 2)

Anunțurile de mica publicitate (neanalizate aici) ar putea furniza informații prețioase despre viața economică (ce se vindea, ce se cumpăra) și socială a acelor vremuri. Doar pentru contextualizare, iată un anunț din ianuarie, la Pierderi, înlocușător: „Pierdut poșetă maro, 14 decembrie, Magazinul Lactate, Bd. 1 Mai. Tel. 595971”.

Scânteia și discursul controlat

Cotidianul Scânteia, oficiul Partidului Comunist Român, este mult mai rezervat și mai puțin diversificat în alegerea subiectelor și redactarea materialelor care să ocupească discursul ideologic. Puținele articole fără retorică propagandistică sunt cele științifice sau de tip magazin („Din orizonturile cunoașterii”), câteva știri externe (de

regulă aparținând rubricii „Agențiile de presă – pe scurt”) și unele articole din cadrul rubricii „Curier cetățenesc”. Acestea din urmă, nu până la capăt libere în discurs, întrucât, deși prezintă mici fapte de viață, întâmplări cotidiene (toate cu implicații sociale), în mare parte cuprindeau îndemnuri moralizatoare.

Rubrica „Din orizonturile cunoașterii”

Interesul presei pentru știri sau articole extinse din domeniul științei, vizibil și în ziarele centrale (Scânteia, România liberă, Scânteia tineretului), poate părea neobișnuit astăzi. Se poate crede că el era dictat de dorința de eliberare de sub discursul dominant, și colateral chiar era. Totuși, puține hotărâri importante la nivel de politică editorială se luau în presă în acea epocă fără „indicațiile prețioase” ale conducerii suprem, exprimate în mare parte în timpul congreselor partidului, prin decrete sau consfătuiri etc.

Încă din anul 1965, în urma unei consfătuiri pe țară a „lucrătorilor din presă și radio-televiziune” (cum erau denumiți gazetarii acelor vremuri), Ceaușescu își arătase nemulțumirea cu privire la faptul că presa nu cuprindea suficiente materiale științifice și că astfel rolul științei în edificarea socialismului nu era pe deplin înțeles. Acest lucru a fost remediat în anii următori prin promovarea progresului tehnic în articole ample, cu titluri pre-

cum: „Ştiinţa românească – în primele rânduri ale luptei pentru progres, pentru dezvoltarea socialistă a patriei”, „Ştiinţa – factor esenţial în accelerarea construcţiei socialiste şi comuniste”, cu un profund conţinut ideologic (Scânteia, ianuarie 1986). Articolele tehnico-ştiinţifice care nu urmău ideologia sufereau în mare parte de lipsa de inteligenţă, când nu erau de-a dreptul criptice. Iată un exemplu: „(...) În comparaţie cu turnarea clasică, în nisip, turnarea sub presiune prezintă importante avantaje, cum ar fi: obţinerea unor suprafeţe netede, fără porozitate; o bună toleranţă dimensională a pieselor obţinute, ceea ce permite reducerea ori chiar suprimarea obişnuinţelor prelucrări ulterioare; caracte-ristici mecanice bune şi posibilitatea fabricării unor piese de mare fineţe”. (15 ian., p. 5) Desigur, pentru breasla metalurgiştilor, aceste informaţii pot fi perfect inteligibile, ba chiar interesante, totuşi, cotidianul Scânteia (mai ales el) are pretenţia de a se adresa „întregului popor”. Cele mai multe explicaţii despre descoperiri, inven-ţii şi inovaţii (mai ales tehnice) sunt greoale, complicate, neatrăgătoare. Iată cum redactează Scânteia o ştire despre o nouă metodă de acoperire a gropilor din asfalt, descoperită de olandezi: „(...) Dispozitivul funcţionează cu aer comprimat încălzit cu propan. Aerul astfel încălzit se dilată rapid şi nu ieşte decât printr-un mic tub plasat în faţa dispozitivului. Se obţine astfel un jet foarte puternic de aer cu

care se poate opera eficient. Datorită sistemului de încălzire indirectă, fără flacără, temperatura aerului nu depăşeşte 300 de grade Celsius, ceea ce exclude arderea asfaltului. Dispozitivul este prevăzut şi cu un sistem de pornire electrică ce aprinde gazul, prin intermediul unor bujii (...).” (18 ian., p. 5) Pentru că maniera de redactare, aşa greoale şi tehnicistă, este totuşi extrem de asemănătoare în toate articolele din această rubrică, sursele textelor par să fie publicaţii de specialitate din afară, e greu de crezut că o agenţie de ştiri putea redacta astfel, chiar la un departament ştiinţific.

Preocupările majore se cantonau în jurul următoarelor subiecte (ierarhizate mai jos în ordinea frecvenţei, cu câteva exemple de titluri). În majoritatea covârşitoare sunt informaţii internaţionale:

- economisirea energiei electrice („Scut împotriva pierderilor de căldură”)
- convertirea energiei solare în energie chimică, apoi în energie termică („Sterilizator solar automat”)
- descoperirea de noi combus-tibili („Biocarburant din resturi textile”, „Un bun combustibil – batoane din scoarţă de copac”, „O bacterie – mare fabricantă de biogaz”)
- valorificarea resurselor naturale cât mai eficient („HaldeX, o inedită mină de cărbune”)

- exploatarea energiei solare („Soare stocat în... sare”, „Sugativă de radiații solare”)
- energia eoliană („Atlasul unei prețioase resurse”)
- cuceriri tehnologice („Turnare sub presiune”, „Sudură prin explozie”, „Sudură magnetică”)
- descoperiri medicale („Pancreas ajutător”, „Vaccin mai eficient”, „Cardiostimulator de serie”, „După modelul cangurului” – e vorba de descoperirea adaptabilității globulelor roșii la lipsa de oxigen, la canguri, ceea ce ar putea folosi la studierea lor în scopul ameliorării unor maladii la om)
- valorificarea deșeurilor, ecologie, protejarea mediului („Comoara din pubele”, „Pentru toatele mărilor”, „În loc să se irosească”, „De strajă în codrii” – e vorba de montarea de camere de luat vederi în păduri din Polonia, pentru detectarea incendiilor, „Epurare microbiologică a apelor reziduale”)
- combaterea infertilității la femei („«Aliat» al maternității”)
- îngrijirea copiilor („Atenție la medicația copiilor”, „Tensiometru pentru nou-născuți”)
- alte știri (descoperirea unei „ventre” de diamante în Africa, parc cu autogestiune pentru indienii din America de Sud etc, descoperiri arheologice)

Tot la această rubrică, mai există un corpus interesant de subiecte bizarre, care stârnesc reacții ironice sau chiar cinice (disparația rinocerilor, proiectoare performante pentru iluminatul subacvatic, creșterea crocodililor pentru consum la o fermă din Africa, descoperirea de diamante-gigant), nădatorită informațiilor pe care le conțin și care pot fi valoroase, ci în contextului în care erau livrate: în plin regim comunist – unui popor care avea cu totul și cu totul alte preocupări, preponderent privitoare la traiul zilnic.

La rubrica „Agențiile de presă – pe scurt” se puteau citi printre informații despre congrese și reuniuni ale partidelor socialiste din întreaga lume, greve și proteste – ca „realitatea capitaliște”, și alte știri: despre descoperirea unui nou satelit al planetei Uranus (în general, programele spațiale și preocupările pentru cosmos sunt puternic ilustrate), căderile masive de zăpadă din toată Europa în iarna lui 1986, inundațiile din Bolivia, accidente miniere sau de circulație, prăbușiri de avioane, cutremure, explozii, incendii, erupții vulcanice, încercări de recuperare a Tezaurului regelui Cresus de către Turcia și chiar decernarea premiilor Oscar în SUA. Iată cum relatează Scânteia producerea unei explozii mai puțin obișnuite: „Accident în timpul unei experiențe biologice. O știre transmisă de agenția T.A.S.S. anunță luarea sub control de către poliție a laboratorului Universității din San Fran-

cisco, unde se efectuau experiențe biologice. În timpul unui experiment, dintr-o manevră greșită, în încăperea respectivă s-a scurs o anumită cantitate de praf. Imediat, șase persoane au fost trimise la spital. Toți cei care s-au aflat în timpul «experienței» în zona laboratorului au fost avertizați să se adreseze de urgență medicului în caz de dureri în gât sau febră, întrucât simptomele respective ar putea preveniți îmbolnăvirea cu ciumă bubonică». (20 iunie, p. 6) Aflăm, printre altele, că iarna e atât de cumplită la Londra încât celebrul ceas Big Ben a cam răgușit: „Frigul prelungit din februarie a determinat înghețarea unor părți ale mecanismelor ce asigură funcționarea cunoscutului orologiu Big Ben de la Londra, provocând o modificare a «glasului» său, fenomen care nu s-a mai înregistrat din 1947. Londonezii speră că încălzirea treptată a vremii va pune capăt inconvenientelor create, astfel încât «glasul» acestuia va răsună aşa cum s-a păstrat, nealterat, de-a lungul timpului”. (6 martie, p. 6)

Rubrica „Note cetăenești” găzduiește deseori unele dintre puținele texte care conțin informații despre viața adevărată a cetătenilor și preocupările lor cotidiene. Aflăm astfel că o cârciumă din Colentina – „Litoral” – deși oficial are interzis fumatul prin afișe aflate la vedere, de fapt permite clientilor să fumeze, dar numai dacă comandă și mâncare. Aceștia găsesc modalități să fenteze regula. Se ajunge la combinații amuzante: un iaurt

și șase halbe, un măr și patru halbe etc, astfel că „la mese – 24 de clienți, înecați în fum de tutun și... bere. Nici urmă de mâncare”. Gestionarul, dezarmat, recunoaște că nu e cum ar trebui, dar „ridică din umeri neputincios: Ce să le fac?”. (15 ian., p. 2) Aparent, un articol despre nerespectarea unor reguli care se transformă în motiv de amuzament și ironie pentru orice cititor care recunoaște realitățile traiului de zi cu zi din acei ani.

Din când în când (o dată, de două ori pe lună) apărea rubrica „Noutăți tehnico-științifice românești” cu subiecte precum: apariția de microcalculatoare, primele rețele de computere (la CFR) etc. În general, mult prea tehnicistă, neinteresantă: „La Întreprinderea de supape și bolțuri din Topoloveni au intrat în funcțiune două noi instalații de mare productivitate. Este vorba de mașina automată de controlat, sortat și marcat bolțurile de piston și alta similară pentru supapele autoturismelor Dacia-1300 și Oltcit. Aceste utilaje, ce constituie o nouitate pe plan național, au fost concepute, proiectate și executate de specialiștii Institutului de cercetare științifică și inginerie tehnologică pentru construcții de mașini. Ele asigură manipularea, controlul și sortarea automată a bolțurilor și supapelor cu o productivitate de 5 și, respectiv, 15 ori mai mare față de metodele manuale practice până în prezent (...).” (13 apr., p. 4)

Preocupările pentru misiunile spațiale ale Satelor Unite, Uniunii Sovie-

tice și cosmos în general sunt foarte des și generos tratate, de regulă prin articole de sine stătătoare sau încadrante diverselor rubrici, în cea mai mare parte pe pagina de externe, pagina 6 a ziarului (ultima). Astfel, aflăm despre evoluția navei sovietice Soiuz-T15, care-i are la bord pe cosmonauți Leonid Kizim și Vladimir Soloviev, care „se desfășoară normal” și urmează să se coupleze cu stația orbitală Mir. „Cei doi cosmonauți se simt bine”. (15 martie) Sonda „Giotto” (a Agenției Spațiale Europene) s-a apropiat de Cometa Halley și „transmite date interesante, inclusiv imagini televizate despre felul în care evoluează nucleul de gheăță și praf al acestui corp ceresc”. (15 martie) Catastrofa navetei spațiale Challenger este urmărită pas cu pas încă de la început (din ianuarie), se analizează posibilele cauze, se furnizează informații despre recuperarea resturilor etc.

CONCLUZII

Realitățile sociale dureroase ale României anului 1986 erau departe de a fi reprezentate în presă. România nu avea violență domestică, nu avea alienații, nici drame datorate sărăciei sau lipsei alimentelor de bază. Nici vorbă de abuzuri sau violuri. Avea

însă mult umor. Se preocupă de descooperirea de diamante-gigant în Africa sau de iluminatul subacvatic. În realitatea din ce în ce mai înnegurată a României comuniste, aceste știri apăreau ca niște curiozități care demonstrau că există undeva și o altă lume. Fără fard propagandistic, știrile despre cuceririle tehnicii sau bizarrele informații de fapt divers erau greu de prisnă într-un tipar, chiar și de către ochiul cenzurii (implicite, căci oficial în România instituția Cenzurii se desființase în 1977). Din scrisorile sau opiniiile cititorilor răzbat crâmpeie din preoccupările lor cotidiene, niciodată însă cele mari, dramatice, importante. Nimic despre oprirea curentului electric, nimic despre cozile la alimente și abuzurile gestionarilor, nimic despre frig și foamete, nimic despre drama reală a populației. Când despre subiectele importante nu se putea vorbi, preocuparea pentru aceste mici nimicuri, pentru curiozități și gesturi umane extravagante era o gură de aer. Totul însă părea că se întâmplă altora, dincolo, nu la noi, nu nouă. Erau poate o formă de protest indirect, care picănumai bine gazetarilor din comunism: puteau să exerseze astfel un discurs aproape liber.

Instituții, mișcări sociale, revendicări civice

Luminița IORDACHE

Cuvinte-cheie: instituții politice, mișcări sociale, schimbare socială

Abstract: Dintotdeauna au existat inegalități în lume, însă, de-a lungul timpului, acestea au produs diferențe mari în standardele de viață ale oamenilor, separând țările bogate ale lumii de cele sărace. Cauzele acestor probleme sunt în mare parte politice și economice. Potrivit literaturii de specialitate, problema politicului nu este aceea de necunoaștere a nevoilor oamenilor sau a implementării unor politici sau strategii greșite, ci a cercului de reprezentanți ai elitei care organizează și gestionează avuția societății în scop discretional și egoist. În funcție de implicarea instituțiilor în comportamentul și în stimulentele din viață reală, acestea modelează succesul sau eșecul națiunilor. Anumite state s-au dezvoltat și din motivul că cetățenii acestora au reușit să creeze o societate unde drepturile politice să fie larg distribuite și, astfel, majoritatea populației să se bucure de oportunitățile economice. Factori ai schimbării sociale au fost contestațiile antisistem și inovațiile care au transformat politica și, de asemenea, economia acestor națiuni.

1. INSTITUȚIILE POLITICE ȘI ECONOMICE – FACTORI-CHEIE ÎN PROGRESUL SAU REGRESUL SOCIETĂȚII

Schimbarea socială se datorează unei puteri, poziției sale în ierarhia societății. Statul ca agent al schimbării poate genera procesul, poate iniția, controla și implementa politici economice și sociale datorită faptului că poziția sa îi asigură puterea necesară pentru a face acest lucru.

Succesul schimbării depinde atât de calitatea instrumentelor utilizate, cât și de eficacitatea implementării acestora, care trebuie să fie potrivite contextului. Schimbarea este un proces continuu care aduce modificări în cultură, în structura socială și în comportamentul indivizilor. Fiecare societate se schimbă într-un alt ritm și în direcții diferite deoarece unele schimbări sociale sunt planificate, atunci când guvernele reglementează sau dere-

glementează, în vreme ce altele sunt spontane.

Profesorul Paul Dobrescu, în lucrarea „Crizele de după criză. O lume fără busolă și fără hegemon”, afirmă că reglementările servesc interese, iar cine inițiază respectivele reglementări înseamnă că deține levierele de comandă ale lumii. Atât calitatea programelor, cât și determinarea de a le aplica au dus la înfăptuirea unor mari realizări. Legislația este instrumentul prin care se descrie schimarea ce va avea loc, această abordare evidențiind sens, de sus în jos.

Așa cum reiese din definiția societății, „aceasta funcționează după un set de reguli politice și economice create și impuse de stat și de cetățeni”. Prin intermediul acestor reguli, instituțiile politice decid capacitatea de control al cetățenilor asupra politicienilor. De asemenea, acestea permit politicienilor să reprezinte interesele cetățenilor sau să abuzeze de puterea încredințată lor pentru urmărire obiectivelor proprii.

În Ordinea politică a societăților în schimbare (1999), S.P. Huntington susține că „din punct de vedere istoric, instituțiile politice s-au ivit din interacțiunea și dezacordul din sănul forțelor sociale și dezvoltarea treptată a procedurilor și mecanismelor organizaționale necesare rezolvării acestor dezacorduri. Prăbușirea unei mici clase conducețoare omogene, diversificarea forțelor sociale și creșterea interacțiunii între asemenea forțe constituie premisele apariției organizațiilor și proce-

durilor politice și unei eventuale creații a instituțiilor politice”.¹

Puterea politică este fenomenul pivot al structurii politice a societății și are rolul de a ordona și orienta evoluția socială în raport cu direcțiile mișcării sociale sau cu diverse momente de discontinuitate (revoluții, stări de tranziție, reforme)². Max Weber consideră conducerea politică ca o îmbinare a două elemente: legitimitatea, care îi asigura stabilitatea, și autoritatea, care îi conferă o formă. Fiecare societate își creează propria formă de conducere plecând de la norme, valori și credințe sociale.

Societatea își dezvoltă și modifică instituțiile astfel încât acestea din urmă să fie cât mai potrivite scopurilor: creșterea economică, pentru bu-năstarea cetățenilor săi, evident dacă există dorință politică în acest sens, iar relația dintre instituțiile economice și cele politice sunt reglementate corespunzător. Instituțiile politice sunt cele care decid cum funcționează procesul politic, care determină sub ce reglementări economice trăiesc oamenii. Instituțiile politice decid cine are putere în societate și în ce scopuri poate fi folosită acea putere, oferă statului pârghiile și capacitatea de a reglementa și guverna societatea, pot garanta stabilitatea și continuitatea sau opusul. Deciziile politice se iau în

¹ Samuel P. Huntington (1999), *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Polirom, Iași.

² Dumitru Lepădatu (2000), *Procese și fenomene politice – prima parte*, Editura „Ac-tami”, București.

legătură cu valorile politice ale unei anume societăți, iar efectele acestora se reflectă în toate domeniile vieții sociale: economic, social, politic, ideologic, cultural-spiritual, determinând evoluția și viitorul unei națiuni.

Pe de altă parte, instituțiile economice au rolul de a modela stimulele economice pentru educație, investiții, inovații, tehnologii etc. Acestea sunt importante pentru a oferi libertatea de alegere a carierei, accesul la o anumită educație, dobândirea unui anumitor competențe, încurajarea investitorilor și utilizarea noilor tehnologii. Stimulele și restricțiile din partea instituțiilor politice și economice reprezintă un obstacol în calea adoptării unor politici benefice societății.³ Astfel, motivul principal al diferențelor în ceea ce privește prosperitatea economică este determinat de existența instituțiilor diferite care modeleză națiunile și creează stimulente cu totul diferite pentru cetățenii lor.

Înțelegerea istoriei este esențială în anticiparea instituțiilor care se vor configura în viitor, ce tip de societate se va dezvolta în continuare, deoarece „schimbarea este dependentă de calea aleasă, în sensul că forțele contingente dintr-o perioadă critică, în interacțiunea cu anumite condiții existente deja, dau naștere unei anumite traекторii de dezvoltare instituțională care devine, în timp, foarte greu de

³ Daron Acemoglu, James Robinson (2015), De ce eşuează națiunile. Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei, Litera, București, pag. 82.

modificat. Astfel, deciziile și acțiunile individuale ajung să fie extrem de influențate de ea și de structura instituțională generală”⁴.

Dezvoltarea anumitor state a fost rezultatul unui proces de transformare economică declanșat de reformele implementate, de abordarea treptată a politicilor și instituțiilor economice. Majoritatea instituțiilor actuale reprezintă diferite modele adânc înrădăcinate în trecut. Deși instituțiile sunt durabile, ele suferă transformări rapide în anumite circumstanțe.

Accesul la instituții politice deosebite permite participarea la procesul democratic, alegerea unor reprezentanți și înlocuirea acestora dacă nu își îndeplinesc atribuțiile în calitatea pe care o au. Dobândirea în mod real a puterii politice de către cetățenii de rând și schimbarea modului în care funcționează societatea sunt un deziderat, deoarece presupune luarea în considerare a mai multor factori și reclamă o schimbare fundamentală a politicului.

Apariția fenomenului de modernizare politică a presupus schimbări în structura sistemului de guvernare și a distribuției puterii în instituții. „Modernizarea politică implică raționalizarea autorității, diferențierea structurală și extinderea participării politice. În Occident, modernizarea politică s-a întins pe mai multe secole. Succesiunea și extinderea celor trei componente ale sale s-au modificat semnificativ în di-

⁴ Ibidem, pag. 46.

verse zone ale Europei și Americii de Nord. Cea mai evidentă extindere a participării politice a avut loc mai devreme și la o scară mai mare în America și apoi în Europa.”

2. MIȘCĂRILE SOCIALE

Din punctul de vedere al perspectivei marxiste, societatea are o structură bazată pe existența claselor, având temeiuri și interese de ordin economic, iar relațiile concurențiale și antagonice între acestea conduc la schimbare socială din cauza anumitor inegalități, deosebiri între grupuri, clase sociale și segmente ale populației. Max Weber consideră că societatea modernă capitalistă este emanația sau rezultatul spiritului protestant și al valorilor asociate acestuia.

Schimbarea a implicat și continuă să solicite eforturi pentru a conduce la progrese vizibile, este nevoie de disponibilitate umană și socială pentru desfășurarea acestui proces, care să fie împărtășită la nivel social, transformată într-o atitudine publică, și mai este necesară o elită dedicată, performantă, care să prefigureze și să dezvolte o societate durabilă, intelligentă.

Ideile și valorile sunt fundamentale, deoarece acestea pot crea schimbarea sau pot să-i pună bariere, ele pot legitima o schimbare dorită și pot furniza o bază pentru solidaritatea socială necesară succesului schimbării.

Mișcările sociale au determinat schimbarea și dezvoltarea socială. Pornind de la definiția dată de

François Chazel, mișcarea socială reprezintă „...o acțiune colectivă de protest și contestare ce urmărește să impună schimbări – variabile ca importanță – în structura socială și/ sau politică, apelând frecvent – dar nu în mod exclusiv – la mijloace neinstituționalizate”⁵.

Aceste mișcări sociale presupun operațiuni de durată și foarte sofisticate ca organizare care vizează schimbarea socială. Mișcările sociale au apărut din cauza nerespectării anumitor drepturi sociale, materiale, politice sau simbolice, creându-se un conflict deschis cu puterea politică. De asemenea, acestea sunt deopotrivă destructive și constructive, deoarece înălță vechile relații sociale, fostul aparat de stat, anumite valori și norme sociale și instituție noi sisteme de valori și conduite, alte forme de organizare socială și tipuri de relații sociale, înființează instituții sociale și promovează o nouă cultură.

Charles Tilly consideră că mișcările sociale au apărut spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Anglia și în America de Nord, ca urmare a unor evoluții economice și politice importante⁶. Revoluția industrială a început la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Marea Britanie, schimbând structura socială și nivelul de trai al cetățenilor.

⁵ François Chazel (1997), Mișcările sociale. IN BOUDON, R. (Ed.) *Tratat de sociologie*. București, Humanitas, p. 305.

⁶ Charles Tilly (2004), *Social movements, 1768-2004*, Boulder, Col., Paradigm Publishers.

Revoluția s-a extins și în alte părți ale lumii civilizate, producând efecte similare. Conform publicației *History*, Revoluția industrială din secolele XVI-II și XIX a transformat societățile din vestul Europei și America de Nord, acestea, predominant rurale, înscriindu-se într-un proces de urbanizare progresivă, devenind societăți în care progresul tehnologic și inovațiile sunt primordiale.

Din punctul de vedere al profundizării schimbărilor urmărite, vom vorbi despre două categorii de mișcări: mișcări revoluționare și mișcări reformatoare. Mișcările revoluționare au vizat răsturnarea ordinii sociale, politice sau economice: mișcarea bolșevică din Rusia țaristă, mișcarea fascistă din Italia interbelică, mișcarea sindicatului „Solidaritatea” din Polonia anilor '80 sau islamismul fundamentalist contemporan. În unele state, revoluțiile nu au adus schimbare, întrucât cei care le-au condus au preluat puterea de la cei pe care i-au dat jos și au recreat un sistem similar. Mișcările reformatoare au vizat doar modificarea unor norme.

Dintr-o altă perspectivă, mișcările sociale sunt considerate „politica cu alte mijloace”, mijloace la care au apelat cei marginalizați, pentru a contesta regulile și autoritatea elitei puterii. Apariția mișcărilor sociale a fost influențată de receptivitatea sau vulnerabilitatea sistemului politic la proteste organizate, de accesul protestatarilor la structurile politice și la organismele decizionale.

La început au existat mișcările tradiționale, de timpul mișcării muncitorești, al mișcărilor țărănești sau al diverselor mișcări de eliberare socială, mișcarea de abolire a sclaviei din SUA secolului al XIX-lea sau mișcarea antiapartheid din Africa de Sud din a doua jumătate a secolului XX-lea. În timp ce mișcările agrare au avut o lungă trajectorie istorică, mișcările ecologice au câștigat atenția la nivel mondial începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Datorită schimbării structurii sociale și a constelațiilor de interes, au apărut „noi mișcări sociale”⁷. Adeptați și militanții acestor mișcări fac parte din „clasa de mijloc”, formată din salariați educați care pledează pentru recunoașterea unor stiluri de viață alternativă, pentru acceptarea unor identități, pentru cauze generoase, precum protecția mediului, diversitatea culturale sau de solidaritate cu Lumea a Treia. Acestei noi mișcări sociale urmăresc protejarea societății împotriva domniașiei sistemului político-administrativ și a pieței asupra vieții de zi cu zi.⁸

De asemenea, acestea reflectă o viziune extinsă a economiei și a politicii, îmbunătățirea calității vieții prin recunoașterea drepturilor oamenilor de a trăi cu demnitate și de a participa la luarea deciziilor. Acestea sunt diferite de mișcările sociale anterioare și

⁷ A. Melucci (1980), *The New Social Movements: A Theoretical Approach. Social Science Information*, 19, 199-226.

⁸ M. Della Porta, D. & Diani (1999), *Social movements: an introduction*, Oxford, Blackwell.

trebuie înțelese din punctul de vedere al naturii și al strategiilor lor.

În țările occidentale, mobilizarea intereselor categoriilor marginalizate s-a manifestat adeseori prin mișcări sociale violente, atunci când ne referim la revoltele rasiale din orașele americane sau la revoltele din suburbii unor orașe franceze. În zona Americii Latine subzistă diverse mișcări sociale cu obiective și tactici revoluționare, cum sunt mișcările de gherilă de extremă stângă din Peru sau Columbia, dar și reformatoare, precum este Mișcarea Muncitorilor Rurali fără Pământ din Brazilia.

Nuit Debout din Franța, Indignados din Spania sau Occupy din SUA sunt mișcări sociale care s-au format grație unor proteste față de reformele de muncă propuse, sau în legătură cu anumite chestiuni politice, economice și civice. În 2011, în urma Marii Recesiuni și a măsurilor dure de austерitate luate de puterea politică, în multe țări dezvoltate au apărut mișcări similare care au manifestat împotriva politicii ce favorizează inegalitatea și lăcomia corporativă.⁹

În Spania, mișcarea Indignados a constat în demonstrații și ocuparea de piețe publice, mișcare care a dus în cele din urmă la apariția partidului politic antiausteritate Podemos. Activiștii ai mișcării Indignados au reușit să dețină poziții proeminente în primării în marile orașe, precum Madrid și Barcelona, motivul fiind acela că po-

liticul reprezintă noul instrument de schimbare socială.

În Franța, în ciuda lungii istorii a mișcărilor de protest ale mai multor generații de tineri din 1968 până la marile mitinguri împotriva schimbărilor de pensii, mișcarea Nuit Debout s-a răspândit în multe orașe din cadrul țării și chiar peste graniță, fiind văzută ca un nou fenomen. Aceste acțiuni au fost inițiate ca urmare a modificărilor propuse de președintele țării privind mai multe aspecte ale legislației muncii.

În anul 2011, Egiptul a fost teatrul unor proteste împotriva președintelui Hosni Mubarak, care a fost înălțurat de la putere după o domnie de aproape 30 de ani. Acestea au fost declanșate în parte de revoluția din Tunisia și, la rândul lor, au inspirat demonstrații în tot Orientul Mijlociu, în Bahrain, Libia, Siria și Yemen. Acest val de mișcări de protest a excedat granițele naționale și s-a răspândit prin adoptarea tehnologiei IT și a rețelelor sociale care au ajutat la organizarea și documentarea mișcării și au contribuit direct la valul de proteste numit Primăvara Arabă.

Anumite evenimente sau situații de amploare pot determina alt tip de mișcări sociale. Un exemplu îl constituie efectul deversării de petrol din 2010 în Golful Mexic care a adus schimbări semnificative în politicile de foraj petrolier offshore. S-au realizat eforturile de reconstrucție a Golfului Golf, s-au produs schimbări și a implicat un număr de organizații care au

⁹ Geoffrey Pleyers (2016), „Nuit Debout»: citizens are back in the squares in Paris”. Open Democracy.

realizat companii de marketing la nivel local și curățarea federală.

CONCLUZII

Probleme sociale există în cadrul tuturor societăților, acestea nici nu trebuie să fie neapărat legate de schimbări de amploarea unei tranziții de la un sistem social-politic la altul, ci pot apărea alte probleme majore de soluționat neprevăzute. Atunci când apar problemele sociale determinate de politic sau nu, aceste situații tulbură mulți oameni, declanșează interesul acestora și dezvoltă presiunea socială necesară pentru căutarea unei soluții.

Mișcările sociale au influențat schimbările sociale pe parcursul istoriei, iar organizațiile au fost într-un permanent proces de dezvoltare și schimbare pentru a răspunde nevoilor

în schimbare ale societății. Mișcările sociale apar atunci când există o disfuncție în relația dintre sisteme, sunt generate prin inegalitatea sistemică și ele sunt constante, rapide și inevitabile.

Statul reprezintă garantul primar al drepturilor, dar poate fi, de asemenea, cel care nu respectă drepturile oamenilor. Rezultatul schimbării sociale depinde de cum este utilizat instrumentul guvernării. Mașinăria guvernamentală reprezintă factorul de propulsie economică și socială, care a fost regândită și redefinită în funcție de dominantele epocii. Statul este o mașinărie administrativă care se reconstruiește permanent, în funcție de natura regimului politic, de prioritățile fiecărei etape. În funcție de instituțiile politice și economice ale fiecărui stat se conțurează viitorul societății.

BIBLIOGRAFIE

- Chazel, F. (1997), Mișcările sociale. În boudon, R. (Ed.) Tratat de sociologie. București, Humanitas.
- Della Porta, D. & Diani, M. (1999), Social movements: an introduction, Oxford, Blackwell.
- Dobrescu, P. (2016), Crizele de după criză. O lume fără busolă și fără hegemon, Editura Kronika.
- Hatos, A., Enciclopedia Dezvoltării Sociale.
- Huntington, Samuel P. (1999), Ordinea politică a societăților în schimbare, Polirom, Iași.
- Lepădatu, D. (2000), Procese și fenomene politice – prima parte, Editura „Actamii”, București.
- Melucci, A. (1980), The New Social Movements: A Theoretical Approach. Social Science Information.
- Oberschall, A. (1973), Social conflict and social movements, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Tilly, C. (2004), Social movements, 1768-2004, Boulder, Col, Paradigm Publishers.
- Rusu, H. (2008), Schimbare socială și identitate socioculturală, Institutul European, București.
<https://opentextbc.ca/introductiontosociology/chapter/chapter21-social-movements-and-social-change/>
- <http://www.scribd.com/stiinta/stiinte-politice/ROLUL-SI-FUNCTIILE-PUTERII-POL74514.php>

Perspective eurocomunitare

Drepturile omului – prezent și viitor în Uniunea Europeană

Irina Moroianu Zlătescu¹

Keywords: European Union, the Charter of Fundamental Rights in the European Union, European Union Agency for Fundamental Rights, multi-annual framework programme, objectives

Abstract: In support of the European Union's commitment to guarantee the rights laid down in the Charter of Fundamental Rights in the European Union, the European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) was created. The Agency will soon fulfill ten years. The multiannual objectives 2017 – 2019, are aimed at strengthening the competence of the Agency for legal and policy lawsuits at EU level, to improve response to requests for opinions and viewpoints in a timely and competent manner and to enhance coordination with the European Commission, the European Parliament and Council of the European Union. Also one of the FRA priorities is the strengthening of national connections since several initiatives were launched in this regard, to strengthen the Agency contribution to the Member States and the European Union.

În 2017, Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene a împlinit 10 ani. Crearea acesteia a demonstrat o dată în plus preocuparea existentă pentru acest domeniu la nivelul Uniunii Europene, mai ales în condițiile în care respectarea și promovarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale reprezintă

unul dintre principiile fondatoare ale Uniunii Europene.

Pentru a marca această aniversare, Agenția pentru Drepturi Fundamentale a organizat, în parteneriat cu diferite instituții, o serie de manifestări științifice, în cadrul cărora a analizat modul în care s-a asigurat la nivel european respectarea drept-

¹ Prof.univ.dr, membru în Consiliul de Administrație al Agenției pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene.

turilor fundamentale. Menționăm, cu titlu de exemplu, reuniunea științifică „Un deceniu de protecție a drepturilor omului”². Cu acest prilej, a fost prezentată situația drepturilor omului în Europa de astăzi și s-a analizat modul în care trebuie acționat pentru ca drepturile omului să rămână în centrul preocupărilor și în viitor. În cadrul lucrărilor, la care au participat Alexander Van den Bellen, Președintele Austriei, Vera Jourová, comisar european pentru Justiție, Protecția Consumatorilor și Egalitatea de Șanse, Franco Frattini, vicepreședinte al Comisiei Europene responsabil pentru Justiție, Libertate și Securitate (2004-2008), Morten Kjaerum, director al Institutului de Drepturile Omului și Drept Umanitar, Raoul Wallenberg, primul director al Agenției de Drepturi Fundamentale (2008-2015), Michael O’Flaherty, director al Agenției din 2015 și-a, s-a evidențiat faptul că drepturile fundamentale nu reprezintă o „preocupare de nișă”³, numai pentru minorități. Ele trebuie să existe pentru toată lumea. Desigur, a fost un moment bun pentru a se privi în urmă și a se vedea cu un ochi critic și obiectiv ceea ce s-a realizat până acum și pentru a se identifica domeniile în care ar trebui să se facă mai mult și să se răspundă mai bine provocărilor cu care se

confruntă Uniunea. Așa cum este cunoscut, ea a trebuit să facă față mai multor situații dificile, și anume: uneia dintre cele mai grave crize economice de la crearea sa, prezenței unui număr uriaș de migranți la frontierele externe, unor cutremurătoare atacuri teroriste și.a. În aceste condiții, respectarea drepturilor omului rămâne o problemă esențială și o valoare ce trebuie garantată pentru toți.⁴

În același context, Agenția pentru Drepturi Fundamentale, în colaborare cu Președinția Malteză a Consiliului Uniunii Europene, a organizat în primul semestru al anului 2017 o reuniune la nivel înalt consacrată drepturilor fundamentale, acestea reprezentând o prioritare pe agenda Uniunii⁵. Ea a inclus o revedere a evoluției lor, concentrându-se în special pe protecția drepturilor copilului. Astfel, s-au stabilit direcțiile de acțiune care privesc drepturile minorului, și anume: migrația și azilul, insecuritatea și teama, sărăcia și excluziunea socială.

Pentru a înțelege care ar trebui să fie prioritățile drepturilor omului la nivel Uniunii, este necesar să evocăm câteva momente din evoluția acestaia. Reamintim astfel că în Tratatele constitutive ale Uniunii Europene nu a existat un catalog al drepturilor omului, ci doar se fac referiri la unele dintre ele. Explicația inexistenței unui astfel de catalog credem că rezidă în faptul că o comunitate economică era privită ca o organizație internațională

² Organizată la Viena, la 28 februarie 2017.

³ A se vedea Vera Jourová, Aniversarea a 10 ani de la înființarea Agenției de Drepturi Fundamentale: un apel la acțiune în apărarea drepturilor fundamentale, a democrației și a statului de drept, Viena, 28 februarie 2017.

⁴ Ibidem.

⁵ Bruxelles, 28 iunie 2017.

compusă din state, iar protecția drepturilor omului aparținea fiecărui stat în parte, prin reglementările din propria sa Constituție.

Drepturile omului nu au fost deci în centrul preocupărilor redactorilor Tratatelor de la Paris⁶ și de la Roma⁷, în primul rând din cauza caracterului funcțional, economic care le era specific. În lipsa unor dispoziții speciale privind drepturile omului în aceste tratate, Curtea de Justiție de la Luxemburg a început să elaboreze progresiv un sistem efectiv de garantare a drepturilor fundamentale. Preocuparea Curții a constat în asigurarea respectării drepturilor omului de către instituțiile comunitare și statele membre.⁸

Uniunea Europeană a deschis noi câmpuri de acțiune prin Tratatul de Maastricht⁹ din 1992. Potrivit art. 2 din Tratat, „Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, sta-

⁶ Tratatul de la Paris pentru crearea CECO, semnat la 18 aprilie 1951 .

⁷ Tratatele de la Roma semnate la 25 martie 1957, prin care a fost instituită Comunitatea Economică Europeană și, respectiv, Comunitatea Europeană a Energiei Atomice.

⁸ În acest sens, a se vedea și Jean Boulouis, *Droit institutionnel de l'Union Européenne*, 5e édition, Montchrestien, 1995, p.17 și urm., Emmanuelne Barbosia (ed), *Commentaire de la Constitution de l'Union européenne*, Bruxelles, Editions de l'université de Bruxelles, 2005, pg. 62-63, Candela Soriano Mercedes, *Les droits de l'homme dans les politiques de l'Union européenne*, Bruxelles, Larcier, 2006, pg. 51 și urm.

⁹ Tratatul asupra Uniunii Europene din 1992, revizuit în 2007.

tului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați". Reuniunea la nivel înalt de la Nisa din decembrie 2000¹⁰ a constituit un moment de referință, cu această ocazie fiind proclamată în mod solemn Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene. Ea îmbrăcca forma unui acord interinstituțional, cu valoare simbolică, dar era destinată să aibă o valoare juridică imperativă pentru Uniunea Europeană. Evident, ea a reprezentat prin adoptarea și prin conținutul său un real progres politic și democratic. Carta a fost integrată în Tratatul pentru stabilirea unei Constituții pentru Europa¹¹, proiect care a fost abandonat pentru că nu a întrunit numărul de ratificări necesare. Cu toate acestea, în 2007, odată cu semnarea Tratatului de la Lisabona, a fost ratificată și Carta Drepturilor Fundamentale. Ea are aceeași valoare ca dreptul Uniunii, devenind un document cu forță juridică la data de 1 decembrie 2009. Aceasta a fost de altfel și momentul intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona.

¹⁰ A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, *Drept instituțional european*, Ed. IRDO, București, 2008, p.180 și urm.

¹¹ A se vedea Florence Benoit-Rohmer, *Valeurs et droits fondamentaux dans la Constitution*, RDTE, 2005, p. 261.

Acest document se bazează pe tradițiile constituționale și obligațiile internaționale comune ale statelor membre, decurgând din apartenența la numeroase tratate europene sau internaționale privind drepturile omului. Cetățenii acestor state se bucură de un grad de protecție al drepturilor lor, atât în statul al căror cetățeni sunt, cât și în Uniunea Europeană. Demnitatea, libertățile, egalitatea, solidaritatea, cetățenia și justiția, așezate în 6 titluri, se regăsesc în Carta Drepturilor Fundamentale. De asemenea, în conținutul Cartei se regăsesc drepturile fundamentale prevăzute de Convenția Europeană a Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale a Consiliului European. În vreme ce ea se limitează la drepturile civile și politice, Carta acoperă și celelalte domenii, cum ar fi: dreptul la buna administrație, drepturile sociale ale lucrătorilor, bioetica și.a., fiind garantat un tratament demn fiecărei persoane.

La nivelul Uniunii, au fost create mecanisme pentru protecția și promovarea drepturilor omului.

Astfel, a fost creată în 1994 Comisia privind Rasismul și Xenofobia, care în 1998 s-a transformat în Centrul European de Monitorizare a Rasismului și Xenofobiei¹². El a fost apoi transformat în Agenția pentru Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene (FRA), organism independent cu personalitate juridică al Uniunii, la care de altfel ne-am referit încă de la începutul acestui stu-

¹² În baza Regulamentului Consiliului nr. 1035/97 din 2 iunie 1997.

diu.¹³ Agenția își desfășoară activitatea în baza unor programe anuale ce au ca fundamente programe-cadru multianuale. Menționăm că primul Program-cadru multianual a fost stabilit pentru perioada 2007-2012. Domeniile tematice au fost: a) rasismul, xenofobia și intoleranța legată de acestea; b) discriminarea sexuală, rasială, etnică, religioasă sau bazată pe convingeri, pe dizabilitate, vârstă, orientare sexuală, apartenență la o minoritate sau bazată pe orice combinație a acestora (discriminare multiplă); c) despăgubirea victimelor; d) drepturile copilului, incluzând protecția copiilor; e) dreptul de azil, imigrare și integrarea imigrantilor; f) vizele și controlul la frontieră; g) participarea cetățenilor europeni la funcționarea democratică a Uniunii; h) societatea informațională și, în mod special, respectarea vieții private și protecția datelor cu caracter personal; un alt domeniu de interes îl constituie accesul la o justiție eficientă și independentă (i).

Cel de-al doilea Program-cadru multianual s-a referit la perioada 2013-2017. Consiliul a avut în vedere complementaritatea cu mandatul altor organe, organisme și agenții ale Uniunii și, desigur, nu în ultimul rând, a trebuit să țină seama de resursele financiare și umane ale Agenției în această perioadă. Astfel, au fost stabilite următoarele domenii tematice: a) accesul la justiție; b) victimele criminalității, incluzând aici și problema

¹³ Înființată în baza Regulamentului Consiliului nr. 168/2007 din 15 februarie 2007.

tica acordării de despăgubiri pentru acestea; se menține și tema privind societatea informatică c), cu referire specială la respectarea vieții private și protecția datelor cu caracter personal; d) apare o temă nouă, care ține de o preocupare mult mai veche la nivelul Uniunii Europene, și anume integrarea romilor; e) rămâne actual interesul pentru cooperarea judiciară, cu excepția celei din domeniul penal; f) drepturile copilului; g) discriminarea bazată pe sex, origine rasială, etnică, religie sau convingeri, opinii politice sau orice altă opinie, pe dizabilitate, vîrstă, orientare sexuală; apartenența la o minoritate se extinde în noul plan-cadru multianual și la discriminarea bazată pe avere, originea socială, naștere, culoare, caracteristici genetice, limbă, proprietate. Trebuie subliniat că, în loc de minoritate, este menționată generic apartenența la o „minoritate națională”, iar în actuala tematică nu a mai fost menționată în mod expres „discriminarea multiplă”, reprezentând asocierea mai multor tipuri de discriminare. Bineînțeles, este menționată din nou imigrarea și integrarea migrantilor, azilul și, în plus față de Programul pentru 2007-2012, ținând seama de valul masiv de imigranți din ultimii ani din statele Uniunii, sunt evidențiate „viza” și „controlul la frontieră”. Rasismul, xenofobia și intoleranța legate de acestea se mențin în programul multianual ca direcții-cheie de acțiune.

Agenția pentru Drepturi Fundamentale și-a stabilit obiectivele mul-

tianuale pentru perioada 2017-2019, pornind de la prioritatea strategică pentru perioada 2013-2017. Deoarece o prioritate strategică a Agenției o reprezintă întărirea contribuției la procesele de la nivelul instituțiilor și organelor Uniunii Europene, pentru perioada 2017-2019, obiectivele multianuale urmăresc întărirea competenței Agenției pentru procesele juridice și politice la nivelul Uniunii Europene, răspunsul la cereri de avize și puncte de vedere în timp oportun și cu competență, întărirea coordonării activității acesteia cu cea a Comisiei Europene, Parlamentului European și Consiliului Uniunii Europene.

Una dintre prioritățile strategice este reprezentată de întărirea contribuției și impactului Agenției la nivel național. În acest sens, Agenția a creat și coordonat trei tipuri de mecanisme care asigură legătura cu părțile implicate la nivel național: rețeaua agenților naționali de legătură ai FRA, care se reuneste de două ori pe an și care dă reprezentanților statelor membre oportunitatea de a partaja informații și de a discuta diferite aspecte pertinente din domeniul drepturilor fundamentale; rețeaua de puncte focale a parlamentelor naționale, care permite comunicarea cu serviciile parlamentelor naționale responsabile cu problematica drepturilor fundamentale; în al treilea rând, FRA cooperează în mod regulat cu instituțiile naționale pentru drepturile omului, cu organismele care promovează egalitatea și. În scopul dezvoltării activităților sale

la nivelul statelor membre, și cu sprijinul structurilor naționale pentru drepturile omului, FRA va da atenție unor teme și aspecte identificate împreună cu Consiliul European, cu Rețeaua europeană a instituțiilor naționale pentru drepturile omului (ENNHRI) și cu Rețeaua europeană a organismelor de promovare a egalității (Equinet).

Pentru perioada 2017-2019, obiectivele constau în întărirea cooperării cu partenerii de la nivel național pentru a contribui la procesele politice ale drepturilor fundamentale la nivelul statelor membre și întărirea cooperării cu agenții de legătură naționali, ca și cu alți parteneri-cheie la nivel național pentru a transmite avizele Agenției celor interesați.

O prioritate strategică vizează identificarea evoluției tendințelor și măsurarea progreselor în statele membre ale Uniunii. Astfel, Agenția identifică evoluția acestor tendințe și progrese pe baza propriilor analize, inclusiv analizele din raportul său anual, a anchetelor sale realizate în mod regulat și pe baza studiilor juridice actualizate. FRA își propune să examineze în mod progresiv modul în care vor fi evaluate tendințele în domeniul drepturilor fundamentale cât privește, de exemplu, colectarea cantitativă a datelor, actualizarea analizei juridice, crearea de indicatori și repere, identificarea și evaluarea practicilor pozitive. Pentru început, urmărirea în mod constant a tendințelor va avea în vedere un număr specific de domenii-cheie a drepturilor fundamentale, în conformitate

cu domeniile din programul multianual al Agenției. În același timp, pentru a evita dubla înregistrare, Agenția supraveghează activitățile de colectare a informațiilor și a datelor pertinente la nivelul Uniunii realizate de alți actori și cooperează cu alte agenții (ca, de exemplu, EIGE și Eurofound) care colectează, de asemenea, date în domenii conexe. Pentru anumite domenii-cheie, la interval de câțiva ani, FRA repetă colectarea de date prin intermediul unor anchete, prima anchetă reluată de către Agenție fiind ancheta Uniunii în privința drepturilor persoanelor aparținând minorităților. De asemenea, ea elaborează și reedită manuale pentru domeniile cele mai importante de activitate. Acest lucru se realizează în colaborare cu Consiliul European și Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Sunt puse astfel în evidență progresele juridice realizate în timp. În scopul comunicării mai eficiente a rezultatelor activității sale, Agenția a realizat grafice și hărți interactive on-line.

Urmează ca FRA să identifice evoluția tendințelor și să urmărească progresele la nivelul Uniunii Europene și din statele membre, în privința domenilor-cheie. Menționăm că o altă prioritate strategică este reprezentată de dezvoltarea răspunsurilor precise și în timp util la situațiile de urgență care afectează drepturile fundamentale. În condițiile în care Uniunea Europeană se poate confrunta cu evenimente și procese care cer soluții politice rapide și eficace, ca, de exemplu, în dome-

niul azilului, al migrației și al securității interne, agenților operaționale ale Uniunii din domeniul justiției și al afacerilor interne li se cere tot mai mult să susțină statele membre ale Uniunii prin intermediul unor acțiuni pe teren. Sprijinul operațional este cerut, de asemenea, în mod frecvent în domenii sensibile din punctul de vedere al drepturilor fundamentale, ca, de exemplu, supravegherea frontierelor. În acest sens, FRA are deja experiență în domeniul realizării de cercetări în teren în situații de criză, exprimând puncte de vedere bine argumentate, concretizate și valorificate prin mai multe rapoarte tematice.¹⁴

Agentia dispune, evident, de flexibilitatea necesară colectării de date, realizării de analize și furnizării de expertiză în timp util instituțiilor și agenților Uniunii Europene implicate în soluționarea situațiilor de criză care afectează drepturile fundamentale la nivel politic sau operațional. De aceea credem, la fel ca și alți specialiști în domeniu, că FRA va juca și în viitor, alături de celelalte agenții operaționale ale Uniunii Europene și de alte organizații, în special agențiile speci-

alizate ale ONU, un rol complementar prin realizarea unor cercetări de teren fundamentate din punct de vedere științific și, dacă este cazul, prin cooperări cu alte entități.

Obiectivele pentru 2017-2019 privesc furnizarea de date, analize și acordarea de consultanță în cazul unor urgențe ce afectează drepturile fundamentale.

O prioritate strategică pentru perioada în curs vizează îmbunătățirea impactului activităților de comunicare și de sensibilizare a Agentiei. FRA îndeplinește, conform mandatului său, două funcții de comunicare: furnizarea unei asistențe și a unei expertize bazate pe elemente de probă și funcția de sensibilizare. Elementul central al activității de comunicare al FRA constă în dialogul cu responsabilii politici și factorii de decizie atât la nivel național, cât și la nivelul Uniunii Europene, în scopul furnizării de expertize și de sensibilizare a interlocutorilor în ceea ce privește situația drepturilor omului în diferite domenii, inclusiv comunicarea cu părțile direct implicate în acțiuni de respectare a acestor drepturi „pe teren”, ca, de exemplu, polițiști, profesioniști din domeniul sănătății, alte grupuri profesionale, autorități locale și regionale, dar și media, în calitate de agent multiplicator principal.

În condițiile în care aceste activități de comunicare reprezintă o parte esențială a proiectelor și acțiunilor FRA, Agentia a pus în practică încă din anul 2008 un program global de sensibilizare care a constat în dez-

¹⁴ Cităm, cu titlu de exemplu: „Rasism, discriminare, intoleranță și extremism: lecții în urma experiențelor greacă și maghiară” (*Rasism, discrimination, intolerance and extremism: learning from experiences in Greece and Hungary*, 2013), „Situată persoanelor care traversează frontieră terestră greacă în mod ilegal” (*The situation of persons crossing Greek land border in an irregular manner*, 2011) și „Atacuri violente contra Romilor în cartierul Ponticelli, din Neapole, Italia”, 2008.

voltarea unor instrumente practice și a unor activități de formare și de consolidare a capacitateilor ei. În scopul întăririi impactului FRA la nivel național, Agenția își propune ca prioritate pentru viitor îmbunătățirea modului în care aceste informații sunt prezentate instituțiilor naționale. În acest fel, membrii consiliului de administrație al FRA, ca și agenții de legătură naționali și organismele de apărare a drepturilor omului, organizațiile societății civile și alți actori naționali interesăți își pot aduce contribuția la eforturile de sensibilizare, participând, de exemplu, la comunicarea rezultatelor activității FRA prin organizarea de mese rotunde și alte acțiuni similare. De asemenea, FRA își va continua activitățile de diversificare a analizelor sale pentru a putea oferi fiecărei părți implicate informații și date într-un format care să corespundă cel mai bine așteptărilor și necesităților. În aceste condiții, în perioada 2017-2019, Agenția își va îmbunătății activitățile de comunicare și de sensibilizare, va mări impactul asupra proceselor decizionale. Ea va utiliza eficient toate canalele pentru a înțelege mai bine rolul FRA la nivelul statelor membre și pentru a sensibiliza factorii decizionali naționali, aici având un rol esențial membrii Consiliului de administrație, agenții de legătură naționali, organizațiile societății civile, dar și alți actori naționali. Desigur, și partenerii Agenției susțin eforturile de comunicare ale acestieia.

Evident, o altă prioritate strategică o reprezintă planificarea lucrărilor Agenției și evaluarea impactului lor. În acest sens, FRA dispune de instrumente variate necesare planificării activităților și clasificării acestora în ordinea priorităților. Evaluarea planificării proiectelor FRA (FRAPPE) are loc la începutul fiecărui proiect și cuprinde definirea indicatorilor necesari evaluării viitoare a rezultatelor în termeni de realizări și impact eventual. MATRIX este instrumentul principal de gestiune de proiect utilizat de Agenție de mai mulți ani cu rezultate pozitive. Acest instrument permite planificarea, înregistrarea și urmărirea cercetării, dar și a activităților de producție, de comunicare și de participare a părților interesate. Pentru completarea și perfecționarea acestor mecanisme se va facilita includerea unui proiect în programul anual prin definirea activităților, a rezultatelor și a indicatorilor, dar și prin identificarea resurselor umane și finanțare necesare, această procedură aplicându-se în special proiectelor multianuale care necesită un volum mare de resurse. De asemenea, pentru măsurarea rezultatelor și a realizărilor, vor fi elaborați noi indicatori și noi termeni de referință, atât la nivelul proiectelor specifice, cât și în ansamblu, la nivel regional. În același timp, instrumentul de evaluare a bugetului pe fiecare activitate are rolul de a controla și gestiona totalitatea activităților, ducând la ameliorarea eficienței alocării resurselor.

Agenția prezintă anual rapoarte de activitate care cuprind o gamă mult mai largă de indicatori pentru fiecare proiect, reflectând în esență întreaga muncă desfășurată de-a lungul unui an calendaristic. Câteva exemple de cifre pe care Agenția le colectează deja sunt cele referitoare la numărul de exemplare de publicații difuzate, de formulare de evaluare care provin de la participanții la evenimentele sale, dar și de la grupul de vizitatori ai FRA, ai site-urilor sale.

Agenția beneficiază de mai multe instrumente pentru a clasifica eficace lucrările sale ținând cont de priorități și evaluatează impactul lor. Precizăm că, aşa cum se arată în documentele FRA, activitățile de evaluare sunt prevăzute din primele etape ale unui proiect, iar noul cadru de evaluare a performanței se aplică tuturor proiectelor, cele mai bune practici fiind împărtășite în cadrul Agenției.

Evident, ținând seama de prioritățile strategice pe care le are, FRA a elaborat un Plan multianual pentru perioada 2017-2019 care cuprinde mai multe domenii tematice de mare interes. Rămân astfel în centrul atenției FRA accesul la justiție și cooperarea judiciară; victimele criminalității și despăgubirile pentru victimele criminalității; societatea de infor-

mații și, în special, respectarea vieții private și protecția datelor cu caracter personal; integrarea romilor; drepturile copilului. La fel de actual rămâne și interesul pentru cooperarea judiciară, cu excepția celei din domeniul penal, precum și pentru discriminarea bazată pe sex, rasă, culoare, origine etnică sau socială, caracteristici genetice, limbă, religie sau credință, convingeri politice sau altele, apartenența la o minoritate națională, avere, naștere, dizabilitate, vîrstă sau orientare sexuală. Teme la fel de importante pentru această perioadă sunt și imigrarea și integrarea migranților, vizele, controlul la frontiere și azilul; rasismul, xenofobia și intoleranța care le sunt asociate; anchetele Agenției Drepturilor Fundamentale – acoperind diferite domenii din cadrul multianual, precum și proiectele transversale.

Așa cum am arătat mai înainte, o prioritate a Agenției o reprezintă întărirea legăturilor la nivelul statelor membre, mai ales în condițiile în care evaluarea externă a FRA a recomandat acest lucru. Ca atare, membrii Consiliului de administrație, împreună cu experți din cadrul Agenției au lansat mai multe inițiative pentru întărirea rolului FRA în scopul promovării standardelor europene din domeniul drepturilor omului în toate statele Uniunii.

Conexiuni geopolitice

Yemenul după Primăvara Arabă

Irina BOGDAN

Într-un tablou în care sărăcia apăsătoare, corupția înfloritoare și regimurile totalitare se prezintau ca actori principali, nu a fost nevoie decât de o scânteie pentru a aprinde o lume care mocnea de ceva vreme. Scânteia Primăverii Arabe a fost aruncată de Tânărul tunisian Mohammed Bouazizi, un vânzător ambulant din orașul Sidi Bouzid care s-a autoincendiat în semn de protest după ce legumele și fructele i-au fost confiscate, aparent fără motiv, de un organ al poliției locale. Gestul său de disperare a fost catalizatorul trezirii arabe și al revoluțiilor care s-au răspândit de-a lungul țărilor arabe cu rapiditatea unei pandemii. Revoltele din Tunisia au dus la înláturarea președintelui în putere, Zine El Abidine Ben Ali, în ianuarie 2011, acesta fiind forțat de împrejurări să-și prezinte demisia care încheia mandatul său de șef al statului început în anul 1987. Imediat au urmat proteste și în alte state arabe precum Egipt, Yemen, Libia, Bahrain, Maroc, Siria și Iordania. Motivele care au dus la proteste și revoltă au variat în funcție

de țară, au existat mulți factori interni de origine politică, economică, socială și culturală precum: corupția răspândită, nivelul scăzut de trai, stagnarea economiei, restricții militare, alegeri măsluite, sistem sanitar deficitar, procent ridicat de analfabetism, lipsa libertăților de exprimare; dar au existat și factori externi, lucru negat în oarecare măsură de specialiștii arabi care susțin ideea unei mișcări pornită exclusiv din interior, fără influență occidentală, iar dacă s-a admis existența unor factori externi aceștia au derivat din factorii interni și s-au manifestat oarecum sub forma unor presiuni făcute de țări occidentale și organizații internaționale în vederea aplicării drepturilor omului și alinierii cu normele internaționale.

Ceea ce a fost surprinzător cu adevarat la acest fenomen numit Primăvara Arabă, aspect subliniat de mai toți specialiștii în domeniul, este viteza cu care s-a răspândit, impactul și puterea exemplului, a precedentului deja creat, simțul de solidaritate față de ceilalți membri aparținând aces-

tui mare spațiu arab alimentat de o dorință comună de reformare și progres social, economic și politic. Un rol important în răspândirea focului revoluției l-a jucat social-media, cu tot ceea ce cuprinde aceasta. Progresul tehnologic al secolului nostru a fost un factor extrem de important în acest cadru al trezirii arabe, retelele de socializare au abundat cu imagini, clipuri și sloganuri de încurajare, stârnindu-se și îndemnându-se unii pe alții să ia parte la aceste mișcări revoluționare, în timp ce posturile de televiziune raportau în timp real tot ceea ce se întâmpla simultan în mai multe țări, astfel milioane de persoane de-a lungul teritoriilor arabe au ieșit în stradă să-și strige nemulțumirile, dorințele și aspirațiile.

Valul revoluționar a atins aproape toate țările arabe, în unele țări mișcările au fost infime, în unele au avut anvergură, însă au fost nonviolente, iar în altele mișcările au fost extrem de violente ducând la lovitură de stat și războaie civile. Monarhiile au fost cele puse la adăpost, fiind cel mai puțin afectate de aceste mișcări, pe când republicile au fost cele mai grav lovite, astfel că printre cele mai afectate state de Primăvara Arabă se numără Tunisia, Egipt, Libia, Siria și Yemen. În patru dintre acestea conducerea a fost răsturnată, Zine El Abidine Ben Ali din Tunisia, Hosni Mubarak din Egipt, Muammar Al Gaddafi din Libia și Ali Abdullah Saleh din Yemen. Răsturnarea regimurilor existente presupunea

transformarea sistemului politic și a societății într-un mod radical, făcând trecerea de la un stat autocratic la un stat democratic. Tranzitia, aşa cum o definea și Leonardo Morlino, este „perioada ambiguă, intermediară, în care regimul a abandonat unele caracteristici determinante ale precedentei structuri instituționale fără a dobândi însă toate caracterele noului regim ce urmează a fi instaurat”¹, teorie ce nu s-a aplicat în toate cazurile. Când facem referire la Siria și Yemen, nu putem vorbi de o tranzitie, deoarece de la izbucnirea mișcărilor revoluționare situația nu s-a schimbat decât în mai rău, luând calea războaielor civile ce par să nu mai ia sfârșit, iar reformele sociale, economice și politice, alături de pace par niște obiective imposibil de atins, un miraj.

În 2011, Yemenul, cea mai săracă țară a Peninsulei Arabe, a cărui președinte, Ali Abdullah Saleh, se afla în funcție încă din anul 1978, se alătură mișcărilor revoluționare din spațiu arab, inspirată fiind de exemplul dat de Tunisia și Egipt. Demonstrațiile au început după jumătatea lunii ianuarie 2011, ziua de 3 februarie 2011 a fost numită *yawm alghadab alyemenii* – Ziua Furiei Yemenului, deoarece în jur de 20000 de persoane au ieșit pe străzile capitalei, cerând îndepărarea de la putere a președintelui Ali Abdullah Saleh și schimbarea regimului

¹ Leonardo Morlino, *Democrație și democrață*, Editura Institutul European, Iași, 2015, pp. 123-124.

de guvernare. Protestele au avut loc în ciuda promisiunilor președintelui, făcute în ziua precedentă, de a-și încheia mandatul în 2013, arătându-se dispus la dialog și reformă, însă promisiunile sale nu aveau să aibă efectul scontat. Oamenii s-au arătat sătui de acestea, considerând că a avut timp în cei mai bine de 30 de ani să le aplice și să facă ceva pentru dezvoltarea statului și a nivelului de trai al cetățenilor, însă nu a făcut-o, iar acum era deja prea târziu. Opoziția împotriva guvernului avea să rămână de neclintit, regimul pierduse de mult

credibilitatea în fața populației, astfel că demonstrațiile au crescut în număr, străzile capitalei au răsunat de scandări și cântece, toți cei ieșiți pe străzi cu pancarte și steaguri și-au strigat nemulțumirile legate de săracia apăsătoare, șomajul extrem de ridicat, de corupție, de lipsa libertăților politice și de exprimare, de infrastructura deficitară, de frica față de situația securității țării amenințată de mișcările分离ist din sud, pe de-o parte, și de rebelii Houthi din nord, pe celalătă parte. „Nu la corupție și nu la dictatură!” s-a scandat răspicat și vehement.

(<http://www.nytimes.com/2011/02/04/world/middleeast/04yemen.html>)

Protestele au continuat atât în capitală, cât și în alte orașe precum Adem și Taiz, fără incidente majore, până la 18 martie, când forțele statului s-au confruntat cu protestarii și au deschis focul asupra acestora, „omorând cel

puțin 45 de civili și rănind peste 200”², președintele Ali Abdullah Saleh a declarat stare de urgență imediat după incident, dar a negat că forțele sale

² <http://www.nytimes.com/2011/03/19/world/middleeast/19yemen.html?mcubz=1>, accesat pe 9 septembrie 2017.

s-ar fi aflat în spatele acestui masacru, promițând demararea investigațiilor și tragerea la răspundere a făptașilor.

Două zile mai târziu își demite cabinetul, în frunte cu prim-ministrul său, apoi lansează opozitionei o propunere de a organiza un referendum pentru schimbarea constituției, urmat de alegeri parlamentare și un sondaj la sfârșitul anului 2011, care urma să decidă plecarea sa, însă opozitiona i-a respins propunerea.

Demonstrațiile împotriva conducerii nu s-au oprit, iar președintele Saleh a tot căutat să treacă de această criză fără a fi nevoie să renunțe la poziția sa, a încercat o serie de negocieri cu partidul opozitionei, Congresul General al Poporului, însă nu a fost decât o formă de a mai trage de timp. Regatul Arabiei Saudite împreună cu Consiliul de Cooperare al Golfului intervin și, la 23 aprilie, îi prezintă acestuia un acord în care el se obligă să demisioneze în maxim 30 de zile în schimbul unei imunități totale, care l-ar pune la adăpost de posibile răspunderi penale după demitere, atât pentru sine, cât și familia sa. Ali Abdullah Saleh acceptă să semneze acordul, însă o lună mai târziu, după ce a anulat de trei ori semnarea acestuia, declară că nu va demisiona, folosind pretextul nerespectării condițiilor stipulate de partea cealaltă. GCC-ul suspendă orice fel de mediare cu acesta, iar odată cu această suspendare dispare și speranța atât a yemeniților, cât și a

liderilor internaționali de a pune punct acestei stări revoluționare a țării.

Liderul de la Sana'a a reușit să rămână la putere în cele patru luni de la izbucnirea revoltelor, în ciuda protestelor zilnice din capitală și din alte orașe, în ciuda faptului că membrii partidului săi, comandanți înalți din armata sa și chiar cei aparținând tribului său au trecut de partea opozitionei și a celor care cereau demiterea sa. Saleh a atras loialitatea și a adunat pe lângă el soldații cel mai bine dotați și antrenati, care fuseseră pregătiți de forțele britanice și americane, într-un program de combatere a terorismului. Din dorința de a capta interesul Occidentului, a avertizat că, fără conducerea sa, gruparea teroristă Al-Qaeda ar putea prelua controlul țării și s-ar putea răspândi îngrijorător.

În data de 3 iunie 2011 are loc un atac asupra palatului acestuia, Saleh și câteva alte persoane, printre care se numără și oficialități, sunt rănite, iar câteva dintre gărzile sale de corp își pierd viața. Tentativa de asasinare, aşa cum a fost catalogată, a fost bine orchestrată, iar explozia a avut loc exact în momentul în care oficialitățile intrau în moscheea palatului pentru rugăciune, dar nu a existat nicio revendicare, Saleh a dat vina pe un grup de lideri puternici ai opozitionei, însă purtătorul de cuvânt al acestora a negat acuzația. Deși Saleh a declarat că este bine, iar rănilor au fost minore, a doua zi părăsește Yemenul

și se refugiază în Arabia Saudită, la Riad pentru tratament medical, lăsând în locul său pe vicepreședintele Abdu Rabbuh Mansur Hadi. După patru luni de proteste, ciocniri și sute de morți, atmosfera în țară nu s-a ameliorat. A existat o bucurie imediată plecării acestuia, însă aceasta a fost repede înlăturată de declarațiile oficiale care anunțau că președintele Ali Abdullah Saleh nu a renunțat la putere. Liderii de la Riad au sperat că, odată cu părăsirea Yemenului de către Saleh, transferarea puterii se va face mai ușor, dorindu-se evitarea înrăutățirii situației, fiind conștienti de consecințele pierderii totale a controlului securității în Yemen, în special din cauza riscurile reprezentate de Al-Qaeda.

Spre sfârșitul lunii septembrie, în ciuda zvonurilor că Regatul Arabiei Saudite ar fi urmat să împiedice întoarcerea sa, președintele Saleh revine în Yemen. Lumea ieșe în stradă atât în Sana'a, cât și în alte orașe ale țării, estimându-se că numărul acestora ar fi depășit un milion. O lună mai târziu, la 23 noiembrie, Saleh semnează în cele din urmă un acord cu Consiliul de Cooperare al Golfului în care ceda puterea vicepreședintelui Abdu Rabbuh Mansur Hadi, în schimbul imunității sale și al familiei. Practic se realiza un transfer pașnic de putere între Saleh și vicele său, de mult aflat în această funcție. Saleh primea dreptul de a-și păstra titulatura de președinte până la

alegerile din februarie 2012. Acordul pus la punct de monarhiile din Golf, susținut de SUA, îl salva de riscul de a-și vedea bunurile puse sub sechestrul, precum și de riscul de a fi înlăturat de la putere cu forța și de a pierde orice privilegiu. Mii de oameni au scandat pe străzi „Pa pa, mă Ali, tiranul a căzut!”. Susținătorii săi i-au încercuit palatul de frica unui atac, iar restul lumii și-a manifestat euforia pe străzile tuturor orașelor mari.

În ciuda faptului că anul 2011 a fost unul al speranței, în care yemeniții, mai ales cei tineri, au privit cu optimism către viitor, cu dorința că societatea lor va arăta altfel, iar schimbarea va aduce o evoluție pe toate planurile, soarta acestora urma să ia un alt curs. Starea de haos a anului 2011 a afundat țara într-o criză economică, și într-o stare de securitate incertă și periculoasă, fiind amenințată de dezvoltarea mișcării rebelilor Houthi, pe o parte, și a grupărilor teroriste Al-Qaeda, pe cealaltă parte.

Alegerile au fost mai mult o formalitate. Hadi, fiind singurul candidat al acestor alegeri, a fost susținut pe plan local și regional, prezentat ca un lider cu viziune care urma să direcționeze țara într-o etapă de tranziție pe drumul democrației. Două grupări s-au opus numirii sale, Mișcarea de Sud separatistă și rebelii Houthi. După alegeri au fost demarate lucrări de modificare a constituției, partidele la putere și din opoziție luând calea dialogului, nego-

cierile purtându-se, atât în 2012, cât și în 2013, prin intermediul Conferinței de Dialog Național la care au participat majoritatea partidelor, alături de sute de delegații care au încercat să ajungă la un numitor comun în ceea ce privește viitorul Yemenul. Abia în ianuarie 2014 se pun bazele noii Constituții.

De la preluarea conducerii statului până în 2014, președintele Hadi s-a confruntat cu foarte multe probleme: situație economică dificilă, șomaj mare în special în rândul tinerilor, corupție în tot aparatul de stat, diviziune în cadrul militar, confruntări continue între rebelii Houthi, militarii săi și islamistii sunniți din nordul Yemenului, precum și intensificarea mișcărilor teroriste Al-Qaeda. Situația a scăpat de sub control în septembrie 2014, când rebelii Houthi au pus stăpânlire pe o mare parte din capitală. În ianuarie 2015, după ce au refuzat cu vehemență propunerea constituțională de a diviza Yemenul în sase regiuni, rebelii Houthi și-au fortificat poziția în Sana'a, încercuind palatul și punându-l pe președintele Hadi și pe câțiva dintre miniștrii acestuia sub arest la domiciliu. Hadi reușește să fugă și se adăpostește în orașul Aden, pe care îl declară noua capitală a statului, divizând astfel țara în două și marcând în același timpul începutul Războiului Civil, dezlănțuirea haosului și a dezastrului care continuă până în prezent.

În martie 2015, forțele aeriene ale Arabiei Saudite încep bombardarea capitalei în zonele presupuse ca fiind populate de rebelii Houthi și aliații acestora, venind astfel în sprijinul conducerii oficiale a țării. Se formează o alianță condusă de sauditi din care fac parte alte state din Orientul Mijlociu și Africa de Nord, având obiectivul de a reinstituire conducerea legitimă a Yemenului și de a ajuta securitatea poporului vecin. Se impun embargoul aerian și naval, iar starea de beligeranță continuă până în prezent. SUA, alături de Marea Britanie și Franța au contribuit la rândul lor la acest război prin furnizarea către Arabia Saudită de logistică și informații, în lupta împotriva terorismului, deoarece în acest haos grupări precum Al-Qaeda și ISIS au profitat de împrejurări și s-au extins, lansând atacuri. Primul astfel de atac s-a înregistrat la 20 martie 2015, când doi sinucigași cu bombă au atacat o moschee šiită omorând aproximativ 140 de persoane și rănind alte 350.

După mai bine de doi ani de război, nicio parte nu înclină balanța câștigătorului. Raidurile aeriene continuă, embargourile continuă, societatea civilă condamnă intervenția Arabiei Saudite și a coaliției pentru numărul foarte mare de decese și răniți în rândul civililor nevinovați, precum și a pagubelor marteriale cauzate de bombardamentele aeriene, sectorul public nu primește salariile, confrun-

tându-se cu o problemă serioasă din cauza lipsei de lichidități, populația se îndreaptă către foamete, din cauza blocării importului de mâncare, medicamente, combustibil și ajutoare umanitare, infrastructura este distrusă și, ca și cum situația nu ar fi fost suficient de dramatică, izbucnește și epidemia de holeră, fără precedent în istoria noastră contemporană. ONU anunță că numărul celor afectați de holeră atinge jumătate de milion, iar numărul deceselor cauzate de aceasta se ridică la 2000³.

Criza umanitară din Yemen ar trebui să atragă toată atenția comunității internaționale în vederea găsirii unei soluții oricum extrem de târzii. „Consiliul ONU pentru drepturile omului a confirmat că numărul deceselor în rândul civililor numără mai bine de 5000 de la izbucnirea războiului din 2015, însă este cel mai probabil ca în realitate numărul să fie cu mult mai mare”.⁴

Societățile arabe au trecut prin multe etape de-a lungul timpului, dintre cele mai recente menționăm colonialismul urmat de dictaturi, iar apoi valul de revoluții. Din păcate, în unele cazuri, precum este cel al Yemenu lui, lupta și tumultul continuă, criza se adâncește, din rău în și mai rău, iar în

momentul de față a face o previziune legată de viitorul acestora și de deznodământul crizei este ca și cum am încerca să tragem într-o muscă în zbor. Yemenul azi, după atât de mult timp de conflict, de opozitie, de rezistență și luptă, după atâtă suferință, trebuie să se confrunte cu cea mai mare provocare, și anume să depășească etapa nefastă, să-și regăsească identitatea și calea, păstrând tradiția și legătura cu trecutul căci „noi suntem în continuare moștenitori ai aceluia stil prin care cineva este definit de către națiune, care, la rândul său, își derivă autoritatea dintr-o presupusă tradiție neîntreruptă”.⁵

³ <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2017/cholera-yemen-mark/en/>, accesat la 11 septembrie 2017.

⁴ <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2017/cholera-yemen-mark/en/>, accesat 12 septembrie 2017.

⁵ Edward Said, *Culture and Imperialism*, Editura Vintage Books, Londra, 1993, p. XXVIII.

Permanenta actualitate a clasilor

Capitalismul și confucianismul. Opinia lui Max Weber

Andrei MARGA

După cum se știe, în *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (1904) Max Weber pune întrebarea cardinală a cercetărilor sale: „ce înlănțuire de împrejurări a făcut ca tocmai pe pământul Occidentului, și numai aici, să se producă fenomene culturale care totuși – aşa cum cel puțin noi ne putem da seama cu satisfacție – se situează pe o direcție a dezvoltării cu semnificație și valabilitate universală?” (Max Weber, *Die protestantische Ethik*, I, Siebenstern Taschenbuch Verlag, Hamburg, 1975, p. 9). Răspunsul celebrului sociolog – conform căruia știința modernă, dreptul rațional, arta în forma muzicii armonice sau a arhitecturii gotice, a picturii bazată pe folosirea perspectivei liniare și spațiale, presa organizată, dar și capitalismul, sunt produse ale unor particularități ale Occidentului, în mod exact ale eticiei generate de protestantism – a făcut epocă. Acest răspuns include o evaluare compa-

rativă a altor culturi. Între acestea se află în prim-plan cultura Chinei, care crescuse continuu în prestigiu în ochii europenilor din secolul al XVIII-lea încoace.

Răspunsul din *Etica protestantă* continuă, explicit sau tacit, să fie luat ca referință atunci când se discută relația dintre cultura chineză și comportamentul rațional propriu societății moderne. Prea puțini oameni de astăzi sunt dispuși să pună la probă acest răspuns. Eu consider că realitățile Chinei actuale și etalarea moștenirii istorice a acesteia ne obligă la o reexaminare. Să stăruim, aşadar, asupra opției lui Max Weber privind relația dintre cultura chineză și modernitatea în forma capitalismului și să vedem dacă ea absolvă noua examinare.

Aproape de fiecare dată când Max Weber face largi comparații între Europa modernă și alte arii istorice, el amintește China. Bunăoară,

„știință”, spune el, a avut de partea ei observații în China, India, Babilon, Egipt, dar abia cu grecii capătă „fundare matematică”, iar cu Renașterea europeană câștigă suportul „experimentului rațional” în laborator. Istorie s-a consemnat și în China, iar Machiavelli are antecesorii aici, dar o orientare în sensul bun „pragmatică (*pragma*)” a scrierii istoriei, un fel de predecesor al lui Tucidide, nu găsim. Ceva asemănător universităților și academiilor europene a fost în China și în Islam, dar abia în Occident apare „funcționarul specializat (*Fachbeamte*)” ca parte a unui sistem al administrației (p.10-12). Pretutindeni în societățile umane au fost oameni care au năzuit să „câștige” și să „câștige de la o vreme mai mulți bani”, dar abia odată cu capitalismul epocii moderne a Europei apare năzuința de „câștig” în forma „rentabilității”. „Capitalismul este, în orice caz, identic cu năzuința de câștig: în întreprinderea continuă, rațională, capitalistă; năzuința de câștig mereu înnoit: de rentabilitate. Capitalismul trebuie să fie astfel. Într-o ordine capitalistă a întregii economii, o întreprindere capitalistă care nu s-ar orienta spre șansa de a atinge «rentabilitatea» este condamnată la declin” (p.10-11). Speculanții și cămătarii au fost de mult în istorie, dar abia în capitalismul modern s-a trecut la procurarea de bani pe calea nouă a „organizării rațional-capitaliste (ca întreprindere) a muncii (formal) libere”

(p.16). Aceasta este o întreprindere care găsește în jur, nu ca ceva izolat și accidental, forță de muncă accesibilă prin plată și care se orientează în funcție nu de posibilitățile oferite de șansele de speculație legate de „politica de forță sau de acțiuni iraționale (*gewaltpolitischen und irrationalen Spekulationschancen*)”, ci în funcție de „șansele pieței bunurilor (*Chancen der Gütermarktes*)” (p.16). De aceea, capitalismul modern presupune separarea dintre „bugetul domestic și întreprindere (*Haushalt und Betrieb*)” și „contabilitate (*rationale Buchführung*)”. Au existat raționalizări ale acțiunii economice, chiar vederi de genul economiei reglementate, protecționismului și *laissez-faire*-ului în China, dar abia în Occident ele s-au unit cu situația în care societatea se bazează pe „cetățean (*Bürger*)” și „burghezie (*bourgeoisie*)” (p.17).

Capitalismul, ce particularizează Occidentul modern, presupune „proletariatul ca și clasă” și „organizarea muncii libere ca întreprindere” (p.18). El întruchipează o raționalitate aparte, anume acea „raționalitate ce este condiționată de calculabilitatea (*Berechenbarkeit*) factorilor tehnici hotărâtori: supunerea la calculul exact. În fapt, aceasta înseamnă: prin specificul științei occidentale, mai ales al științelor naturii matematice și exactele experimental și fundată rațional” (p.18). Capitalismul nu se reduce la aplicarea de mijloace tehnice, căci

„capitalismul întreprinderii moderne raționale are nevoie de mijloace tehnice de lucru calculabile, dar, de asemenea, de drept calculabil și de administrație după reguli formale...” (p.19). Din nou, însă, abia Occidentul a adus pe scenă un astfel de drept și o asemenea administrație, creându-le efectiv. Max Weber ajunge și în acest punct să se întrebe: „de ce nu au făcut interesele capitaliste același lucru în China sau India? De ce acolo nici dezvoltarea științifică, nici cea artistică, nici cea statală, nici cea economică nu a condus pe acele căi ale raționalizării care sunt proprii Occidentului?” (p. 20).

Dar tot Max Weber vrea să ne dea răspunsul. El este de acord că acel curs al Occidentului, precum și, paralel, cursurile altor culturi au o „explicație economică” ce rezidă în reconstituirea „condițiilor economice” ale emergenței lor. Dar Max Weber adaugă: „nu ne putem îngădui să lăsăm în afara atenției și relația cauzală inversă. Căci, aidoma tehnicii raționale și dreptului rațional, și raționalismul economic este dependent, în apariția sa, de capacitatea și dispoziția oamenilor la anumite feluri de călăuzire rațională a vieții (*Lebensführung*). Acolo unde aceasta este obstrucționată de piedici de natură sufletească, dezvoltarea unei călăuziri economice raționale a vieții se izbește de opozitii lăuntrice puternice. Celor mai importante elemente de for-

mare a călăuzirii vieții le-au aparținut în trecut, pretutindeni, puterile magice și religioase și reprezentările datoriei etice ancorate în credința în acestea” (p. 21). Celebrul sociolog a căutat să capteze „condiționarea constituirii unei «sensibilități economice (*Wirtschaftsgesinnung*)»: a «ethosului» unei forme economice de către anumite conținuturi de credință religioasă, aici, pe exemplul corelațiilor ethosului economic modern cu etica rațională a ascetismului protestant” (p. 21). Analiza sa procedează continuu comparativ, fără să pretindă, însă, că face o completă analiză a diferitelor culturi atrase în operația comparării și recunoscând dependența comparațiilor de traducerile din chineză, indiană etc. care i-au stat la dispoziție, efectiv prea puține, mai ales în cazul Chinei. Din acest motiv, Max Weber a pretins doar caracter provizoriu pentru considerațiile sale comparatistice (p. 22).

În *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Max Weber s-a adâncit, cum se știe, în cercetarea cauzalității dinspre etica rațională a protestantismului spre comportamentul rațional al întreprinzătorului capitalist. El a ținut să ia distanță de abordări tradiționale ale începăturilor capitalismului, specificându-și cât mai mult posibil unghiul său original de abordare. Buna-oară, el socotește prea generală caracterizarea, de către Lujo Brentano (din *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, 1916), a capitalismu-

lui drept „năzuință spre dobândirea banului (*Streben nach Erwerb des Geldes*)”, căci nu permite delimitarea Occidentului (p. 25). Un reproș analog îi este adresat la Werner Sombart pentru că (în *Der moderne Kapitalismus*, 1916/1917) cercetarea „organizării raționale a muncii (*Arbeitsorganisation*)” este pusă în umbră de căutarea tradițională a factorilor dezvoltării (p. 25). Iar cercetări ca ale lui Karl Jaspers (*Psychologie der Weltanschauungen*, 1919) sau Ludwig Klages (*Charakterologie*, 1910) sunt prea îndepărtate de explorarea eticii economice din izvoare religioase. Spre deosebire de Ernst Troeltsch (din *Die Soziallehre der christlichen Kirchen und Gruppen*, 1912), Max Weber se delimitează, întrucât cercestează „nu atât învățatura, cât efectul practic al religiei” (p. 28). El consideră că teza lui Marx, după care fiecare formă economică are propria lege a populației drept o generalizare forțată, argumentând că, de exemplu, China și-a sporit populația din secolul al XVIII-lea încocace, dar capitalismul din această țară a mers nu înainte, ci spre declin. Teza lui Werner Sombart, a circulației sporite a banilor drept origine a capitalismului, o respinge, de asemenea, invocând exemplul Indiei, în care circulația banilor nu a generat capitalismul aşa cum îl cunoaștem (p. 358).

Păstrându-se continuu în caracteristica sa rectitudine intelectuală,

Max Weber nu contestă că au existat unități ce procedau „rațional”, chiar în conotația amintită deja a termenului, nu doar în Europa, ci și în China și India. El face însă distincția între „capitalismul orientat politic (*politisch orientierte Kapitalismus*)” și „capitalismul de întreprindere rațională (*rationale Betriebskapitalismus*)” din punctul de vedere al motivației acțiunilor umane. Primul are la bază o motivație politico-militară, al doilea o motivație economică. Aceasta nu înseamnă că cele două forme de capitalism nu prezintă, istoricește vorbind, trăsături comune. Ele s-au și atins, căci motivația politico-militară a pus în mișcare în istorie raționalizări economice, dar vor trebui menținute distincte pe plan analitic, având în vedere faptul că ceea ce a rezultat a fost diferit. Capitalismul în China, de pildă, nu a înaintat, ci eventual, cel puțin de la începutul secolului al XVIII-lea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a mers înapoi (p. 358), în vreme ce în Europa și-a continuat cursa victorioasă. În China, evoluția a fost spre o țară de „țărani (*Kleinbauern*)” mici proprietari, în vreme ce în Europa se multiplică întreprinzătorii și, corlat, se formează „proletariatul”.

Opinia lui Max Weber a fost aceea că trebuie acceptată existența în zonii capitalismului a unei relații cauzale dinspre „un specific spiritual dobândit, o direcție a educației, stabilită prin atmosfera religioasă a locurilor de baștină și a casei părintești, care a de-

terminat alegerea profesiei și destinele profesionale ulterioare” (p. 32). Dintre confesiuni, el găsește că, în orice situație istorică au fost, ca majoritate sau ca minoritate în comunitățile de viață, protestanții au fost mai orientați spre un „raționalism economic” decât alte confesiuni. Ca urmare, are sens ca explicarea apariției capitalismului „să fie căutată în specificul lăuntric durabil și nu în starea exteroară istorico-politică a respectivei confesiuni” (p. 33). Nu ne mai putem permite să ne lăsăm induși în eroare de detașarea de lume (*Weltfremdheit*), asceza și cuvioșenia cultivată de biserici, catolice și protestante, și să nu sesizăm rădăcini religioase ale acelui raționalism. Datele istorico-statistice atestă că tocmai cei cuviosi au dat grupul întreprinzătorilor în mare parte, oricum o parte semnificativă, încât se poate vorbi de o suprapunere între întreprinzători și cuviosi (p. 36).

Pe de altă parte, aşa cum Benjamin Franklin a sugerat, se poate delimita un „spirit al capitalismului” care înseamnă „datorie a individului față de interesul asumat ca scop în sine în mărirea capitalului său. Nu este numai «înțelepciunea a afacerii» ceea ce se predică – ceea ce se găsește desul, adesea, și în alte locuri: este aici un *ethos* care se manifestă, și tocmai în această calitate ne interesează pe noi” (p. 42). Acest *ethos* pătrunde în călăuzirea vieții și conferă specificul capitalismului modern care a apărut în Europa. „Capitalism» a existat în

China, India, Babilon, în Antichitate și în Evul Mediu. Dar tocmai acel *ethos* a lipsit acestuia, cum vom vedea mai departe” (p. 43). În baza lui, valorile morale – onoarea, punctualitatea, silința, moderația etc. – sunt „virtuți” ce stau pe suportul utilitatii, iar „virtutea în muncă” devine suportul pentru „dobândirea de bani”, care este expresia caracterului virtuos în muncă, virtuțiile fiind tocmai ceea ce cultivă morală (p. 44). Din momentul în care acest *ethos* pătrunde pe scară semnificativă ansamblului economic, se poate vorbi de „capitalism”. Delimitarea de „precapitalism” devine acum imposibilă: țin de „precapitalism” situațiile în care „valorificarea capitalului conform întreprinderii raționale și organizarea capitalistă rațională a muncii încă nu au devenit forțele dominante ale orientării acțiunii economice” (p. 48-49).

Nu este concepția lui Max Weber aceea că doar protestantismul ar fi propice economiei capitalismului. El precizează că protestantismul intră în discuție numai sub aspect istoric și întrucât a jucat un rol ca preambul (*Vorfrucht*) de viziune raționalistă asupra vieții (p. 64-65). Raționalismul este însă o concepție mai cuprinsă-toare. De exemplu, dreptul roman apare mai devreme în lumea română și a fost preluat de catolicism. Dar – aici este accentul pus de Max Weber – abia în cursul dezvoltării capitaliste, dreptul roman a fost pus în valoare fără resturi.

Îl putem urma pe Max Weber de-a lungul paginilor *Eticii protestante și spiritului capitalismului* pentru a se-siza cel puțin două linii de gândire: prima este reconstituirea emergenței etico-religioase din însuși protestantismul religios a comportamentului față de lume al întreprinzătorului capitalist în zorii societății moderne, a doua este particularizarea acestei etici a acțiunii economice adusă de protestantism în raport cu orice altă etică (catolicism, iudaism, confucianism, hinduism etc.). Pentru profilarea pe care ne-am propus-o aici a poziției sale, conform căreia, în zorii modernității, etica religioasă a protestantismului a fost hotărâtoare, iar alte etici au putut fi, punctual, propice, de asemenea, capitalismului sunt, însă, de ajuns. Nu îl părăsim totuși pe Max Weber, spre a decupa felul în care demarează în China, după 1978, prin inițiativele politice ale lui Deng Xiaoping, trecerea de la socialismul egalitar al maoismului, la o societate cu proprietate privată, economie de piață și deschidere spre lume, înainte de a aminti generalizările sale din *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche* (1920), care a fixat înțelegerea generală a concepției sale de mare influență asupra relației dintre confucianism și capitalism.

Prin etica economică, Max Weber are în vedere nu etica prezentată de doctrinele teologice, care poate fi, de-

sigur, discutată, ci „determinarea religioasă a călăuzirii vieții (*die religiöse Bestimmtheit der Lebensführung*)” (Max Weber, *Einleitung. Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche*, în Max Weber, *Schriften 1894-1922*, Alfred Kröner, Stuttgart, 2002, p. 574). Aceasta nu este ceva în sine, ci, la rândul ei, o etică ce operatează înăuntrul unor „granițe date geografice, politice, sociale, naționale, fiind adânc influențată de momente economice și politice”. De fiecare dată, anumite „straturi sociale (*sozialen Schichten*)” își lasă amprenta asupra acelei etici – unul dintre aceste straturi sociale sau chiar mai multe. De pildă, confucianismul a fost etica stării unei „*Pfründnerschaft* cultivate literar, rationalist secularizată (*die Standesethik einer literarisch gebildeten weltlich rationalistischen Pfründnerschaft*)” (p. 575), care a marcat societatea chineză mult dincolo de această categorie socială. De aici nu rezultă că religia ar fi în funcție de „starea socială” – ca „ideologie” a acesteia sau „oglindire” a situației ei, căci în joc intră de fiecare dată „nevoi religioase (*religiöse Bedürfnisse*)” ce preced structura de „interese”. Aici, materialismul istoric al lui Marx conține o lacună atunci când caută corespondențe între religie și grupuri sociale. Soluția cu privire la legătura dintre religie și călăuzirea ratională a vieții o găsim mai curând la Nietzsche, cu *Despre ge-*

nealogia moralei (1887), care, cu ipoteza „resentimentului” în explicarea creștinismului, a deschis perspectiva captării unei componente psihologice profunde a religiozității, ce nu poate fi disociată complet de alte componente, dar este reală. Este vorba de acea componentă ce „raționalizează” situații precum „suferința”, „moartea”, obținerea „grației”, „redemptiunea” și face „legitim” un ansamblu de opțiuni ale vieții în contexte variate ale realității. Desigur că în consacrarea socială a raționalizării „călăuzirii” vieții respective au intervenit și factori sociali și culturali, dar acea „raționalizare religioasă” este reală și eficace în societate și stă pe suportul trebuințelor religioase ale oamenilor (p. 578). Pe de altă parte, numai luând-o în considerare se explică împrejurarea că o religie poate influența călăuzirea vieții unor straturi sociale eterogene.

Max Weber a dat cea mai mare importanță printre religiile universale – dincolo de creștinism și iudaism, pe acesta din urmă săzându-l solidar cu creștinismul în privințe hotărâtoare, ca sursă – învățăturii lui Confucius, care stă la baza longevivului curent al confucianismului. Referințele sale sunt frecvente, doavadă că celebrul sociolog a avut cunoștințe istorice ample și rafinate în ceea ce privește China și cultura ei clasică și evalua realist ponderea extraordinară a acestora în cultura mondială. Aceste cunoștințe i-au permis nu numai să

multiplice unghiurile de desfășurare a tezei sale favorite, cea a impactului eticii încurajate de religia protestantă asupra comportamentului economic al întreprinzătorului, ci și să sesizeze echitabil particularitățile confucianismului. De pildă, observația sa de importanță majoră este că „acea raționalizare a călăuzirii vieții, cu care noi avem de a face aici, poate lua diferite forme. Confucianismul este, în sensul absenței oricărei metafizici și a aproape tuturor resturilor de ancorare religioasă – în care ajunge departe și se situează la granița extremă a ceea ce în general s-ar putea numi o «etică religioasă» – atât de raționalist și, în același timp, de prozaic (*nuchtern*), în înțelesul absenței menționate și al denunțării tuturor criteriilor care nu sunt utilitariste, încât nu stă alături de alte sisteme, cu excepția celui al lui Bentham. Dar el este cu totul diferit de acesta și de toate tipurile occidentale de raționalism practic, în ciuda efectivelor și sesizabilelor analogii ce se manifestă mai departe” (p. 606-607). Confucianismul este altceva și aparte, în concepția lui Max Weber, și are nevoie de considerații speciale atunci când vrem să stabilim relația sa cu capitalismul, în mod exact, capacitatea de a induce o etică privitoare la economie care să ducă la întreprinzătorul modern. Confucianismul nu s-a aflat, istoricește, la originea eticii întreprinzătorilor care a dat în cele din urmă capitalismul în zorii epocii moderne,

dar nici nu descurajează o asemenea etică, dacă ea se încadrează în criteriile utilitariste pe care le cultivă.

De aceea, opinia cultivată odinioară, înăuntrul cunoștenei „mentalități coloniale” a Europei, conform căreia Max Weber ar fi postulat incompatibilitatea dintre capitalism și confucianism, nu se verifică la o observare a textelor. Este adevărat că Max Weber a localizat în etica protestantă emergența eticiei întreprinzătorului modern și a profilat prin analize amănunte punctul său de vedere, pe care l-a delimitat uneori tăios, minimizând potențialul altor etici consacrate istoric, religioase și mai puțin religioase. El nu a pus, însă, emergența capitalismului doar în seama eticiei (alți factori istorici fiind recunoscuți de celebrul sociolog), dar a pus-o în legătură cu etica protestantă în aria europeană pe care el o avea în vedere (și pe care o studiat-o cu instrumentele complexe ale extraordinarei sale culturi sociologice, economice, istorice și de istorie religioasă) și nu a trecut sub tacere particularitățile altor confesuni și efectele lor în etica economică. Max Weber a rămas principal deschis spre abordări care ar putea aduce argumente pentru completarea tabloului său, al impactului eticiei derivate din trăirile confesionale ale religiei asupra comportamentului economic.

Nu de mult, un specialist în istoria Chinei (Leon Vandermeersch, *La conception chinoise de l'histoire*, în

Anne Cheng, direcțion, *La pensée en Chine aujourd'hui*, Gallimard, Paris, 2007) se întreba dacă dezvoltarea fantastică a economiei chineze de la începutul secolului al XXI-lea nu cumva oferă rațiuni pentru a respinge teza incompatibilității dintre capitalism și confucianism (p. 73). Astăzi avem argumente solide să spunem că tocmai pe solul gândirii chineze, marcată în tre timp de multe curente de gândire și, desigur, pe o mare suprafață, de tradiția confucianismului, a luat startul unul dintre procesele de dezvoltare cele mai ample, pe direcția economiei de piață a întreprinzătorilor privați și publici, din istoria omenirii, cu rezultatele cele mai impresionante.

În China epocii actuale, prin forța lucrurilor, nu o confesiune religioasă a fost condiția procesului, și, firește, nici piedică în vreun fel oarecare a acestuia, căci, în contextul startului din 1978-1983, religia în înțelesul tradiției europene pur și simplu nu a existat. Așa cum ne spune o pătrunzătoare explicație chineză de dată recentă, semnată de Wu Xiaobo (volumul *China Emerging 1978-2008. How Thinking about Business Changed*, China Intercontinental Press, 2009), startul s-a realizat din cu totul alte premise, ce pot fi captate în trei termeni: a fost un start care a început cu o nouă „percepție” a realității; a fost un start care i-a avut ca purtători pe „oamenii simpli”; a fost un start care a îmbrățișat calea „reformei” pas cu

pas; și a fost un start care a pus în lucru viziunea nouă a „experimentalismului”. Să detaliem.

De la o țară în curs de dezvoltare, ce dispunea, în 1978, de o rezervă pentru schimburi externe de sub două sute de milioane de dolari, în trei decenii, China a ajuns la un uriaș plus comercial în relațiile cu partenerii din lume și la o rezervă de peste 1700 de miliarde de dolari, după o schimbare a țării de proporții necunoscute în istorie ca întindere și ca scurtîme a duratei. Emergența Chinei este indiscutabil „cel mai notabil fenomen în economia globală a decadelor pe care le trăim” (p. 1). Punctul de plecare a fost o situație trăită ca ceva ce nu mai trebuie să continue. „Zece ani de spasme ale Revoluției Culturale și mai mult de douăzeci de ani de «economie planificată» au adus țara în vecinătatea colapsului” (p. 4). Dar câte țări nu au fost sau sunt la marginea prăpastiei și nu evadează din situație sau nu o fac energetic și la timp sau nu o fac cu succes atât de mare?

Pe acest fundal, a intervenit „percepția” situației – acea „putere a percepțiilor, adică puterea a ceea ce poporul percep că ar trebui să fie lucrurile” (p. 1). Puterea aceasta a fost atât de mare, încât și pe baza experienței istorice a revenirii Chinei s-a putut spune că „orice schimbare în istorie trebuie să fie precedată de o schimbare în cadrul conceptual al oamenilor. După zece ani de Revoluție

Culturală, funcționarea normală a țării a fost distrusă, incluzând abilitatea oamenilor de a gândi creativ și clar. Mintile oamenilor erau prinse în schema rigidă a ceea ce s-a numit «gândirea stângistă extremă». De mulți ani, țara a fost închisă pentru informație din afară, «încuiată», ceea ce a afectat alcătuirea psihologică a populației ei” (p. 6-7). Schimbarea situației a intervenit prin propunerea unei noi abordări: în locul dogmatismului ideologic a fost pusă propoziția: „experiența actuală este unicul standard pentru a judeca adevărul”, publicată în 11 mai 1978, într-un editorial al unui mare ziar. De aici, de la un nou concept al „adevărului”, sprijinit de o nouă „percepție” a realității a început întregul sir al schimbărilor din China, care a dus la înflorirea ulterioară. Desigur că personalități politice, în frunte cu Deng Xiaoping – impunător prin „determinarea uimitoare, extrema îndrăzenală politică și integrală capacitate de decizie” – și-au asumat inițiativa și răspunderea. A urmat, cum ne arată Wu Xiaobo, sirul schimbărilor ce au compus startul Chinei din 1978-1983: restabilirea importanței științei și a cercetării științifice; schimbarea atitudinii față de afaceri; revenirea la un sistem de admitere în colegii de dinaintea Revoluției Culturale; intrarea în contact cu firme din Japonia și alte țări; denunțarea asistenței pentru Albania și dezangajarea ideologică în spațiul internațional; încurajarea fami-

liilor să-și ia răspunderea propriei stări materiale ca parte a producției satelor; stimularea marilor firme din străinătate să vină în China cu produsele lor, sub condiția localizării unităților de producție; reducerea restricțiilor pentru jurnaliștii străini; crearea de zone economice speciale spre a impulsiona dezvoltarea; reforma companiilor de stat; deschiderea hotărâtă spre experiențele mai bune din lume. „La mijlocul anilor '80, spiritul unei economii de piață atingea fiecare loc din sfera rurală a Chinei. În vreme ce reforma și deschiderea se dezbatăau încă, roata istoriei a câștigat momentul ei și nu a mai putut fi întoarsă. Oamenii erau conștienți că lumea s-a schimbat și energiile lor încep acum să izbucnescă în toate direcțiile. Când Deng Xiaoping a declarat «permite unor oameni să fie mai întâi bogăți!», a deveni bogat a fost scopul comun al celor mai mulți chinezi. O eră materialistă începea curând să cuprindă țara” (p. 40). Iar acest curs continuă și astăzi.

Nu era posibilă emergența Chinei, cu performanțele de anvergura unor premiere istorice cu care s-a realizat, fără antrenarea imensei ei populații în schimbările care au avut loc. Unul dintre secretele acestei țări rămâne, de altfel, capacitatea de punere în mișcare a unei populații de magnitudine fără precedent pe direcția modernizării. „Privind înapoi, spre cursul celor treizeci de ani de reformă în China,

descoperim că, adesea, cele mai importante schimbări au fost induse de oamenii însăși. Politicienii au înțeles că sarcina lor a fost să înțeleagă cum să meargă cu currentul și să sporească rezultatul final. Având curajul și spiritul necesar, a trebuit doar ca ei să imagineze cum se poate canaliza creativitatea proprie poporului pe căi corecte” (p. 12). Amploarea schimbărilor chineze din ultimele decade este indubitabil rezultatul enormei creațivități a chinezilor, de atâtea ori confirmată în istorie și eliberată din nou în aceste decade.

Ieșirea din socialismul birocratic organizat de partidele comuniste în perioada postbelică s-a încercat în multe direcții, în cursul istoriei. Știm prea bine că, în Europa, în 1989, ieșirea a fost în direcția atașării la societățile deschise ale Occidentului, ca urmare a protestelor extinse, scoaterii partidelor comuniste din poziții de putere și aplicării terapiei de soc pentru a atinge economia de piață, pluralismul politic, democrația liberală, statul de drept. China a luat-o pe o direcție proprie, lansând reformele în 1978 și continuându-le până astăzi. Dezbaterea asupra „socialismului sau capitalismului” acompaniază schimbările din China. „La început, cei care și-au asumat riscul au plătit un preț mare, dar exact acest fel de dezbatere a fost cel care a dus la ridicarea Chinei. Dezbaterea este bazată pe convingerea în rezultate efective. Spre deosebire

de reformele din țările socialiste din Europa Răsăriteană, China a ales o cale extrem de neuzuală, cea a reformei graduale. Aceasta nu a fost fără dificultăți și conflicte, dar faptele par să indice – conchide Wu Xiaobo – că aceasta a fost calea corectă către viitor” (p. 192). China este încredințată că se află pe o asemenea cale.

În cursul tranzitiei din fostele țări sociale din Europa Centrală și Răsăriteană, s-a făcut observația, de altfel de necontestat, că schimbările din această regiune a lumii din jurul lui 1989 au procedat fără un program și un plan prealabil și s-au aliniat mai curând modernizării realizate în Europa Occidentală (vezi Jurgen Habermas, *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1990; Andrei Marga, *Die kulturelle Wende...*, Cluj University Press, 2005, pp. 451-495). Scenarii și strategii pentru schimbare au existat în SUA (vezi, de pildă, Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986) și în alte țări, dar abia mai târziu, în cursul tranzitiei însăși, li s-a dat importanță. China a mers pe o cale diferită – cea a unui reformism legat de ceea ce Wu Xiaobo numește, pe bună dreptate,

„experimentalism” și are o conotație precisă. „Într-un anumit sens – scrie cunoscutul ziarist – cei treizeci de ani de miracol economic chinez au reprezentat victoria celui mai pur experimentalism, a unei abordări foarte practice și concrete a evenimentelor. Să se iasă din sărăcia extremă și să se încerce modernizarea – acestea au fost dorința supremă atât a populației, cât și a guvernării” (p.193-194). Prin „experimentalism”, China s-a pus „pe direcția unei societăți a comerțului și pe direcția lumii externe. Spre a urmări autodeterminarea individuală și bunăstarea, poporul Chinei a reușit să se atașeze currentului principal al istoriei” (p. 191-192).

Opinia restrictivă a lui Max Weber în privința eventualității dezvoltării spiritului de întreprinzător capitalist în China, sau opinia restrictivă ce i-a fost atribuită prin interpretare, era evident tributară unei limitări a punctului de plecare: celebrul sociolog a luat în seamă numai preceptele moderne ale confucianismului, nu și împrejurarea că o angajare a Chinei pe un nou curs al dezvoltării economice și, prin implicație, sociale și culturale, ar putea, dacă nu modifica, cel puțin circumstanția etica confucianistă. Or, tocmai aceasta s-a petrecut în istoria Chinei, mai cu seamă după 1978.

Valori și instituții politice în Orientul Mijlociu

„O paralelă între Ibn Khaldun și Machiavelli”

Ioan Alexandru FLOREA

O analiză a instituțiilor politice și a valorilor instituționale prezente în Orientul Mijlociu trebuie să cuprindă istoria țărilor din regiune, schimbările geopolitice și economice, bătăliile geostrategice pentru resurse și influență. Un alt fenomen care nu poate fi ignorat este extremismul religios. Acest fenomen este multiform, dar are mereu o componentă ideologică, iar rădăcinile acesteia le putem găsi în special în gândirea lui Ibn Taymiyya.

Instituțiile politice din Orientul Mijlociu se impune a fi analizate din această perspectivă. Fără o imagine de ansamblu, în care să vedem cum interacționează toate aceste elemente între ele, analiza noastră ar putea fi una superficială sau chiar eronată.

Pentru o mai bună înțelegere a gândirii politice din Orientul Mijlociu propunem și o analiză comparativă a cărții *Muqaddima* a lui Ibn Khaldun și *Discursurile și Prințipele* lui Ma-

chiavelli. Comparația ar putea veni în ajutorul cititorului occidental ca să înțeleagă mai bine principiile puterii, aşa cum sunt ele văzute în regiune. Sistemul lui Ibn Khaldun a fost primul care a încercat să separe principiile guvernării de principiile religioase. Această separare nu a fost una totală, iar din textul lui Ibn Khaldun reiese influența islamică. Tocmai acest lucru face ca principiile lui să fie aplicabile și în ziua de astăzi, în islam neexistând o barieră clară între Stat și religie.

ÎNCEPUTURILE COMUNITĂȚII MUSULMANE

La începutul secolului al VII-lea a apărut și purces să se consolideze o nouă putere politică, la marginea Imperiului Bizantin și a Imperiului Sasaniid. Pasajele din Coran referitoare la administrație, cele care defineau moralitatea, normele privind căsătoria,

moștenirea și pacea socială, au fost revelate după hijra din Mecca la Yathrib (astăzi Medina). În acele timpuri, musulmanii nu aveau o administrație organizată și nici armată. Muhammad era arbitrul suprem. La moartea acestuia, comunitatea musulmană s-a confruntat cu o criză: era nevoie de un conducător care să arbitreze disputele și să ia decizii în cadrul comunității. Primul succesor (calif) al profetului a fost Abu Bakr, unul dintre cei dintâi care a îmbrățișat islamul și a căruia fiică fusese soția profetului.

Încă de la originile comunității musulmane (umma) a fost creată o instituție a războiului, care, putem să spunem, a dus chiar la salvarea ummei. Imediat după moartea lui Muhammad, o parte dintre căpitanii tribale au respins controlul politic al Medinei, unii chiar respingând mesajul profetului. Acțiunile militare întreprinse de Abu Bakr au folosit, în mod paradoxal, ca liant de unire a comunității. Armata musulmană a ajuns la frontieră Imperiilor Bizantin și Sasanid. Rezistența pe care au manifestat-o aceste imperii, aflată în decădere, a fost atât de slabă, încât la sfârșitul domniei lui Umar ibn al-Khattab (634-644) Imperiul Sasanid a fost cucerit în mare parte, iar provinciile siriană și egipteană ale imperiului Bizantin în totalitate.

Odată cu extinderea teritorială, cel de al treilea calif, Uthman ibn Affan, s-a confruntat cu pretențiile guvernatorilor de obținere a independenței.

Resentimentele celor din Medina, care s-au văzut izolați și înlocuiți cu rudele califului din Mecca, au dus la uciderea acestuia.

Primul război civil a avut loc odată cu alegerea celui de al patrulea calif, Ali Ibn Abi Talib. Lui i s-a opus guvernatorul Siriei, Mu'awiya Ibn Abi Sufyan. În cele din urmă, printr-un subterfugiu, Mu'awiya câștigă conducerea califatului și pune bazele dinastiei umayyade.

Această întâmplare semnalează debutul unei noi etape în istoria comunității musulmane. Tradiția musulmană îi consideră pe primii patru califi ca fiind rashidun, adică bine ghidăți. Deși califul nu era profet sau mesager al lui Dumnezeu, primii patru califi sunt văzuți ca având o anumită autoritate religioasă. Acest lucru este indicat și de Ibn Khaldun în *Muqaddima*.

Au loc primele schimbări administrative. Capitala a fost mutată la Damasc, iar orașele Medina și Mecca și-au pierdut mare parte din influență. Alte schimbări semnificative în timpul imperiului umayyad au fost introducerea limbii arabe în administrație, schimbarea monedelor care aveau chipuri umane cu cele cu inscripții în arabă care atestau unicitatea lui Dumnezeu. De asemenea, au fost ridicate impozante monumente, unele, precum Domul Stâncii din Ierusalim, rezistând până în ziua de astăzi. În carte sa, Ibn Khaldun vorbește despre semnificația acestor clădiri, ca simboluri ale puterii.

Merită amintit, de asemenea, că tot în perioada umayyadă Tariq ibn Ziyad a cucerit Spania. Denumirea de Gibraltar provenind din Jabal Tariq, adică muntele lui Tariq.

Imediat după preluarea puterii de către Mu'awiya s-a conturat o tendință de opozitie, iar comunitatea musulmană a început să își pună problema succesiunii la califat și a naturii autorității califului. Administrației i se reproșa că urmărea doar câștiguri lumești și că făcea compromisuri pentru păstrarea puterii.

Aceste tendințe, cuplate cu creșterea populației Irakului și a economiei acestuia, au dus la răsturnarea dinastiei umyyade și înlocuirea acesteia cu dinastia abbasidă, în anul 750, care, în cele din urmă, a mutat capitala la Bagdad. Abbasizi, odată ajunși la putere, i-au îndepărtat pe cei care-i ajutaseră să obțină puterea, punând în poziții de putere pe turci, iranieni și alții. Lupta pentru putere a avut loc chiar în interiorul aceleiași familii conducătoare. Fiii lui Harun ar-Rashid au declansat un război civil pentru preluarea conducerii califatului. Ibn Khaldun atrage atenția asupra acestui lucru, considerând că este un semn al decăderii imperiului.

În perioada abbasidă s-au stabilit noi dregătorii, printre care funcția de wazir. Această funcție avea să devină foarte importantă, wazirul ajungând să conducă efectiv imperiul. Funcția de judecător (qadi) a crescut în importanță odată cu dezvoltarea sistemului de jurisprudență islamică.

Atribuțiile lui vizau în special problemele de căsătorie, moștenire și în general normele de conduită socială. În ceea ce privește dreptul penal, aceste hotărâri erau luate de suveran.

Datorită teritoriului vast al imperiului, puterea califului era limitată. El avea putere absolută în orașe și în zonele agricole, dependente de sistemul de irigații, în schimb în zonele de munte și stepă, califul era dependent de guvernatori pentru colectarea taxelor. Această situație a dus la independența unor guvernatori și chiar la apariția unor dinastii locale, în care succesiunea avea loc pe principiu ereditar.

În 910, Ubaydullah, susținând că este urmaș al lui Ali și al Fatimei (fieca profetului), a pus bazele unei dinastii în Tunisia. Această dinastie s-a numit fatimidă, după numele Fatimei. Cu timpul, dinastia s-a îndreptat spre Egipt, a creat orașul Cairo și a înglobat și teritoriul Siriei. Pe lângă pierderile teritoriale, o altă provocare directă pentru 'abbasizi a fost faptul că suveranul fatimid și-a luat titlul de calif. De asemenea, nu trebuie uitat că în Spania un urmaș al dinastiei umayyade și-a luat și el titlul de calif și a pus bazele califatului de la Cordoba.

Unitatea imperiului era menținută prin economie, mai ales prin căile comerciale, dar și prin unitatea limbii și a credinței. Aceasta era climatul în care gânditori arabi precum al-Farabi, Ibn Rushd (Averoes), al-Mawardi (Alboacen) și Ibn Khaldun au încercat să ofe-

re un sistem de gândire care să concilieze tensiunile existente la nivelul imperiului musulman. Probabil și datorită acestui climat, majoritatea textelor islamică care sunt dedicate artei de a conduce statul se prezintă sub formă de fabule, autorii neîndrăznind să dea sfaturi directe suveranului.

SCHIMBURILE CULTURALE DINTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

Nu pot fi trecute cu vederea schimbările culturale care au avut loc de-a lungul timpului între Occident și Orient. Scrierile lui Platon și Aristotel au fost preluate în civilizația arabă, iar apoi au fost absorbite de civilizația occidentală prin traduceri din limba arabă. În Evul Mediu o parte din scrierile lui Platon au fost cunoscute în Occident prin traduceri din Ibn Rushd și al-Farabi. Cartea lui al Farabi al-madina al-fadila (orașul virtuos) enumera atât calitățile la care ar trebui să aspire suveranul, cât și calitățile cetățenilor. Subiectul conducerii statului este tratat în linii mari, autorul nu dă exemple concrete de situații cu care s-ar putea confrunta suveranul, iar influența islamică este evidentă. Dumnezeu este văzut ca suveranul suprem, iar conducătorul trebuie să aspire să fie precum Dumnezeu. Calitățile conducătorului pe care le descrie al-Farabi se asemănă destul de mult cu cele ale Regelui-filosof al lui Platon, el trebuie să fie just și să urască injustiția, să nu urmărească nici un câștig ma-

terial, să fie onorabil, să nu fie atras de mâncare, băutură sau plăcerile trupului. Cel mai important element, de unde reiese și universalitatea islamului și tendința de unificare a imperiului musulman fărâmițat, este că umanitatea nu are granițe naționale și este condusă nu de un rege anume, ci de Dumnezeu.

Arta de a guverna, aşa cum este văzută de Ibn Khaldun, are un grad mai mare de aplicabilitate chiar în contextul zilelor noastre. Ea are destul de multe în comun cu vizionarea lui Machiavelli despre conducătorul ideal, deși nu avem niciun motiv să credem că Machiavelli a studiat ce a scris Ibn Khaldun.

Scrierile lui Ibn Khaldun, în special al-muqaddima, au influențat atât gândirea politică și economică arabă, cât și gândirea europeană. În Europa el a fost redescoperit la începutul secolului al XIX-lea, probabil prin intermediul influenței otomane.

Trebuie luat totuși în considerare că Machiavelli s-a debarasat de conceptul de moralitate în ceea ce privește guvernarea, în timp ce Ibn Khaldun rămâne influențat de valorile islamică, conceptele de bine și rău fiind luate în calcul în deciziile guvernării.

Ibn Khaldun se referă la religie în general, nu neapărat la Islam. Deși acceptă faptul că religia joacă un rol în fundamentarea puterii și a Statului, nu consideră că religia este necesară. Ea este o forță socială care poate doar să ajute la consolidarea și extinderea

puterii prin unirea oamenilor în jurul unei idei. Interacțiunea între forțele sociale și politice are loc într-un cadru instituțional. Acest cadru poate avea la bază fie rațiunea umană, fie legea divină. El preferă legea divină, considerând-o superioară intereselor individuale, oferind politicului valori absolute care transcend diviziunile umane. Singura dată când s-a împlinit această utopie a unificării politicului cu religia a fost în perioada celor patru Califi Bine Ghidăți. El explică de ce acest ideal nu mai poate fi realizat, regimurile fiind nevoite să facă un compromis între aplicarea legii divine și nevoile societății și ale puterii.

Autorul trasează paralele între Islam și celelalte religii monoteiste și consideră că islamul are, spre deosebire de iudaism și creștinism, instituția războiului sfânt, care este o obligație religioasă. Astfel nu se poate face distincție între religie și stat sau între califat și puterea temporară (mulk).

Gânditorul atrage atenția asupra tendinței de separare a religiei de politică începând cu primele secole ale Islamului și abia în Evul Mediu în creștinism. Această separare s-a realizat după Renaștere în Occident, în timp ce în Islam, deși politicul s-a bucurat de o anumită autonomie față de religios cu multe secole înainte ca acest lucru să se realizeze în creștinism, separația totală nu a avut loc niciodată. În acest punct gândirea lui Ibn Khaldun, în lumea islamică, este la fel de validă și astăzi. Musul-

mani moderni nu pot să își imagineze o lume în care Creația să fie pusă în discuție sau negată.

El teoretizează teoria ciclică a societăților și, în funcție de aceasta, împarte civilizația în doi poli, civilizația nomadă, (umran badawi) și civilizația urbană (umran hadari). Puterea ia naștere în civilizația nomadă și apoi se dezvoltă și intră în declin în civilizația urbană. Umran badawi se concentrează în general pe producția de necesități, în timp ce umran hadari pe opulentă.

Termenul de *asabiyya* e destul de dificil de tradus, în textul lui Ibn Khaldun el poate să însemne spirit de clan, coeziune socială și chiar populație, în funcție de context. În concepția acestuia, civilizația este într-o stare de schimbare continuă, de la forma primitivă la forma avansată, în mod ciclic. Beduinii sunt caracterizați ca fiind curajosi, liberi, morali, în timp ce locuitorii orașelor sunt necinstituți, nu mai sunt solidari unii cu alții și sunt dependenti de lux.

Analiza lui Ibn Khaldun în ceea ce privește sistemul politic islamic este demnă de toată atenția și în zilele noastre. Conceptul de stat, aşa cum este văzut în lumea occidentală, provoacă, contrariază la nivelul societății musulmane. Islamicii nu consideră statul ca fiind ceva străin de religie.

Din primele pagini ale cărții muqaddama putem să ne dăm seama că Ibn Khaldun a studiat cu atenție Politica lui Aristotel, pentru că aduce

anumite critici cărții. Autorul consideră că Aristotel nu a tratat subiectul în mod exhaustiv, că nu a venit cu toate argumentele necesare și că problematica este amestecată și cu alte probleme. În ceea ce privește secțiunea din carte legată de autoritate și dinastii, putem sublinia și faptul că el amintește că a ajuns la aceste concluzii cu ajutorul lui Dumnezeu și nu a fost influențat de scările lui Aristotel.

Se pot trasa anumite paralele între felul în care abordează Ibn Khaldun și Machiavelli istoria. Pentru amândoi istoria trebuie să fie ceva practic, să nu se refere doar la informații seci, ci să ia în considerare contextul în care anumite acțiuni au fost întreprinse și să folosească drept inspirație pentru acțiuni viitoare.

Ambii vedea evoluția statelor ca un fenomen ciclic. Unul – de la principiat la tiranie, apoi prin revoluție se ajunge la republică, aceasta în cele din urmă se prăbușește în anarhie și așteaptă un nou principiu sau un tiran să restabilească ordinea. Celălalt vede tranziția de la civilizația nomadă la civilizația urbană. Amândoi avertizează că dezvoltarea statului conține însuși sâmburele distrugerii acestuia și susțin limitarea puterii suveranului. Aici gândirea lui Machiavelli trebuie pusă în contextul istoric. *Principele* a fost scris în condițiile unei Italii dezbinatate, iar principiile trebuiau în primul rând să acumuleze puterea necesară unificării. Doar după ce aceste condiții au fost îndeplinite, după unificarea Ita-

liei și instaurarea republicii, se poate vorbi de limitarea puterii suveranului și participarea poporului la guvernare.

Machiavelli vorbește și despre utilizarea cruzimii în scopuri dezirabile. Această cruzime este folosită pentru binele comun, pentru stabilirea ordinii. Atât Ibn Khaldun, cât și Machiavelli se tem de anarhie. Această temere este specifică atât Occidentului, cât și Orientului. În Orient se spunea că este mai bine să trăim 60 de ani sub un tiran decât o singură noapte fără sultan. Pentru instaurarea ordinii, Machiavelli este dispus să treacă cu vederea și crimele lui Cezare Borgia, chiar și fratricidul, în cazul lui Romulus. În concepția lui doar un singur om poate să pună bazele statului, iar pentru a ajunge la acest rezultat, îi sunt iertate metodele folosite pentru acapararea puterii.

Deși Ibn Khaldun nu vorbește la fel de explicit despre cruzime, el descrie un soi de barbarie a societății nomade. Aceasta, pe lângă spiritul de bărbătie și de solidaritate, ajută la întemeierea unei dinastii. Când acest sentiment de solidaritate și bărbătie, precum și disponibilitatea de a muri pentru celălalt se diluează din cauza sedentarismului și a luxului, dinastia intră în declin. Aici se pot identifica anumite similitudini între conceptul de asabiyya lui Ibn Khaldun și conceptul de virtu al lui Machiavelli. Conceptul de fortuna nu poate să existe în sistemul lui Ibn Khaldun, dar aproape fiecare capitol al secțiunii despre dinastii se încheie cu

sintagma *Dumnezeu are puterea să facă orice dorește* sau *Dumnezeu dă autoritatea cui dorește*, făcând aluzie la o anumită nesiguranță a sortii, dar o nesiguranță care poate fi controlată prin asabiyya. El atrage atenția asupra simbiozei acestor două concepte, indicând tradiția care spune că Dumnezeu nu a trimis niciun profet care să nu se fi bucurat de protecția poporului. În cazul lui Machiavelli, omul poate domina sau cel puțin controla fortuna prin virtu. La Ibn Khaldun Dumnezeu permite formarea solidarității ca premisă pentru constituirea unei dinastii și tot El decide când această dinastie se sfârșește.

Machiavelli surprinde aceeași realitate ca și Ibn Khaldun când vorbește de principate ereditare și principate greu de cucerit și ușor de păstrat și principate ușor de cucerit și greu de păstrat. În capitolul despre dinastii bine înrădăcinaté Ibn Khaldun spune că oamenii se obișnuiesc cu ideea că trebuie să fie supuși unei anumite familii. Astfel, dinastia nu mai are aceeași nevoie de 'asabiyya.

Machiaveli consideră că un cuceritor are mai multe șanse de reușită dacă provine din aceeași cultură și vorbește aceeași limbă ca populația cucerită. În același spirit, Ibn Khaldun spune că rareori se poate întemeia o dinastie acolo unde există o multitudine de triburi și de grupuri.

După Ibn Khaldun, în prima fază a dinastiei conducătorul se bazează pe oamenii lui, dar apoi îi schimbă cu alții în încercarea de a-și ține oamenii de-

parte de putere și de a-și păstra autoritatea. Aici putem face o paralelă cu povestea lui Messer Remirro de Orco, asupra căruia atrage atenția Machiavelli în Principele. Cezare Borgia l-a numit guvernator pentru că îl știa un om capabil și crud. Prin această cruzime a reușit să unifice și să pacifice ținutul. Această cruzime a atras și ura populației, așa încât Cezare Borgia l-a ucis. În acest fel Borgia a reușit să-și atingă ambele scopuri, o populație unită și simpatia poporului. Ibn Khaldun nu vede neapărat cu ochi buni această distanțare a conducătorului de oamenii lui și consideră că, în cele din urmă, acest lucru va duce la decădereea imperiului. Totuși, el o consideră un rău necesar, un curs natural al dinastiei, conducătorul neavând autoritatea necesară asupra celor care au crescut cu el și care se consideră la fel de buni ca el.

CREȘTEREA ȘI DESCREȘTEREA IMPERIULUI OTOMAN

Principatul întemeiat de Osman a început să se extindă, ajungând până în Europa de Est la sfârșitul secolului al XIV-lea. În 1453 otomanii au cucerit Constantinopolul și au mutat aici capitala imperiului. În 1516-1517 au cucerit Egiptul, Siria, iar în 1534 au cucerit Bagdadul.

Autoritatea imperiului se afla în mâinile familiei Osman. Succesiunea la putere nu avea reguli prea stricte, abia în secolul al XVII-lea s-a instituit

regula potrivit căreia cel mai în vîrstă membru al familiei să preia conducerea imperiului.

Administrația și armata erau conduse de waziri, aceștia avându-l în frunte pe marele wazir. Această funcție deținea, după suveran, puterea absolută în imperiu. Funcțiile înalte erau la început deținute de membrii anturajului sultanului. Acest lucru avea să se schimbe pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, tot mai mulți dintre înalți funcționari făcând mai degrabă parte din anturajul marelui wazir și al altor înalți demnitari. Astfel, puterea suveranului era limitată, imperiul devinind mai degrabă o oligarhie decât o autocrație. Si aici ieșe în evidență principiul lui Ibn Khaldun de 'asabiyya, clasa conducătoare fiind legată de un sentiment de solidaritate și uneori chiar de relații de rudenie.

Suveranul nu apăra doar frontierele islamului, el era și custodele locurilor sfinte Mecca și Madina și asigura buna organizare a pelerinajului anual. De aceea unii suverani și-au luat titlul de calif, dar acest titlu și-a pierdut din semnificația revendicată de califii anteriori. Datoria fundamentală a suveranului era păstrarea legii sharia, care îi oferea o anumită legitimitate în fața supușilor musulmani. Judecătorii aveau o importanță mare în imperiu. S-a creat un corp oficial de învățăți (ulama), conduși de doi judecători militari (qadiaskar) care făceau parte din diwan-ul sultanului. Atribuțiile judecătorului au crescut, el începând să

soluționeze dispute, să întocmească acte de tranzacție, pe lângă atribuțiile lui tradiționale stipulate în sharia (șaria). El era cel care intermedia ordinele suveranului. Suveranul emitea și alte legi în afară de șaria. Acest lucru s-a întâmplat și în fostele dinastii, dar ceea ce deosebea imperiul otoman de celelalte este faptul că aceste legi au fost codificate. Acest lucru era permis atâtă vreme cât noile legi nu intrau în conflict direct cu șaria.

Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, puterea centrală a început să scadă și au apărut grupuri locale conducătoare care puteau obține recunoașterea de la o generație la alta. Este cazul Mosulului și al Damascului, unde funcția de guvernator a fost preluată ereditar mai multe generații. În Hijaz, deși exista un guvernator otoman, o familie care își revendica descendența din Profet conducea locurile sfinte. În schimb, Alepul era controlat în mod direct datorită apropierii de capitala imperiului și a faptului că era situat pe un drum ușor accesibil. Egiptul, deși avea guvernator, otomanii erau atenți să îl schimbe în mod regulat, ca să nu acapareze prea multă putere. În Magreb, guvernatorii au început să își ia titlul de bey și au creat dinastii recunoscute de Istanbul. În Peninsula Arabă, alianța dintre Muhammad ibn Abd al-Wahab și Muhammad ibn Sa'ud a dus la formarea unui stat care implementa strict legea șaria, respectând doar Coranul și hadith și respingând orice fel de inovație.

La începutul secolului al XIX-lea acest stat a început să se extindă.

TENTATIVE DE MODERNIZARE

Începând din secolul al XIX-lea, odată ce Franța a ocupat Algeria, în Imperiul Otoman s-au adoptat noi metode administrative, iar sistemul juridic a început să fie după model european.

Statele europene au început să intervină în politica Imperiului Otoman, să reglementeze relațiile dintre sultan și creștinii din imperiu. Se dorea reformarea imperiului, obținerea de drepturi egale pentru toți cetățenii și reformarea legii islamică.

Intervenția puterilor europene a determinat unii guvernatori să se revolte împotriva sultanului. Putele europene erau puse în fața unei situații delicate de echilibrare a puterii astfel încât să sprijine guvernatorii suficient cât să slăbească imperiul, dar nu suficient cât să-l distrugă. Este cazul lui Muhammad Ali din Egipt. Acesta când a început să își extindă autoritatea a fost forțat de puterile europene să se retragă în schimbul recunoașterii familiei sale de a conduce Egiptul, dar sub suzeranitate otomană. Alți guvernatori, deși au început să implementeze reforme în administrație, au încercat să se opună ocupației europene chemând populația la jihad. Acest sentiment s-a accentuat spre sfârșitul secolului, când imperiul a pierdut toate teritoriile europene și populația

musulmană se simtea asediată. Sultanul a început să fie văzut de o parte a populației ca ultimul apărător al islamului. Titlul de calif a căpătat o importanță mult mai mare.

Contactul cu civilizația europeană a dus la apariția naționalismului. Aceasta s-a manifestat diferit de la regiune la regiune, în funcție de problemele specifice cu care se confrunta. Naționalismul egiptean încerca o limitare a ocupației britanice. Cel din Tunisia și Algeria viza nu atât expulzarea francezilor, cât acces la funcții guvernamentale și educație în limba franceză. În Maroc naționalismul își avea rădăcinile în gândirea islamică tradițională.

ÎNTRE TRADIȚIE ȘI REFORMĂ

La începutul secolului al XX-lea nivelul organizării politice a țărilor arabe era destul de scăzut. Revendicările naționaliștilor concentrându-se pe obținerea unui statut mai bun, o autonomie mai mare, păstrarea propriei culturi. Partidele mai bine închegate erau partidul Neo-Destour în Tunisia și partidul Wafd în Egipt. Ideea de stat era încă ceva nou, iar naționalismul, deși avea un element islamic, a încercat să separe politica de religie, probabil și pentru că pe teritoriul unor țări se aflau minorități creștine și încerca să le coopteze în lupta pentru un ideal național comun. Naționalismul era în principal secular, încercând să unească diferențele secte și religii într-o națiune unde primează interesele sta-

tului. Probabil că un exemplu elocvent este cel al Libanului. Libanul creat de francezi a crescut numărul de musulmani din țară. Aceștia doreau să fie inclusi într-o entitate arabă mai mare, în timp ce creștinii vedeaau statul ca fiind creștin. Cu timpul a început să prindă rădăcini ideea unui stat bazat pe un acord între creștini și musulmani.

Deși nu a fost abolită în totalitate, șaria era respectată cu strictețe doar în Arabia Saudită. Restul țărilor arabe au adoptat un sistem dual, procesele penale și civile erau soluționate prin proceduri europene, judecătorii islamicici limitându-se doar la contractele de căsătorie și moștenire. Era perioada în care se încerca o reformare a islamului, a separării religiei de guvernare. În acest context a fost scrisă carteoa *al-islam wa usul al-hukm* de către Abd al-Raziq. Acesta provine dintr-o familie cu o lungă tradiție de învățăți islamicici, el însuși fiind un judecător islamic și un absolvent al universității al-Azhar, cea mai prestigioasă universitate din lumea islamică. În această carte el critică felul în care vede islamul guvernarea și mai ales susține că Profetul nu a fost trimis să întemeieze un stat și califatul nu are origine divină.

Această carte a fost puternic criticată de contemporanii săi și în cele din urmă al-Azhar i-a retras autorului certificatul de învățat islamic.

Aceste mișcări de reformare a islamului au avut și un recul: apariția mișcărilor naționaliste care făceau apel la sentimente islamicice. Una dintre aceste mișcări a fost cea a fraților musulmani. Aceștia voiau ca Egiptul să fie un stat islamic întemeiat pe șaria. Acțiunile lor se concentrău pe Egipt, dar viziunea lor cuprindea întreaga lume musulmană.

Ideea unității arabe a fost profund zguduită de înfrângerea Egiptului, Siriei și Iordaniei în războiul cu Israelul din 1967. Acest sentiment al neputinței cuplat cu exemplul revoluției iraniene din 1979 au determinat dezvoltarea unor loialități islamicice.

Albert Hourani, aplicând principiile lui Ibn Khaldun, a surprins slăbiciunea regimurilor arabe moderne. Chiar și în prezent, teoria lui Ibn Khaldun s-ar putea să fie aplicabilă în Orientalul Mijlociu, să explice schimbările constante de alianțe, o parte din jocurile geostrategice ale țărilor din zonă și apariția, extinderea și decăderea noului califat, ISIS.

BIBLIOGRAFIE

- Hitti, Philip. Istoria Arabilor. Editura All, 2008.
Armstrong, Karen. Islamul, o scurtă istorie. Editura Idea, 2002
Mansfield, Peter. O istorie a Orientului Mijlociu. Editura Humanitas, 2013
Hourani, Albert. Istoria popoarelor arabe. Editura Polirom, 2015.
Machiavelli, Niccolo. Prințipele. Editura Antet, 2013
Ibn Khaldun, The Muqaddimah, translated by Franz Rosenthal. Princeton Univ Press, 1969

Centenarul Marii Uniri

Înfăptuirea idealului național suprem: Marea Românie Unită și recunoașterea sa internațională (1918-1920)

Ion CALAFETEANU
Gheorghe SBÂRNĂ

În a doua jumătate a anului 1918, după mai bine de patru ani de la declanșarea celei mai mari conflagrații pe care o cunoscuse până atunci omenirea, ani de jertfe, de dureri, dar și de speranțe niciodată pierdute – în ciuda eșecului diverselor inițiative de pace – finalul apropiat al războiului era anunțat de starea de epuizare a forțelor combatanților, de creșterea stării de nemulțumire a populației, provocată de lipsurile de tot felul, de numărul mare al pierderilor umane de pe front, de valul de greve și de manifestații din numeroase țări, de nesiguranța zilei de mâine etc. Iar evenimentele din Rusia constituau și ele un adevarat și îngrijorător avertisment în lipsa unui proiect de pace și de așezare a lumii în viitor, lipsă pe care președintele Woodrow Wilson a

căutat să o suplimească – fie și parțial – prin cele 14 puncte ale Proclamației din 8 ianuarie 1918.

Aceasta era situația când în luniile septembrie – noiembrie 1918 se declanșea procesul de capitulare a forțelor militare ale Puterilor Centrale aflate pe diferite fronturi de luptă europene. Început pe frontul din Balcani la sfârșitul lunii septembrie, acest proces va fi încheiat în vestul Europei, la mijlocul lunii noiembrie.

În Balcani, ofensiva declanșată la 12 septembrie 1918 de forțele aliate, aflate sub comanda generalului francez Franchet d'Esperey, a spart frontul bulgar și înaintarea lor s-a dovedit de neoprit, ceea ce a determinat Bulgaria să ceară începerea de negocieri pentru încheierea armistițiului.

Acesta va fi semnat la 29 septembrie 1918 la Salonic, trupele aliate continuându-și apoi înaintarea spre nord și nord-vest, ajungând la 19 octombrie la Dunăre, în zona localității Vidin¹.

Concomitent, pe frontul din Asia Mică, forțele militare britanice, conduse de generalul Edmund Allenby, au declanșat o puternică ofensivă împotriva trupelor otomano-germane, care au fost nevoite să accepte, la 30 octombrie 1918, un armistițiu, semnat la Mudros².

O evoluție asemănătoare se întâlnește în această perioadă și pe alte fronturi. Astfel, după ce în vara anului 1918 trupele italiene reușiseră să opreasca ofensiva forțelor austro-ungare pe Piave, la 24 octombrie 1918, ele au declanșat un puternic contraatac, reușind în scurt timp să obțină un strălucit succes la Vittorio-Veneto (27 octombrie 1918), să rupă frontul, forțându-l pe împăratul Carol I să ceară armistițiu (30 octombrie), cu obligația asumată de austrieci de a acorda dreptul la autodeterminare popoarelor din cadrul imperiului. Practic, Austro-Ungaria, aflată în plin proces de disoluție³, a semnat

¹ Mircea N. Popa, Primul război mondial, 1914-1918, Editura Stiințifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 414.

² Constantin Iordan, România și relațiile din sud-estul Europei, 1919 – 1924, Editura All, București, 1999, p. 13; Mircea N. Popa, *Op. cit.*, p. 414.

³ La 21 octombrie, Adunarea Națională Provizorie a discutat problema proclamării independenței Austriei – Lucian Leștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Editura Polirom, Iași, 2002, p.17.

armistițiu de la Padova (Villa Giusti) la 3 noiembrie 1918.

Dar asta nu a salvat nici Imperiul Habsburgic, nici pe împăratul Carol I, pentru că mișcarea revoluționară din imperiu a continuat să se radicalizeze. Adunarea Națională Provizorie și-a asumat întreaga putere, împăratul Carol I a fost nevoit să abdice (11 noiembrie), iar a doua zi s-a proclamat Republica Austria.

Că Imperiul Habsburgic își trăia ultimele zile reieșea chiar de „Manifestul” din 16 octombrie 1918 dat de Carol I, în care erau avansate o serie de principii federative și autonomiste, ceea ce a fost de natură să nemulțumească celălalt „partener” din structura Imperiului Habsburgic – cel ungar – unde guvernul condus de Sandor Wekerle declară „Ausgleich”-ul din 1867 – actual de naștere al Imperiului dualist – ca fiind nul, dar sperând în același timp la renașterea utopicului Regat al Sfântului Ștefan, fără să țină cont că acest spațiu era locuit preponderent de nemaghiari, popoare cu o puternică conștiință națională, ce militau pentru promovarea propriului ideal național. De altfel, în noaptea de 30/31 octombrie 1918, la Budapesta, se formează un „Consiliu Național Maghiar”, condus de Mihaly Károlyi, care proclamă, chiar a doua zi, independența Ungariei (1 noiembrie). Deși aceasta nu a fost recunoscută de către Aliați, totuși, la 13 noiembrie 1918, a fost semnată la Belgrad, între Aliați și Ungaria, o convenție de armistițiu, cu pronunțat

caracter militar, ale cărei prevederi – în primul rând cele referitoare la linia pe care urmau să se retragă forțele militare ungare – au nemulțumit o parte din tre Aliați, dar cu deosebire țările vecine Ungariei, și în primul rând România.

Trei zile mai târziu, sub presiunea mișcărilor populare din țară, guvernul ungar proclamă Republica Ungară (16 noiembrie 1918), pentru ca la 21 martie 1919 să se instituie Republica Sfaturilor din Ungaria, cu un regim inspirat după cel bolșevic.

La 11 noiembrie 1918, față de evoluția raporturilor de forță pe fronturile de luptă, a fost rândul Imperiului german să semneze un acord de armistițiu cu puterile Antantei. Inițiativa a aparținut guvernului german, cancelarul Max von Baden înaintând încă de la începutul lunii octombrie o propunere în acest sens președintelui Wilson. După discuții între Aliați, Puterile Aliate și Asociate au formulat o serie de condiții pe care partea germană trebuia să le accepte (printre acestea se afla și obligația Germaniei de a renunța la prevederile tratatelor de la Brest – Litovsk din 18 februarie/ 3 martie 1918, cu Rusia și la cel cu România de la București, semnat la 24 aprilie/ 7 mai 1918), în vederea încheierii armistițiului. În final, la 11 noiembrie 1918, la Rethondes, Germania a semnat acordul de armistițiu cu Puterile Aliate și Asociate. Astfel, la mijlocul lunii noiembrie 1918 se punea, în sfârșit, capăt unei confruntări ce făcuse să sângereze timp de peste

patru ani nu doar un continent – Europa –, ci o lume întreagă.

Pe măsură ce înfrângerea apropiată a Puterilor Centrale devinea tot mai clară, iar situația de pe fronturile de luptă venea să confirme acest trend de evoluție a evenimentelor, harta politică a Europei Centrale și Răsăritene cunoștea schimbări radicale ca urmare a creșterii explozive a mișcărilor de eliberare națională a popoarelor din cele două imperii multinaționale din Europa Centrală – cel german și cel habsburgic –, precum și din fostul imperiu țarist, zguduit la rândul lui de mișcări revoluționare interne și de război civil.

Lunile octombrie – noiembrie 1918 au marcat un vârf mult așteptat al unei istorii de luptă, al victoriei unei mari idei – ideea națională, al împlinirii unui crez ce hrănise peste vremuri speranțele cehilor și slovacilor, ale slavilor de sud, ale polonezilor și românilor, ale altor popoare ce se confruntaseră cu nedreptățile regimului minorităților între frunzăriile celor trei imperii multinaționale. În final, succesorul acestei lupte a trasat o nouă hartă politică pe largi zone ale continentului european ale cărei frontiere, în liniile sale fundamentale, le prefigurau sau chiar anticipau pe cele ce vor fi stabilite de Conferința de pace de la Paris⁴.

⁴ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918 - 1920). Triumful naționalităților* (coord. V. Moisuc), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 260.

În teritoriile locuite de cehi, care făceau parte din zona austriacă a Imperiului Habsburgic, în octombrie 1918 au izbucnit numeroase demonstrații populare, manifestanții revendicându-și dreptul la autodeterminare, inclusiv la crearea unei Republii Cehoslovace Independente. După ce guvernul austriac a acceptat condiționarea guvernului american de începere a negocierilor de armistițiu de angajamentul anticipat al Vienei că va acorda independentă cehoslovaciilor și iugoslavilor, manifestațiile cehilor și slovacilor, cu drapele naționale, s-au intensificat. La 15/28 octombrie, la Praga, Comitetul Național Cehoslovac (creat la 30 iunie/ 13 iulie 1918) a proclamat independentă țării.

O evoluție asemănătoare a avut loc și în teritoriul locuit de slovaci. Chiar a doua zi, Consiliul Național Slovac, întrunit la Turčiansky Sveatý Martin, a proclamat ruperea Slovaciei de imperiu (teritoriile slovace făceau parte din partea ungară a Imperiului) și a cerut unirea cu cehii în cadrul noului stat cehoslovac independent. A urmat, la 1/14 noiembrie 1918, deschiderea la Praga a lucrărilor Adunării Naționale, care a proclamat Republica Cehoslovacă Independentă și a ales, a doua zi, primul președinte al țării: Tomáš Garrigue Masaryk⁵.

⁵ Vezi: Constantin Botoran, Milică Moldoveanu, *Cehoslovacia, în Afirmarea statelor naționale independente din centrul și sud-estul Europei* (coordonatori: Viorica Moisuc; Ion Calafeteanu), Editura Academiei, București,

În teritoriile din Imperiul Habsburgic locuite de slavii de sud (sârbi, croați, sloveni etc.) au avut loc evenimente cu o semnificație asemănătoare. După puternice demonstrații de masă, la 4/7 octombrie 1918 reprezentanții tuturor partidelor iugoslave din Imperiul Habsburgic, întruniti la Zagreb, au creat Consiliul Național Iugoslav, care a constituit imediat un guvern provizoriu, care a preluat conducerea în teritoriile din imperiu locuite de slavii de sud.

În zilele următoare, consiliile naționale iugoslave din Dalmatia, Bosnia, Herțegovina, Istria, Rijeka și Voivodina au recunoscut Consiliul Național Iugoslav ca reprezentant legal al lor și Comitetul său executiv ca guvern al tuturor iugoslavilor din Austro – Ungaria. Au urmat noi pași spre unirea slavilor de sud, când adunările naționale din Croația, Slovenia și Dalmatia și-au proclamat independentă (16/29 octombrie), apoi Consiliul Național Iugoslav a proclamat independentă statului sârbilor, croaților și slovenilor (16/19 noiembrie), creând astfel nucleul necesar pentru unificarea tuturor provinciilor slavilor de sud într-un singur stat. În final, la 11/24 noiembrie 1918, Vechea Populară votează unirea cu Serbia și Muntenegru. O săptămână mai târziu, la 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918, la Belgrad, s-a proclamat solemn statul unic al tuturor iugoslavilor, iar la 16/29

1979, pp. 145-176, (citat în continuare: *Afirmarea statelor naționale...*).

decembrie s-a constituit primul guvern al Regatului sârbo-croato-sloven (din 1929 – Iugoslavia)⁶.

Lunile octombrie – noiembrie 1918 au reprezentat și pentru poporul polonez împlinirea idealului de independență și de unitate națională. La sfârșitul anului 1918 poporul polonez se afla împărțit între cele trei imperii vecine: Imperiul german (partea de vest a teritoriului locuit de polonezi), Imperiul Habsburgic (partea de sud, formată din Galitia și partea Silezia) și Imperiul rus, răsăritul teritoriului, așa-numitul „Regat al Poloniei”. Să amintim, de asemenea, existența unei puternice emigrații poloneze, care se va implica și ea în realizarea unității naționale. Astfel, la 15 august 1917, la Lausanne, a fost creat un Comitet Național Polonez, în frunte cu Roman Stanisław Dmowski, care a desfășurat o susținută campanie internațională în sprijinul înfăptuirii unității naționale poloneze.

La 28 octombrie 1918, în „tronsonul austriac”, deputații polonezi din Parlamentul de la Viena au creat „Comisia Poloneză de Lichidare”, al cărei obiectiv era acela de a prelua puterea în Galitia și Silezia thescheniană, a „lichida” legăturile cu Austria și de a crea apoi un stat independent care să reunească toate teritoriile poloneze. La 31 octombrie, Comisia a preluat puterea în Cracovia, apoi în Galitia

apuseană și în unele regiuni din „Regatul polonez”.

Concomitent, în teritoriul care făcea parte din Imperiul rus, în noaptea de 6/7 noiembrie 1918 a fost creat la Lublin un guvern popular provizoriu al Republicii Polone. Curând însă, unul dintre fruntași luptei naționale, Josef Pilsudski, a preluat puterea (14 noiembrie), iar guvernul de la Lublin, în care se aflau adepti ai acestuia, i s-a subordonat. La 21 noiembrie, noul guvern a făcut cunoscut programul său politic (republică, libertăți cetățenești, normalizarea relațiilor cu vecinii etc.), dar sublinia totodată și dorința de eliberare a „tronsonului prusac”, locuit de polonezi. A doua zi a fost promulgat decretul prin care J. Pilsudski a preluat puterea ca șef interimar al statului, ce cuprindea în acel moment „tronsonul rus” și „tronsonul austriac”, dar rămânea încă în afara frontierelor statului „tronsonul prusac”. La 16 ianuarie 1919, în urma eșecului loviturii de stat organizată de forțe politice de dreapta din „Comitetul Național” condus de R. Dmowski (4-5 ianuarie 1919), se ajunge la o înțelegere între cele două grupări cu privire la formarea unui guvern condus de Ignacy Paderewski, guvern recunoscut și pe plan internațional. Dar procesul de consolidare a puterii centrale și stabilirea granițelor Poloniei aveau să dureze încă mai bine de doi ani⁷.

⁶ Vezi: Viorica Moisuc, *Iugoslavia*, în „Afirmarea statelor naționale...”, p. 74-110.

⁷ Milica Moldoveanu, *Polonia*, în „Afirmarea statelor naționale...”, p. 202-227.

În perioada în care se redese-na harta politică – și nu numai! – a Europei, a destrămării unor imperii multinaționale și ridicării pe ruinele lor a unor state naționale suverane și independente, România se afla în situația de a avea o mare parte dintre conaționalii săi în afara hotarelor țării. Iar români – atât cei din interiorul hotarelor țării, cât și cei din afara acestora – doreau cu ardoare realizarea unității naționale. Răspunzând acestui sentiment cvasiunanim, guvernul român a urmărit cu perseverență evoluția evenimentelor internaționale pentru coordonarea acțiunilor sale în vederea realizării idealului național, acordând prioritate trecerii Carpaților în vederea unirii Transilvaniei cu țara, deși o parte a românilor doreau o acțiune peste Prut, pentru unirea cu Basarabia.

Opțiunea guvernului pentru o acțiune alături de puterile Antantei se baza pe argumente puternice. Ea nu însemna în niciun caz o „părăsire” a Basarabiei, ci era o opțiune impusă de o realitate politică, dar nu era o renunțare. Iar viitorul a demonstrat acest lucru. Acțiunea României în Transilvania alături de Antanta avea în vedere nu numai motivații naționale, ci și factori de ordin economic, militar și politic ce indicau o superioritate a Antantei. De aici, în primul rând, izvoara convingerea privind victoria finală a puterilor Antantei în confruntarea cu Puterile Centrale, care s-a dovedit în final corectă.

Negocierile guvernului român cu Antanta, reprezentată de guvernul rus⁸, s-au finalizat prin semnarea tratatului de alianță din 4/17 august 1916 de la București, prin care Puterile Antantei garantau statului român integritatea frontierelor (art. 1), România se angaja să declare război Austro-Ungariei și să înceteze relațiile economice „cu inamicii Aliaților” (art. 2), se recunoștea dreptul României asupra teritoriilor locuite de români din Austro-Ungaria (art. 3), ale căror limite erau menționate în tratat (art. 4); de asemenea, semnatarii se angajau să nu încheie pace separată. Convenția politică era însoțită de una militară, ce prevedea obligațiile semnatarilor în perioada operațiunilor militare⁹.

Zece zile mai târziu, la 14/27 august, România declara război numai Austro-Ungariei, justificându-și acest act prin „dorința de a contribui să se grăbească sfârșitul conflictului și sub imperiul necesității de a-și salva interesele de rasă”.

Ofensiva trupelor române în Transilvania, declanșată chiar a doua zi, a fost întâmpinată cu entuziasm de către români, dar vulnerabilitățile

⁸ O recentă cercetare a domnului Vadim Guzun (editor) aduce o serie de informații noi asupra negocierilor româno-ruse – Vadim Guzun, *Intrarea României în Primul Război Mondial. Negocierile diplomatice cu documente din arhivele ruse, 1914-1916*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2016.

⁹ Textul celor două convenții, în: conf. univ. dr. Aurel Preda-Mătăsaru, *Tratat de relații internaționale moderne și contemporane*, vol. II, Lumina Lex, 2001, p. 103-111.

strategice ale frontului, desfășurarea operațiunilor militare, neîndeplinirea de către Aliați a obligațiilor militare ce le revineau, în primul rând, neînceperea ofensivei împotriva Puterilor Centrale pe frontul de la Salonic înainte de intrarea României în război și, în special, evenimentele revoluționare din Rusia, care au dezorganizat Frontul răsăritean și, în final, încheierea de către Rusia a tratatului de pace cu Puterile Centrale (Brest – Litovsk, 18 februarie/ 3 martie 1918) au determinat și guvernul român să semneze o pace dureroasă cu Puterile Centrale (București, 24 aprilie/ 7 mai 1918), prin care România pierdea Dobrogea și teritoriile din Carpați, obligată să demobilizeze o mare parte din armată, era instaurat un monopol german asupra unor sectoare ale economiei românești etc.

Să amintim însă că statul român, în ciuda presiunilor la care a fost supus din partea Puterilor Centrale, în special a Germaniei, nu a ratificat acest tratat, care din punct de vedere juridic nu a intrat niciodată în vigoare.

După revoluția rusă din februarie 1917 și căderea țarismului, în cadrul evoluțiilor ce marcau schimbările din fostul imperiu țarist se remarcă o intensificare a mișcării naționale pe teritoriul dintre Prut și Nistru locuit de români și o clarificare progresivă a obiectivelor ei, mergând de la autonomie națională la independență și, în final, la unirea Basarabiei (anexată în 1812 de Rusia) cu România.

Un moment important al acestei evoluții l-a reprezentat primul Congres al soldaților moldoveni din cadrul armatei rusești, ținut la Chișinău, între 20-28 octombrie/ 1-8 noiembrie 1917, la care au participat peste 800 de delegați ce reprezentau pe cei aproximativ 250.000 soldați moldoveni. Congresul a adoptat o serie de rezoluții ce sintetizau cerințe ale mișcării naționale a românilor basarabeni: autonomia Basarabiei, formarea de unități militare moldovenești, reformă agrară, oprirea colonizării Basarabiei cu elemente străine, învățământ în limba română, crearea „în cel mai scurt timp” a unei instituții – Sfatul Țării – pentru „cârmuirea” Basarabiei; Congresul a ales deja din rândurile sale primii 44 de deputați pentru „Sfatul Țării”¹⁰.

La 21 noiembrie/ 4 decembrie 1917 s-au deschis lucrările Sfatului Țării. Din rândul celor 150 de deputați, 105 erau români, 15 ucraineni, 14 evrei, 7 ruși, 2 germani, 1 armean, 1 grec¹¹. La 2/15 decembrie 1918, Sfatul Țării a adoptat o „Declarație” prin care era proclamată Republica Democratică Moldovenească, ce ar fi urmat să in-

¹⁰ Ion Calafeteanu, Viorica-Pompilia Moisuc, *Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România. Documente*, Editura Hyperion, Chișinău, 1955, p. 47-55.

¹¹ ***, Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. 2, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 801.

tre într-o viitoare Republică Federativă Democratică Rusă¹².

De asemenea, se prevedea formarea Consiliului Directorilor generali, ca organ executiv (acesta a fost alcătuit la 7/20 decembrie) și adoptarea unui program de reforme democratice.

În ciuda măsurilor luate de noile autorități din Basarabia pentru restabilirea ordinii în țară, dezordinea, actele de violentă și chiar omorurile provocate de soldații ruși ce se retrăgeau în dezordine de pe front și se îndreptau spre Rusia, traversând teritoriul Basarabiei, dar și atacurile împotriva noilor autorități de la Chișinău s-au înmulțit.

În situația creată, la cererea Sfatului Țării și a Consiliului Directorilor Generali, a unor autorități civile și militare străine interesate în restabilirea ordinii și asigurarea securității căilor de comunicație, a depozitelor de armament (inclusiv armata română avea depozite de armament ce depășeau linia Nistrului), guvernul român a trimis la mijlocul lunii ianuarie 1918 unități ale armatei române pentru restabilirea ordinii, care au fost întâmpinate de populație cu aclamații, inclusiv de către minoritățile naționale.

Reactia guvernului bolșevic a fost ruperea relațiilor diplomatice cu România (13/26 decembrie 1918) și declararea tezaurului român, depus spre păstrare la Moscova, „intangibil” pentru „oligarhia română”. Câteva zile mai târziu, la 24 ianuarie/ 6 februarie

1918, Sfatul Țării a proclamat în unanimitate independența țării. Proclamarea independenței nu putea fi decât o soluție temporară în condițiile atitudinii Rusiei, agresivității și dezordinii existente dincolo de Nistru, și pretențiilor anexioniste ale Ucrainei. De fapt, toate pericolele externe ce amenințau independența țării nu făceau decât să întărească curentul unionist, ce devinea de nestăvilit: la 27 martie/ 9 aprilie 1918 Sfatul Țării „în puterea dreptului istoric și al dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure pot să hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna, se unește cu mama sa, România”¹³.

Unirea a fost întâmpinată cu mare entuziasm de români de o parte și de alta a Prutului. O delegație oficială a Sfatului Țării, din care făceau parte: I. Inculeț, D. Ciugureanu, Pan Halippa, I. Pelivan, C. Stere, T. Ioncu, arhimandritul Gurie și alții, sosită la Iași la 30 martie/ 12 aprilie 1918 pentru a aduce la cunoștința țării și a regelui unirea, este primită de regele Ferdinand, care urează bun venit reprezentanților basarabeni „Salutăm în voi – a declarat regele Ferdinand – o parte frumoasă a unui vis care niciodată nu se va sterge”¹⁴.

Hotărârea de unire votată la Chișinău a fost promulgată prin decretul-lege dat la Iași, la 9/22 aprilie 1918 și semnat de rege, de

¹² Ion Calafeteanu, Viorica-Pompilia Moisuc, *Op. cit.*, p. 117.

¹³ *Ibidem*, p. 215.

¹⁴ „Mișcarea” din 1 aprilie 1918.

președintele Consiliului de Miniștri, Al. Marghiloman și D. Dobrescu, ministrul justiției¹⁵.

Hotărârea Basarabiei de Unire cu Țara – prima provincie românească ce revenea la locul ei după o absență de mai bine de un secol – a fost urmată în toamna anului 1918 de hotărâri asemănătoare ale altor două provincii românești: Bucovina și Transilvania.

În Bucovina, proiectul de federalizare a Imperiului Habsburgic lansat de împăratul Carol I prin manifestul „Către popoarele mele credincioase”, din 3/16 octombrie 1918, a fost respins de români. La Viena, Clubul parlamentar român s-a transformat în Consiliul Național Român, organ reprezentativ al românilor din Bucovina. În ședința Parlamentului austriac din 9/22 octombrie 1918, doi reprezentanți ai Consiliului Național – C. Isopescu-Grecul și Gheorghe Grigorovici – s-au pronunțat împotriva proiectului imperial și au cerut ca Bucovina să revină României, de la care fusese dezlipită în 1775.

În aceeași zi, bucovinenii aflați la Iași au publicat în ziarul „Glasul Bucovinei” un articol al lui Sextil Pușcariu – adevărat program al patriotilor români din Imperiul austro-ungar – ce sintetiza astfel dorințele românilor din imperiu: „Vrem: să rămânem români pe pământul nostru străbun și să ne

¹⁵ Stefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917 – 1918*, Chișinău, 1933, p. 276.

cârnuim singuri [...] Nu mai vrem: să cerșim de la nimeni drepturile care ni se cuvin [...]. Pretindem: ca împreună cu frații noștri din Transilvania și Ungaria [...] să ne plăsmuim viitorul care ne convine nouă [...]. Cerem: să putem aduce la Congresul de pace aceste postulate ale noastre prin reprezentanții aleși de noi însine din mijlocul națunii noastre”¹⁶.

La 14/27 octombrie 1918, în Adunarea Națională organizată la Cernăuți din inițiativa lui Iancu Flondor și Sextil Pușcariu, care s-a auto-proclamat Adunare Constituantă, s-a hotărât „unirea Bucovinei integrale cu celealte țări românești într-un stat național independent și va purcede în acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria”, respingând „cu hotărâre orice încercare care ar ținti la știrbirea Bucovinei”, dar subliniind dorința lor de a se întelege cu popoarele conlocuitoare¹⁷.

Întrucât ucrainenii bucovineni intenționau ca o parte a Bucovinei să fie încorporată în Republica ucraineană nou creată, iar soldații ucraineni întorși de pe front au creat, prin acțiunile lor, o stare de nesiguranță pentru populație, Consiliul Național Român, pentru a face față situației, a solicitat guvernului român sprrijin militar, cerere care a fost acceptată.

Drept urmare, Divizia a VIII-a, condusă de generalul Iacob Zadic, a sosit

¹⁶ Ion Calafeteanu, Viorica-Pompilia Moisuc, *Op. cit.*, p. 259.

¹⁷ *Ibidem*, p. 259-260.

la 29 octombrie/11 noiembrie 1918 în Cernăuți, unde a fost primită cu entuziasm și speranțe de populație¹⁸.

Perioada care a urmat a marcat o strângere a legăturilor Consiliului Național din Bucovina cu guvernul român și, concomitent, o amplificare a manifestărilor în favoarea unirii Bucovinei cu România. În aceste condiții, la 15/28 noiembrie 1918 s-au desfășurat la Cernăuți lucrările Congresului General al Bucovinei, ce trebuia să stabilească „raportul politic al Bucovinei față de Regatul Român”.

Delegații prezenți în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuți (74 delegați ai Consiliului Național, 13 ai ucrainienilor, 7 ai germanilor și 6 ai polonezilor), „întrupând suprema putere a țării” au votat „Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colaciu și Nistru, cu Regatul României”¹⁹.

La 18/31 decembrie 1918 regele Ferdinand și prim-ministrul I.I.C. Brătianu au semnat decretul-lege privind Unirea Bucovinei cu România²⁰.

În toamna anului 1918 și mișcarea națională a românilor din Transilvania s-a intensificat. S-a trecut de la manifestări locale la o nouă fază de organizare a lor la nivelul tuturor teritoriilor locuite de români din Un-

¹⁸ ***, Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. 2, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 824-825.

¹⁹ Ion Calafeteanu, Viorica-Pompilia Moisuc, *Op. cit.*, p. 334-335.

²⁰ Ibidem, p.344.

garia. Totodată, în plan politic, s-a ajuns la o colaborare între Comitetul Executiv al Partidului Național Român și social-democrații transilvăneni în vederea constituirii unui Consiliu Național Român, care să reprezinte interesele și aspirațiile tuturor românilor.

În acest scop, la 29 septembrie/12 octombrie 1918 s-a întrunit la Oradea Comitetul Executiv al Partidului Național Român, care a analizat evoluția situației interne din Imperiul Habsburgic, iar în final a fost adoptată o „Declarație” ce reprezenta o afirmare publică clară a dreptului la autodeterminare al națiunii române. „Pe temeiul dreptului firesc că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liberă de soarta ei” – se arăta în „Declarație” – națiunea română din Ungaria și Ardeal era hotărâtă de a-și alege singură viitorul, iar parlamentul și guvernul ungăr nu erau îndreptățite să se considere „reprezentante ale națiunii române”. Totodată se sublinia necesitatea convocării Adunării Naționale, având drept scop să aleagă organisme care „să trateze și să hotărască în treburi care se referă la situația politică a națiunii române”²¹.

La întâlnirea de la Oradea a fost ales și un Comitet de acțiune, din care făceau parte personalități reprezentative ale mișcării naționale (Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Al. Vaida-Voevod, Aurel

²¹ ***, 1918 la români. *Documentele unirii*, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. VII, București, 1989, p.38.

Lazăr, Aurel Vlad, Șt. Cicio-Pop, Ioan Suciu, Teodor Mihaly etc.), al cărui sediu a fost stabilit la Arad.

O săptămână mai târziu, la 5/18 noiembrie 1918, Al. Vaida-Voevod a dat citire „Declarației” în parlamentul de la Budapesta. Discursul pe care fruntașul politic ardelean l-a ținut cu această ocazie a reprezentat un puternic act de acuzare la adresa regimului de oprimare a minorităților naționale din Ungaria și a măsurilor drastice de maghiarizare întreprinse de autorități. El a cerut „să se dea posibilitatea fiecărei națiuni din Ungaria de a-și întemeia organizația națională”, subliniind că „între oprimatori și oprimăți de când e lumea n-au putut să fie raporturi sincere”. Și a încheiat: „Națunea română întregită a vorbit prin mine” și că „în aceste clipe istorice fiecare român simte la fel ca mine și inima fiecărui român e pătrunsă de aceleași sentimente, dorințe și speranțe cărora le-am dat expresie”²².

În procesul de reorganizare a mișcării naționale a românilor din Ungaria un moment deosebit de important l-a reprezentat crearea, la Budapesta, la 18/31 octombrie 1918, a Consiliului Național Român Central, format din reprezentanți ai Partidului Național Român și un număr egal din rândul social-democraților, organism aflat sub președinția lui Ștefan Cicio-Pop. La începutul lunii noiembrie, Consiliul Național Român Cen-

tral își va stabili sediul la Arad. Acest organism, care reprezenta interesele și speranțele românilor din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania, și-a asumat – prin consiliile naționale locale – sarcina de mare responsabilitate a administrației în zonele din care fuseseră înălțurate autoritățile ungare, a reglementării – prin Consiliul Militar – a situației militilor români aflați în diverse zone ale imperiului și formării de unități militare proprii, a asigurării vieții și bunurilor locuitorilor etc.

Dar sarcina fundamentală a Consiliului Național Român Central era aceea a înfăptuirii unirii cu România. În acest sens, la 27 octombrie/9 noiembrie 1918 – chiar în ziua în care guvernul român a dat un ultimatum de 24 de ore trupelor de ocupație inamice de a părăsi teritoriul României – el a adresat o notă ultimativă guvernului ungar prin care solicita acestuia să predea Consiliului „puterea de guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal și Țara Ungurească”, modalitățile de predare urmând să fie stabilite de o comisie mixtă²³.

Răspunsul era așteptat până la 30 octombrie/12 noiembrie.

Chiar a doua zi, după expirarea termenului ultimatumului și în aceeași zi cu semnarea armistițiului de la Belgrad dintre Ungaria și Aliați, la Arad au început tratative între delegația Consiliului Național Român Central

²² Ibidem, p. 43-44.

²³ Ibidem, p. 200-201.

și delegația Consiliului Național Ungar și a guvernului ungar. Negocierile s-au încheiat după trei zile, fără a se fi ajuns la o hotărâre comună, delegația ungării acceptând doar acordarea unei autonomii locale provizorii, până la Conferința de pace, păstrând însă integritatea teritorială a Ungariei, ceea ce era inacceptabil pentru partea română, ce dorea unirea cu România.

În perioada care a urmat, eforturile românilor s-au concertat asupra organizării Marii Adunări Naționale, care să confirme voința de unire a locuitorilor Banatului, Crișanei, Maramureșului și Transilvaniei cu România. Delegații ardeleni trec în acele zile Carpații și au discuții cu guvernul român, informează șefii misiunilor diplomatice ale Antantei în România asupra proiectului lor, în timp ce numeroși transilvăneni ce se salvaseră în România de persecuțiile autorităților ungare se reîntorc în Ardeal, după lungi ani de despărțire.

La 5/18 noiembrie 1918, într-un manifest „Către popoarele lumii”, Marele Sfat Național al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania informa guvernele și opinia publică mondială de refuzul guvernului ungar de a accepta „Hotărârea națiunii române de a-și întemeia pe pământul său strămoșesc statul său liber și independent” și solicită sprijinul „popoarelor lumii” pentru realizarea unirii lor cu „întreg neamul românesc, cu care una voim a fi de aici înainte în veci”²⁴.

²⁴ Ibidem, p. 394-395.

În perioada următoare pregătiriile pentru convocarea Marii Adunări Naționale ce urma să se întrunească la 18 noiembrie / 1 decembrie 1918 la Alba Iulia au intrat în linie dreaptă. Primele cuvinte din textul Convocației Adunării subliniază prin ele însele importanță momentului: „Istoria ne cheamă la fapte [...] Națiunea română din Ungaria și Transilvania are să-și spună cuvântul său hotărâtor asupra sortii sale și acest cuvânt va fi respectat de lumea întreagă”²⁵.

La Adunarea Națională de la Alba Iulia – centrul primei uniri a românilor sub Mihai Viteazul – au venit nu numai cei 1228 de delegați, de drept sau aleși, ci pe „Câmpul lui Horea” s-au adunat peste 100.000 de români veniți din toate părțile teritoriilor locuite de români din fostul Imperiu austro-ungar pentru a fi prezenți la marea eveniment, dar și reprezentanți ai provinciilor românești ce se uniseră deja cu Țara: Basarabia și Bucovina. Rezoluția de unire, prezentată de Vasile Goldiș, prevedea la punctul 1: „Adunarea Națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Uigurească, adunați prin reprezentanți lor îndreptăți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/ 1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil

²⁵ ***, Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. 2, p. 838; „Românul” din 21 noiembrie 1918.

al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Mureș, Tisa și Dunăre”²⁶.

Supusă spre aprobare, Rezoluția de Unire a fost adoptată în unanimitate, iar cei peste 100.000 de români ce încurajau clădirea au întâmpinat-o cu un entuziasm de nedescris. Prezent la acest eveniment, Lucian Blaga scria: „În ziua aceea am cunoscut ce înseamnă entuziasmul național, sincer, spontan, irezistibil, organic, masiv. Era ceva ce te făcea să uiți totul, chiar și stângăcia și totala lipsă de rutină a oratorilor de la tribună”²⁷.

A doua zi, Marele Sfat Național (președinte a fost ales Gheorghe Pop de Băsești) a ales componența guvernului provizoriu (Consiliu Dirigent), în frunte cu Iuliu Maniu. La 1/14 decembrie 1918, o delegație a românilor ardeleni, din care făceau parte Vasile Goldiș, Al. Vaida Voevod, Miron Cristea, Iuliu Hossu și alții, a sosit la București pentru a înmâna regelui hotărârea de unire de la Alba Iulia. Cu acest prilej, regele și-a exprimat profunda recunoștință față de hotărârea fraților de pe Carpați. La masa oficială, dată în cinstea oaspeților, I.I.C. Brătianu, prim-ministru, adresându-se acestora, rostea acestei cuvinte pline de simțire românească: „Vă așteptam

²⁶ Gheorghe Sbârnă, Ion Stanciu, Silviu Miloiu, Iulian Onicescu, *Documente privind istoria modernă și contemporană a României*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2006, p. 168.

²⁷ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vîrstei lor* (ed. George Ivașcu), București, 1965, p. 232.

de o mie de ani și ati venit ca să nu ne mai despărțim niciodată. Sunt în viață unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferință”²⁸.

La 11/21 decembrie 1918, regele Ferdinand a semnat Decretul nr. 212, care la articolul 1 stipula: „Tinuturile cuprinse în Hotărârea Adunării Naționale din Alba Iulia de la 18 noiembrie/1 decembrie 1918 sunt și rămân unite cu Regatul României”²⁹.

După publicarea Decretului în „Monitorul Oficial” din 26 decembrie 1918, guvernul francez a trimis o circulară misiunilor diplomatice franceze în străinătate în care arăta că „alipirea teritoriilor despre care este vorba nu poate fi proclamată de România singură și nu poate fi consfințită de către prin Tratatul de Pace [...]. Numai Congresul de Pace are calitatea să se pronunțe asupra atribuirii definitive a teritoriilor respective, ținând seama în egală măsură de situația generală și de voința populației”³⁰.

Când, la 24 decembrie 1918/ 6 ianuarie 1919, această telegramă circulară era transmisă de la Quai d'Orsay mai multor oficii diplomatice

²⁸ ***, Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom. 2, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 845.

²⁹ Gheorghe Sbârnă, Ion Stanciu, Silviu Miloiu, Iulian Onicescu, *Op. cit.*, p. 164.

³⁰ ***, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, doc. nr. 488, p. 118.

franceze în străinătate, preocupările foștilor beligeranți – învinși și învingători – erau concentrate asupra ultimelor pregătiri în vederea participării la Conferința de Pace de la Paris, ce urma să-și deschidă lucrările la 18 ianuarie.

În ciuda situației internaționale deosebit de complexe, a intereselor multiple și adeseori contradictorii dintre marile puteri, așteptările popoarelor de la Conferința de Pace erau mari. Se spera ca hotărârile forumului din capitala Franței să asigure omenirii un viitor pașnic, să consacre dreptul legitim al popoarelor la unitate național – statală, să așeze relațiile dintre state pe baze noi, de respect al independenței și suveranității naționale, de egalitate în drepturi, să consacre o ordine internațională superioară celei anterioare etc.

Și în România deschiderea Conferinței de Pace de la Paris a fost așteptată cu deosebit interes, explicabil dacă avem în vedere speranțele legate de realizarea unității naționale românești. „Ceea ce se petrece acum la Paris este de o însemnatate hotărâtoare pentru România” – sublinia ziarul „Dimineața”³¹. Acest interes era clar mărturisit și de ziarul „Viitorul”, oficiosul guvernamental, care scria în ajunul deschiderii conferinței: „Înce ne privește, dezbatările acestei conferințe ne interesează în primul rând prin chipul în care se va pune,

discuta și hotărî de interesele României, sporită de mai înainte prin libera exprimare pentru Unire a voinței naționale”³².

Poetul George Topârceanu, într-un articol în ziarul „Opinia” – intitulat sugestiv „Clipa supremă” – sublinia măreția și unicitatea momentului: „E vorba de soarta întregului românism, care se hotărăște acum la Versailles. E vorba de idealul nostru, care pentru întâia oară și poate pentru ultima oară în decursul timpului a pus în dezbatere sub forma lui integrală, în condiționi și cu posibilități unice de aducere la îndeplinire [...]”. Si în final atragea atenția asupra importanței deciziilor Conferinței de Pace care „vor hotărî de soarta românismului peste veacuri”³³.

Nicolae Iorga, de asemenea, a făcut în „Neamul românesc” o cuprinzătoare trecere în revistă a drepturilor și intereselor românești la Conferința de la Paris. „...E vorba – arăta marele istoric – nu numai de tot ceea ce ni s-a făgăduit și asigurat, de ceea ce s-a scris în tratate, de ceea ce ne-am câștigat cu sângele atâtior mii și mii de ostași și de alți martiri ai războiului, morți fără gloria războiului măcar, de ceea ce au declarat, potrivit cu dreptul recunoscut oricărui popor, că voim despre noi și pentru noi, dar și de mediul politic în care va trebui de acum înainte să trăim, de vecinii pe care-i

³¹ „Dimineața” din 31 ianuarie 1919.

³² „Viitorul” din 31 decembrie 1918 / 13 ianuarie 1919.

³³ „Opinia” din 23 mai 1919.

vom avea și de condițiile chiar în care ni se va impune să trăim cu dânsii”³⁴.

Înainte însă de deschiderea oficială a Conferinței de Pace, guvernul român a trebuit să clarifice, împreună cu Alianții, statutul participării României la forumul de pace de la Paris. Prin tratatul de alianță din 4/17 august 1916, România se angaja să participe în calitate de aliat de partea puterilor Antantei în lupta împotriva Puterilor Centrale. Prin art. 5 din tratat semnatarii erau obligați „să nu încheie pace separată sau pace generală decât în unire și în același timp”. Evoluțiile de pe frontul estic – în primul rând revoluția rusă și apoi încheierea păcii între Rusia și Puterile Centrale – au obligat guvernul român, rămas singur, să facă față forțelor Puterilor Centrale, să încheie armistițiul și, la 7 mai 1918, pace cu Puterile Centrale. O pace pe care regele Ferdinand nu a ratificat-o, în ciuda presunților făcute de Germania și Austro-Ungaria, în condițiile în care art. 31 din Tratatul de la București prevedea că acesta intra în vigoare „o dată cu ratificarea sa”. Deși Puterile Aliate și Asociate aveau partea lor de vină în această evoluție, guvernele francez și englez, american și italian au continuat să considere România drept „neutră” și, cu diverse prilejuri, au declarat că nu mai recunosc valabilitatea tratatului din 4/17 august 1916.

O nereconsiderare a poziției guvernelor aliate față de România atrăgea după sine în mod automat neparticiparea României la Conferința de Pace și, deci, imposibilitatea susținerii intereselor naționale românești în cadrul acestui for, o nesocotire a tuturor jertfelor făcute de români pe frontul de luptă, a dreptului său la unitate națională.

În același timp, guvernele aliate au declarat în mod repetat că nu recunosc „tratatul de la București” din 7 mai 1918, ceea ce ducea în mod logic la concluzia – neacceptată oficial de la început – că de fapt alianța cu România nu încetase să existe în fapt, iar evenimentele care au urmat erau o dovdă convingătoare în acest sens³⁵.

Finalul confruntărilor pe front în toamna anului 1918 ridica cu acuitate problema clarificării raporturilor României cu Alianții. Aceasta cu atât mai mult cu cât România făcea pregătiri pentru reintrarea tării în război, iar guvernul francez lua în considerare încă din septembrie 1918 o astfel de eventualitate. A intervenit, între timp, încheierea armistițiului din 11 noiembrie 1918 dintre Puterile Aliate și Asociate și Germania, în cadrul căruia Alianții au introdus un articol prin care Germania era obligată să renunțe la tratatele încheiate cu România, la București, și cu Rusia, la Brest – Litovsk, inclusiv la tratatele complementare. Aceasta a

³⁴ „Neamul românesc” din 24 ianuarie 1919.

³⁵ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 297.

adus un nou argument consistent în pleoaria părții române pe lângă guvernele francez, englez, american și italian în obținerea recunoașterii sale de aliat, cu atât mai mult cu cât la 27 octombrie / 9 noiembrie 1918, cu două zile înainte de semnarea armistițiului cu Germania, guvernul român înaintase un ultimatum de 24 de ore trupelor de ocupație inamice să părăsească teritoriul țării.

Astfel, practic, România se afla din nou alături de Puterile Aliate înainte de înacetarea ostilităților, iar a doua zi, 29 octombrie/ 10 noiembrie 1918, guvernul român a adresat un memoriu guvernelor Franței, Angliei, SUA și Italiei în care se arăta că România și-a executat obligațiile de Aliat „cu curaj și loialitate”, că tratatul din 7 mai 1918 nu a fost ratificat de rege și, astfel, nu se poate justifica anularea angajamentelor asumate de Antanta; că tratatul a fost încheiat când orice rezistență militară era „fără speranțe”, iar încheierea lui a salvat armata română și a dat posibilitatea să intervină „într-o altă fază a războiului mondial, fază care a început” etc³⁶.

Rezolvarea acestei probleme s-a prelungit până la sfârșitul lunii decembrie, când, în sfârșit, ea a fost soluționată. A contribuit la aceasta, în primul rând, un raport al generalului Berthelot, care prezenta evoluția

situației în Peninsula Balcanică până la 7/20 noiembrie 1918, în care se arăta că: „România s-a aflat din nou în război cu Germania înainte de semnarea armistițiului; prin aceasta ea se află, astăzi, complet în rândurile Antantei”³⁷.

În al doilea rând, la 12/25 decembrie 1918 ambasada Marii Britanii la Paris s-a interesat de poziția guvernului francez față de statutul reprezentării României la Conferința de Pace, informând totodată că ministrul britanic în România, sir George Barclay, nutrea speranță că aceasta va fi reprezentată „ca o aliata”³⁸.

Attitudinea Angliei a alarmat guvernul francez („România este foarte râvnită de Aliati, în special englezi”) că își va pierde influența pe care o avea în România³⁹ și a urgentat luară unei decizii în această problemă. Astfel, la 30 decembrie 1918, Parisul informa guvernele britanic și italian că guvernul român „trebuie să fie din nou considerat ca aliat”⁴⁰. În aceeași zi, Saint-Aulaire, ministrul Franței în România, a primit instrucțiuni să informeze guvernul român „încă de acum” asupra poziției Franței privind participarea României la Conferința de Pace ca „aliat” și în aceleași condiții „ca celelalte mici puteri aliate”, iar în ceea ce privește tratatul de alianță din august 1916 „abrogat de drept

³⁶ ***, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, p. 50.

³⁷ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 304.

³⁸ *Ibidem*, p. 306.

³⁹ *Ibidem*, p. 307.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 310.

prin tratatul de la București”, Aliații „să formuleze o nouă declarație, luând ca bază tratatul din 1916 pentru examinarea revendicărilor românești”⁴¹.

Desigur, recunoașterea statutului de „aliat” a fost primită cu satisfacție la București, dar nerecunoașterea valabilității tratatului de alianță din 4/17 august 1916 a produs o reală îngrijorare.

În ceea ce privește poziția SUA, la 16 ianuarie, în ajunul deschiderii Conferinței de Pace – după cum reiese dintr-un document al secretarului de stat Robert Lansing – acesta considera că România era „aliat”; că prin ultimatumul adresat la 9 noiembrie 1918 Germaniei se afla „din nou în stare de război cu Germania”, cum fusese înainte de semnarea armistițiului; că regele nu a ratificat Tratatul cu Puterile Centrale din 7 mai 1918 și, în consecință, România nu a încetat să fie în stare de război și de aceea nu era necesar să facă o nouă declarație de război; că România nu a fost necesar să reia lupta, pentru că aceasta de fapt nu încetase niciodată. Concluzia secretarului de stat american: România să participe la Conferința de Pace alături „de alte puteri beligerante mici” și trebuie să fie privită „ca o țară beligerantă”⁴².

⁴¹ Vezi: Ion Calafeteanu, *Recunoașterea statutului de aliat al României de către mariile puteri în ajunul Conferinței de Pace de la Paris*, în „Revista Arhivelor”, nr. 3/1978, p. 277-286.

⁴² C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 312-313.

Organizarea și desfășurarea lucrărilor Conferinței de Pace a reprezentat însă pentru „puterile beligerante mici”, din care făcea parte și România, o surpriză, în primul rând prin discriminarea lor în raport cu „statele cu interese generale”, care și-au arogat un rol preponderent în luarea hotărârilor și în desfășurarea lucrărilor. În diverse consilii și comitete, în luară hotărârilor, inclusiv în dezbaterea problemelor teritoriale, în redactarea tratatelor de pace, în atitudinea față de reprezentanții „micilor puteri”, în stabilirea numărului reprezentanților acestora în diverse organisme ale Conferinței etc., marile puteri – Statele Unite ale Americii, Franța, Marea Britanie, Italia și, pentru problemele privind Asia, Japonia –, au încălcăt principiul egalității suverane între state, dând prioritate promovării propriilor interese. Această situație l-a determinat pe Nicolae Iorga să scrie în acele zile: „De la început Conferința, apoi cei patru, au fost intratabili. Nicio jignire nu a fost crucea celor mici. Deciziuni inapelabile li se comunicau cu câteva ore înainte, cu datoria de a le semna [...]. Orice amabilitate și omenie au lipsit din aceste proiecte”⁴³.

Opinii asemănătoare au fost exprimate și pe plan internațional, inclusiv în presa „marilor puteri”. Astfel, prestigiosul ziar american „New York Times” din 28 septembrie 1919 a pu-

⁴³ N. Iorga, *Memorii. Însemnări zilnice (mai 1917 – martie 1920)*, vol. II, Editura Națională, p. 272-273.

blicat un articol în care, referindu-se la România, scria: „România aşteaptă să fie tratată ca un egal, nu numai în timpul războiului, ci și la Conferința de Pace. Poate să pară prezumțios pentru o țară mică să ceară o astfel de considerație, dar pe baza principiului suveranității naționale, egalitatea este justificată [...]. Când s-a ajuns la pace, marile puteri nu s-au mai arătat dispuse să trateze cu țările mici ca egale. Belgia, România și Polonia și-au ridicat glasul pentru a protesta, dar domnul Clemenceau, venerabilul președinte al Conferinței de Pace, le-a admonestat asemenei unui învățător, spunându-le aspru că trebuie să fie recunoscătoare că li s-a permis să se așeze la masa păcii, deoarece războiul a fost câștigat de marile puteri”.

La 18 ianuarie 1919, la Paris, s-au deschis oficial lucrările Conferinței de Pace la care participau 27 de state independente, patru dominioane (Canada, Australia, Noua Zelandă, Uniunea Sud-Africană) și India, în total aproximativ zece mii de delegați, experți, translatori etc. În rândul statelor participante s-au constituit patru categorii, cu statute diferite, respectiv: Puterile Învingătoare, foste beligerante (Franța, Marea Britanie, SUA, Italia și Japonia), ele erau considerate ca state cu interes generale și aveau dreptul de a fi prezente în toate comisiile și la toate ședințele de dezbatere ce se desfășurau în cadrul Conferinței; Statele beligerante (Belgia, Cehoslovacia, Grecia, Finlanda, Polonia, Por-

tugalia, România, Serbia, precum și Brazilia, China, Cuba, India, domini-oanele engleze), considerate state cu interes speciale, practic „nelimitate”, având dreptul de a participa doar la lucrările Conferinței care se ocupau cu chestiuni care le priveau nemijlocit; State neutre și State în formare, care puteau să-și expună dezideratele în scris și să participe numai la ședințele ce se ocupau direct de problemele care le priveau pe ele.

Conferința de Pace a evidențiat o structură de decizie piramidală, în fruntea căreia se afla Consiliul Suprem Interaliat, format din cinci membri, respectiv: președintele Statelor Unite ale Americii și prim-ministra ai Franței, Marii Britanii, Italiei și Japoniei. Un alt organ al Conferinței a fost constituit din cei cinci șefi de state și miniștri lor de externe, numit „Consiliul celor zece”, din care cei cinci miniștri de externe constituiau la rândul lor „Consiliul celor cinci”⁴⁴. Acesta din urmă se ocupa de problemele curente, coordonând, cu sprijinul experților săi, activitatea a 52 de comisii constituite pe probleme.

Președinte al Biroului Conferinței de Pace a fost desemnat premierul Franței, Georges Clemenceau, iar ca vicepreședinti: Robert Lansing (SUA), David Lloyd George (Marea Britanie), Vittorio Emannuele Orlando (Italia) și Saionyi Kimmochi (Japonia).

⁴⁴ C. Vlad, Diplomatia secolului XX, Ed. Fundația Europeană Titulescu, București, 2006, p. 55.

Principalele probleme care au stat în atenția Conferinței de Pace au fost: Societatea Națiunilor; Răspunderile pentru război și sancțiuni; Reparațiile (despăgubirile) de război; Legislația internațională a muncii; Regimul internațional al porturilor; Căile navigabile și căile ferate; Chestiunile financiare; Problemele economice; Chestiunile teritoriale și.a.

La ședința solemnă de deschidere a lucrărilor, delegația României era formată din Ion I. C. Brătianu, prim-ministru, șeful delegației, și Nicolae Mișu, ministrul României la Londra.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de președintele Conferinței de Pace, care s-a referit în câteva cuvinte și la România, afirmând că ea a intrat în război de partea Antantei împotriva Puterilor Centrale „(...) numai pentru realizarea unității naționale, căreia i se opuneau aceleași puteri, prin constrângere și samavolnicie. Abandonată, trădată, constrânsă, ea a trebuit să suporte un tratat odios, a cărui revizuire – credea el – o va cere”⁴⁵.

Ca o concluzie la aceste aprecieri ale președintelui francez, într-un aide-mémoire înaintat la 30 martie 1919 Marilor Puteri de către o delegație de oameni politici transilvăneni se arăta: „A vorbi deci de imperialismul român,

referitor la aceste provincii⁴⁶, aşa cum o fac adversarii noştri, înseamnă o dovedă de rea credință sau de mare ignoranță”⁴⁷.

Un adevăr pe care istoria l-a confirmat.

La 31 ianuarie 1919 a avut loc prima intervenție a delegației române la Conferința de Pace în lungul și dificilul proces al apărării intereselor și drepturilor românești. În această zi, Ion I. C. Brătianu, în prezența delegației sărbe, a apărat drepturile României asupra Banatului de Timișoara, arătând că cele trei puteri europene, semnatare ale tratatului de alianță din 4/17 august 1916 – Franța, Marea Britanie și Italia –, examinaseră deja la acea dată această problemă și fusese că de acord ca această regiune să fie revendicată de România pe baza principiului etnic și a dreptului la unitate națională⁴⁸.

La acea dată unitatea națională a românilor era deja realizată în fapt ca urmare a hotărârilor de unire a românilor din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Conferința de Pace, ca

⁴⁵ ***, *Desăvârsirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, p. 167-168.

⁴⁶ Este vorba de provinciile unite cu Țara în 1918: Basarabia, Bucovina și Transilvania.

⁴⁷ ***, *Desăvârsirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, p. 270.

⁴⁸ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa (coord.), *România la Conferința de Pace de la Paris, (1919-1920). Documente Diplomatice*, vol. I (1 decembrie 1918 – 28 iunie 1919), Liga pentru unitatea românilor de pretutindeni, Editura Semne, București, 2010, p. 143-144.

și în cazul celorlalte state care se formaseră sau își desăvârșiseră unitatea națională, urma să fixeze detaliile frontierei statului român, cotele ce i se cuveneau din plata reparațiilor de război, statutul Ligii Națiunilor ce ar fi urmat să inaugureze o nouă epocă în raporturile internaționale etc.

Chiar a doua zi, 1 februarie, în cadrul ședinței plenare, șeful delegației române a făcut o amplă, inspirată și documentată expunere a poziției României de la declanșarea războiului, în 1914, și până la deschiderea lucrărilor Conferinței de Pace, a acțiunilor românilor din Basarabia, Bucovina și Transilvania de unire cu Țara, a prezentat istoria și structura etnică a acestor provincii în care elementul românesc a rămas majoritar în ciuda politicilor de colonizare promovate de ocupanți, atitudinea minorităților naționale care s-au pronunțat în favoarea unirii etc.

Totodată, Ion I.C. Brătianu asigura Conferința că în România „drepturile minorităților vor fi cu siguranță respectate și le vor fi garantate libertățile cele mai largi posibile”⁴⁹.

Din expunerea prim-ministrului rezultă că recunoașterea de către Conferința de Pace a Unirii avea la bază hotărârile românilor din Basarabia, Bucovina și Transilvania, inclusiv ale minorităților naționale din aceste provincii istorice românești, sacrificiile făcute de România alături de Puterile

Aliate și Asociate în războiul împotriva Puterilor Centrale și prevederile din tratatul de alianță dintre România și Antanta din 4/17 august 1916.

Primul tratat finalizat și semnat în cadrul Conferinței de Pace de la Paris cu fostele state inamice a fost cel cu Germania, în care interesate în cel mai înalt grad erau chiar marile puteri. Textul tratatului a fost elaborat exclusiv de delegațiile „celor patru” mari puteri – Franța, Marea Britanie, Italia și SUA – fără ca „micii aliați” să fie informați măcar de mersul lucrărilor, fiindcă asupra condițiilor ce urmau să fie impuse Germaniei, în sistemul de organizare al Conferinței, nu putea fi vorba.

Interesele României în acest tratat – pe care nu l-am cuprins în volumul de față – aveau în vedere problema reparațiilor, a recuperării prejudiciilor suferite în perioada ocupației și a condițiilor ce vor fi create pentru securitatea internațională.

Pentru prima dată delegația română, împreună cu alte cincisprezece delegații de „mici puteri”, a fost convocată la 16 aprilie pentru a li se comunica de către Stephen Pichon, ministrul Afacerilor Externe al Franței, „cu titlul confidential”, deși presa publicase această știre cu 24 de ore înainte, despre hotărârile celor patru de a prezenta la 25 aprilie delegației germane, într-o ședință plenară, „condițiile” păcii pe care aveau intenția să le prezinte Germaniei. În această atmosferă, Ion I. C. Brătianu s-a mulțumit să-i

⁴⁹ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 335.

ceară lui Pichon ca să fie informat „din timp” asupra revendicărilor pe care „cei patru” le vor introduce în concluziile comisiilor speciale, unde era reprezentată România, pentru a putea prezenta observații „în cunoștință de cauză”, ceea ce Pichon a acceptat. În aceeași zi, într-o scurtă întrevedere cu președintele Clemenceau, prim-ministrul român i-a solicitat acestuia ca „România să figureze printre statele care vor beneficia de prima tranșă de 25 miliarde, plătite de Germania ca reparații”. Clemenceau l-a asigurat de aceasta și, mai mult, i-a promis ajutorul său⁵⁰.

Câteva zile mai târziu însă, șeful delegației române la Conferința de Pace avea să constate că în presa franceză au apărut informații cu privire la reparațiile pe care Germania urma să le plătească României, din care lipseau tocmai cele peste 2 miliarde pentru monedele false puse în circulație în perioada ocupației germane și care ar fi urmat să fie plătite de Germania într-o primă tranșă, având în vedere „dificultățile insurmontabile” prin care trecea economia României⁵¹.

La 18 aprilie 1919, Ion I. C. Brătianu a adresat un memoriu președintelui SUA, Woodrow Wilson, referitor la acțiunea României în sud-estul Europei și problema reparațiilor, și o

scrisoare lui Norman Davis, comisar finanțiar în delegația SUA privind problema reparațiilor și creditelor pentru reconstrucție.

În general, suma despăgubirilor și a restituiriilor solicitate de partea română de la Germania și aliații acesteia erau grupate astfel:

a) pagubele provocate de emisiunea de bilete de bancă făcută de administrația militară de ocupație din România prin Banca Generală Română, care se ridicau la suma de 2.173.000.000 lei aur;

b) despăgubiri pentru punerea anticipată în vigoare a tratatului din 7 mai 1918 de la București, cca. 750.000.000 – 1.000.000.000 lei aur;

c) despăgubiri pentru pagubele provocate de distrugerea industriei petroliere, din care numai industria particulară reclama 10.000.000 lire sterline;

d) despăgubiri pentru pagubele suferite de stat și civili din partea aliaților (valoarea Casei de depuneri și stocul de aur al Băncii Naționale a României) care se ridicau la valoarea de 1.000.000.000 lei aur;

e) despăgubiri pentru pierderile suferite de civili și de stat, în sumă de 31.099.853.761 lei aur⁵².

În ciuda tuturor promisiunilor de a fi ținuți la curent cu evoluția negocierilor pentru tratatul de pace cu Germa-

⁵⁰ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa (coord.), *Op. cit.*, doc. nr. 360, p.428-428.

⁵¹ *Ibidem*, doc. nr. 363, p. 448 - 450.

⁵² C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 34; Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919 – 1932)*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 25-28.

nia, „micii aliați” s-au văzut din nou în situația anteroară, ceea ce îl determină pe I.I.C. Brătianu să-i scrie lui Mihail Pherekyde, prim-ministru a.i., la 2 mai 1919: „Situată creată statelor mici la Conferință este din ce în ce mai monstruoasă. Tratativele cu Germania încep, iar nouă nu ni s-au comunicat încă bazele pe care se fac. Speranțele mele în zilele acestea au de obiect chestiunea desdăunărilor, care și ea este concepută în aceleași simțăminte de Marile Puteri”⁵³.

Când, la 7 mai 1919, la Versailles s-a comunicat delegației germane textul tratatului de pace, „micile puteri” au primit câte un exemplar doar cu cinci minute înainte. „Din cele ce știm – scria atunci Ion I. C. Brătianu – pacea este, totodată, și prea aspră și prea slabă, ea impune condiții napoleoniene și vrea să le execute cu mijloace wilsoniene. Taie toate posibilitățile expansiunilor economice unui popor de 80 de milioane în contra exploziei provocate de asemenea compresie, prevede în loc de cincătoare de fier, ghirlandele Societății Națiunilor”. Și, referindu-se în continuare la reparații, I.I.C. Brătianu concludea: „Chestiunea reparațiilor este insuficient rezolvată și în privința lor egoismul celor Mari e feroce. Mi s-a făgăduit să se țină seama de noi la distribuție, dar, în orice caz, decepția va fi formidabilă”⁵⁴.

⁵³ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișă (coord.), *Op. cit.*, doc. nr. 411, p. 482.

⁵⁴ *Ibidem*, doc. nr. 425, p. 494.

Era o anticipare care s-a adeverit la 28 iunie 1919, când I.I.C. Brătianu și generalul Constantin Coandă au semnat, în Sala Oglinzilor de la Versailles, tratatul de pace cu Germania, de al cărui conținut fuseseră informații doar cu o zi înainte, dar fără a primi textul tratatului imprimat.

Textul tratatului conținea două referiri la România: în art. 244 și anexa VII la acest articol (Germania renunță la toate drepturile, titlurile și privilegiile pe care le avea asupra cablului Constanța-Constantinopol, ce intra în posesia României) și art. 259, alineat 6, prin care Germania reconfirma acceptul din armistițiul din 11 noiembrie 1918 și renunță la beneficiul prevederilor conținute în tratatul din 7 mai 1918 de la București și se obligă să înapoieze României sau Puterilor Aliate și Asociate valorile sau orice alte produse ce ar fi primit în virtutea tratatului din 7 mai 1918. De asemenea, Germania se angaja (art. 232) de a repară toate pagubele cauzate populației civile „a fiecăreia dintre Puterile Aliate și Asociate” produse în perioada în care s-a aflat în război cu Germania.

Semnarea tratatului de pace cu Germania a fost un prim pas într-un proces ce s-a dovedit de lungă durată, plin de greutăți, dar și de speranțe. Este grăitor în acest sens mesajul de felicitare transmis la 4 iulie 1919 de regele Ferdinand președintelui SUA, Woodrow Wilson. Odată cu „felicitările cele mai calde” pentru încheierea

păcii, regele Ferdinand își exprima speranța „din toată inima ca acest prim act al unei munci titanice care încoronează eforturile a milioane de oameni care au luptat pentru o cauză dreaptă va deschide o eră de prosperitate. Aceasta va da posibilitatea tuturor națiunilor mari și mici, în mod egal, libere și independente, care au suferit atât de mult în urma vicisitudinilor de război să se dezvolte liber și să reconstruiască o nouă viață pe urmele celei vechi. România, a cărei prosperitate a fost distrusă fără milă de ocupația străină, are încredere în spiritul de dreptate al poporului american și al președintelui său, în aceste momente grele, când țara mea îndeplinește cu mult curaj rolul unui bastion al păcii în sud-estul Europei”⁵⁵.

Să remarcăm că, de fapt, în telegrama adresată președintelui Wilson, regele Ferdinand prezenta elementele-cheie ale obiectivelor României în cadrul Conferinței de Pace, dar și rolul ei de „bastion” în sud-estul Europei împotriva „necredincioșilor” comuniști.

Răspunsul primit câteva zile mai târziu conținea mulțumirile președintelui american pentru „mesajul prietenesc” al regelui, pe care îl asigura de „deplinul acord” în ceea ce privește speranțele acestuia „că eforturile noastre de a instaura o nouă

eră de pace, dreptate și frăție între popoarele lumii vor fi încununate de succes”, iar „sacrificiile supreme făcute de România de-a lungul războiului, curajul ei în luptă și fermitatea ei în fața adversităților să-și culeagă răsplată într-un viitor de progres și prosperitate fără precedent”⁵⁶.

Cele două mesaje conțineau proiecții ale unui viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, pentru că la lucrările Conferinței de Pace totul a mers pe făgașul deja cunoscut: elaborarea textului tratatelor de pace a continuat să fie apanajul marilor puteri reprezentate în Consiliul Ministrilor de Externe sau în Consiliul Suprem, fără consultarea „micilor puteri”. Sesizând această situație, încă la 13 mai 1919, delegația română a luat inițiativa solidarizării reprezentanților Poloniei, Cehoslovaciei, Regatului sârbo-croat-sloven și Greciei, interesate în stabilirea traseului noilor frontiere în Europa Centrală și de Sud-Est, pentru a solicita Consiliului Suprem ca prevederile tratatelor de pace cu Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia „să nu fie stabilite fără participarea noastră”⁵⁷. Ion I.C. Brătianu a avut și o întrevadere cu Stephen Pichon, ministrul Afacerilor Externe al Franței, căruia i-a transmis „că dacă, în special, nu ni se vor da fruntariile Nistrului, în Bucovina, și

⁵⁵ ***, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. IV, doc. nr. 647, p. 11.

⁵⁶ *Ibidem*, doc. nr. 654, p. 27.

⁵⁷ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa (coord.), *Op. cit.*, doc. nr. 440, p. 508.

al Tisei, în Banat, eu îi declar că nu voi semna tratatul”⁵⁸.

În ceea ce privește tratatul de pace cu Austria – al doilea finalizat de Conferința de Pace – încă din decembrie 1918 însărcinatul cu afaceri a.i. al României la Londra, Mihail Boerescu, informa Bucureștiul că reprezentantul Comitetului Național Polonez la Londra i-a declarat că „în Polonia se dorește mult ca la Conferința de Pace frontiera de sud-est a viitorului stat polonez să fie limitrofă cu România. Astfel, între cele două țări s-ar putea stabili relații economice strânse, care își vor asigura în mod reciproc un debușeu la Marea Neagră și la Marea Baltică”. Pentru aceasta însă, continua reprezentantul Comitetului Național Polonez – trebuie ca frontiera de sud-est a Poloniei să ajungă până la Bucovina, ceea ce ar presupune ca teritoriul ocupat de cei aproximativ 500.000 de ruteni să fie încorporați noului stat polonez.

Dar – se întreba diplomatul român – rutenii doresc să fie încorporați în Polonia? El avea informații „din sursă sigură” că ideea unei Polonii vecină cu România era în mod special bine pri-

⁵⁸ *Ibidem*. Despre intensa activitate a delegației române la Conferința de Pace și acțiunile comune ale delegațiilor celorlalte țări interesate în tratatul cu Austria, Al. Vaida – Voievod a adresat o scrisoare lui Iuliu Maniu la 1 iunie 1919. Vezi: ***, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, doc. nr. 622, p. 421-432.

mită la Paris. În același timp însă, în cadrul unei întrevederi pe care diplomatul român o avusese cu dr. Tomas Garrigue Masaryk, președintele Republicii Cehoslovace, în timpul trecreșii acestuia prin Londra, președintele cehoslovac îi sugerase să comunice generalului Constantin Coandă, prim-ministrul guvernului român, că „dorința sa cea mai mare este ca nouă stat cehoslovac să fie la sud-est vecin României Mari”. Președintele cehoslovac primise deja un memorandum de 90.000 de ruteni din America. Aceștia se pronunțau pentru unirea cu Cehoslovacia, iar Tomas Masaryk intenționa ca la întoarcerea la Praga să stabilească un contact cu rutenii de la granița de nord a României și să le obțină asentimentul pentru unirea cu Cehoslovacia⁵⁹.

Desigur, România însăși era interesată în cel mai înalt grad ca în urma negocierilor de pace să i se recunoască Unirea Bucovinei, ca urmare a Hotărârii luată la 28 noiembrie 1918 la Cernăuți, și nu-i era indiferent ce vecini va avea la frontiera de nord.

În final, marile puteri vor recunoaște legitimitatea actului de la 28 noiembrie 1918 al bucovinenilor, iar delimitarea frontierei dintre România și Polonia va fi recunoscută la conferința din 2 iulie 1919 a delegațiilor Puterilor Aliate și Asociate. La 10 august 1919, prin tratatul de la Sèvres dintre principalele Puteri Aliate și Asociate, pe de o par-

⁵⁹ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa (coord.), *Op. cit.*, doc. nr. 11, p. 11-12.

te, și Polonia, România, Cehoslovacia și Regatul sârbo-croato-sloven, pe de altă parte, granița polono-română a fost definitiv stabilită. Drept urmare, la granița de nord, România va avea doi vecini și aliați: Polonia și Cehoslovacia.

Elaborarea proiectului tratatului de pace cu Austria s-a desfășurat în cadrul restrâns al Consiliului ministrilor Afacerilor Străine al celor patru mari puteri și al Consiliului Suprem, desigur în cel mai mare secret, mod de lucru devenit regulă în lucrările Conferinței de Pace.

În cadrul acestor negocieri legate de elaborarea tratatului de pace cu Austria, la mijlocul lunii mai 1919 a apărut un element nou, care a complicat mult situația. La 23 mai 1919 Philippe Berthelot, director general în Ministerul Afacerilor Externe al Franței, a adresat o notă șefilor de delegații ale „micilor aliați”, inclusiv lui I.I.C. Brătianu, prin care șeful delegației române la Conferința de Pace era informat de hotărârea Consiliului Principalelor Puteri Aliate și Asociate de a crea „o comisie însărcinată să determine natura garanțiilor care trebuie luate pentru a asigura protecția minorităților” din teritoriile încorporate în noile state create sau a celor care vor primi măririi teritoriale. În calitatea sa de președinte al acestei comisii, Ph. Berthelot solicită „propunerii” din partea guvernului român privind această problemă, deși luase deja notă de declarațiile „guvernatorului transilvănean”, aprobată și de guvernul român, în ceea ce

privește „deplina autonomie” pentru minorități legat de administrația locală, învățământ și religie.

Totodată, Ph. Berthelot solicita un răspuns „într-un timp cât de scurt”, întrucât perioada acordată comisiei pentru a soluționa această problemă era „foarte scurtă”⁶⁰.

La 27 mai I.I.C. Brătianu a răspuns mesajului transmis de Ph. Berthelot, informându-l că România a asigurat deja egalitatea deplină a drepturilor, libertăților politice și religioase ale cetățenilor săi, fără deosebire de rasă sau religie, că orice persoană născută în România, care nu are altă cetățenie, precum și toți locuitorii din teritoriile unite cu România, care nu optează pentru o altă cetățenie, sunt de drept cetățeni români. „În genere – se arată în scrisoarea de răspuns – România este gata să accepte orice dispoziție pe care statele care fac parte din Liga Națiunilor ar admite-o pe propriul lor teritoriu în această privință.

În alte condiții, România nu ar admite în niciun caz intervenția guvernelor străine în aplicarea legilor sale interne”⁶¹.

În după amiaza zilei de 29 mai, delegații României, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei și Greciei au fost invitați la Quai d'Orsay pentru a li se face un rezumat al proiectului de tratat

⁶⁰ ***, *Desăvârsirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. III, doc. nr. 614, p. 385.

⁶¹ *Ibidem*, doc. nr. 616, p. 387.

cu Austria (mai puțin clauzele militare și cele referitoare la reparații) ce urma să fie prezentat delegației austriece a doua zi la Saint-Germaine.

Surprizele au fost mari și în ședința plenară din 31 mai, prezidată de Clemenceau, când au fost dezbatere aprinse asupra unor articole din proiectul de tratat.

În primul rând este vorba de articolul 5 (devenit art. 60 din textul final), privitor la drepturile minorităților, prin care „Principalele Puteri Aliate și Asociate” primeau mâna liberă să se amestece în viața internă a statului român și de a lua dispozițiile pe care le-ar considera necesare sub pretextul griji față de drepturile minorităților naționale. Același articol acorda dreptul marilor puteri de a controla, pentru o perioadă de cinci ani, transportul și comerțul exterior al României. Aceste două clauze trebuia să fie inserate într-un tratat al minorităților ce urma să fie semnat odată cu tratatul cu Austria.

Proiectul tratatului minorităților conținea în preambul și o referire la art. 44 din Tratatul de la Berlin din 13 iulie 1878, prin care independenta de stat a României ar fi fost recunoscută sub rezerva unor „anumite condiționi”.

În ședința plenară din 31 mai I.I.C. Brătianu a luat de mai multe ori cuvântul și a prezentat punctul de vedere al delegației române asupra unirii Bucovinei cu România, în problema minorităților și a măsurilor privind transportul și comerțul exterior

etc. În prima sa intervenție în cadrul acestei ședințe plenare, referindu-se la unirea Bucovinei cu România, el a subliniat că „Delegația română consideră că încheierea păcii cu Austria nu lasă niciun dubiu cu privire la unirea Bucovinei cu România”, că România asigură securitatea ei și „oprește la frontieră Nistrului expansiunea anarhiei care amenință o parte întreagă a Europei”⁶². În ceea ce privește regimul minorităților, I.I.C. Brătianu relua formularea din scrisoarea de răspuns către Ph. Berthelot din 27 mai, declarând ce este de acord să se insereze în proiectul de tratat că România acordă tuturor minorităților de limbă, naționalitate și de religie care trăiesc în cadrul noilor sale frontiere aceleași drepturi pe care le au și cetățenii români⁶³.

De asemenea, referitor la măsurile destinate să faciliteze tranzitul și să dezvolte comerțul cu celelalte națiuni, I.I.C. Brătianu a declarat – și a prezentat și un document în acest sens – că România va accepta „toate dispozițiile de ordin general pe care Liga Națiunilor le va decreta și care vor fi valabile pentru toate statele care fac parte din această ligă, precum și cea stabilită în diferite comisii speciale ale Conferinței de Pace la care au aderat delegații români”⁶⁴.

Când, la 2 iunie 1919, proiectul tratatului de pace a fost prezentat

⁶² *Ibidem*, doc. nr. 618, p. 402.

⁶³ *Ibidem*, p. 403.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 404.

delegației austriecă, niciuna dintre observațiile făcute de I.I.C. Brătianu în urmă cu două zile nu fusese introdusă în proiect!

Conducătorul delegației române la Conferința de Pace a continuat însă să apere interesele românești, să adreseze memorii conferinței, președintelui SUA, președintelui Conferinței de Pace etc. Astfel, la 10 iunie, împreună cu reprezentanții Poloniei, Regatului sârbo-croato-slovac și Cehoslovaciei au adresat un memoriu Conferinței prin care respingeau obligațiile financiare ce ar fi revenit țărilor lor prin preluarea unei părți din plata datoriei externe a Austriei⁶⁵. Lor li s-a alăturat reprezentantul Greciei când s-a discutat problema dezarmării, pe care I.I.C. Brătianu o vedea rezolvată numai în cadrul Ligii Națiunilor, nu printr-un tratat cu Austria; aceasta va fi, de fapt, și singura observație cu care „cei patru mari” s-au declarat de acord!⁶⁶

În fața atitudinii intratabile a marilor puteri, Ion I.C. Brătianu a luat hotărârea de a părăsi capitala Franței, desemnându-l pe Nicolae Mișu ca prim delegat al României. Dar, înainte de a părăsi Parisul, el a înaintat Conferinței de Pace un nou memoriu intitulat „România în fața Congresului de Pace” în care arăta loialitatea României față de

puterile Antantei, dar și imposibilitatea guvernului român de a semna tratatul cu Austria și tratatul minorităților⁶⁷.

Curând după întoarcerea în țară, la București s-a organizat o ședință a Guvernului sub președinția regelui, la care a participat și Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent din Transilvania. După ce I.I.C. Brătianu a făcut o amplă expunere asupra activității delegației, guvernul a hotărât, în unanimitate, să refuze semnarea tratatului cu Austria și continuarea „politicii de rezistență”, larg aprobată de opinia publică din România⁶⁸.

În perioada care a urmat, negocierile între guvernul român și Consiliul celor patru au continuat, la 8 septembrie 1919, guvernul român declarându-se gata să semneze tratatul cu Austria, dar fără art. 60. Cu toate acestea, Consiliul celor patru a respins solicitarea guvernului român și a hotărât semnarea tratatului la 10 septembrie, anunțând totodată că România nu va fi admisă nici la semnarea tratatului de pace cu Bulgaria. Cu toate acestea, guvernul român și-a menținut poziția adoptată; el a comunicat „că îi este cu neputință” să semneze tratatul cu Austria, întrucât nu poate adera la „unele” clauze înscrise în tratat⁶⁹.

În aceste condiții, la 10 septembrie 1919, la Saint-Germaine a fost sem-

⁶⁵ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 357.

⁶⁶ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1949*, Editura Politică, București, 1980, p. 205-206.

⁶⁷ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 361.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 364-375.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 377-378.

nat tratatul cu Austria, în absența României. Două zile mai târziu, guvernul liberal a demisionat, iar alegerile din 3-4 noiembrie, primele pe baza votului universal și la nivelul întregii României, au dus la formarea unui nou cabinet, condus de Al. Vaida-Voevod. Noul guvern a continuat negocierile cu Consiliul Suprem la Paris și la București, cu speranța unor modificări sau omisiuni „usoare” (preambulul unde se condiționa independența României, art. 10-12 referitoare la drepturile evreilor, secuilor și sașilor), menținându-se însă ideea de control al marilor puteri, principiu acceptat deja de Polonia, Cehoslovacia, Austria și, în curând, de Bulgaria (prin tratatul de la Neuilly-sur-Seine din 27 noiembrie 1919, pe care România nu l-a semnat odată cu Alianții). Temându-se ca atitudinea de rezistență a României să nu influențeze și atitudinea altor state, Consiliul Suprem a adresat la 15 noiembrie 1919 un ultimatum României să semneze tratatul cu Austria și pe cel al minorităților, amenințând că în cazul unui nou refuz va trebui să-și recheme delegații de la Conferința de Pace, iar membrii Consiliului Suprem își vor retrage misiunile diplomatice de la București⁷⁰.

⁷⁰ ***, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 - iunie 1919*, vol. V, doc. nr. 789, p. 23. Nota lui Henri Cambon privind remiterea ultimatumului guvernului român – *Ibidem*, doc. nr. 791, p. 24-32.

Finalmente s-a ajuns la o situație ce reprezenta limita concesiilor pe care marile puteri erau dispuse să le facă în această problemă: suprimarea tuturor referirilor la tratatul de la Berlin din 1878 și la independența condiționată a României; introducerea în preambul a unui paragraf în care se preciza că acest tratat „nu era impus, ci discutat și convenit”, ceea ce anula caracterul obligatoriu al acceptării anticipate a unei clauze prezente în art. 60; reformularea art. 59, care în textul inițial nu recunoștea în mod expres unirea Bucovinei⁷¹.

La 3 decembrie 1919, prim-ministrul Al. Vaida-Voevod, după consultări cu fruntași politici din țară, a autorizat pe reprezentanții diplomatici ai Alianților la București să informeze Parisul că România va semna tratatul de pace cu Austria și tratatul minorităților, eveniment ce va avea loc la Paris, la 10 decembrie, când delegatul României la Conferința de Pace, generalul Constantin Coandă, semnează cele două tratate, plus tratatul de pace cu Bulgaria.

Se punea astfel capăt unei îndelungate confruntări politico-diplomatice, în care România, deși a trebuit să accepte unele condiții ce-i lezau suveranitatea, putea căuta soluțiile care să o aducă în viitor să-și recucerească deplina suveranitate. Importantă era unirea Bucovinei cu Țara, importantă era și dispariția anacronicului Imperiu

⁷¹ C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *Op. cit.*, p. 382-383.

Habsburgic, important era și faptul că România avea vecini două state care îi vor deveni și aliați.

Dacă prin tratatul cu Austria Conferința de Pace de la Paris recunoștea justitia hotărârii locuitorilor din Bucovina – atât români, majoritari în provincie, dar și minoritari – de a se uni cu Țara după 143 de ani de stăpânire străină, prin tratatul cu Bulgaria provincia Dobrogea revine statului român, de unde fusese desprinsă cu numai câteva luni în urmă, prin tratatul din 24 aprilie/ 7 mai 1918 de la București, din România, rămasă singură pe frontul de Răsărit și nevoită să încheie pace separată cu Puterile Centrale⁷².

În anii 1916 – 1918, când Dobrogea s-a aflat sub regimul de ocupație al Puterilor Centrale, sudul provinciei și o fâșie de teritoriu îngustă din zona de nord (în conformitate cu tratatul de alianță al Bulgariei cu Puterile Centrale din 6 septembrie 1915) s-a aflat sub administrație bulgară, iar nordul sub un condominium al statelor ce formau Puterile Centrale (Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia). După armistițiul cu Bulgaria din 16/29

⁷² Partea de nord a Dobrogei revenise României ca urmare a participării la războiul rusu-româno-otoman (1877-1878) prin hotărârea Congresului de Pace de la Berlin (1/13 iulie 1878), când este recunoscută și independența României. Partea de sud a Dobrogei a revenit României prin Pacea de la București (28 iulie/ 10 august 1913), încheiată după al Doilea Război Balcanic (1912-1913) dintre Bulgaria, pe de o parte, și Serbia, Grecia, Muntenegru, România și Imperiul Otoman, pe de altă parte.

septembrie 1918 de la Salonic, urmat de retragerea trupelor germane (noiembrie 1918), o scurtă perioadă Bulgaria a continuat să mențină un regim de ocupație în Dobrogea de sud. În condițiile înaintării trupelor aliate din sudul Peninsulei Balcanice spre nord, la sfârșitul lunii noiembrie 1918, generalul Henri Berthelot a somat comandamentul bulgar să evacueze Dobrogea, ceea ce s-a și realizat în perioada 23 noiembrie/ 6 decembrie – 6/19 decembrie 1918⁷³.

La începutul anului 1919 guvernul român „a fost invitat”⁷⁴ de către Aliați să trimită în partea de nord a Dobrogei trupe și administrație românească, în timp ce în Cadrilater au intrat trupe aliate, italiene la început, apoi engleze (Divizia 26), a căror prezentă s-a prelungit până în decembrie 1919, când, în sfârșit, a fost reglementată problema frontierei româno-bulgare și întreaga Dobrogea a revenit României (*status-quo ante bellum*).

⁷³ Vezi Ioan Crânguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Editura Comphys, Rm. Vâlcea, 2010, p. 39.

⁷⁴ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, doc. nr. 594, p. 329. Această invitație putea fi rezultatul unui memorandum din 19 februarie al lui I.I.C.Brătianu adresat ministrului de externe al Franței, St. Pichon, președintelui Comisiei Teritoriale pentru România și Iugoslavia, Andre Tardieu, și delegatului american House, în care arăta necesitatea ca autoritățile militare române „să intre fără întârziere în Dobrogea, care este o provincie necontestată a Regatului României și unde bulgarii continuă să se dedea la provocări și agitații” (Ibidem, doc. nr. 531, p.206).

Până atunci însă, cât și după aceea, până la sfârșitul anului 1919, guvernul român făcuse repetitive demersuri la organismele Conferinței de Pace – fără succes însă – pentru a obține aprobarea intrării atât a unor unități militare, cât și de personal administrativ românesc în Dobrogea de sud (Cadrilater). Mai mult încă, deși trupele române erau pregătite să se alăture trupelor britanice din Dobrogea de sud, insuficiente din punct de vedere numeric pentru a asigura ordinea în regiune, nici această acțiune nu a fost aprobată decât la sfârșitul anului 1919⁷⁵. Să amintim, de asemenea, că nici populației din regiune, după doi ani de refugiu, nu i se permitea încă să se reîntoarcă la căminele ei.

Un tablou asemănător privind situația din Dobrogea la sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919 prezenta și generalul Constantin Prezan, șeful Marelui Cartier General Român, într-un raport din 28 decembrie 1918/ 8 ianuarie 1919 înaintat misiunii militare franceze de la București.

În primul rând – se arăta în raport – cu toate măsurile de instaurare a ordinii în regiune luate de trupele engleze, datorită numărului lor redus, acestea nu făceau față situației, bulgarii continuând să treacă peste graniță animale și obiecte furate, ocolind drumurile și punctele păzite de militarii britanici.

În al doilea rând, populația bulgară continua să posede arme lăsate de

armata bulgară în retragere, arme pe care le folosea la terorizarea și jefuirea populației românești din zonă.

În al treilea rând, populația bulgară organiza proteste, împrăștia manifeste împotriva reocupării Dobrogei de către români, fără ca trupele britanice să încerce stoparea acestor acțiuni cu caracter antiromânesc.

În al patrulea rând, prin oficiali bulgari și știri tendențioase apărute în presă se făcea o puternică propagandă pentru a induce în eroare ofițerii și comandanții englezi, în speranța că îi va câștiga pentru „cauza bulgară”.

Această situație – își încheia raportul generalul C. Prezan – cât și nevoia de a sprijini acțiunea autoritatilor române fac absolut necesară trimiterea a 3 companii de grăniceri în Dobrogea. Am intervenit în această privință din nou la Salonic, fiindcă este inadmisibil ca să se ia în seamă opozitia guvernului bulgar în această chestiune. Tratatul de la București fiind sfârșit, Dobrogea a revenit de drept României, astfel încât nu se poate admite ca în chestiunile interne românești să se amestece un guvern străin și, mai cu seamă, cel bulgar⁷⁶.

Lipsa unei autoritați românești în Dobrogea, atât în plan militar, cât și administrativ, în anul 1919 a reprezentat un punct nevrăjic în politica guvernului român, aceasta cu atât mai mult cu cât trupele aliate prezente pe teren – după cum am arătat – aveau

⁷⁵ Vezi Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișă, op. cit., vol.I, doc.nr. 98, p. 84-86.

⁷⁶ Ibidem, doc. nr. 93, p. 78.

efective insuficiente pentru a face față tuturor problemelor ce apăreau într-o zonă ce se aflase aproape doi ani sub ocupație străină. Au existat, desigur, reacții ale unor personalități, precum generalul C. Prezan și ale unor autorități române față de această situație, inclusiv a Ministerului Afacerilor Străine al României. Astfel, la 18 iunie 1919, Ministerul Afacerilor Străine s-a adresat oficiilor diplomatice ale Franței, Marii Britanii, Statelor Unite și Italiei la București, cerându-le să explique „cum se face că teritoriul României aliate se găsește sub administrația armatelor Puterilor Antantei și drept urmare căror dispoziții generalul francez la Sofia a fost autorizat să dea ordine autorităților române”⁷⁷.

Nota însăși arată slăbiciunea reacției românești ale cărei cauze sunt multiple. Avem în vedere, în primul rând, grija guvernului român de a nu deteriora relațiile cu Aliații, în condițiile în care în acea perioadă la Conferința de Pace se discutau probleme de primă importanță privind Europa Centrală, ce interesau în cel mai înalt grad și România. De asemenea, mai trebuie să avem în vedere și faptul că trupele aliate puteau reprezenta un sprijin în cazul unui atac bolșevic împotriva României din Est sau Vest, precum și situația politică internă din Bulgaria, puternic orientată spre stânga. Ceea ce neliniștea Bucureștiul, cu atât mai mult cu cât trupele bulgare

nu fuseseră dezarmate, iar reducerea numărului de combatanți fusese pur și simplu un simulacru.

Este, de asemenea, evident că în această perioadă guvernul român a afișat mai puțin interes pentru problema Dobrogei. Un exemplu concludent în acest sens îl reprezintă chiar memoria din 1 februarie 1919 *România în fața Congresului de Pace de la Paris. Revendicările sale teritoriale*, primul memoriu înaintat de I.I.C. Brătianu Conferinței de Pace, în care, referitor la frontiera dobrogeană solicitată de România, se spune doar: „linia fixată prin tratatul de la București din 1913 ca frontieră între România și Bulgaria, până la Ekrene la nord de Varna, la Marea Neagră”⁷⁸.

Explicația acestei situații are și o componentă de ordin teoretic: memoria respectiv se referea la noile teritorii unite cu Țara, pe când Dobrogea făcuse parte din România când fusese încheiată alianța din august 1916, prin care Aliații garantau integritatea României și, deci, integralitatea Dobrogei. La care trebuie să adăugăm și convingerea autorităților române că Dobrogea reîntregită va rămâne acolo unde se afla în august 1916: între hotarele României. Ceea ce în final s-a și întâmplat.

Când, însă, în presă sau în declarațiile oficiale apăreau „variante” ce amenințau integritatea Dobrogei, cu sau fără „recompense” teritoria-

⁷⁷ *Ibidem*, doc. nr. 512, p. 584-585.

⁷⁸ *Ibidem*, doc. nr. 166, p. 148.

le pentru România, guvernul român reacționa prompt. Astfel, când la 26 martie 1919 în Camera Comunelor deputatul Major Newman a ridicat problema Dobrogei de sud, arătând că această zonă cu populație preponderent de origine bulgară ar fi fost cedată României fără consimțământul Conferinței de Pace și al populației din regiune, subsecretarul de stat de la Foreign Office, Cecil Harmsworth, a luat cuvântul și a arătat că descrierea situației prezентate de deputat nu era corectă și de aceea nu putea să o accepte. Această zonă – a arătat el – este ocupată de trupe britanice, iar Conferința de Pace tocmai se ocupă de soluționarea problemelor sud-estului european⁷⁹. Imediat după ce la Ministerul Afacerilor Străine a fost primită această informație, de la București a fost expediată rapid o telegramă către Legația României de la Londra, căreia i se cerea să dea o notă în presa britanică, în care să arate că „Dobrogea este teritoriul Regatului României, a cărui integralitate este garantată prin tratat de către Anglia și aliații ei. O pretenție ridicată de Bulgaria nu poate modifica această situație internațională”⁸⁰.

Aceasta era și convingerea prim-ministrului guvernului francez, Georges Clemenceau, care, la 20 februarie 1919, într-o informare către comandantul Armatei Aliate din Orient, arăta că problema atribuirii

Dobrogei nu fusese încă discutată, dar după abrogarea tratatului de la București din 24 aprilie/ 7 mai 1918 a fost restabilit stătu-quóul anterior: „Dobrogea trebuie, prin urmare, considerată ca aparținând tot românilor până la granița stabilită prin tratatul de la București din 1913. Acesta este, evident, – se spunea în continuare – motivul pentru care guvernul român nu a inclus-o în revendicările sale, întrucât își redobândește pur și simplu ceea ce-i aparținea”.

În documentul francez era explicață și situația creată în Dobrogea, după armistițiul din 29 septembrie 1918, când guvernul român nu-și putea exercita liber suveranitatea: armistițiul încheiat cu Bulgaria era anterior abrogării celui de-al doilea tratat de la București (cel din 24 aprilie/ 7 mai 1918) în urma căruia a rezultat armistițiul cu Germania din 11 noiembrie 1918. Iar reinstalarea administrației românești în Dobrogea încălca armistițiul cu Bulgaria, fiindcă la 29 septembrie 1918 România nu mai detinea Dobrogea și nu se putea prevedea reocuparea acestei provincii de către români, întrucât între România, Germania și Bulgaria era atunci pace. Concluzia era însă clară: „Nu avem... niciun alt motiv să contestăm drepturile României în Dobrogea”. Din punct de vedere juridic nu se puteau însă anticipa hotărârile Conferinței de Pace, care putea aduce modificări frontierei din 1913, dar – se evidenția în documentul francez – „nu pentru posibilitatea acestei eventualități menținem

⁷⁹ *Ibidem*, doc. nr. 278, p. 326.

⁸⁰ *Ibidem*, doc. nr. 286, p. 335.

ocupația aliată în Dobrogea, cu excluderea României”, subliniind faptul că „occupațiile nu au nicio influență asupra hotărârii Puterilor”⁸¹.

La sfârșitul lunii aprilie 1919, în condițiile în care în Ungaria se instaurase regimul Bela Kun, guvernul francez considera că guvernul român ar putea eventual să profite de complicațiile apărute și să acționeze în Dobrogea. De aceea, Parisul și Londra au dat instrucțiuni clare miniștrilor lor de la București „să sfătuiască” guvernul român „la moderăție” în ceea ce privește Bulgaria și au informat despre măsurile militare întreprinse de Aliați în nou context din Europa Centrală. Cererea celor două guverne a găsit deplină înțelegere la București, în condițiile în care România trebuia să facă față amenințărilor pe cele două fronturi, interesată fiind să evite orice contact și orice risc cu bulgarii, în acest scop „interpunând o cortină de trupe aliate între trupele celor două țări”⁸². În același timp, la București s-a exprimat speranța „că lecția de la Buda-Pest nu va fi pierdută și că Aliații vor folosi mijloacele necesare pentru ca Bulgaria să nu mai fie mult timp un motiv de tulburări în Balcani”⁸³.

În dezbatările din cadrul Conferinței de Pace în legătură cu tratatul cu Bul-

⁸¹ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 528, p. 202-203.

⁸² Desăvârsirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918, vol. III, doc. nr. 594, p. 329.

⁸³ Se avea în vedere ca demobilizarea armatei bulgare să nu fie „un simplu simulacru” – *Ibidem*, doc. nr. 594, p. 329.

garie și cu stabilirea frontierei dintre România și Bulgaria în Dobrogea au apărut diverse variante. De exemplu, la 3 martie 1919, delegația americană propusese trasarea noii frontiere în Dobrogea, pe baze etnice, ca un compromis între frontieră stabilită în 1878 și cea din 1913. Dar Sir Eyre Crowe din cadrul delegației britanice a atras atenția că ar fi fost, poate, un caz singular, când un stat din alianța victorioasă ar fi trebuit să cedeze teritoriul unui stat învins. Problema a mai apărut în dezbatările din cadrul Conferinței, de exemplu, în timpul discuțiilor problemei Basarabiei, când s-a propus recunoașterea unirii acesteia cu România, dar concomitent cu cedarea Cadrilaterului Bulgariei. În final însă s-a decis păstrarea vechii linii de frontieră dintre cele două țări⁸⁴.

În iulie 1919 delegația bulgară a sosit la Paris, unde practic a fost izolată timp de cinci săptămâni, ea neavând contacte diplomatice oficiale cu delegați sau oficialități. Prezent la Paris, prim-ministrul Todorov a adresat un memoriu Consiliului Suprem, în care exprima punctul de vedere al Bulgariei în problema războiului și a situației postbelice din Balcani⁸⁵. La

⁸⁴ Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, Doru Tompea, România și conferințele de pace (Paris: 1919-1920, 1946-1947), Editura Nemira, Focșani, 1996, p. 166-168.

⁸⁵ Margareta Patriche, Considerații asupra Tratatului de la Neuilly-sur-Seine (27 noiembrie 1919), în România și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), Coordonatori: Gh. Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia

19 septembrie 1919 proiectul tratatului de pace cu Bulgaria a fost remis delegației bulgare, care a cerut la 7 octombrie – și a obținut – o prelungire cu 10 zile a perioadei de studiere a acestuia. În sfârșit, la 24 octombrie delegația bulgară a prezentat în fața Conferinței de Pace evoluțiile democratice din societatea bulgară, progresul procesului de întărire a democrației, arăta că guvernul bulgar nu avea obiecții cu privire la regimul minorităților, cu condiția însă ca aceasta să fie acceptat de toți semnatarii tratatului, solicita acceptarea unui serviciu militar obligatoriu pentru Bulgaria etc. În ceea ce privește problema frontierelor, delegații bulgari își mențineau vechile pretenții teritoriale asupra Dobrogei, Macedoniei, Serbiei până la Morava și Traciei⁸⁶.

Raportul Consiliului Suprem nu s-a lăsat așteptat; el a venit la 3 noiembrie. În răspuns era respinsă ideea că Bulgaria nu ar fi dorit războiul de care de fapt s-ar fi făcut vinovați vecinii balcanici, se arăta că Bulgaria luptase alături de Puterile Centrale până la sfârșit și trebuia să-și asume responsabilitatea că nu a cerut pace, și a fost învinsă și nevoită să depună armele. În ceea ce privește problema frontierelor, Consiliul Suprem își menținea hotărârile deja luate, respingând orice

Dumitrescu, Editura Empro, Focșani, 1999, p. 108-109.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 11; Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, p. XLVIII.

modificare a lor. Referitor la Dobrogea de sud, în răspuns se arăta că aceasta era o problemă închisă, că nu există motive de ordin etnic, geopolitic sau economic pentru reconsiderarea ei⁸⁷.

La 10 septembrie 1919 a avut loc la Saint-Germain-en-Laye semnarea tratatului cu Austria, la care România – după cum am arătat – nu a participat din cauza unor clauze cuprinse în tratatul minorităților. La 15 septembrie Consiliul Suprem a dat un ultimatum guvernului român că dacă nu va semna tratatul cu Austria nu va putea semna nici tratatul cu Bulgaria, ce urma să aibă loc la 27 noiembrie 1919 la Neuilly-sur-Seine. A urmat o perioadă tensionată în relațiile României cu Consiliul Suprem, care a admis, în final, efectuarea unor modificări în tratatul minorităților cerute de România, astfel că la 10 decembrie 1919 România a semnat tratatul cu Austria, tratatul minorităților și tratatul cu Bulgaria.

Încheierea tratatului de pace cu Austria a fost urmată de finalizarea negocierilor Puterilor Aliate și Asociate cu cealaltă componentă a fostului Imperiu Habsburgic – Ungaria – prin semnarea, la 4 iunie 1920, a tratatului de la Trianon. Prelungirea negocierilor s-a datorat nu atât problemelor, multe și dificile, ce urmău a fi soluționate, ci în primul rând evoluțiilor politice din ceea ce va fi Ungaria, stat național, incapacitatea forțelor politice ce s-au perindat la conducerea statului de

⁸⁷ Margareta Patriche, Art. cit., p. 133-134.

a înțelege noua epocă în care intra omenirea și de a renunța la ideea imperială, ce transforma automat vecinii statului ungar în adversari implacabili.

În urma semnării, la 13 noiembrie 1918, la Belgrad, a convenției de armistițiu între delegații Comandamentului Armatei Aliate din Orient și cei ai Serbiei, de o parte, și cei ai guvernului ungar, de cealaltă parte, Ungaria trebuia să-și retragă trupele, în zona Transilvaniei, pe un aliniament ce trecea la nord de linia cursului superior al Someșului Mare, Bistrița, satul Mureș (comuna Suseni, județul Mureș), cursul Mureșului, până la confluența acestuia cu Tisa⁸⁸. Într-un raport din 16 ianuarie 1919 al generalului Constantin Prezan, înaintat prim-ministrului I.I.C. Brătianu și Comandamentului francez, acesta remarcă faptul că teritoriul revendicat de România era tăiat în două de o linie „de loc naturală”, care nu răspundeau nici condițiilor de ordin etnic, geografic, economic și nici hotarelor pe care Aliații le recunoscuseră României prin tratatul de alianță din august 1916⁸⁹.

În perioada ce a urmat, generalul Berthelot, comandantul Armatei Aliate de la Dunăre, a negociațiat cu Istvan Apathy, reprezentantul guvernului ungar în Transilvania, ocuparea acestui teritoriu, într-o primă etapă, de către armata română, care apoi să fie în-

locuită de forțe franceze⁹⁰, precum și stabilirea unei zone neutre între cele două armate pe linia Deva – Cluj – Baia Mare⁹¹, ceea ce partea ungară a refuzat, sub pretextul că depășea prevederile convenției din 13 noiembrie. Nici partea română nu era de acord cu această linie, ea nefiind însă semnatată a convenției din 13 noiembrie 1918, ci pentru că avea drept obiectiv aliniamentul Satul Mare – Carei – Oradea – Bekescsaba⁹², deci o zonă mai largă, care ar fi permis și protecția unei părți mai numeroase a populației române din Transilvania, victimă a unor persecuții maghiare. La începutul anului 1919, deci în ajunul deschiderii Conferinței de Pace, armata română înaintase treptat până pe aliniamentul Sighet – Baia Mare – Zalău – Ciucea – Zam⁹³. Franța a apreciat faptul că armata română nu se grăbea să ocupe teritoriul ce-i revenea conform tratatului de alianță⁹⁴, dar evenimentele săngeroase de la Ciucea și Boborsia împotriva populației românești, soldate cu numeroase

⁸⁸ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, doc. nr. 468, p. 72-74.

⁸⁹ Ibidem, doc. nr. 503, p. 165.

⁹⁰ Lucian Leuștean, România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920, Editura Polirom, 2002, p. 33.

⁹¹ Gh. Iancu, G. Cipăianu, La consolidation de l'unior de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919), Temoignages français, Editura Enciclopedică, București, 1990, p. 149.

⁹² Lucian Leuștean, op. cit., p. 33.

⁹³ Dumitru Tuțu, Les actions de l'armée roumaine en Transylvanie au cours des années 1918-1919, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1-2, 1987, p. 104.

⁹⁴ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, doc. nr. 516, p. 184.

victime, au determinat Marele Cartier General Român să dea la 2 februarie 1919 un comunicat în care arăta că dacă astfel de evenimente se vor mai repeta din partea ungără, atunci „va răspunde cu energie”⁹⁵.

Întrucât la începutul anului 1919 în Banat trupele sârbe s-au dedat la o seamă de acte de violență și intimidare împotriva populației ostilă dominației Serbiei⁹⁶, iar guvernul ungar „provoacă dezordini și organizează bolșevismul”, la 21 februarie 1919 Ion I.C. Brătianu solicită Conferinței de Pace să-i dea aprobarea să ocupe teritoriul ce-i revenea României și să renunțe la intenția de constituire a unei „zone neutre” în aceste regiuni, deoarece aceasta „ar marca răoul și, departe de a-l împiedica, l-ar încuraja”⁹⁷.

La 26 februarie, pe baza raportului reprezentanților militari ai Consiliului Suprem al Conferinței de Pace, în

care au fost avute în vedere și opiniile reprezentanților români, Biroul Conferinței de Pace a aprobat totuși crearea unei „zone neutre” între armata română și cea ungără⁹⁸, între cele două urmând să se afle trupe franceze⁹⁹.

Informat la 20 martie 1919 de această hotărâre de către misiunea militară aliată, condusă de colonelul Vyx și având la dispoziție șase ore pentru răspuns, guvernul ungar a respins propunerea și, în aceeași zi, își dă demisia, iar în Ungaria se instaurează un regim bolșevic și este proclamată Republica Ungară a Sfaturilor¹⁰⁰. În situația creată de evoluția evenimentelor din Ungaria, în condițiile existenței deja a pericolului bolșevic la granița de pe Nistru, guvernul român speră într-o atitudine fermă a Conferinței de Pace și în sprijinul Puterilor Aliate și Asociate acordat României, ceea ce nu s-a întâmplat. Este adevărat că Aliații au trimis din nou la Budapesta un reprezentant, de data aceasta în persoana generalului Jan Christian Smuts, care a propus guvernului ungar retragerea armatei ungare pe o linie aproximativă cu cea din tratatul de alianță din august 1916 cu România, promîțând

⁹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 517, p. 184.

⁹⁶ Guvernul român a adresat Conferinței de Pace la începutul anului 1919, după ce guvernul sârb înaintase la Paris un memoriu privind revendicările sale în zona Banatului, un memoriu documentat în care cerea „reunirea la noul stat român a provinciei cuprinse între Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați”, regiune cunoscută sub numele de Banatul Timișoarei, în conformitate „cu dorința majorității locuitorilor din Banat”. În memoriu se făcea un istoric al regiunii, era analizată situația geografică, economică, etnică, erau expuse argumentele românești și, respectiv, sârbe pentru revendicarea Banatului – Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. VI, doc. nr. 835, p. 532-545.

⁹⁷ *Ibidem*, vol. III, doc. nr. 531, p. 206.

⁹⁸ *Ibidem*, doc. nr. 535, p. 217-219. Frontiera de est (limita de vest a înaintării armatei române): Arad, Salonta, Oradea, Carei, Someș; frontiera de vest, la 5 km de cea din est, era cea din tratatul din 4/17 august 1916. Aradul urma să fie ocupat de trupe Aliate.

⁹⁹ *Ibidem*, doc. nr. 545, p. 237-238.

¹⁰⁰ Vezi Lucian Leuștean, op. cit., p 59-69.

în schimb ridicarea blocadei, ajutoare materiale, o atitudine binevoitoare în stabilirea frontierelor cu România, Iugoslavia și Cehoslovacia¹⁰¹.

Rezultatele misiunii pe care generalul Smuts a efectuat-o la Budapesta a creat și mai multă nesiguranță la București, nefiind de natură a liniști îngrijorările guvernului român de teama unui atac bolșevic pe două frontiere. Îar după ce generalul d'Esperey a declarat și el în timpul vizitei sale la București lui Ion I.C. Brătianu că liderul comunist Bela Kun intenționa să recâștige teritoriile ocupate de armata română, neliniștea aici a crescut și mai mult¹⁰².

Situată exactă în care se afla România la mijlocul lunii aprilie 1919 trebuie completată cu crimele și abuzurile autorităților ungare în Transilvania, ceea ce a determinat Consiliul Dirigent al Transilvaniei să adreseze guvernului român o cerere de a asigura „protecția conaționalilor săi contra hoardelor ungare” și să ocupe teritoriul ce-i revinea în conformitate cu hotărârile Conferinței de Pace din 26 februarie 1919¹⁰³.

Solicitarea a fost rapid luată în considerare la București – ceea ce s-ar putea explica prin faptul că aici se plănuia o astfel de acțiune – întrucât, la 13 aprilie 1919, Saint-Aulaire, minis-

¹⁰¹ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, doc. nr. 578, p. 300-302.

¹⁰² Vezi Lucian Leuștean, *op. cit.*, p.77.

¹⁰³ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, doc. nr. 579, p. 303.

trul Franței în România, în numele celor patru miniștri aliați, informa Ministerul de Externe al Franței că, în fața atrocităților săvârșite de unguri față de populația românească a Transilvaniei, guvernul român ar fi dat ordin ca ungurii să fie alungați din teritoriul delimitat de Conferința de la Versailles din 26 februarie¹⁰⁴. La 16 aprilie Marele Cartier General a dat ordin Comandamentului Trupelor din Transilvania să treacă unitățile dincolo de Munții Apuseni și să ocupe linia estică a zonei neutre „în cel mai scurt timp posibil” (Crișana și Maramureș)¹⁰⁵. Dar, odată ajunsă aici (19-20 aprilie 1919), armata română nu s-a mai oprit decât pe malul Tisei¹⁰⁶.

În această perioadă aglomerată pentru Conferința de Pace, când este finalizat și tratatul de pace cu Germania, se poartă negocierile privind tratatul de pace cu Austria etc., problemele româno-ungare nu au fost neglijate: Comisia de experti a finalizat tratatul frontierei dintre cele două țări (6 aprilie) și l-a trimis conducerii Conferinței de Pace (15 aprilie), pe 8 mai acesta este discutat de Consiliul ministrilor de externe, iar la 12 mai e aprobat de Consiliul celor patru și nu a mai fost schimbat până la semnarea tratatului de pace.

¹⁰⁴ *Ibidem*, doc. nr. 580, p. 303-304.

¹⁰⁵ *Ibidem*, doc. nr. 584, p. 310.

¹⁰⁶ *Ibidem*, doc. nr. 583, p. 309. Malul stâng al Tisei este atins de trupele române la 29 aprilie, unde fac joncțunea cu trupele cehoslovace, iar la 1 mai malul stâng al Tisei este ocupat de trupele române și cehoslovace.

România a fost, de asemenea, informată de traseul frontierei la 11 iunie 1919, în cadrul Consiliului miniștrilor Afacerilor Externe. Prezent la această întâlnire, Ion I.C. Brătianu a ținut însă să remarce că noua frontieră „se îndepărtează aşa de mult de linia tratatului nostru de alianță, că nu pot lăua asupra mea să dau un răspuns fără să fi consultat guvernul român și comandamentul militar”, subliniind că în special extremitățile sunt mult schimbăte (a menționat „linia care asigură Ungariei gura Mureșului”)¹⁰⁷.

Între timp însă liderii maghiari, confruntați în plan intern cu greutăți ce le depășeau posibilitățile de soluționare, au căutat un succes extern. Și întrucât România își dovea capacitatea militară, pe care ei au apreciat-o corect, atenția lor s-a îndreptat spre Cehoslovacia, pe care au atacat-o la 30 mai. Numai în câteva zile forțele ungare reușesc să rupă linia frontului dintre forțele militare române și cehoslovace, să cucerească aproape două treimi din teritoriul slovac și să proclame o republică sovietică slovacă¹⁰⁸.

La 7 iunie 1919 Puterile Aliate și Asociate au luat hotărârea „fermă” de a pune capăt tuturor ostilităților. În

¹⁰⁷ *Ibidem*, doc. nr. 630, p. 441-444. A doua zi delegația română a înaintat Conferinței de Pace un memoriu privind situația etnografică a unor zone de la frontieră cu Ungaria; Frontierele s-au referit numai la teritoriul dintre România și Ungaria. – *Ibidem*, doc. nr. 631, p. 444-448.

¹⁰⁸ Lucian Leuștean, *op. cit.*, p. 100.

acest scop, președintele Conferinței de Pace, Georges Clemenceau, s-a adresat la 19 iunie 1919 lui Bela Kun ca armata ungară ce lupta în Cehoslovacia să se „retragă imediat” înapoia granițelor fixate pentru Ungaria, informându-l totodată că și trupele române se vor retrage din teritoriul ungar imediat ce va fi evacuat teritoriul cehoslovac de trupe ungare¹⁰⁹. Dar guvernul român a pus o condiție: „Aliații să dea garanții împotriva oricărei noi agresiuni a ungurilor”¹¹⁰.

În aceeași zi G. Clemenceau a cerut și guvernului român un răspuns privind hotărârea Consiliului celor patru de a pune capăt tuturor ostilităților inutile și a reconfirmat frontierele stabile între cele trei țări (România, Cehoslovacia, Ungaria), admitând însă că în unele locuri ele taie căi de comunicație, că sunt necesare „mici rectificări de graniță”, în viitor, dar care pot fi soluționate prin „aranjamente locale”¹¹¹.

¹⁰⁹ Desăvârșirea unității național-statale a statului român, vol. III, doc. nr. 633, p. 444.

¹¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 637, p. 457. La 25 iunie mareșalul Foch adresa o scrisoare lui G. Clemenceau în care arăta că „România se va conforma cu scrupulozitate hotărârilor Conferinței de Pace”, dar o retragere pe Tisa, în condițiile în care România era obligată să mențină pe Nistru și în Bucovina cea mai mare parte a forțelor, trebuia să fie însotită de „măsuri de precauție indispensabile”. El avea în vedere aplicarea integrală de către Ungaria a măsurilor militare din Convenția de la Belgrad din 13 noiembrie 1918 – *Ibidem*, doc. nr. 639, p. 640.

¹¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 632, p. 448-449.

În general, în lunile iunie-iulie 1919 se poate observa o anumită inconsistență în măsurile întreprinse de Consiliul Suprem în ceea ce privește conflictul Ungariei cu vecinii săi, iar atacul întreprins de armata ungară asupra trupelor române în noaptea de 19 spre 20 iulie, urmată de intrarea armatei române în Buda-pesta și căderea regimului bolșevic este atât un rezultat al acestei politici nehotărâte, cât și al creșterii opozitiei interne împotriva regimului Bela Kun, care spera că se poate salva printr-un succes militar împotriva României și refacerea integrității vechilor hotare: „Decizia de a-i ataca pe români pare sinucigașe – arată istoricul Lucian Leuștean – însă era unica opțiune disponibilă”¹¹².

Rezultatul a fost ocuparea militară a unei părți a Ungariei de către trupele române, negocierea unui armistițiu între părți, dar în special rechizițiile făcute de armata română pentru recuperarea, fie și numai a unei părți din jaful efectuat de ocupanți în România în anii 1917-1918, ceea ce i-a nemulțumit pe Aliați. Aceste nemulțumiri s-au suprapus peste neînțelegerile deja existente între România și Aliați provocate de negocierile pentru finalizarea tratatului cu Austria, soldate inclusiv cu părăsirea de către I.I.C. Brătianu a Conferinței de Pace și înlocuirea lui cu Nicolae Mișu.

¹¹² Lucian Leuștean, *op. cit.*, p. 109-110.

Toate acestea au determinat guvernul român să grăbească retragerea armatei din Ungaria. Aceasta s-a făcut în trei etape, astfel că la 30 martie 1920, după stabilirea frontierei între cele două state, pe teritoriul ungar nu se mai afla niciun soldat român¹¹³.

La sfârșitul anului 1919 textul tratatului de pace cu Ungaria era finalizat, astfel că președintele G. Clemenceau a invitat guvernul de la Buda-pesta să-și trimîtă delegații la Conferința de Pace. Aceștia vor sosi la 7 ianuarie 1920 la Paris, avându-l în frunte pe contele Albert Apponyi. La 15 ianuarie 1920 delegația ungară a primit textul tratatului, iar a doua zi, în ședința Consiliului Suprem, contele Albert Apponyi a făcut o adevărată pledoarie pentru păstrarea integrității Ungariei „istorice”, a încercat să disculpe Ungaria, a insistat pentru organizarea de referendumuri pe teritoriile ce urmau a fi cedate și a susținut superioritatea culturală a națiunii ungare față de incultura vecinilor, pentru ca în final să afirme că „în proiectul de tratat există erori serioase”, ceea ce ar face necesar să fie respins proiectul în totalitate¹¹⁴.

Guvernul român, prin note și memorii înaintate Conferinței de Pace, singur sau împreună cu delegațiile iugoslave și cehoslovace, a răspuns

¹¹³ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. III, p. XLII.

¹¹⁴ Alexandru Ghișa, *România și Ungaria la început de secol XX. Stabilirea relațiilor didiplomatice (1918-1921)*, Presa Universitară Clujana, Cluj-Napoca, 2002, p. 216.

tezelor dezvoltate de delegația maghiară, demonstrând netemeinicia și falsitatea acestora¹¹⁵.

La 3 martie 1920 Consiliul Suprem a luat în discuție tratatul cu Ungaria, iar la 8 martie tratativele s-au reluat la conferința ministrilor de externe și a ambasadorilor. Acum s-a hotărât să nu mai fie revizuite clauzele teritoriale, militare, financiare și de tranzit și s-au respins alte cereri ale delegației ungare privind alegerea Budapestei ca reședință a Comisiei Dunărene¹¹⁶, obținerea de drepturi speciale pentru minoritarii unguri, cererea de a se organiza un plebiscit în fostele teritorii ale Ungariei¹¹⁷ etc.

Ultimul act al finalizării tratatului cu Ungaria a avut loc la Trianon, la 4 iunie 1920, când el a fost semnat de 18 state, inclusiv România, reprezentată de dr. Ion Cantacuzino și de Nicolae Titulescu¹¹⁸.

La scurtă vreme după semnarea tratatului de la Trianon, la 10 august

¹¹⁵ Lucian Leuștean, *op. cit.*, p. 158-160; C.Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *op. cit.*, p. 388-392; *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. III, p. XLVII-XLIX.

¹¹⁶ Vezi poziția guvernului român – *Ibidem*, vol. VI, doc. nr. 882, p. 92-98.

¹¹⁷ În memorial adresat Conferinței de Pace guvernul român, ca și cel iugoslav și cehoslovac, aprecia că „o astfel de solicitare nu poate fi luată în considerație” – *Ibidem*, doc. nr. 884, p. 111-116.

¹¹⁸ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. III, p. XLIX-L. Parlamentul României a ratificat tratatul în 17 august (Senatul) și 26 august 1920 (Camera Deputaților).

1920 se semnau, la Sevres, trei tratate internaționale, dintre care unul de pace cu Turcia, al doilea între învingători și cel de-al treilea, destinat rezolvării „anumitor chestiuni ridicate de di-

zolvarea monarhiei austro-ungare”¹¹⁹.

Tratatul încheiat între principalele Puteri Aliate și Asociate și România, Polonia, Statul Sârbo-croato-sloven și Cehoslovacia precizează în preambul său motivația pentru care el a fost propus celor patru țări, și anume pentru a le asigura acestora suveranitatea „asupra teritoriilor care le sunt respectiv recunoscute”.

Deși Basarabia a fost prima dintre provinciile românești care s-au unit cu Țara, tratatul privind recunoașterea internațională a unirii acesteia cu România și încheierea astfel a procesului de realizare a statului național unitar român a fost ultimul semnat. Cauzele acestei întârzieri sunt multiple, dar ele nu țin de o eventuală nerecunoaștere din partea Aliaților a caracterului românesc al provinciei din punct de vedere istoric, etnic etc., sau a justeței unirii sale cu România – dimpotrivă, acestea au fost general recunoscute și acceptate, iar documente oficiale ale Puterilor Aliate după 27 martie/ 9 aprilie 1918, când Sfatul Țării a votat unirea cu România, vorbesc despre unire ca fiind „deja înfăptuită” – ci ele țin de situația internă încă tulbure din

¹¹⁹ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghie, *Tratatele internaționale ale României 1354-1920*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 447-449.

Rusia, de nerecunoașterea de către Puterile Aliate și Asociate a regimului sovietic, de sprijinul dat de acestea mișcărilor albgardiste, care, în ceea ce privește păstrarea integrității hotărelor vechii Rusii, se situau pe aceeași poziție cu guvernul bolșevic, de interesele politice și economice ale fiecărei dintre aceste puteri, de rezervele administrației americane care nu dorea să participe la delimitarea frontierelor fostului Imperiu rus, dar și de amânarea rezolvării acestei probleme de către Principalele Puteri Aliate și Asociate ca mijloc de presiune și control asupra guvernului român etc.

Atât Washingtonul, cât și Londra și Parisul au fost informate la timp de evoluțiile care au avut loc în 1918 în Basarabia și pașii făcuți de aceasta, de la proclamarea independenței spre unirea cu România, astfel că în ajunul deschiderii Conferinței de Pace de la Paris situația era bine cunoscută în cele trei capitale.

La Washington, de exemplu, un document al Comisiei Americane din 21 ianuarie 1919 făcea un scurt istoric al Basarabiei, ajungând în final la concluzia că aceasta este „prin caracter, profund românească”, dar amintea și de caracterul etnic diferit a două zone: Hotin și Akkerman¹²⁰.

La Londra, Comisia de la Foreign Office care se ocupa de revendicările românești recomanda, la 10 februarie 1919, ca la forumul de pace din ca-

pitala Franței, delegația britanică „să recunoască unirea, deja împlinită, a Basarabiei cu România”.

Această recomandare avea la bază trei argumente de natură „etnică, economică, geografică și politică:

- a) Până în 1812 această provincie făcuse parte din Principatul Moldovei;
- b) „Sfatul Țării”, organul reprezentativ al Basarabiei, hotărâse independența țării și ceruse apoi unirea cu România pe baza unor condiții „formulate de el”;
- c) Al treilea argument avea în vedere faptul că populația provinciei era în majoritate românească (cifrele luate în considerare erau de 60-65, în realitate români formau 72% din populație) și numai în zona Hotinului era o majoritate compactă de ucraineni.

Totodată erau formulate trei condiții pentru recunoașterea Unirii:

- a) Baza separării de Rusia să fie principiul etnic și nu o eventuală ocupare militară a Basarabiei de către România;
- b) Să nu fie prejudicate interesele economice sau de altă natură ale Rusiei cu România;
- c) Minorităților naționale din Basarabia să li se asigure, prin garanții internaționale, autonomie culturală și locală¹²¹.

¹²⁰ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia*, Editura Junimea, Iași, 1991, p. 78.

¹²¹ Ibidem, p. 78-79.

Ideea că unitatea națională a românilor era deja realizată înainte de deschiderea oficială a Conferinței de Pace de la Paris a fost susținută și de premierul Ion I.C. Brătianu, conducătorul delegației române în capitala Franței. La 1 februarie 1919, când a luat cuvântul în cadrul ședinței plenare a Conferinței de Pace, el a ținut să sublinieze că guvernul român participa la forumul de la Paris ca reprezentant al României și al tuturor celorlalte teritorii românești unite cu Țara. În cadrul expunerii sale, dar și într-un document intitulat „România în fața Conferinței de Pace” înaintat Conferinței, prim-ministrul român a făcut o incursiune în istoria Basarabiei, subliniind faptul că autoritățile Moldovei n-au încetat să protesteze după ce în 1812 Imperiul rus a smuls-o din cadrul Principatului Moldovei și să-și manifeste neîncetat dorința de a reveni în hotarele românești, reușind acest lucru în 1918¹²². Referindu-se la frontieră de răsărit a României în urma unirii Basarabiei, I.I.C. Brătianu a subliniat că „cursul Nistrului a marcat întotdeauna limitele Basarabiei și Bucovinei”¹²³. Aceste cuvinte veneau să confirme credința profundă a celui care, la 22 februarie 1919, va declara în cadrul Comisiei pentru problemele române că: „Nu putem concepe

¹²² Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa, op. cit., p. 147-154. O prezentare mai amplă a intervenției premierului român; Vezi: C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, op. cit., p. 328-335.

¹²³ *Ibidem*, p. 154.

existența neamului nostru fără Nistru, cum nu putem să o concepem fără Dunăre și Tisa, ca să ne separe de elementul slav (...) Basarabia reprezintă pentru noi, intrarea casei noastre – în mâna altora ea ne-ar periclită însuși căminul”¹²⁴.

Totodată, în „Memoriul” înaintat de delegația română Conferinței de Pace cu acest prilej, se afirma că interesul pe care Rusia îl arătase până atunci Basarabiei era legat de faptul că acest spațiu reprezintă „o etapă importantă” în drumul Imperiului rus spre Constantinopol, de-a lungul Peninsulei Balcanice, dar acest drum era acum „definitiv închis”, iar Basarabia nu mai putea prezenta pentru ruși, indiferent de statutul pe care ei l-ar da provinciei, un interes care să motiveze o anexare din partea Rusiei¹²⁵.

O săptămână mai târziu, la 8 februarie 1919, discuția asupra problemei Basarabiei a fost reluată în cadrul Comisiei de experti a celor patru Mari Puteri, în final ajungându-se la concluzia unei recunoașteri provizorii a Unirii Basarabiei cu România. În cadrul dezbatelor, reprezentantul britanic, sir Eyre Crowe, a cerut ca în tratatul Basarabiei să fie înscris ca

¹²⁴ Gheorghe Calcan, *România în relațiile internaționale ale Conferinței de Pace de la Paris – Versailles 1919-1920. Recunoașterea internațională a Marii Uniri*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, p. 233.

¹²⁵ Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa, op. cit., p. 154.; *Desăvârsirea unității național-statale a poporului român*, vol. V, doc. nr. 833, p. 450.

element de bază principiul etnic și național; reprezentantul Franței, Jules Laroche, a insistat asupra datelor istorice și etnografice privind Basarabia, ce susțineau ideea unirii acesteia cu România, și a faptului că această provincie românească a fost ocupată prin forță de către Rusia; iar reprezentantul SUA, Clive Day, a susținut propunerile lui Crowe privind înscirea protecției minorităților naționale în tratatul basarabean¹²⁶.

Discuțiile asupra temei au continuat la 11 martie 1919 în cadrul Comisiei pentru problemele românești, care, „luând în considerație aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, ca și argumentele de ordin geografic, etnic, economic și istoric, se pronunță pentru Unirea Basarabiei cu România”¹²⁷. Era o formulă care se cristalizase în timp și pe care o vom regăsi în documente viitoare ale Conferinței de Pace.

Aceste recomandări ale Comisiei de experți au fost supuse atenției Consiliului ministrilor de externe la 8 mai 1919, dar secretarul de stat al SUA, Robert Lansing, a blocat acceptarea cu unanimitate a recomandărilor Comisiei de experți, chiar dacă acestea fuseseră aprobate, inclusiv de către experții americani.

Dacă și până acum se putea observa o anumită distantare în poziția americană față de poziția reprezentanților

Principalelor Puteri Aliate și Asociate din Europa (Marea Britanie, Franța, Italia), în ceea ce privește Rusia, de această dată opoziția americană este clară. Diplomatul american a susținut să nu se facă modificări ale frontierei rusești fără consimțământul unui guvern rus recunoscut¹²⁸.

Afirmarea acestei poziții are loc în perioada în care Consiliul Suprem încheia un acord cu generalul albgardist Kolceak, ale cărui armate luptau în Siberia împotriva guvernului de la Moscova. În textul acordului era prezent și un paragraf care prevedea „dreptul Conferinței de Pace de a determina soarta *părților românești* din Basarabia”¹²⁹.

Folosirea expresiei „părți românești” de către Puterile Aliate și Asociate în înțelegerea realizată cu Kolceak – „formulă ce deșteaptă toate speranțele agitatorilor”, cum o caracteriza Ion I.C. Brătianu în „Memoriul” înaintat Consiliului Suprem la 2 iulie 1919 – implica „pe nedrept” existența unor regiuni care nu ar fi fost românești și, deci, susceptibile de a fi înapoiate Rusiei „cu toată existența actului de uniune integrală a acestei provincii cu totul românească”. Nu putea fi vorba – concluziona I.I.C. Brătianu – „de către elemente ale populației care nu este română, ale căror drepturi sunt

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ion Oprea, *România și Imperiul rus. 1900-1924*, Editura Albatros, București, 1998, p. 274.

¹²⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, op. cit., p. 80.

¹²⁷ Ibidem.

de altminteri recunoscute și garantate deja prin actul Unirii”¹³⁰.

La sesiunea Consiliului Suprem din zilele de 1 și 2 iulie 1919, ultima sesiune la care a participat I.I.C. Brătianu înainte de a părăsi Conferința de Pace și de a se întoarce în România, a avut loc o nouă dezbatere asupra stadiului finalizării tratatului privind unirea Basarabiei cu România. Cu acest prilej, Andre Tardieu, președintele Comitetului pentru probleme teritoriale, a prezentat un raport în care se arăta că, în conformitate cu principiul autodeterminării națiunilor, Comitetul recunoștea unirea acesteia cu România și garantarea drepturilor minorităților naționale în conformitate cu prevederile Pactului Ligii Națiunilor. De asemenea, în raport se sublinia faptul că această hotărâre era luată avându-se în vedere aspirațiile generale ale populației din Basarabia, caracterul moldovenesc al acestei regiuni din punct de vedere geografic și etnic, dar și pe baza argumentelor de ordin istoric și economic, ceea ce determina hotărârea Comitetului de a se pronunța în favoarea unirii acestei provincii cu România.

În cuvântul său premierul român a pus accentul pe similaritatea modului în care românii basarabeni și-au exprimat voința de unire în 1918 prin crearea unui Consiliu Național reprezentativ, asemenea conaționalilor lor din Bucovina și Transilvania, dar și a

¹³⁰ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. IV, doc. nr. 644, p. 6.

mișcărilor naționale din alte țări, precum consiliile naționale din Polonia, Cehia etc.¹³¹. De asemenea, el a făcut o incursiune bine documentată în istoria Basarabiei, respingând mistificările emigratiei rusești ce ducea o campanie de propagandă antiromânească, a respins ideea lui Robert Lansing de organizare a unui plebiscit în Basarabia etc.

La 2 iulie 1919 un reprezentant al emigratiei rusești, Vasili Maklakov, fost ambasador al Rusiei în Franța, a fost admis *ad audiendum* să prezinte Consiliului Suprem punctul de vedere al emigratiei rusești privind situația din Rusia, în general, și referitor la Basarabia, în special. Aceasta a admis existența în Basarabia a mai „multor părți românești”, unde era de acord să se organizeze plebiscit, în timp ce părțile neromânești ar fi urmat să revină Rusiei fără nicio altă formalitate¹³².

La sfârșitul acestei prime faze a dezbatelii problemei basarabene la Conferința de Pace, o sinteză a Ministerului de Externe al Franței, semnată de ministrul Stephen Pichon, arăta că la Paris Conferința nu a luat nicio hotărâre asupra acestui subiect, stadiul problemei fiind următorul:

- A. Comisia competentă a propus alipirea Basarabiei la România.
- B. În scrisoarea lor către amiralul Kolceak, Principalele Puteri Aliate și Asociate au rezervat

¹³¹ V. Fl. Dobrinescu, D. Tompea, *op. cit.*, p. 164.

¹³² I. M. Oprea, *op.cit.*, p. 276.

dreptul Conferinței de a hotărî soarta „părților românești” ale Basarabiei.

C. Problema care se ridica era aceea de a ști care sunt aceste „părți românești”.

În opinia ministrului de externe francez, Basarabia era „în totalitate românească, ea nu este decât o parte a Moldovei, pe teritoriul ei nu se poate trasa o granită convenabilă, care nu se află decât la Nistru; pe scurt, din punct de vedere etnic, istoric și geografic acest teritoriu trebuie să redevenă românesc”.

În finalul documentului, ministrul Pichon arăta că „această teză va fi apărată de delegații francezi, sprijiniți, probabil, de delegații englezi. De asemenea, suntem împotriva unui plebisцит, făcut în zadar...”¹³³.

După formarea în decembrie 1919 a guvernului condus de liderul transilvănean Al. Vaida-Voevod, în urma primelor alegeri organizate la nivelul întregii țări, demersurile în vederea recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu România au căpătat mai mult dinamism și consistență. Curând după venirea la putere, la jumătatea lunii ianuarie 1920, noul prim-ministru s-a adresat Conferinței de Pace cu rugămîntea „de a transforma recunoașterea virtuală a unirii Basarabiei cu România într-o stare de drept definitivă”¹³⁴.

¹³³ Desăvârșirea unității național-statale a poporului român, vol. IV, doc. nr. 652, p. 24-25.

¹³⁴ I. M. Oprea, *op.cit.*, p. 278.

Totodată, Al. Vaida-Voevod a făcut o vizită în Franța și Anglia la începutul anului 1920. Cu acest prilej el a participat la o ședință a Consiliului Suprem, în cadrul căreia el a întrebat ce ar trebui să facă România pentru ca Conferința de Pace să se pronunțe definitiv în problema Basarabiei. Răspunsul lui Clemenceau a fost prompt: „Să retrageți trupele din Ungaria”¹³⁵.

Angajamentul ferm al premierului român privind retragerea trupelor române pe aliniamentul fixat de Conferință a determinat un angajament al Puterilor Aliate și Asociate de a recunoaște unirea Basarabiei, dar ea urma să intre în vigoare numai după retragerea definitivă a trupelor din Ungaria. Astfel, la 3 martie 1920, prim-ministrul român a primit din partea prim-ministrului britanic Lloyd George, în numele Conferinței de Pace, o notă prin care guvernul român era informat că Consiliul Suprem a luat în considerare cererea lui Al. Vaida-Voevod cu privire „la recunoașterea de către Conferință a Unirii Basarabiei cu România”, dar această decizie era suspendată de Conferința de Pace până la evacuarea trupelor române din Ungaria. Întrucât guvernul român se angajase la 26 februarie 1920 că evacuarea „nu ar trebui amânată dincolo de termenele stabilite de Misiunea Interaliată”, Consiliul Suprem a convenit la o recunoaștere a Unirii Basarabiei cu

¹³⁵ *Ibidem*, p. 279.

România, dar nu „în forma juridică”, deoarece semnarea unui tratat nu poate fi făcută decât după evacuarea completă a trupelor române din Ungaria.

Totodată, în notă se arăta că în cazul în care Rusia Sovietică ar ataca România „în interiorul granițelor sale legitime, Alianții îi vor acorda României tot sprijinul posibil”. În același timp, în document se aprecia că recunoașterea Unirii Basarabiei cu România „ar trebui să eliminate principalul obstacol” al unor negocieri bilaterale româno-ruse pentru soluționarea problemelor dintre cele două țări¹³⁶.

Nota lui Lloyd George a fost urmată în aceeași zi de comunicarea unei „Hotărâri” a Consiliului Suprem al Antantei, în care se explică politica urmată până atunci de Puterile Aliate în problema Basarabiei. Întârzierea în luarea unei „decizii definitive” cu privire la Basarabia – se arăta în „Hotărâre” – se datora, pe o parte, faptului că ea a fost privită ca „parte din problema generală românească”, iar pe de alta, de „dificultățile care au existat în guvernul român anterior”. Puterile Aliate sperau însă într-o „reglementare amicală” a acestei probleme între România și Rusia și apreciau că „nu există motive pentru o viitoare amâname a deciziei”.

În finalul „Hotărârii” se arăta că Puterile Aliate și Asociate „având în ve-

dere dorințele comune ale populației Basarabiei, caracterul moldovenesc al regiunii din punct de vedere geografic și etnografic, precum și argumentele apartenenței istorice și economice (...) se pronunță în favoarea unirii Basarabiei cu România, care a fost proclamată formal de către reprezentanții moldoveni, și doresc să încheie un acord în semn de recunoaștere a acestui lucru, de îndată ce condițiile exprimate vor fi puse în aplicare”. Totodată, se arăta că trebuie asigurate interesele generale și specifice ale Basarabiei, în special cele privind relațiile cu țările vecine, și garantat dreptul minorităților, iar Puterile Aliate și Asociate își rezerva dreptul de a sesiza arbitrajul Ligii Națiunilor în probleme „ce ar putea să rezulte din oricare din aceste două chestiuni”¹³⁷.

Eforturile depuse de guvernul român pentru a urgența finalizarea hotărârii Consiliului Suprem în problema recunoașterii formale a Unirii Basarabiei cu România au fost dublate de stabilirea de contacte și negocieri bilaterale cu autoritățile de la Moscova. Contacte și negocieri purtate cu bună credință de reprezentanții României și încurajate de reprezentanții Puterilor Aliate și Asociate, care vizau reglementarea raporturilor dintre cele două țări, inclusiv în ceea ce privește problema Basarabiei.

Venit în fruntea diplomației românești în iunie 1920, Take Iones-

¹³⁶ Vasile Sturza, *Basarabia și destinul ei secret*, Editura Litera, București, 2016, p. 99-100.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 101.

cu observase practica de tergiversare a negocierilor promovată de partea sovietică și intuise că Moscova nu va recunoaște hotărârea Consiliului Suprem de unire a Basarabiei cu România. El considera că nu era în interesul României și nici al ordinii generale ca recunoașterea unirii „să aibă aerul de a nu fi o decizie europeană, ci o concesie bolșevică”¹³⁸.

Semnarea tratatului de pace cu Ungaria la 4 iunie 1920 a limpezit drumul către finalizarea tratatului referitor la Basarabia, al cărui text era gata la 29 septembrie 1920, când la Paris a avut loc o conferință a ambasadorilor Puterilor Aliate și Asociate¹³⁹. Cu acest prilej, ambasadorul britanic, lordul Derby, a informat că a primit instrucțiuni privind „semnarea imediată a tratatului cu privire la Basarabia”, iar cei prezenți, cu excepția ambasadorului S.U.A., Hugh Campbell Wallace, s-au declarat de acord. Ambasadorul american a fost rugat de către participanți să facă „un ultim apel presant” la Washington ca S.U.A. să se alăture celoralte țări la semnarea tratatului.

Răspunsul de la Washington a sosit la 5 octombrie 1920 și el amintea „refuzul constant” al guvernului S.U.A. de a aproba o politică „ce tinde spre dezmembrarea Rusiei” și considera că nu trebuie să se semneze „în acest moment niciun tratat privind Basarabia”, deoarece o acțiune „pripi-

tă” în acest sens le-ar da bolșevicilor „încă un pretext de trezire a spiritului național”¹⁴⁰. Pe 8 octombrie ambasadorul Wallace și-a informat colegii despre poziția S.U.A. și, în același timp, a declarat că nu înțelege „de ce trebuie să existe atâtă grabă! să se semneze tratatul imediat”¹⁴¹.

Procesul, însă, nu mai putea fi opriț.

Între timp, guvernul român reușise, datorită intervenției lui Nicolae Titulescu, ministrul României la Londra, să obțină realizarea unor schimbări în textul tratatului ce va fi semnat la Paris, la 25 octombrie 1920. Pentru România au semnat Take Ionescu, ministrul de externe și Dimitrie I. Ghica, ministrul României la Paris.

Reacția Moscovei la semnarea tratatului a venit fără întârziere. La 1 noiembrie 1920 guvernele Republielor Sovietice ale Rusiei și Ucrainei s-au adresat guvernelor semnatare – Marea Britanie, Franța, Italia și România – arătând că ele nu pot recunoaște ca având vreo putere „înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și ele nu se consideră în niciun fel legate de tratatul încheiat pe această temă de alte guverne”¹⁴².

¹³⁸ I. M. Oprea, *op.cit.*, p. 280.

¹³⁹ Vasile Sturza, *op. cit.*, p. 105.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 106.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 107.

¹⁴² *Ibidem*, p. 112. Nota semnată de Gheorghe Cicerin, comisar al poporului pentru afaceri străine al Republicii Ruse, și Cristian Rakovski, președintele Sovietului Comisarilor Poporului și comisar al poporului pentru afaceri externe al Republicii Ucrainiene. Vedi: *Relațiile româno-sovietice. Documente*, vol. I,

Partea română a răspuns la 10 noiembrie, printr-o radiogramă semnată de Alexandru Averescu, prim-ministrul și Take Ionescu, ministru al Afacerilor Straîne. „Ceea ce numiți anexarea Basarabiei – se arăta în răspunsul guvernului român – (...) nu a existat o asemenea anexare, că această provincie, tot atât de românească precum vestul regatului, de care nu fusese separată decât prin actul arbitral de la 1812, s-a unit cu patria-mamă din propria voință, exprimată prin reprezentanții săi”, unirea pe care Măriile Puteri au recunoscut-o. „Unirea Basarabiei cu România – se arăta în continuare – este o chestiune definitiv încheiată, iar guvernul român nu vede cu cale să o pună din nou în discuție. Chestiunile secundare (...) sunt singurele care rămân de precizat între România și Rusia” și ele pot fi aduse în discuție în fața Societății Națiunilor, ținând însă să sublinieze „în afara chestiunii frontierelor și a drepturilor suverane ale României”¹⁴³.

În 1916, în ajunul intrării României în război, Ion I.C. Brătianu, prim-ministrul guvernului român, prezenta astfel importanța pasului pe care România hotărâse să-l facă: „Într-o vâltoare ca aceea a actualului război (...) o țară cu aspirații naționale nu poate să rămână până la capăt neutră fără să-și compromită întreg viitorul. Prin urmare, se impune să ieșim din

neutralitate. Pe de altă parte, având drept ideal unitatea națională, suntem datori să urmărim realizarea lui, căci nu se știe dacă în decursul evenimentelor vom găsi vreun prilej atât de prielnic ca cel de azi. Iată de ce nu putem să mergem decât alături de Aliați și în contra Puterilor Centrale”¹⁴⁴.

Mersul istoriei a făcut ca primul pas spre realizarea idealului național la care se referea marele om de stat român să fie făcut de Basarabia, care prin vocea Sfatului Țării a hotărât Unirea cu România. Și tot mersul istoriei a făcut ca ultimul act al recunoașterii internaționale al Marei Uniri să fie cel referitor tot la Basarabia, semnat la Paris, la 28 octombrie 1920.

Și tot mersul istoriei românilor a făcut ca realizarea Marii Uniri din 1918 să fie un moment unic în măreția lui.

1917-1934, Editura Enciclopedică, București, 1999.

¹⁴³ Ibidem, p. 112-113.

¹⁴⁴ C. Kirilescu, *La Roumanie dans la guerre mondiale (1916-1918)*, Paris, 1934, p. 64.

Restituirí

In memoriam: Miron Gh. Constantinescu (13 decembrie 1917 – 18 iulie 1974) și relansarea sociologiei românești în anii '60-'70

Dan BANCIU

PREDOSLOVIE

Istoricii și biografii care s-au aplecat asupra studierii sinuoasei și controversatei perioade a comunismului în România nu puteau să ignore din analizele și scrierile lor activitatea lui Miron Constantinescu (1917-1974), personalitate politică și intelectuală, deopotrivă, care a îndeplinit funcții de răspundere în conducerea partidului și statului, afirmându-se și gestionând destinele sociologiei din România, odată cu reinstituționalizarea acestea în învățământ și cercetare, după 1965. Marea majoritate a scriierilor despre M. Constantinescu, fondate pe o bogată și solidă documentare și studiere

a arhivelor¹, de a căror obiectivitate și probitate științifică nu ne îndoim nicio clipă, ne dezvăluie o imagine publică a acestuia mai degrabă negativă; o persoană autoritară, ambicioasă și cu un dogmatism exclusivist. Mai mult, se consideră că „ascensiunile și căderele pe scena vieții politice comuniste, defineau personalitatea unui om cultivat și destoinic, minată însă când de oportunism și servilism, când de sețea de putere”².

Imaginea politică a acestui personaj, creionată pe baza documentelor arhivistice, care se concentrează, din

¹ Stefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Editura Humanitas, 2014 (476 pagini).

² Stelian Neagoe, *Oameni politici români (encyclopedia)*, București, Editura Machiavelli, 2007, p. 197.

nefericire, asupra ascensiunilor și de căderilor politice ale acestuia, implicat în luptele pentru putere ale unor vremuri tulburi și periculoase, credem, trebuie completată de cea a lui „homo sociologicus” Miron Constantinescu, rămânând în memoria și amintirea multor sociologi ca unul care a contribuit, poate decisiv, la relansarea sociologiei în țara noastră, după un inter-regnum de aproape două decenii de la interzicerea și „decapitarea” sociologiei, după 1948.

Încercarea noastră nu este de a „reabilita” personalitatea controversată a lui Miron Constantinescu, întrucât cred că el nu are nevoie să fie reabilitat, nici de a „cosmetiza” perioada trăită alături de el și de confrății mei de generație, perioadă care, oricum, s-a închis definitiv și nu mai pot fi decât, eventual, să o „rezică” (cum mai procedează unii astăzi), ci de a reconstituи, pe cât posibil, pe baza memoriei colective și a istoriei orale, dar și a unor documente și publicații ale vremii, anumite evenimente notabile care au marcat evoluția sociologiei și a sociologilor în timpul când Miron Constantinescu a fost profesor, cercetător și publicist. Pot spune că, alături de alți colegi sociologi, am trăit și am cunoscut destul de bine perioada și personajul în cauză, putând să-i apreciez comportamentul, retorica, eloquence, calitățile și virtuțile de profesor și cercetător, dar și slăbiciunile sale umane, astfel încât să pot releva ce a fost acesta pentru sociologie și sociologi.

LABORATORUL DE SOCIOLOGIE – COPILUL DE SUFLET AL LUI MIRON CONSTANTINESCU

Dacă multă lume asociază numele lui Miron Constantinescu de reinstituționalizarea sociologiei în România, considerând că ea s-a făcut odată cu înființarea Secției de sociologie și a Catedrei de sociologie (în 1966) în cadrul Facultății de Filosofie a Universității București, foarte puțini știu faptul că el a fost unul dintre fondatorii Laboratorului de Sociologie al Universității București, care a luat ființă în noiembrie 1965. Atunci, s-a constituit primul său grup de lucru, organizat exclusiv pe bază de participare voluntară, din care au făcut parte, alături de Miron Constantinescu, G. Vlădescu-Răcoasa, N. Bagdasar, N. Radulian, H.H. Stahl, N.S. Dumitru, Bianca Bratu, O. Berlogea, V. Pavelcu, Nicolae Kallos și Stanciu Stoian.³ Inițial, acest laborator era în subordinea Ministerului Învățământului, de unde și concentrarea sa exclusivă pe probleme de sociologia învățământului, cum ar fi: balanța generațiilor școlare, orientarea școlară și profesională, prognoza

³ Laboratorul de Sociologie al Universității din București, în rev. „Viitorul Social”, nr. 1, 1972, p. 999-1004. Deși acest articol nu este semnat, după modul de redactare și stilul personal este cert că a fost scris de Miron Constantinescu. Ulterior, am dezvoltat o serie din ideile expuse de Miron Constantinescu în acest articol într-un alt material publicat sub titlul „Laboratorul de Sociologie al Universității din București, unitate de cercetare integrată învățământului sociologic și practicii sociale” („Viitorul Social”, nr. 2, 1975).

școlară etc. În decembrie 1968, acest Laborator devine o unitate de cercetare instituțională, care funcționa pe lângă Catedra de Sociologie, având personalitate juridică proprie și o serie de angajați (remunerați) pe posturi de *sociolog* (sau sociolog principal). După cum reiese din lectura articolului (nesemnat) amintit, Miron Constantinescu preciza foarte clar că „*Laboratorul nu este un apendice al Catedrei de sociologie, ci, deși el contribuie la activitățile catedrei, are un caracter mult mai larg. De aceea, în componența laboratorului sunt cuprinși specialiști de diverse preocupări de cercetare și cu formații variate, ca: sociologi, istorici, ingineri, arhitecți, matematicieni, politologi, economiști, filosofi, medici, eticieni, pedagogi, psihologii, și alți specialiști...*”⁴ „*Laboratorul servește sarcinilor curente ale catedrei, dar el trebuie să păstreze legătura cu cercetările actuale și să orienteze munca absolvenților. Această legătură are în primul rând un caracter metodologic sprijinind și îndrumând metodologic pe tinerii cercetători*”⁵. După părerea mea, dar și a altor colegi, este clar că Miron Constantinescu, deși *formal* se declara adept al sociologiei marxiste, *informal* era susținătorul sociologiei gustiene și al modului său de organizare, laboratorul fiind conceput a funcționa *interdisciplinar*, cu specialiști din diverse domenii ale științelor sociale, dar și ca unitate de cercetare și for-

mare pentru viitori absolvenți de sociologie. De altfel, chiar de la începutul său instituțional, în laborator au fost încadrați (prin concurs sau repartiție) nu numai absolvenți de sociologie (Iancu Filipescu, Maria Voinea), dar și filozofi (Ion M. Popescu, Adina Apostol), juriști și istorici (subsemnatul), geografi (Maria Băcănaru), statisticieni etc. Laboratorul avea și un departament de documentare, cu misiunea de a asigura schimbul de cărți și trăduceri ale unor lucrări de specialitate venite din străinătate. De asemenea, Laboratorul dispunea de o bibliotecă extrem de bogată și variată (multe din cărți fiind procurate personal de Miron Constantinescu), la care se mai adăuga și biblioteca personală a profesorului H.H. Stahl, din care se mai adăuga și biblioteca personală a profesorului Stahl, din care noi „ne-am împrumutat” de multe ori pe ascuns, în lipsa profesorului, uitând uneori să-i mai înapoiem cărțile. Îmi aduc aminte că odată Miron Constantinescu a venit la laborator și, discutând cu profesorul Stahl, acesta i s-a plâns că i-au dispărut o serie de cărți din biblioteca personală. Miron Constantinescu l-a ascultat și i-a spus zâmbind: „*Lasă dragă tovarăše Stahl* (Miron Constantinescu folosea întotdeauna numai apelativul „tovarăș” sau „tovarășă”, niciodată cel de „domn” sau „doamnă”), parcă și noi nu luam cărți din biblioteca lui Gusti, fără să-i spunem și să i le mai aducem înapoî”.

Laboratorul de Sociologie era situat pe strada Rafael Sanzio (lângă Biserica Armenească) la parter într-o

⁴ Ibidem, p. 1000.

⁵ Ibidem.

clădire boierească, stil baroc, la etaj fiind o polyclinică cu un cabinet de ginecologie, motiv pentru care multă vreme la uşa de la intrare sunau o serie de doamne şi domnişoare foarte tinere solicitându-ne consultaţii ginecologice, confundând se pare sociologia cu ginecologia atunci când vedeaui inscripţia cu *laboratorul*, sau fără să înțeleagă despre ce este vorba. Ulterior, această polyclinică s-a mutat într-o altă locaţie, iar datorită intervenţiilor personale ale lui Miron Constantinescu, laboratorul s-a extins şi la etajul de sus, aşa că era un spaţiu extrem de generos pentru activităţi de cercetare, lectură, documentare şi publicare. Toţi cei cinci cercetători stipendiaţi dispuneam de acest spaţiu, având la dispoziţie birouri moderne, rechizite şi chiar maşini de scris, la care am învăţat să ne batem singuri manuscrisele, însă folosind doar un deget, spre disperarea profesorului Stahl, care ne critica mereu pentru acest lucru. Pentru noi, cel mai mare câştig a fost *biblioteca* laboratorului, unde existau cărţile clasice nu numai din domeniul sociologiei, ci şi din cel al istoriei sociale, dreptului, economiei, psihologiei, antropologiei şi filosofiei, ceea ce ne-a conferit unora dintre noi (în special profesorului Iancu Filipescu) o pregătire enciclopedică deosebită. În sala de bibliotecă se afla o masă imensă, la care puteam studia peste 20 de persoane, străjuită de nişte scaune capitonate în piele neagră, pe care Miron Constantinescu le

transferase de la Ministerul Învăţământului la laborator (ni se spusese că ele au fost făcute cadou chiar de unul dintre preşedinţii Indoneziei la una dintre vizitele sale în România, la minister).

Miron Constantinescu venea mai rar la acest laborator, însă avea un spaţiu special, la parter, un birou imens cu scaune de piele şi mai multe seifuri în care ținea arhiva laboratorului şi o serie de acte şi documente personale, precum şi caiete de însemnări din perioada când a îndeplinit diverse funcţii pe linie de partid şi de stat, şi care, după moartea sa, au fost ridicate de nişte „tovarăşi” şi duse nu se ştie unde, pierzându-se astfel o importantă sursă de documentare pentru istorici şi sociologi. Foarte multă lume credea (sau era convinsă) că Miron Constantinescu era directorul acestui laborator (sau al Catedrei de sociologie), însă în realitate el nu a fost niciodată, *formal*, nici directorul laboratorului şi nici şeful Catedrei de sociologie, deşi informal nimeni nu-i contesta această calitate, datorită anvergurii sale politice, dar mai ales intelectuale.

Pentru cei mai puţin avizaţi, precizez că eu la bază am formaţia de istoric şi jurist, şi nu de sociolog, dar, în urma unui examen extrem de riguros şi serios, am fost angajat ca sociolog principal la Laboratorul de Sociologie (începând cu 1 septembrie 1969). Comisia de concurs era compusă din Henri H. Stahl, Miron Constantinescu

și Ion Drăgan, persoane pe care le-am văzut și cunoscut atunci pentru prima dată în viața mea. Toți trei erau extrem de sobri, impunând respect și seriozitate, fără gesturi sau cuvinte familiare cu candidații. Am avut un mare noroc la proba scrisă, unde unul dintre subiecte se referea la *Fapte, fenomene și procese sociale* și care era, de fapt, titlul unuia dintre capitolele redactate chiar de Miron Constantinescu (în volumul *Sociologie Generală*, din 1968), dar pe care l-am combinat cu ceea ce citisem din E. Durkheim (*Regulile metodei sociologice*, traducerea lui C. Sudeșeanu), privitor la „fenomenele normale și morbide”. Spre surprinderea mea, Miron Constantinescu mi-a comunicat că i-a plăcut lucrarea, dar că am un scris nelizibil (ceea ce era adevărat), dar și multe lacune în ale sociologiei (ceea ce era și mai adevărat), însă am posibilitatea să învăț în continuare. Și, pentru că din discuția purtată a aflat că am fost profesor de istorie în mediul rural, m-a dat în custodia profesorului H.H. Stahl (ceea ce a fost o sansă neașteptată pentru mine).

Primul director al Laboratorului de Sociologie, cu care am avut întâlnirea ca sociolog (înainte și după ce am devenit prin concurs sociolog principal), a fost Tiberiu Bogdan, căruia îi păstrează și astăzi o pioasă recunoștință datorită felului său „franc”, dar și glumeț cu care te aborda. Era un bun profesionist în domeniul psihologiei judiciare și psihologiei crimei, unde a publi-

cat cărți valabile și în ziua de astăzi. Acest personaj, însă, m-a „dezarmat” complet de la început, atunci când i-am spus că vreau să mă orientez spre cercetarea crimei și criminalității. Mi-a spus foarte clar: „În societatea socialistă nu există crime și delicte decât întâmplător, și nu poți explica decât făcând sociologie marxistă”. Sunt convins (așa cum și atunci am fost convins) că nu credea o iota din ceea ce mi-a spus, a vrut doar să mă testeze și cred că, studiindu-mi reacțiile, și-a dat seama că se poate baza pe mine. De altfel, cât timp a fost director al Laboratorului de Sociologie (până când a fost înlocuit cu Virgil Constantinescu cred, dacă mai țin minte, în anul 1971), pentru mine, Tiberiu Bogdan nu a fost numai director, ci și un coleg de breaslă (chiar dacă prin formăție era psiholog), mereu dispus să te ajute, să te îndrumă, iar în anumite momente dificile să spună o glumă bună, care să te destindă. Stilul său, glumeț și dezinvolt, fără inhibiție și teamă, dublat de o temeinică și solidă pregătire profesională, a reprezentat pentru mine un „model” în primele mele încercări de a deveni sociolog.

În schimb, pe Miron Constantinescu l-am văzut și cunoscut personal cu ocazia concursului de sociolog principal, el insistând foarte mult că în acest laborator să existe sociologi (și nu cercetători), întrucât a vrut (și a reușit) ca profesia de sociolog să fie introdusă în nomenclatorul ocupațiilor și profesiilor din România, pentru a

putea fi recunoscută și legitimată de autoritățile vremii.

La prima vedere Miron Constantinescu îți apărea ca o persoană masivă și înaltă, având umerii lați, cu un păr grizonat spre alb, cu o față luminosă, încadrată de o pereche de ochelari cu ramă groasă (de care nu se despărțea niciodată) și prin care te sfredelea cu privirea foarte atent. Vorbea rar și apăsat, extrem de elocvent și clar pentru oricine, impunând distanță și respect, însă fără să pară amenințător, cum l-au perceput unii. Nu l-am văzut niciodată nervos, ridicând tonul sau bătând cu pumnul în masă, iar cu noi, cei de la laborator, se purta extrem de binevoitor, politicos chiar, salutându-ne și dând mâna cu noi de câte ori venea în vizită la laborator. De altfel, el considera laboratorul ca fiind *o a doua lui casă*, unde venea cu plăcere să se relaxeze sau repauzeze. Îmi aduc aminte că, cu ocazia diverselor sale numiri în funcții, noi cei din laborator îi trimitea telegramme de felicitare, la care el răspundea prompt, trimițându-ne o carte de vizită cu numele său inscripționat pe ea, însoțită de trei litere: MPF. Multă vreme ne-am tot gândit ce ar putea să însemne aceste trei litere, până când, într-o zi, cineva ne-a lămurit misterul: *MPF reprezinta de fapt „Mulțumesc Pentru Felicitare”* (fără comentarii).

Avea o mare încredere în noi, cei mai tineri sociologi, dovedă că, atunci când cel de al doilea director al laboratorului a comis o gafă politică im-

pardonabilă, a telefonat personal și ne-a comunicat mie și colegului Iancu Filipescu următoarele: „*Tovarășul... a fost destituit pentru grave greșeli politice și ideologice și din acest moment voi doi preluat funcția de director al Laboratorului de Sociologie*”, după care a închis telefonul. Noi eram în cel de al nouălea cer de fericire, dar, din păcate, bucuria noastră nu a durat decât o zi, pentru că imediat s-a înființat șeful Catedrei de sociologie, profesorul Ioan Drăgan. Acesta, cu binecunoscuta lui diplomatie personală persuasivă, ne-a spus că Miron Constantinescu s-a grăbit și că, de fapt, conducerea laboratorului revine *de jure* șefului de catedră, noi acceptând fără nicio împotrivire, mai ales că nici nu doream, sincer, să avem o asemenea răspundere. Dimpotrivă, pot spune că ne-a convenit de minune acest lucru, mai ales că profesorul Ioan Drăgan era o persoană foarte ocupată, având mai multe funcții, motiv pentru care venea mai rar prin laborator, aşa că noi am putut beneficia de mult timp liber și, mai ales, de multă libertate în privința opțiunilor noastre sociologice.

Aș mai dori să amintesc un amânat definitoriu legat de concepția lui Miron Constantinescu de a înțelege și promova sociologia la începuturile relansării acesteia și care ține de Simpozionul Național cu tema: *Metode și tehnici ale sociologiei*, ținut la București, între 24-26 iunie 1969, organizat de Catedra și Laboratorul de Sociologie și de Institutul de expertiză

și recuperare a capacitatei de muncă. El a fost structurat pe cinci secțiuni: Metodologie generală, Metode și tehnici matematice, Metode și tehnici corelate, Metode și tehnici aplicate diferitelor domenii și Investigații de ordin istoric privind metodele și tehniciile sociologice, majoritatea materialelor și comunicărilor prezentate fiind publicate în anul următor (1970), sub forma unui volum coordonat de Miron Constantinescu și Octavian Berlogea.⁶ În *Cuvânt-înainte* al acestui volum, Miron Constantinescu preciza că scopul simpozionului a fost acela de a face o demarcație netă între dilettantism și cercetarea științifică autentică și de a se riposta împotriva *imposturii și improvizăției științifice în sociologie*, ceea ce era perfect adevărat în acele momente de început ale sociologiei. Cu această ocazie, am cunoscut și eu o serie de sociologi mai vechi și mai noi, între care amintesc pe: G. Vlădescu-Răcoasa, Leon Țopa, Octavian Neamțu, Roman Cresin, Vladimir Krasnoeschi (pe care Tiberiu Bogdan îl tachina spunându-i că doar numele lui și al lui Scaraoschi se termină în „schi”), Mircea I. Manolescu, toți făcând parte din generația lui Dimitrie Gusti, H.H. Stahl și T. Herseni, dar și mai noi și tineri (pe atunci) precum: V. Constantinescu, P. Grigorescu, A. Cazacu, A. Stănoiu, N. Damian,

S. Chelcea etc. (toți din Catedra de Sociologie). Îmi aduc aminte de acest simpozion întrucât am lucrat zile întregi (inclusiv sămbăta și duminica) la pregătirea lui, cu diverse comisiuni (telefoane, întâlniri, programe și invitații, ecusoane etc.), iar în final, conducerea laboratorului a trimis un memoriu lui Miron Constantinescu, în care solicita să fim recompensați material pentru orele efectuate peste program. Răspunsul a venit prompt din partea și sub semnatura lui Miron Constantinescu, scris cu pix de culoare neagră, cu următorul conținut: „*Tuturor acestor tovarăși să li se aducă mulțumiri publice*”, ceea ce cred că denotă inflexibilitatea, dar și parcimonia lui față de gestionarea banului public. și, ca un ultim amănunt, dar nu lipsit de importanță pentru ceea ce dorea Miron Constantinescu să redevină sociologia, este faptul că lucrările Simpozionului Național s-au desfășurat în vechea clădire a Academiei de Științe Economice, situată în Piața Romană (colț cu Strada Căderea Bastiliei), unde în trecut a fost și sediul Institutului Social Român, fondat de Dimitrie Gusti. Coincidență sau nu, se crea astfel un arc peste timp, după cum spunea Miron Constantinescu, la închiderea lucrărilor acestui simpozion, dorind să marcheze continuitatea dintre sociologia gustiană cu cea actuală, aflată abia la începuturile sale.

Din toamna anului 1970, Laboratorul de Sociologie a primit primii absolvenți ai secției de sociologie: Maria

⁶ *Metode și tehnici ale sociologiei* (coordonatori prof. univ Miron Constantinescu și conf. univ. Octavian Berlogea), București, Ed. Didactică, 1970.

Voinea (care ulterior a optat pentru cariera didactică, ajungând profesor universitar) și Iancu Filipescu (care s-a mutat și el la Universitatea Politehnica București), precum și doi absolvenți de filosofie: Adina Apostol (soția filosofului Pavel Apostol, care și ea a stat puțin, optând pentru ziaristică) și Ion M. Popescu (care, deși nu avea un dosar „curat”, a fost încadrat în laborator cu știință și aprobația lui Miron Constantinescu). Acest coleg se remarcă nu numai prin cunoștințele sale profunde, spontaneitatea răspunsurilor date, inteligența sa nativă, ieșită din comun, cât mai ales prin suferințele și drama sa. Deși era copil de țărani săraci din comuna Tismana, I.M. Popescu a reușit printre primii la Facultatea de Filosofie din București, unde s-a făcut imediat remarcat, în primul rând, prin cunoștințele sale profunde în domeniul filosofiei, precum și prin atitudinea sa curajoasă și demnă avută față de unii profesori de atunci, care încercau să-i îndoctrineze pe studenți cu tezele marxist-leniniste. Atașat profund de filosofia lui Lucian Blaga, el a refuzat să accepte mecanic și forțat preceptele marxist-leniniste, motiv pentru care, împreună cu alți colegi, și în urma unor denunțuri calomnioase și neadevărate, a fost condamnat la ani grei de temniță. Eliberat în 1964, și-a continuat și finalizat cursurile întrerupte, după care s-a înscris la Facultatea de Drept din București, unde am fost colegi de an, în perioada 1967-1972.

Era acel gen de personalitate neîndupăcată, care ceda foarte greu, dar de la care am învățat o serie de lucruri folosite în viață. și astăzi, la aproape 20 de ani de la dispariția lui prematuără, ne amintim mereu de el, mai ales de replicile sale tăioase, dar corecte, adresate unor indivizi care încercau să-l „măguilească”, după ce au dat denunțuri mincinoase împotriva lui ce i-au atras ani grei de temniță.

Laboratorul beneficia și de serviciile unui statistician (Nina Niculescu), care dispunea de o mașină de calcul „Felix CX”, utilizată în prelucrarea datelor din chestionare, chestionare „despuiate” după metode „primitive” și dificile, precum și de două documentariste și de o bibliotecară, asigurând astfel un aspect inter și multidisciplinar acestei unități de cercetare.

Cât privește atmosfera din cadrul laboratorului, ea poate fi considerată ca de „boemă” sociologică, în sensul că cei care făceam cercetare nu eram constrânsi și de un program administrativ și nici nu exista o condică propriu-zisă pentru a fi semnată zilnic, așa că dispuneam de foarte mult timp liber, de care am profitat însă din plin, spre deosebire de alți colegi de generație din alte institute, legați de condică și program strict, dar fără eficiență. Deși, în genere, respectam programul, noi invocam mereu, atunci când eram controlați, cuvintele profesorului Stahl, care spunea: „*Sociologia nu se face administrativ, iar pentru a face cercetare este nevoie de timp*

de gândire, concepere, proiectare și realizare, or acest lucru se face liber, nu constrâns administrativ". În consecință, nu ne-am irosit în zadar timpul, dimpotrivă, zilnic citem să cărti de sociologie, luând la mână și „despuind” pe fișe tematice revistele lui D. Gusti („Sociologie românească”, „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”). Ne-am alcătuit teancuri de fișe bibliografice și note de lectură, dintre care unele le mai recitesc și astăzi. Pot să spun că atunci, datorită lecturilor și traducerilor avute în bibliotecă (multe din R. Aron, P. Sorokin, M. Weber, E. Durkheim, V. Pareto și alții), mi-am început „ucenicia” în sociologie, începând chiar să public, destul de timid, primele mele articole în revista „Colocvii”, „Analele Universității București - Seria Sociologie” și „Caiete de studii, referate și dezbatere”, ale Laboratorului de Sociologie și, mai târziu, în revista „Viitorul Social”. Tot în cadrul laboratorului, am avut prilejul să realizăm contacte și cu alte domenii științifice decât sociologia; mă refer, în primul rând, la Comisia pentru istoria învățământului, care funcționa în cadrul laboratorului nostru și era condusă de profesorul Constantin C. Giurescu, pe care l-am văzut personal discutând amical cu Miron Constantinescu. În ciuda trecutului său, C. C. Giurescu a fost sprijinit în situații dificile de Miron Constantinescu, acesta respectându-l și prețuindu-l ca istoric de excepție.

Însă veritabila atmosferă de emulație științifică s-a datorat, în foarte

mare măsură, profesorului Henri H. Stahl, care a reprezentat pentru noi un strălucit exemplu de cercetător și profesor, teoretician și practician, cu o pregătire multidisciplinară în domeniile sociologiei, istoriei sociale, economiei, științelor politice, dreptului etc. Lecturile sale zilnice, pe care ni le ținea spontan, în spațiul destinat bibliotecii, au reprezentat adevărate jaloane de „meșteșug” sociologic, teoretic, metodologic și aplicativ. Unii sociologi de azi consideră că Henri H. Stahl era mai degrabă un „technician” și mai puțin teoretician al sociologiei, ceea ce nu este adevărat, iar noi, cei care l-am cunoscut în perioada de funcționare a laboratorului (1969-1974), am avut de învățat enorm de la sănătul său. Pentru mine a fost și a rămas un adevărat model, pe care am încercat mereu să-l urmez, deși sunt conștient că nu am reușit decât parțial să realizez acest lucru. A fost cel care mi-a îndrumat primii pași în sociologie, în special în sociologia rurală, unde am debutat inițial, și, ulterior, în sociologia juridică și a criminalității, în care m-am consacrat.

Concepând sociologia ca o „sin-teză” creatoare a științelor sociale, profesorul Stahl organiza săptămânal dezbatere cu toți doctoranzii, prezentându-ne și discutând ore în sir despre filosofie, etică, geografie socială, economie socială, drept, istorie socială etc., astfel încât toți am dobândit numeroase cunoștințe din toate aceste domenii și ne-am format o structură

de gândire sociologică și enciclopedică riguroasă.

Dar meritul principal al profesorului Stahl constă în faptul că a fost un adept și un promotor al *sociologiei de teren* și al cercetărilor concrete (fără să nege sau să ignore și importanța a *sociologiei de cabinet* sau a cercetărilor de bibliotecă). Ne-a învățat că orice investigație de teren are trei componente: *teoria* (sau conceptualizarea) problemei urmărite, *metodologia problemei* (metode, tehnici și procedee utilizate) și *cercetarea propriu-zisă a problemei*. Partea cea mai dificilă pentru un sociolog, spunea Stahl, o reprezintă teoria și conceptualizarea problemei, deoarece oricât de bune ar fi metodele și tehniciile utilizate nu obții nimic palpabil dacă conceptele folosite sunt ambiguë, improprii sau nu caracterizează realitatea socială. Dacă mă gândesc bine, avea deja 65 de ani când a fost recuperat de Miron Constantinescu la Laboratorul și Catedra de sociologie și tot datorită acestuia a obținut conducere de doctorat la peste 70 de ani, ceea ce a fost o șansă enormă pentru o serie de doctoranzi să lucreze alături de el. Miron Constantinescu îl admiră enorm, dar, mai ales, îl respectă sincer. Îl repartizase o cameră în laborator, unde profesorul Stahl lucra permanent, alături de noi, iar de câte ori venea în laborator Miron Constantinescu nu uita să îl viziteze și să stea îndelung la discuții amicale. La rândul lui, profesorul Stahl vorbea cu respect

și chiar venerație despre Miron Constantinescu, căruia îi era recunoscător întrucât fără ajutorul acestuia nu ar fi obținut apartamentul de pe Calea Dorobanților, după ce fusese evacuat din vechea locuință unde stătea cu chirie. Astăzi, dacă aş vrea să rezum într-o singură frază opera sociologică a profesorului Stahl, și mai ales personalitatea sa sociologică, pot spune doar atât: *Dacă membrii cei mai reprezentativi ai școlii sociologice ai lui Dimitrie Gusti au fost fiecare, individual, veritabili soliști în ale sociologiei, H.H. Stahl a fost o orchestră întreagă*.

Însă cel mai notabil și nobil gest al profesorului Stahl pentru noi, cei tineri, a fost stăruința sa pe lângă Miron Constantinescu pentru ca materialele redactate în urma cercetărilor desfășurate de noi în județul Vâlcea să fie incluse în cele două volume bilingve pregătite special pentru congresul mondial de sociologie de la Toronto (1974), ceea ce s-a și întâmplat⁷, Miron Constantinescu nu a mai participat, nemaifiind în viață (la acel Congres se pare că urma să primească o funcție importantă în conducerea Asociației Internaționale de Sociologie).

O componentă importantă a Laboratorului de Sociologie, la care Miron

⁷ *Formes d'urbanisation de trois village situés dans le zone d'une plateforme industrielle (colectiv), in vol. Le processus d'urbanizastion en Roumanie, (coord. M. Constantinescu, H.H. Stahl, I. Drăgan), Edition Meridiane, București, 1974 (precum și varianta în limba engleză).*

Constantinescu a contribuit decisiv, a fost organizarea unor întâlniri, discuții și dezbateri sociologice (bilunare și lunare) care s-au bucurat de o largă participare, devenind treptat un veritabil cerc intelectual de stimulare a reflecției teoretice și a schimbărilor de opinii în sociologie, dar și în alte discipline sociale. Aceste întâlniri se țineau în localul Bibliotecii Pedagogice (imobilul aparținuse marelui jurist Istrate Micescu, fiind confiscat de regimul comunist), de pe strada Zalomit (lângă intrarea în parcul Cișmigiu). Dezbaterile erau moderate de Miron Constantinescu și se țineau în ziua de joi, în sala mare de la parter a bibliotecii, care se dovedea a fi neîncăpătoare pentru cei care participau la ele. Aici veneau persoane din cele mai diverse domenii de activitate, unele din vechea școală de sociologie a lui D. Gusti, altele din varii instituții și centre de cercetare, între care amintesc din nou pe G. Vlădescu-Răcoasa, Mircea I. Manolescu, Leon Topa, Albert Francisc, Septimiu Kraus, Mihai Merfea, Valeriu Bulgaru, Ioan Matei, Petre Burloiu, Nicolae Racoveanu, Dan Grindea, Ovidiu Bădina, Haralambie Culea, Ion Aluaș, Vasilea Carameala și alții. Sunt convins că unii dintre cei prezenți la aceste ședințe de dezbateri veneau mai ales să-l întâlnească pe Miron Constantinescu și mai puțin mânăți de dorințe științifice. Câștigul cel mai important al acestor dezbateri pentru noi, sociologii mai tineri, au fost informațiile obținute, schimbul de

idei și repeli, noutățile în sociologie, dar și modul de prezentare al comunicărilor, stilul și elocința vorbitorilor. Despre aceste dezbateri sociologice la care participau zeci de persoane, Miron Constantinescu ne-a spus că marele profesor american Reuben Hill (care participase la una dintre ele) a rămas profund marcat, afirmând că în țara lui este imposibil să aduci atâtia sociologi sub aceeași cupolă. Dincolo de semnificația tematică sau metodologică a acestor dezbateri, faptul cel mai notabil a fost că discuțiile erau, de multe ori, aprinse și contradictorii, cu schimburi de repeli deloc amicale între participanți. Discuțiile au fost înregistrate (pe bandă magnetică) și apoi publicate sub forma *Caietelor de studii, referate și dezbateri* ale laboratorului (începând din 1972) și din care au apărut peste 50 de numere (din păcate, eu nu mai am decât câteva numere disparate). Nu mai știu care a fost soarta acestor *Caiete*, unde se mai află ele, pentru că la mutarea sediului Laboratorului de Sociologie multe s-au pierdut și distrus, confirmând parcă vorba plină de înțelepciune și umor a profesorului Stahl: „Orice mutare dintr-o casă sau locuință este echivalentă cu un cutremur”. Poate că mai există la Biblioteca Națională sau a Academiei Române, nu pot să știu, însă, pentru cine dorește să facă sau să scrie o istorie despre sociologia din România în perioada comunistă, aceste *Caiete* reprezintă un izvor important de documentare.

Sociologii din generația mea cred că își mai amintesc de faptul că, la una din aceste dezbateri, Miron Constantinescu a făcut o comunicare surprizătoare și extrem de „novatoare” pentru istoria socială a României, sub titlul *Despre formațiunea social-economică tributală*, publicată după cum scrie H.H. Stahl, în „Caiete de studii, referate și dezbateri ale Laboratorului de Sociologie”, nr. 6/1973, urmată de o alta intitulată *Date noi cu privire la orânduirea tributală*, la rândul ei publicată în nr. 1/1974 într-un alt Caiet al Laboratorului de Sociologie.⁸ În carteasă dedicată orânduirii tributale, H.H. Stahl recunoaște că profesorul „Miron Constantinescu are meritul de a nu-și fi oprit cercetarea doar la nivel teoretic, ci și de a fi căutat să vadă în ce mod istoria socială a Țărilor Române ar putea fi lămurită pe această cale”.⁹ De fapt, Miron Constantinescu pornea de la analiza unui manuscris al lui Marx (cunoscut sub numele de *Rohentwurf*), care includea și un capitol despre formațiunile precapitaliste, concluzionând că „este necesară admiterea unui mod de orânduire social-economică, căreia îi dă numele de «orânduire tributală» (și nu «tributară»), orânduire care nu s-ar înscrie în rândul formațiunilor clasice (de la comuna primitivă la sclavagism, la feudalism, capitalism și socialism) și

*nu ar fi o verigă de trecere de la una la alta din aceste formațiuni*¹⁰. Își continuare, spune că Miron Constantinescu consideră că această orânduire tributală se poate caracteriza prin cincisprezece teze, aducând o serie de indicații metodologice care ar putea să formeze un plan de cercetări viitoare, menite să completeze problemele rămase încă deschise.

În legătură cu această teorie privind orânduirea tributală, extrem de incitantă (și de deranjantă, poate, pentru istoriografia de atunci), Miron Constantinescu intenționa să publice o amplă lucrare, înaintând manuscrisul la tipografia Universității București pentru a fi tipărit. Deși manuscrisul său a avut „bun de tipar”, cu semnatura lui Miron Constantinescu, în ultimul moment a fost dat la *topit*, iar spaltul distrus. Nu cunosc nici până astăzi motivele acestei „cenzuri”, oricum sunt convins că ordinul venea de la cel mai înalt nivel (mai ales că era vorba de însuși Miron Constantinescu, care, în ciuda poziției sale puternice, a trebuit să se supună). Indiferent cum am lăsat-o, cert este că manuscrisul nu mai există, pierzându-se definitiv o importantă sursă documentară pentru cercetătorii interesați de concepția istorică și sociologică a lui Miron Constantinescu despre istoria României.¹¹

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ În legătură cu această întâmplare, colegul meu Filipescu susține că întreaga ediție a cărții lui Miron Constantinescu privind orânduirea tributală a fost dată la *topit*. De fapt trăsăturile orânduirii tributale, în spătă ale

⁸ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1980, pag. 13-14.

⁹ *Ibidem*, pag. 26

Legat de subiectele de dezbatere și comunicări de la Zalomit, cred că merită să readuc în memoria colegilor de branșă, participanți la aceste întâlniri, unele dintre intervențiile, observațiile sau replicile formulate de Miron Constantinescu. La una dintre dezbateri pe probleme de sociologie rurală, întrebăt fiind dacă se mai pot retroceda terenurile către populația de la sate, Miron Constantinescu a răspuns: „*Teoretic se poate, dar din punct de vedere politic este impossibil*”. Altă dată, provocat fiind să-și spună opinia despre „*obsedantul deceniu*” (perioadă plină de crime și cercetări abuzive), Miron Constantinescu a răspuns pe un ton grav: „*Eu personal când aud de epoca lui Gheorghiu Dej mi se face părul măciucă*”. La o altă întâlnire, la care Miron Constantinescu a întârziat (pentru care s-a scuzat), ne-a relatat faptul că, fiind într-o vizită în județul Bacău (unde era deputat MAN), la întâlnirea cu cetățenii de acolo, aceștia s-au plâns că nu găsesc carne, brânzeturi și mezeluri la magazine. La care el ne-a spus „*și ce credeți tovarăși că s-a întâmplat? Am dat ordin să se aducă aceste produse care lipseau pentru ca oamenii să fie mulțumiți!*” (ce naivitate). La o

despoției orientale, puteau fi ușor recunoscute în modul de organizare și funcționare al socialismului birocratic, ele fiind prezente în toate țările cu regim comunist. (Confesiunile unui jurist sociolog, con vorbire cu Dan Banciu, realizată de Iancu Filipescu, în Revista Română de sociologie, nr. 5-6, 2006, pag. 5-96).

altă dezbatere ne-a relatat cu mult lux de amănunte despre cum a fost trimis de conducerea de partid la olimpiada de la München (din 1972), care se aprobia de sfârșit, iar România stătea foarte prost la capitolul medaliilor obținute, în ideea de a-i „*stimula*” și „*mobiliza*” pe sportivii români participanți: „*Ce credeți, tovarăși, că a trebuit să fac? M-am dus personal la întrecerea de lupte libere, unde concura românul Nicolae Martinescu. S-a luptat cu unul din URSS care era o namilă, un mamut, o forță dezlănțuită a naturii, pe când al nostru era mult mai mic, părea că este lupta dintre David și Goliat. Am făcut galerie pe margine, am strigat și aplaudat și, în final, al nostru a câștigat*”. (Spre cunoștința mea și a colegilor, Miron Constantinescu nu a fost un „fan” al sportului, îi plăcea muzica clasică și opera, dar atunci a trebuit să execute o sarcină de partid.) Că era un om extrem de meticulos și conformist o dovedește și faptul că aproape de sfârșitul unui an (mi se pare 1973), când toată lumea aștepta vacanța, el a anunțat că dorește să mai avem o dezbatere în ziua de 29 sau 30 decembrie. Din sală, s-a auzit atunci vocea lui Constantin Nicuță, care a spus că se aprobie Anul Nou, la care Miron Constantinescu a ripostat prompt: „*Nu, tovarăși, Anul Nou este pe 1 ianuarie!*” (În cele din urmă a cedat insistențelor din sală și dezbaterea programată s-a reportat pentru anul următor.)

Revenind la modul în care Miron Constantinescu a gândit și proiectat acest laborator, ca o unitate de cercetare interdisciplinară, dar și de suport metodologic și practic pentru învățământul sociologic, trebuie spus că toți cei care au fost încadrați ca sociologi în acest laborator au fost antrenați în *practicile de cercetare* desfășurate cu studenții de la sociologie, realizând o serie de investigații sociologice alături de membrii Catedrei, în numeroase zone ale țării (lași, Brașov, Vâlcea, Timiș, Botoșani, Maramureș, Satu Mare, Bihor, Gorj etc.). Interesant este faptul că, deși conducerea unei echipe de studenți revenea unui cadrul didactic de la Catedra de Sociologie, în realitate noi, cei de la laborator, am fost aceia care am „stat” efectiv pe teren alături de studenți, de multe ori în aceleași condiții ca și ei. Aș aminti, de exemplu, cercetarea din vara lui 1971, în zona Brașov-Săcele, când, de fapt, munca de teren și îndrumarea efectivă a studenților, pe toată durata practicii, am făcut-o numai noi, cei din laborator (I. Popescu, A. Apostol, I. Filipescu, M. Voinea și cu mine).

De asemenea, în practica de la Runcu (jud. Gorj), din anul 1974, organizată și condusă de profesorul H.H. Stahl, după ce studenții au început investigațiile propriu-zise, profesorul mi-a încredințat personal conducerea echipei pe întreaga durată a practicii (de regulă, cam 3-4 săptămâni). Pentru mine a fost o experiență unică și fascinantă, având posibilitatea să cu-

nosc oameni, locuri și întâmplări deosebite, să retrăiesc viața de „student”, alături de cei tineri, și să încerc, pe cât posibil, să le ofer și unele „învățăminte” preluate de la profesorul H.H. Stahl. Regret nespus de mult că, în momentul de față, nu se mai pot organiza, din varii motive, asemenea practicii, cu participarea unor grupuri de studenți, după modelul echipelor de cercetare interdisciplinare elaborat de D. Gusti și continuat de H.H. Stahl și alți sociologi. Contactele cu Catedra de Sociologie ne-au oferit însă prilejul să începem să ne „exersăm” și meseeria de dascăl în sociologie, unii dintre noi fiind chiar solicitați să țină cursuri și seminarii în cadrul unor discipline din programa de învățământ. Astfel, Iancu Filipescu a avut o serie de seminarii de sociologie urbană și rurală, Maria Voinea s-a orientat spre sociologia familiei (de altfel, după o experiență de câțiva ani în cadrul laboratorului, a optat definitiv pentru cariera didactică la sociologie), Ion Popescu a fost cooptat să țină cursuri și seminarii de sociologia culturii și religiei, iar eu, la insistențele profesorului Ion Drăgan, am predat, timp de doi ani, cursul de sociologie juridică. În felul acesta, fără să ne dăm seama, ne-am „rodat” și am multiplicat preocupările noastre, devenind, treptat, cercetători, dar și dascăli în ale sociologiei.

Trebuie să menționez faptul că, alături de Laboratorul de Sociologie, fusese înființat, în 1966, Centrul de Sociologie al Academiei R.S. Româ-

nia (condus de C. Ionescu), care avea un personal redus numeric și nici o concepție de dezvoltare a cercetării sociologice.¹² El includea, alături de sociologi din școala lui Gusti (cum era Ioan Matei), economiști, filosofi, urbaniști, investigatori sociali, iar mai târziu și sociologi selectați din primele promoții ale secției de sociologie (N. Gheorghe, D. Dragomirescu, I. Marginean, I. Glodeanu, I. Petre, S. Raseev, și.a.). În legătură cu acest centru, T. Bogdan îmi spunea că Miron Constantinescu nu are o părere prea bună despre ceea ce se întâmplă și ce fac oamenii din acel Centru, însă mă trimitea adesea să duc diverse invitații la conducerea Centrului, în special la Ioan Matei, directorul științific al acestuia. Acesta era un bun amic și prieten cu H.H. Stahl. Împreună editaseră un excelent manual de asistență socială, în condițiile în care această profesie nu era recunoscută în România socialistă. Era un om amabil și binevoitor, cu o figură distinsă (aducea cu George Enescu), mereu zâmbitor și plin de solicitudine. Profesorul Stahl îmi spunea că ar fi fost o tragedie dacă Ioan Matei s-ar fi născut femeie pentru că nu putea să refuze pe nimeni și nici să spună cuvântul *Nu*.

Spre deosebire de Laboratorul de Sociologie, acest Centru a fost scos de sub patronajul Academiei Româ-

ne, unde fusese înființat și trecut (în 1970) sub tutela politică și ideologică a Academiei de Științe Sociale și Politice, înființată la inițiativa și sub directa conducere a conducătorului de atunci al partidului și statului comunist, împreună cu alte instituții și centre de cercetare ale Academiei.¹³ Laboratorul a scăpat de această schimbare organizatorică, dar mai ales ideologică, depășind cu brio și perioada dificilă care a urmat celebrelor teze din iunie 1971, când și în România s-a încercat instaurarea unei stări asemănătoare celor din China și Coreea de Nord, de promovare a cultului personalității. Și asta, sunt convins, numai datorită personalității politice și intelectuale a lui Miron Constantinescu.

Însă, după dispariția fulgerătoare a lui Miron Constantinescu, în vara anului 1974, s-a încheiat și perioada de „boemă sociologică”. Imediat, laboratorul a fost evacuat forțat, iar toți cei care mai făceam încă parte din el am fost îngheșuiți în două camere situate într-un imobil din Panduri (unde funcționa Institutul Pedagogic de 3 ani). Pe parcursul mutării noastre în noul local, s-au pierdut sau distrus acte din arhiva laboratorului, dispărând multe cărți din biblioteca acestuia, ca, de altfel, și din cea a profesorului H.H. Stahl, iar mobilierul și aparatura au suferit o serie de „ajustări” sensibile, multe obiec-

¹² *Sociologia românească: 1900-2010. O istorie socială* (coord. Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu), Cluj Napoca, Editura Ikon, 2015, pag. 89.

¹³ Cosmin Popa, *Intelectuali în capcana comunismului sau înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice*, în *Revista Română de Sociologie*, nr. 1-2, 2017, pag. 15-35.

te fiind depozitate în spații improprii și insalubre. După nici un an, am primit o nouă „lovitură”, de data aceasta organizațională și instituțională, în sensul că Laboratorul de Sociologie este unificat cu Centrul de Sociologie al ASSP și alte grupuri și colective de cercetare, formând un conglomerat eterogen sub denumirea de Centrul de Cercetări Sociologice al Universității București, cu dublă subordonare, una politică-ideologică (sub „umbrela” ASSP) și una de cercetare (sub egida Universității). Unificarea acestor centre nu s-a realizat însă lin și uniform, ci cu numeroase contradicții și chiar conflicte între cei din vechiul laborator, care ne consideram că suntem „matca” originară (după cum ne spunea Miron Constantinescu), și nou-veniții, mai ales că unii dintre ei aveau puține tangențe cu sociologia practicată de Miron Constantinescu și H.H. Stahl. Însă datorită calităților de „mediator” și „negociator” ale lui Ioan Drăgan (devenit directorul acestui Centru), ele au fost „calmate”, „temperate” și aplamate (despre profesorul Drăgan, colegul nostru I. M. Popescu spunea, desigur malițios, că este „*inconfundabil prin confuziunile sale*”). Singurul avantaj al noului Centru de Sociologie era că își avea locația într-o splendidă clădire (cu parter și etaj) din Piața Romană, decorată cu coloane și pereți tapetați, cu tavane sculptate, fiind, cum se spune, în „bucicul târgului”. Pentru mulți dintre noi a fost și un prilej de a înnodă vechile

prietenii și întâlniri cu colegii de la alte instituții și mai ales de la Centrul de sociologie urbană, cu care ne întâlneam adeseori la un „pahar de vorbă” și puneam țara la cale (între aceștia amintesc pe Mihai Milca, Vladimir Tismăneanu, Cornel Cârtâna, Trăilă Cernescu și alții).

După cutremurul (de data asta real) din martie 1977, clădirea din Piața Romană, unde se afla sediul Centrului de sociologie și care rămăsesese intactă, a fost „vizată” de o serie de instituții publice care doreau să se mute aici. Nu știu din ce ordin am fost „mutați” (ca să nu spun evacuați) din acel loc, însă în acea vreme a circulat, printre noi, o „legendă”, conform căreia Nicolae Ceaușescu (care după cutremurul din 1977 făcea zilnic vizite la diverse obiective și clădiri), trecând prin Piața Romană și interesându-se de „soarta” acelei clădiri, i s-ar fi spus că acolo este „sediul sociologiei”. La care, N. Ceaușescu ar fi replicat: „Care sociologie? Parcă am desființat-o odată”. Urmarea a fost că, imediat, am fost „transferați” în str. Negustori, într-o clădire veche, cu doar patru camere, unde am fost îngheșuiți peste 50 de oameni. Nu mai spun că, odată cu această mutare forțată, din nou au fost distruse sau sustrase numeroase date de arhivă, cărți și documente. A fost o perioadă dificilă, întrucât era foarte greu să studiez și mai ales să faci cercetări serioase în asemenea condiții.

Fiind, însă, și sub patronajul Universității, Centrul dispunea de fonduri (modice) pentru deplasări pe teren sau participări la sesiuni științifice și simpozioane, având posibilitatea să deruleze cercetări de teren în diverse zone ale țării. Din această perioadă plină de evenimente plăcute și neplăcute, vreau să amintesc doar un episod: peste drum de sediul Centrului de Sociologie exista un bloc cu vreo 10 etaje în care locuia și profesorul Marin Rădoi, care era și în Comitetul CC al PCR și ministru adjunct al Învățământului superior. Îl vedeam aproape săptămânal cum venea și pleca cu mașina ministerului, fără să arunce măcar o privire sau să întrebe ce se întâmplă vizavi de el, mai ales că mulți colegi stăteau pe trotuar, vorbeau, vociferau sau chiar gesticulau. Sunt convins că știa cine suntem, dar niciodată nu ne-a făcut nici cea mai mică observație. A fost „ostracizat” pe nedrept de partid, reproșându-i-se lipса de „fermitate” și „vigilență” față de mișcarea transcedentală. Mare păcat și nedreptate pentru acest om!

Și, ca să închei *odiseea* Centrului, în 1984 am fost mutați într-o nouă locație, pe strada Schitu Măgureanu, în clădirea fostului sediu al Ligii Culturale a Românilor (fondată de Nicolae Iorga), lângă Teatrul Bulandra, de unde am fost transferați pentru un an în clădirea Rectoratului Universității (într-o singură cameră), din cauza unei ierni cumplite de aspre și geroase care a dus la înghețarea și plesnirea

caloriferelor din acea clădire. În primăvara următoare, am fost din nou „relocați” în vechiul sediu, de unde, de la etaj, priveam cu tristețe cum „mușcău” și dărâmau buldozerele vechiul și frumosul cartier Uranus (aici ne-au prins evenimentele din Decembrie 1989). Într-un final, Centrul de Sociologie al Universității a trecut sub egida Academiei Române (1990), situație în care se află și în momentul de față, sub titulatura de Institutul de Sociologie (care ar fi trebuit să aibă, în opinia mea, și denumirea de Dimitrie Gusti), derulând cercetări teoretice, metodologice și aplicative pe diverse probleme, domenii și arii sociale.

MIRON CONSTANTINESCU, PROFESOR LA CATEDRA ȘI SECȚIA DE SOCIOLOGIE

La un an de la înființarea Laboratorului de Sociologie a fost creată Catedra de Sociologie, care, după cum precizează Miron Constantinescu, în articolul despre Laboratorul de Sociologie, și-a început activitatea în anul universitar 1966-1967, ceea ce reprezinta o reluare a „activității catedrei, pentru că, de fapt, continuam pe un alt plan activitatea Universității București din *perioada antebelică* (s.n.)”¹⁴. Această precizare ne duce cu gândul la faptul că Miron Constantinescu do-

¹⁴ Stefan Bosomitu, *Tudor Bugnariu și un proiect eşuat de reinstitutionalizare a sociologiei în România comunistă*, în *Revista Română de Sociologie*, nr. 1-2, 2017, pag. 55-79.

rea să sublinieze legătura indisolubilă cu tradițiile sociologice din perioada învățământului sociologic interbelic, în care au excelat Dimitrie Gusti, H.H. Stahl, Traian Herseni și alții. În legătură cu înființarea acestei catedre există diverse puncte de vedere și opinii legat „cine” și mai ales „ce” a făcut concret pentru apariția ei. Istoricul Ștefan Bosomitu, autor al unei remarcabile cărți despre biografia și cariera politică și intelectuală a lui Miron Constantinescu, pe baza unei analize și interpretări riguroase a arhivelor și documentelor de atunci, avansează ideea existenței unui proiect (eșuat) de reinstituționalizare a sociologiei în România socialistă, elaborat de profesorul Tudor Bugnariu¹⁵ și care ar fi fost „torpilat” și „sabotat” de unii dintre delatorii și contestatarii acestuia. Autorul concluzionează că, în cele din urmă, inițiativa a fost preluată de profesorul Ion Drăgan, care a organizat și o dezbatere – masă rotundă în *Contemporanul*, în iulie 1965, inițiativă ce „demonstrează faptul că aceasta nu era una oarecare, ci un proiect cu un puternic sprijin din partea regimului”¹⁶, ceea ce pare să se fi întâmplat, în anul următor, prin înființarea Secției de sociologie de la Universitatea din București, în cadrul Facultății de Filosofie.

Fără să punem la îndoială documentarea riguroasă și nici buna credință a autorului citat, este interesant

să cunoaștem și care a fost opinia profesorului H.H. Stahl în legătură cu cei implicați în acțiunea de relansare și reinstituționalizare a învățământului sociologic în România după o întrerupere de aproape 20 de ani, opinie consemnată într-un interviu luat de Z. Rostás lui H.H. Stahl¹⁷. Acesta din urmă susține că în problema reînființării învățământului sociologic au fost implicate la un moment dat mai multe persoane, între care amintește pe: T. Bugnariu, G. Vlădescu-Răcoasa, H.H. Stahl, C. Nicuță. Și în continuare acesta adaugă: „am toată stima față de Bugnariu. E un om de bună credință, care nu poate fi pusă la îndoială, un om cum se cade, un om. Dar a reușit Nicuță, foarteabil, mânuitor de intrigi. L-a dărâmat. Nu a ieșit el în evidență, Nicuță, cum probabil spera. N-a ieșit nici Vlădescu-Răcoasa. Bugnariu, gata, s-a terminat... a fost trecut la Filosofie, nu la Sociologie... Și a răzbit... Miron Constantinescu (...) a prins momentul să pună el mâna pe această problemă... și a organizat-o cum a crezut el că e mai bine (...) De aceea spun că dacă ar fi fost Bugnariu cel care să organizeze această catedră ar fi ieșit poate mai bine. Până la urmă a ieșit formula aceasta, cu doi profesori de sociologie, două catedre, una a lui Miron, una a lui Nicuță.”¹⁸

¹⁷ Z. Rostás, H.H. Stahl sau un savant solitar într-o comunitate, 2011 (apud, *Sociologia Românească: 1900-2010. O istorie socială* (coord. Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu, Cluj Napoca, Editura Eikon, 2015, pagina 57)

¹⁸ Ibidem, pag. 87-88.

¹⁵ Ibidem, pag. 73

¹⁶ Ibidem.

Consider că trebuie să-i dăm crezare lui H.H. Stahl și nu ne îndoim că aşa au stat lucrurile în acele momente de cumpănă. Însă, nu trebuie să uităm niciun moment faptul că, în timp ce T. Bugnariu se găsea, pe atunci, într-o „cădere liberă”, Miron Constantinescu se afla în plină ascensiune politică, intelectuală și universitară. Mai mult, el era de formație sociolog și se pretindea că descinde din și aparține de Școala Sociologică de la București, având o mare capacitate de convingere, dar mai ales de organizare, în timp ce T. Bugnariu era de formație filosof... De altfel, el a conceput funcționarea acestei catedre într-un spirit inter și multidisciplinar, în litera și spiritul vechii Catedre de Sociologie conduse de D. Gusti, cu două amendamente: a renunțat la vechea denumire a acestuia din vremea lui Gusti, care se numea inițial Catedra de sociologie, etică și politică, denu-mind-o simplu Catedra de *Sociologie*, și a adus o serie de cadre didactice, dintr-o serie de domenii științifice care erau înrudite cu sociologia, în calitate de titulari și remunerate (pe când în vechea Catedră a lui Gusti doar acesta era profesor titular remunerat, restul – cum au fost Tr. Herseni și H.H. Stahl – erau asistenți onorifici). Desigur, modul de recrutare și titularizare a personalului didactic din Catedra de Sociologie, care s-a făcut sub îndrumarea personală și directă a lui Miron Constantinescu, rămâne o problemă de discutat. S-a spus că el nu

s-a orientat întotdeauna cel mai bine în legătură cu selecția unora dintre profesori sau asistenți și nici nu a cunoscut competențele lor profesionale. Mai mult, el s-a opus, se pare, după cum spun mulți, chiar în mod brutal și violent, aducerii la catedră a lui Traian Herseni, pe care-l socotea indezirabil din cauza trecutului său politic (fapt ce i-a atras arestarea și condamnarea în timpul regimului comunist, între 1951-1956)¹⁹, chiar dacă ulterior a fost reabilitat, devenind, la un moment dat, șeful sectorului de psihologie socială din cadrul Institutului de Psihologie al Academiei (de unde, de altfel, s-a și pensionat). Această reticență și respingere a lui Tr. Herseni din partea lui Miron Constantinescu s-ar putea datora și faptului că acesta publicase niște articole într-o revistă din provincie, în care își exprima dezacordul față de modul în care Miron Constantinescu organizase Catedra de Sociologie și recrutase oameni (fapt relatat de colegul Iancu Filipescu și confirmat de Ioan Mărginean). Aceeași reticență a avut-o și față de cei din preajma lui Tr. Herseni sau care au colaborat cu el, cum a fost cazul profesorului Cătălin Zamfir, respins categoric de Miron Constantinescu pe motiv că ar fi omul lui Herseni și nu al său. În schimb, spre cinstea lui, dar mai ales pentru câștigul Catedrei, a avut curajul să-l coopteze pe marele

¹⁹ *Sociologi români. Mică enciclopedie* (coord. Șt. Coste), București, Editura Expert, 2001, p. 240-250.

profesor H.H. Stahl, ajuns la o vârstă venerabilă, dar încă plin de vigoare și putere de muncă, pe care l-a sprijinit permanent, obținând pentru acesta și conducerea de doctorat. După cum precizează el însuși în „Prefața” cursului de sociologie generală: „Am obținut (*cu unele dificultăți din partea organelor de învățământ*) ca profesorul H.H. Stahl să țină, concomitent cu cursul meu teoretic, un *curs de metode și tehnici ale sociologiei*, întemeiat pe aceeași concepție ideologică și filosofică. Țin cu acest prilej să-i exprim multumirile mele stimatului nostru *coleg și prieten*”²⁰. De altfel, același respect și recunoștință avea Miron Constantinescu și față de vechiul său profesor D. Gusti, pe care l-a ajutat material și financiar ca să poată depăși greutățile vietii după ce a căzut în dizgrația regimului comunist, intervenind personal la cele mai înalte foruri politice în favoarea acestuia, fapt ce reiese dintr-un interviu acordat de profesorul Stanciu Stoian lui S. Chelcea și Iancu Filipescu (interviu realizat în 1983 și publicat după decembrie 1989)²¹.

Miron Constantinescu a reușit să coopteze la Catedra de Sociologie,

alături de H.H. Stahl, și pe Constantin Nicuță, amândoi de o mare valoare intelectuală, precum și alți profesori mai tineri sau trecuți de prima tinerete, cum ar fi: Ioan Drăgan, Natalia Damian, Virgil Constantinescu, Pompiliu Grigorescu, Petre Cristea, Ion Constantinescu, Aculin Cazacu, Ion Iordăchel, Septimiu Chelcea, Andrei Stănoiu, cărora aveau să li se adauge noii tineri selectați din promoțiile de absolvenți ce au urmat anului de debut 1966: Ioan Mihăilescu, Ilie Bădescu, Maria Voinea, Ion Ungureanu.

Miron Constantinescu, deși apare ca „patronul” acestei Catedre sau șeful „de facto” al acesteia (șeful real a fost Ion Drăgan, care a acumulat și funcția de director al Laboratorului de Sociologie), nu era percepțut de studenți și profesori ca un om politic, cât mai ales ca un distins și respectat profesor, extrem de sobru, aproape rigid și autoritar (dar nu înfricoșător), cu prestanță fizică și intelectuală. Venirea și plecarea sa de la cursul de *Introducere în sociologia generală*, pe care îl ținea cu regularitate în fiecare săptămână, arareori absentând (și atunci când era chemat la conducerea superioară de partid), reprezenta un veritabil „ritual” sociologic. La venire, el era așteptat și întâmpinat de aproape toți membrii Catedrei, însăruți pe trepte Rectoratului în ordine ierarhică: cel mai jos jos stăteau conferenția, ceva mai sus lectorii, ultimii fiind asistenții. Miron Constantinescu cobora dintr-o mașină de culoare

²⁰ Miron Constantinescu, *Introducere în sociologie. Note de curs* (partea I și a II-a), București, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1972, p. VI.

²¹ S. Chelcea, I. Filipescu, *Dimitrie Gusti – mare patriot și sociolog umanist*, în „Alternative” Nr.7/1990, (apud. *Sociologia rediviva*, ed. M. Voinea, I. Mărginean, S. Chelcea, Editura Universității București, 2016, p. 89.

neagră, după care se aprobia grav și sobru de „multimea” adunată, dând mâna cu fiecare în parte. Apoi, însotit de tot acest „cortegiu” intra în amfiteatrul de curs, unde își expunea prelegerile. Aducea cu el o mulțime de cărți (mai ales operele lui Marx și Engels) pentru a-și întări argumentația, plină de elocință și stil didactic elevat. La plecarea lui de la curs, „ritualul” se reproducea aidoma, numai că era însotit doar de către cei mai „aleși” membri ai Catedrei. Într-o zi, împreună cu colegul Iancu Filipescu, ne-am dus și noi la acel curs, însă chiar de la intrare profesorul Miron Constantinescu ne-a întrebat pentru ce am venit, la care noi am răspuns, prudent și școlărește, că vrem să învățăm sociologie de la el. Ne-a privit atent de sub ochelarii cu ramă de bagă și ne-a spus: „Dacă vreți să învățați sociologie, mergeți la bibliotecă să studiați și nu mai veniți la cursul meu”, ceea ce am și făcut.

Cursul său de sociologie generală se bucura de audiență din partea studenților, fiind printre primele și aproape *singurele* cursuri tipărite și puse la îndemâna studenților, reprezentând un gen de „îndrumar” și „îndreptar” tematic și metodologic pentru seriile care au absolvit sociologia, fiind tipărit în mai multe ediții consecutive, încă din anul 1970.²² Din notele sale

de curs reiese, fără echivoc, faptul că Miron Constantinescu considera sociologia ca o „știință aparte, care își are propriul ei câmp de acțiune, propriile metode de investigație, propriile țeluri și propriul profil. Ea se distinge de materialismul istoric, care este o concepție filosofică și metodologică asupra dezvoltării generale a societății, dar este legată de aceasta. Între funcțiile sociologiei, cea mai importantă este funcția *critică*, menită să examineze critice fenomenele sociale, să prezinte concluziile acestei analize și sinteze critice. Fără o critică socială, întreaga sociologie este mult diminuată în rostul și funcționalitatea sa. Ea trebuie să semnaleze dificultățile vieții sociale, contradicțiile vieții sociale în toate societățile, inclusiv în societatea socialistă. Sociologia nu trebuie să fie o știință apologetică, rolul sociologiei este să analizeze critic realitatea socială.”²³ Era un îndemn clar spre desfășurarea unor cercetări concrete de sociologie, pentru a putea identifica și explica „disparitatele” și „discordanțele” unor probleme sociale din socialism, fapt ce se va concretiza și în investigațiile și practicile sociologice făcute de Catedra de Sociologie cu studenții din această secție în diverse zone ale țării, rezultând o serie de lucrări interesante sub raport teoretic

²² Prima ediție a cursului „Introducere în sociologie” (partea I) a apărut în 1970, cea de a doua ediție în 1971, iar cea de-a treia (inclusând părțile I și II) în 1972. De asemenea, a editat (în colectiv) un curs de istoria sociologiei românești, tipărit la

Universitate sub titlul de „Gândirea sociologică din România. Note de curs” (1973).

²³ Miron Constantinescu, *Introducere în sociologie*, ed. cit., 1972, p. 15.

și metodologic.²⁴ Principalul câștig al acestor cercetări, realizate în comun de cadre didactice, cercetători și studenți, a fost acela că *toți* au avut de învățat ceva, dobândind aptitudini și abilități metodologice și aplicative, devinind buni observatori ai realităților sociale. Iar aceste practici de cercetare studențești au devenit, treptat, veritabile „ateliere” pentru dobândirea unor capacitați, abilități și aptitudini pentru viitorii sociologi, antrenați nu numai ca simpli investigatori, ci și ca observatori și participanți activi, mulți elaborându-și tezele de licență, dizertație (sau chiar doctorat) în urma valorificării rezultatelor cercetărilor la care au fost antrenați. Fără a supralicita „modul” acesta de a concepe și, mai ales, de a face sociologie de teren, introdus și „patronat” de Miron Constantinescu (este adevărat, cu sprijinul și contribuția lui H.H. Stahl), după modelul lui D. Gusti și al școlii sociologice interbelice, credem că el se singularizează în peisajul sociologiei practicate în celelalte țări socialiste (poate cu excepția Poloniei și Ungariei), sociologie „revitalizată” în mare parte în lagărul sovietic după exemplul Moscovei și în care nu se

prea vorbea de funcția critică a acestia sau de relevanța cercetărilor concrete de teren. Probabil că „genul” acesta de a face sociologie, ca și audiенța crescândă a acestei discipline (inclusiv a lui Miron Constantinescu) au început să deranjeze, mai ales că sistemul (care-și permitea totuși „luxul” să o finanțeze) a intuit potențialul „pericol” pe care-l reprezenta disciplina, focalizată spre evidențierea (este adevărat, timidă) a unor „disparitate” sociale și a problemelor reale din socialism, în loc să „legitimeze” politica oficială și ideologia comunistă.

Concepția lui Miron Constantinescu și, implicit, a Catedrei de sociologie era aceea că orice *sociolog* trebuie să aibă cunoștințe temeinice de *teorie sociologică*, de epistemologie, de istorie a sociologiei și metodologie și să-și aprofundeze cunoașterea realităților sociale prin intermediul sociologilor de ramură (sociologia urbană-rurală, sociologia populațiilor, sociologia industrială, sociologia culturii, sociologia familiei etc.), completând această formăție sociologică cu cunoștințe filosofice, logică, statistică socială, economie, etnografie și folclor, politologie, etică, estetică etc., ceea ce denotă încă o dată apropierea izbitoare cu programa și disciplinele predate în învățământul sociologic interbelic. O altă „inovație” adusă de Miron Constantinescu și colaboratorii săi de la Catedra de Sociologie a fost aceea că, începând cu anul următor, 1971/1972, învățământul so-

²⁴ În cinstea celui de al VII-lea congres de sociologie de la Varna (1970), Catedra și Laboratorul de Sociologie au editat și prezentat patru lucrări (se pare apreciate bine de opinia publică și comunitatea sociologică): *Procesul de urbanizare în România. Zona Slatina, Procesul de urbanizare în România. Zona Brașov și Metode și tehnici ale sociologiei și Studii și cercetări ale tinerilor sociologi*.

ciologic s-a desfășurat în cadrul existenței a trei secții, una de *sociologie economică*, alta de *sociologie urbană și rurală* și cea de a treia de *sociologia educației și cultură*. Practic, după primii doi ani de studiu, în care studenții urmau un „trunchi” comun de discipline obligatorii, ultimii doi ani erau destinați pregătirii și specializării diferențiate a acestora în cadrul celor trei domenii amintite.²⁵ Comparativ cu studenții de la celelalte secții ale Facultății de Filosofie (care erau: Filosofie, Psihologie și Pedagogie), cei de la Sociologie participau (în fiecare an, în luna iulie) la cercetări de teren *obligatorii*, sub îndrumarea cadrelor didactice și a cercetătorilor, iar în timpul anului universitar, o zi pe săptămână era destinată unor activități practice în întreprinderi și instituții sau participării în calitate de operatori de interviu (de multe ori remunerată) la cercetările organizate de alte institute sociologice.²⁶ Fără să fiu acuzat de „nostalgism” pentru acele timpuri (între care cel mai des invocat argument este

²⁵ Andrei Stănoiu, Ioan Mihăilescu, *Catedra de sociologie a Universității București*, în rev. „Viitorul social”, nr. 3, 1972, p. 1004-1010.

²⁶ În prezent, la multe facultăți de sociologie, nu mai figurează sau nu se mai predau cursuri de sociologie urbană-rurală, sociologia culturii, sociologie industrială, sociologie economică, istorie socială, istoria sociologiei românești, sociologie medicală, ergonomie etc., ca să nu mai amintim de practicile de cercetare studențești care, vorba lui Caragiale, sunt splendide și sublime, însă lipsesc cu desăvârșire din pregătirea studenților și din planurile de învățământ, ceea ce este o mare pierdere.

acela că „eram tineri și frumoși”), cred că pentru o mare parte dintre profesori, cercetătorii și studenții de atunci a fost cea mai frumoasă și plăcută parte a vieții lor, având în vedere felul în care puteai să faci sociologie și, mai ales, cercetare de teren, în ciuda dificultăților ideologice și a cenzurii (sau autocenzurii) existente la tot pasul.

Iar, pentru a nu fi bănuit și de subjectivism exagerat, pentru caracterizarea personalității sociologice a lui Miron Constantinescu voi reproduce doar câteva dintre opinii formilate de unii dintre profesorii și cercetătorii din acea vreme, reiterate cu ocazia aniversării, în 2016, a 50 de ani de la reinstituționalizarea învățământului sociologic în România (și publicate într-un volum omagial), privind implicarea lui Miron Constantinescu în renașterea și relansarea sociologiei, a momentului când, aşa cum se exprima el plastic la una dintre ședințele Laboratorului de sociologie, „*Stimați tovarăși, s-a dat drumul la sociologie*”. Astfel, profesorul Ioan Drăgan, un colaborator apropiat al lui Miron Constantinescu, subliniază următoarele: „*Cu riscul poate de a exagera, aş spune că profesorul Miron Constantinescu a practicat cu devoțiune sacerdorul profesoral la Secția de sociologie din Universitate. A și reunit prelegerile sale de sociologie într-un manual de teorie sociologică, editat la scurtă vreme după organizarea Secției și a Catedrei de profil. Spiritul militant al profesorului (și omului poli-*

tic) Miron Constantinescu a grăbit și a energizat închegarea noii structuri universitare. Cât timp a trăit, chiar dacă restricționările politice asupra sociologiei începuseră să se manifeste încă voalat (poate și ca un soi de adversitate personală față de încercarea nu doar bănuitură a acestuia de a-și reconsolidă statutul politic și prin recursul la o platformă academică). Dar poate că aceste reflexii și considerații au un caracter de supozitii, cu nuanțe prea personale.”²⁷ La rândul lui, Andrei Stănoiu (în prezent profesor), își amintește despre cursurile ținute de Miron Constantinescu și cele învățate de la acesta: „Datorez mult dezbatelor din cadrul catedrei, conduse cu înțelepciune și rigoare de profesorul Miron Constantinescu, în care fiecare membru al catedrei avea deplina libertate de a-și expune punctul de vedere, chiar și atunci când era mai mult sau mai puțin diferit de cel al șefului de catedră, cu condiția să fie bine întemeiat și susținut cu argumente, dar și ședințelor periodice ale Laboratorului de Sociologie, conduse de profesorii Miron Constantinescu sau Ioan Drăgan, la care participau activ, cu regularitate, specialiști de marcă

din domeniul sociologiei sau din domenii conexe”²⁸.

Un alt membru al Catedrei, profesorul Septimiu Chelcea, care chiar dacă, se pare, nu a fost în „grătile” lui Miron Constantinescu (după cum el însuși mărturisește în cartea sa de amintiri), îl prezintă totuși într-o lumină favorabilă, subliniind că: „Profesorul Miron Constantinescu, deși nu a fost niciun moment șeful oficial al Catedrei de Sociologie, a „patronat” sociologia. A fost, după opinia mea, un sprijin pentru existența sociologiei în Facultatea de Filosofie, unde aveam de înfruntat pretențiile celor de la alte catedre, care perorau că adevărata sociologie este socialismul științific sau materialismul dialectic și istoric. Noi ne apăram cu Note de curs de Miron Constantinescu, în care se scria negru pe alb că sociologia este „știința socială a ansamblului raporturilor sociale, a structurilor și proceselor sociale, a acțiunilor și luptelor sociale (Introducere în sociologie. Note de curs, Universitatea din București, 1973, p. 4)”²⁹.

Într-un mod asemănător se pronunță și fosta lui studentă, Maria Voinea, ajunsă profesor universitar și prorector al Universității București, repartizată inițial la Laboratorul de Sociologie și apoi transferată (cu acordul

²⁷ Ioan Drăgan, *Remember. La semicentenarul redeschiderii învățământului sociologiei în România.*, în vol. *Sociologia rediviva* (eds. M. Voinea, I. Mărginean, S. Chelcea), București, Editura Universității din București, 2016, p. 16.

²⁸ Andrei Stănoiu, *Cel mai mult am învățat, împreună cu studenții, din cercetările sociologice*, în vol. *Sociologia rediviva*, ed. cit., p. 27.

²⁹ Septimiu Chelcea, *Mai pe larg, la interior*, în vol. *Sociologia rediviva*, ed. cit., p. 41.

personal al lui Miron Constantinescu) la Catedra de Sociologie, unde a ținut, la un moment dat, seminariile la cursul de sociologie generală (predat de Miron Constantinescu). Chiar pe timpul acela, îmi aduc aminte că la un moment dat a rămas fără normă didactică într-un an universitar, datorită „bunăvoiței” unor colegi și „manoperelor” de culise ale șefului de personal (pe care-l cheme Ciurel). Eram de față când dânsa s-a plâns lui Miron Constantinescu de ceea ce i se întâmplase. Acesta a întrebat-o cine a hotărât să-i ia norma didactică și aflând răspunsul a replicat prompt și clar: „*Tovarășul Ciurel, dacă nu are ceva mai bun de făcut decât să-ți tai orele, să se ducă naibii pe podul Ciurelului!*” Și a dat pe loc dispoziție ca imediat colega noastră să-și recapete orele tăiate abuziv. Iată ce spune colega despre Miron Constantinescu: „*Şeful de facto al Catedrei de Sociologie în aceea perioadă a fost profesorul Miron Constantinescu – personalitate marcantă a epocii, un om extrem de sobru, aproape rigid, autoritar, cu prestanță fizică și intelectuală. Profitând de poziția sa socială și politică, profesorul Miron Constantinescu a avut un rol foarte important în reinstituționalizarea sociologiei în societatea românească și în înființarea Catedrei de Sociologie la Universitatea din București*”³⁰.

³⁰ Maria Voinea, *Amintiri și gânduri despre studenție*, în vol. *Sociologia rediviva*, ed. cit., p. 68.

Însă, caracterizarea cea mai concisă privind contribuția lui Miron Constantinescu la relansarea sociologiei în general, a învățământului și cercetării sociologice în special o face profesorul Ioan Mărginean, pe atunci student al primei promoții de sociologi (1966-1970), după cum urmează: „*Meritele principale ale profesorului Miron Constantinescu (care și în timpul regimului comunist a avut o carieră sinuoasă, devenit la început lider politic, cade în dizgrație la mijlocul anilor '60, apoi este reabilitat parțial și orientat spre domeniul cercetării științifice) legate de reluarea învățământului sociologic au fost: promovarea ideii, așa cum am menționat, că sociologia este știință, nu ideologie, nici filosofie, adică materialism istoric sau socialism științific (dar se baza pe concepția marxistă despre societate); contribuții la pregătirea sociologilor, inclusiv în practicile de cercetare (a și participat, de altfel, la aceste activități); a reluat legătura cu domeniile de cunoaștere promovate în școala monografică, a susținut organizarea de simpozioane naționale studențești, participări la manifestări științifice internaționale (un număr mare de cadre didactice, cercetători și proaspăt absolvenți au fost prezenti la Congresul Mondial de Sociologie de la Varna, din 1970)*”³¹.

³¹ Ioan Mărginean, *Începuturile unui nou parcurs al sociologiei românești*, în vol. *Sociologia rediviva*, ed. cit., p. 61.

Miron Constantinescu a avut un rol important în înființarea nu numai a Catedrei de Sociologie, ci și a celei de *Istoria Sociologiei*, păstorită multă vreme de profesorul Constantin sau Costache (cum îi spuneau cei apropiati) Nicuță, care a fost, la un moment dat, decanul Facultății de Filosofie (1965-1968) și chiar șef al Catedrei de Sociologie, pentru o scurtă perioadă (1972-1974). Era un personaj fascinant și spectaculos, un om de o erudiție rară, un enciclopedist al sociologiei, un excelent cozeur și povestitor al istoriei sociologiei, inconfundabil prin maniera de predare a acestei discipline. Deși era cel mai bun cunoscător al sociologiei weberiene și a citit tot ce s-a scris sau se putea scrie în sociologie, nu a lăsat aproape nimic scris notabil. De altfel, la una dintre ședințele de laborator, unde era prezent și Miron Constantinescu, acesta i-a spus: „*Tovarășe Nicuță, sper că o să ajung să vă văd cursul tipărit înainte de a mă pensiona*”. La care, C. Nicuță a răspuns prompt: „*Atunci mai am timp berechet, pentru că membrii CC al PCR se pensionează după vârstă de 80 de ani*”, iar Miron Constantinescu a zâmbit. Celor care încă mai considerau sau identificau sociologia cu ideologia burgheză, Nicuță le răspundea ironic: „*Păi aveți dreptate, cum să nu fie sociologia burgheză, dacă Durkheim, Weber, Pareto au fost burghezi și au trăit în burghezie*”. Știa să depășească toate „capcanele” ideologice întinse de unii dintre

contestatarii lui, care-l bănuiau de „*duplicitate*” ideologică, spunându-le: „*Punctul meu de vedere este marxist. Dacă cade marxismul, cade și punctul meu de vedere*”. Iar acelora care criticau sociologia occidentală, vest-europeană, le spunea: „*Pe ce vă bazați critica sociologiei vestice? De ce nu criticați și sociologia sudică sau nordică, dacă credeți că există sociologii în funcție de punctele cardinale?*” (sic) În sfârșit, la una dintre ședințele de catedră, profesorul Nicuță a povestit că a fost la minister, unde a participat la o ședință la care ministrul de atunci a semnalat faptul că sunt profesori care au prea multe ore, că se înghesue să obțină ore în plus la plata cu ora, dar că rora nu le mai fac față. La acea ședință era prezentă și o doamnă mai în vîrstă, ajunsă la prag de pensie doar ca asistentă (și pe care o chema, culmea, Bătrânu), care i-a spus profesorului Nicuță: „*Și când te gândești, tovarășe profesor, că unii dintre noi nu avem deloc ore*”, la care acesta i-a răspuns scurt, cu umor: „*Păi de ăștia nu s-a spus nimic la minister*”. Știa să fie ironic și chiar sarcastic, inclusiv cu colegii de catedră. Atunci când a trebuit să se pensioneze, la cursul ținut cu studenții, le-a spus: „*La notificarea serviciului personal, dar mai ales la insistențele colegilor (s.n.) de catedră a trebuit să mă pensionez forțat, dar ce să-i faci, asta este viața*”.

Cursurile sale erau fascinante, incluzând paranteze și anecdotă privind biografile sociologilor analizați, cu lux

de amănunte despre ceea ce făceau în viața cotidiană, despre aventurile și amantele acestora, toate spuse cu accent specific moldovenesc, cu glume, vorbe de duh și de înțelepciune, motiv pentru care unii dintre studenți știau istoria sociologiei mai mult după istoria iubirilor și „amantlăcurilor” trăite de fondatorii sociologiei. Despre el, profesorul Ioan Drăgan crede că a „rămas mai curând credincios weberianismului (teza sa de doctorat este prima din România consacrată lui Max Weber) sau se situa mai curând în complementaritate cu perspectiva durkheimiană (predominantă la grupul de la Secția de sociologie) și care împărtășea mai curând ideea «inexorabilității primatului societății asupra indivizilor»³². Era un intelectual rafinat, avid după cultură și cărți, iar de câte ori te întâlnea și te vedea cu o carte de sociologie, pur și simplu ți-o înhăța din mâna și îți spunea: „Lasă, că tu ești încă Tânăr și nu o înțelegi, o să-ți spun eu mai târziu despre ce este vorba”. Inutil să mai spun că evita să ți-o înapoieze. Colegul Mihai Milca mi-a relatat că, după moarte sa (1991), doar o parte din bogata și vastă lui bibliotecă s-ar fi salvat ajungând la Fundația „Petre Andrei” din Iași.

Miron Constantinescu a fost preocupat de „refacerea” sistemului instituțional sociologic (decapitat brutal și

inexistent în perioada de după 1948) nu doar la București, ci și în alte centre universitare, punând umărul la înființarea secțiilor de sociologie și sociologie-psihologie la Cluj și Iași, sprijinind o serie de sociologi din aceste centre universitare (Ion Aluaș și Achim Mihu, Tr. Rotariu la Cluj, I. Natanson, V. Carpinschi, V. Miftode la Iași) și insistând asupra introducerii sociologilor de ramură la unele institute de învățământ superior, cum ar fi: sociologia economică (la ASE), sociologia agrară (la Agronomie), sociologia medicinii (la Medicină), sociologia artei și culturii (la Belearte), sociologa sportului (la IEFS) etc.

Această perioadă de „grație” a sociologiei, când toți credeam sincer că sociologia a intrat „în linie” dreaptă, pe fondul „destinderii” și „deschiderii” sistemului comunist de la noi și al reînnoașterii rolului sociologiei ca știință, se va întârzi (în mod nefericit) pentru sociologi, din cauza derapajelor ideologice ale conducerii de partid, în special ale liderului conducător de atunci, concretizate în aşa-numitele „teze” din iulie 1971. Ele au marcat, indubitable, începutul „închiderii” sistemului comunist, al incapacității lui de a modela și transforma realitățile sociale, dar și începutul politicii deșanțate și grotești dedicate „cultului personalității” a secretarului general al partidului. Îar primele semne ale „schimbării” atitudinii politice față de sociologie au fost stoparea marilor cercetări sociologice empirice (...) După anii 70,

³² Ioan Drăgan, *Remember. La semicentenarul redeschiderii învățământului sociologic în România.*, în vol. *Sociologia rediviva*, ed. cit., p. 18.

instituțiile publice nu au mai realizat programe semnificative de cercetare empirică”³³.

Sunt convins că „declinul” sociologiei și impactul „marginalizării” ei poate fi pus și pe seama declinului politic al lui Miron Constantinescu, a cărui carieră politică cunoaște o traiectorie descendentală tot mai pronunțată după 1972: de la funcția de președinte al Consiliului Economic și vicepreședinte al Consiliului de Stat la cea de președinte al Consiliului Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale, apoi la cea de președinte la Marii Adunări Naționale³⁴, care era o funcție pur decorativă. Că așa au stat lucrurile o dovedește și faptul că, după dispariția sa fulgerătoare și prematură din viață (la nici 57 de ani, în 18 iulie 1974), Laboratorul de sociologie al Universității, înființat și coordonat de el, a fost evacuat imediat din sediul său, iar cercetătorii „vârsăți” în corpore în noul conglomerat eterogen și eteroclit reprezentat de Centrului de cercetări sociologice. La fel s-a întâmplat și cu Facultatea de Filosofie, inclusiv cu Secția și Catedra de Sociologie, care, începând cu anul 1977, au fost unificate „forțat” cu Facultatea de Istorie, rezultând un „hibrid” numit istorie-filosofie. Mai mult, chiar profesia de sociolog nu a mai fost recunoscută se pare în no-

³³ Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu, op. cit., p. 95.

³⁴ Constantinescu Miron, în Stelian Neagoe, *Oameni politici români (encyclopedia)*, ed. cit., p 196-197.

menclatorul ocupațiilor oficiale. Așa că promoțiile de absolvenți din perioada 1970-1978 au beneficiat de diplomă cu mențiunea specializării *sociolog* (s.n.), pe când promoțiile din anii următori, deși susținuseră admisierea la sociologie, au devenit, fără voia lor, absolvenți de filosofie-istorie sau, după caz, istorie-filosofie³⁵, cele două secții rezultând în urma unificării celor două facultăți cu profil atât de diferit. S-a păstrat totuși un „colectiv” de sociologie, sensibil redus numeric și atașat Catedrei de Economie de la Universitate. Cu toate acestea, învățământul superior sociologic a „supraviețuit” până la prăbușirea regimului comunist, însă și-a restrâns sensibil aria de activitate și audiența, apărând sub forma unor cursuri optionale sau facultative, pierdute la Institutul Politehnic (sociologie industrială – Cătălin Zamfir, Iancu Filipescu), ASE (sociologie economică), medicină (sociologia medicinii – Grigore Popescu, Sorin M. Rădulescu), Institutul de construcții (sociologie industrială – N.S. Dumitru), Institutul Agronomic (sociologie rurală – O. Boiangiu), Belearte (soci-

³⁵ Dumitru Otovescu, *Sociologi români de azi – Generații, instituții, personalități*, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 34. Desființarea secțiilor universitare de sociologie a „fost motivată prin faptul că Academia de partid Ștefan Gheorghiu urma să preia funcția de formare a sociologilor... în realitate misiunea acestei instituții a fost de a forma/perfecționa activiști politici, iar nu specialiști universitari” C. Zamfir, I. Filipescu, *Sociologia românească 1900-2010*, op. cit., p. 96

ologia culturii – A. Bondrea, L. Tobă). Cât privește pe alți membri mai vecni sau mai tineri ai Catedrei de Sociologie, aceștia au fost trimiși să predea cursuri și seminarii de sociologie la alte facultăți din Universitate sau din afara ei (I. Bădescu, I. Ungureanu, I. Constantinescu și alții).

Cât timp a fost Miron Constantinescu la conducerea sociologiei, mama majoritate a acelora care făceau parte din Catedra și Laboratorul de Sociologie au avut un sentiment de siguranță și confort personal, simțindu-ne că suntem protejați și apărăți, că „cineva, acolo sus, ne iubește”. Acest lucru a deranjat probabil pe unii „tovarăși”, stârnind chiar invidia unor colegi de la alte facultăți, care nu agreeau deloc ideea de a ne bucura de un statut și tratament privilegiat și oarecum „elitist”. De altfel, ca un fel de „memento mori”, ei ne avertizau că să avem grija, că totul este trecător și că în momentul în care Miron Constantinescu va cădea din nou în dizgrație (sau chiar va dispărea fizic) se va termina cu sociologia și cu noi. Și, după cum spune vorba aceea, de ce îți este frică nu scapi, se va produce nu peste puțină vreme moartea bruscă a lui Miron Constantinescu, pe 18 iulie 1974. Cred că ea a marcat „începutul sfârșitului” pentru sociologie, dar și pentru unii sociologi, deși sociologia nu a putut fi niciodată complet și definitiv desființată.

Momentul decisiv al reorganizării institutelor de cercetare sociologică

și a învățământului sociologic se va produce după 1989, când, în urma înlăturării violente a regimului totalitar din România, vor fi înființate sau reînființate noi unități de cercetare, cum ar fi: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Institutul de Cercetare pentru Calitatea Vieții, relansându-se totodată învățământul sociologic universitar, nu numai în București, Cluj, Iași sau Timișoara, ci și în Brașov, Craiova, Oradea, Sibiu, Constanța și Petroșani, în paralel cu apariția sociologiei într-o serie de universități particulare.

MIRON CONSTANTINESCU ȘI APARIȚIA REVISTEI „VIITORUL SOCIAL”

În anul 1972 se produce un important eveniment editorial și publicistic în comunitatea sociologică, și anume apariția primului număr al revistei *Viitorul Social*, care avea să devină principala formă de cunoaștere și di-seminare a rezultatelor cercetărilor întreprinse de sociologi pe diverse teme teoretice sau empirice. Ea avea inițial ca subtitlu „Revistă de sociologie”, pentru ca, ulterior, să î se adauge „Revistă de sociologie și științe politice”. Despre telurile apariției acestei reviste, Miron Constantinescu preciza în „Cuvânt-înainte” din primul număr al acesteia: „De ce este necesară o revistă de sociologie? a) Această revistă are rolul de a realiza o mai bună reflectare și prezentare a realității socia-

le, cu toate aspectele ei multilaterale. b) *Ea trebuie să impulsioneze studierea proceselor sociale, condiție necesară pentru realizarea unei mai bune dirijări a acestor procese.* c) *Revistei de sociologie i se cere să contribuie la elaborarea unor soluții sociologice care să poată fi prezentate forurilor de decizie.* d) *Se simte nevoie unei mai bune informări a cititorilor și, în general, a maselor populare asupra mișcării sociologice din România.* e) *În același timp se impune o mai bună informare a cititorilor asupra mișcării sociologice internaționale.* f) *Participarea la elaborarea unor programe sau perspective sociale.”*³⁶

Din această prezentare a scopurilor revistei rezultă că Miron Constantinescu și colaboratorii săi apropiataj de atunci (H.H. Stahl, C. Nicuță, I. Iordăchel, I. Drăgan, Mihail Cernea, Șt. Costea) concepeau această revistă ca o tribună de informare și dezbatere a celor mai semnificative probleme ale sociologiei, de prezentare a realităților sociale din România și de identificare a unor soluții sociologice utile factorilor de decizie. Chiar dacă pe coperta interioară a primului număr figurau citate din expunerile secretarului general al PCR de atunci, lecturând sumarul observi că un loc important era destinat prezentării unor cercetări de teren și a unor sociologii ramură, cum ar fi: demografia, arta, teatrul și literatura, învățământ și cultură, ele fiind

ulterior completate cu informații utile despre agricultură, industrie, comunități, familie etc.

Primul redactor-șef al acestei reviste a fost C. Nicuță (între 1972-1980), iar redactor șef adjunct era I. Iordăchel, ea apărând sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice și a Comitetului Național de Sociologie (care, la rândul lui, edita o revistă în limba engleză, „The Romanian Journal of Sociology”). Revista avea o periodicitate de patru numere pe an și era editată într-o formă grafică de excepție, cu copertă cartonată de culoare portocalie, inclusiv, alături de rubricile menționate și note de lectură, recenzii, note de călătorie, precum și o rubrică cu „Paginile cititorului”, care urmărea să asigure un contact și dialog între redacție și cititori, dar și între cititorii revistei însăși (pentru o vreme, autori au fost chiar remunerati pentru articolele publicate).

Colegiul de redacție a manifestat destul de multă exigență atât în privința politicii editoriale a revistei, a profilului și conținutului acesteia, cât și în privința calității articolelor, materialele trimise fiind „filtrate” științific de către membrii colegiului mare și ai colegiului redațional. În ciuda acestor exigențe, în revistă au apărut și o serie de articole ditirambice și ovăționale, semnate de unii reprezentanți cu funcții de conducere în partid și stat, alături de materiale interesante și de valoare, privind rezultatele unor cercetări de teren. Pentru mulți soci-

³⁶ Miron Constantinescu *Cuvânt-înainte*, în rev. „Viitorul Social”, nr. 1, 1972, p. 11.

ologi din generația mea revista a fost un prilej excelent de a scrie și publica, cu toate compromisurile de rigoare pe care trebuia să le faci pentru ca articolele să fie acceptate și publicate. Ulterior, acestei reviste de sociologie i se adaugă și denumirea de *politologie*, ceea ce i-a scăzut sensibil calitatea sub raport teoretic, metodologic și aplicativ. Revista își avea inițial sediul într-o clădire splendidă, situată pe str. Onești (astăzi str. G. Em. Dobrescu), după care a fost mutată în localul Centrului de sociologie din Piața Romană, iar de aici pe str. Negustori, pentru ca, în final, să fie din nou relocață în vechiul sediu al ASSP. Chiar dacă munca de lectură și selecție a textelor trimise spre publicare o făcea colectivul coordonator (în special C. Nicuță, H.H. Stahl, Șt. Costea, I. Iordăchel), în realitate munca cea mai dificilă o realiza colectivul redacțional, alcătuit și din sociologi cu diplomă de sociologie (Sorin M. Rădulescu, Mariana Lazăr), ceea ce a contribuit la optimizarea calitativă a publicației. Mai mult, dacă compari această revistă cu cele editate în perioada interbelică de D. Gusti și colaboratorii săi, te izbesc unele similitudini, mai ales în privința grupării cercetărilor de teren pe arii și domenii tematice, dar și pe problemele analizate.

În ciuda orientării și a profilului său ideologic, în această revistă au fost publicate articole care, spre surprinderea noastră, au reprezentat „izvor” și sursă de informare pentru postul de

radio „Europa liberă”, care, în emisiunile nocturne, transmitea fragmente din ele. Astăzi, deși multe articole par perimate sau depășite științific, studierea lor atentă și gruparea lor tematică poate reprezenta o direcție utilă pentru o analiză de conținut, pentru a putea vedea cum, de către cine și în ce fel se practica sociologia în acele vremuri, perioadă etichetată poate, pe nedrept, de unii sociologi de azi ca fiind a „gândirii captive” sau a „ocultării sociologice”.

MIRON CONSTANTINESCU ȘI CERCETAREA SOCIOLOGICĂ RURALĂ

Format și educat la Școala sociologică de la București, unde a avut ca mentor pe D. Gusti, H.H. Stahl, G. Vlădescu-Ruceni, Tr. Herseni și alții, Miron Constantinescu a participat în tinerețe ca membru al echipelor monografice studențești în mai multe zone rurale din județul Argeș (plasa Dâmbovnic), despre care a publicat în revista „Sociologia Românească”, fiind implicat și în ancheta sociologică „60 de sate românești”. Din cauza funcțiilor deținute în perioada comunistă, el nu a mai avut posibilitatea să desfășoare asemenea investigații, în schimb a organizat și „pilotat” grupurile de profesori, cercetători și studenți implicați în cercetarea fenomenului de urbanizare în România (în zona Slatina și Brașov).

Rămânând fidel „pozițiilor sociologiei progresiste” ale lui Dimitrie Gusti și, în special, a aripii de stânga a acestei școli (reprezentată de H.H. Stahl, M. Pop și Anton Golopenția), Miron Constantinescu a proiectat și realizat singura cercetare de teren la care s-a implicat direct. Este vorba de investigarea problemelor sociale și economice ale unei comune din județul Caraș-Severin, și anume Cornereva, căreia i-a dedicat un studiu sociologic publicat, ulterior, în revista „Viitorul social”³⁷. Cercetarea s-a realizat în iarna anului 1972 și am fost solicitat să participe în realizarea documentației de teren, spre marea mea mirare (dar și satisfacție) și a „invidiei” profesionale a unor colegi de breaslă. Contactul cu Miron Constantinescu și modestul sprijin documentar adus de mine la realizarea anchetei mi-au dat prilejul atât să-i cunosc unele laturi mai puțin vizibile ale personalității sale, cât mai ales să învăț concret sociologie rurală. Mai mult, mi-am dat seama de faptul că, deși Miron Constantinescu era un adept declarat al marxismului și materialismului istoric ca filosofii despre lume și viață (pe care le cunoștea și stăpânea poate cel mai bine dintre toți liderii comuniști ai vremii), în cercetarea sociologică de teren a adoptat *metoda monografică*, după modelul celor folosite de Școala sociologică de la București. Am în vedere modul

în care a conceput cercetarea, problemele analizate, metodele și tehniciile utilizate, toate reflectând „modelul” gustian de cercetare a unei localități rurale, cu date și informații multiple de natură istorică, economică, socială, statistică și juridică. Mai mult, atunci când i-am prezentat „sinteza” discuțiilor și interviurilor avute cu sătenii din Cornereva (așa cum văzusem că fac colegii de la Catedra de Sociologie), Miron Constantinescu mi-a spus clar: „Te rog să-mi prezintă nu sinteza discuțiilor, ci discuțiile nude, neprelucrate, cuvânt cu cuvânt, așa cum ți-au fost relatate de cei în cauză, și nu cu cuvintele tale”, ceea ce am și făcut (și mai ales am învățat). Astăzi, orice sociolog (sau chiar nesociolog) care lecturează articolul despre cercetarea din comuna Cornereva, realizat impecabil sub raport metodologic, este frapat de asemănarea izbitoare a acestei monografii cu cele publicate de D. Gusti în perioada interbelică. și atunci, te întrebri retoric: unde se întâlnesc sau se distanțează marxismul lui Miron Constantinescu, afișat formal, și sociologia (gustiană) practicată de acesta? Greu de spus și mai greu de apreciat.

Sprjinul acordat lui Miron Constantinescu în realizarea documentării la Cornereva și publicarea acelui articol mi-au relevat nu numai formația profesională, ci și deontologia și probitatea sa morală, atunci când, la subsoful textului de pe prima pagină, precizează că „la documentarea în legătură cu

³⁷ Miron Constantinescu, *Probleme economice și sociale ale unei comune de munte*, în revista „Viitorul Social”, nr. 2, 1972

dezvoltarea vieții sociale și economice în Cornereva am fost ajutat de cățiva tovarăși, în special de către primarul comunei Ilie Brânzei și de colegul Dan Banciu, cărora le mulțumesc pe această cale". Acum, la aproape 45 de ani de la această întâmplare, stau și mă întreb: oare căți dintre potențații de atunci (ca să nu mai vorbesc de cei de azi) ar fi capabili de un asemenea gest de noblețe spirituală și de cinste morală făcut unui Tânăr cercetător?

Investigația de la Cornereva mi-a oferit însă și prilejul să pot să mă înscriu la examenul de doctorat, din luna februarie 1972, sub conducerea profesorului magistru H.H. Stahl, unde fără sprijinul și implicarea lui Miron Constantinescu pentru a mi se acorda dispensă de la Ministrul Învățământului, nu aş fi fost acceptat niciodată. Și asta pentru că, fiind absolvent de istorie și drept (dar lucrând în sociologie), nu puteai să te înscrii, pe atunci, la doctorat decât la facultatea de profil absolvită, nu ca acum, când poți să te prezintă la admitere la orice facultate vrei. Îmi aduc aminte și parcă văd și astăzi semnătura și aprobarea lui Miron Constantinescu pe cererea mea de admitere la doctorat, scrisă cu o carioса neagră, acoperind aproape toată pagina, pe care am înaintat-o prin intermediul soției, pe atunci încă studentă, ministrului Educației din aceea vreme (Mircea Malița), care a aprobat-o imediat. Ulterior, mulțumindu-i lui Miron Constantinescu pentru gestul său, acesta mi-a spus: „Nu am

făcut decât să împiedic o nedreptate care și se făcea, pentru că aveai tot dreptul să te înscrii la sociologie, aveai vechime și experiență. Ce nu înțeleg însă este de ce a fost nevoie de o semnătură a unui membru al CEX pentru a fi admis. Chiar până aici am ajuns cu birocrația?” Urmarea acestei întâmplări a fost benefică pentru mine, întrucât am fost admis la examen și am putut să-mi finalizez doctoratul cu H.H. Stahl, cu o temă ce viza problematica socială, economică și juridică a gospodăriilor necooperativizate, având însă ca punct de plecare modelul cercetării de la Cornereva.

ÎN LOC DE EPILOG

Sunt ferm convins că Miron Constantinescu, ca om politic, și-a dedicat întreaga viață slujirii partidului și statului comunist, fiind un „soldat” credincios cauzei acestora, crezând sincer în valorile și virtuțile socialismului și comunismului și ignorând evidentele „derapaje” politice și ideologice ale sistemului – pe care sigur le-a cunoscut, dată fiind implicarea sa în multe evenimente grave petrecute. Mulți contemporani îl găsesc chiar culpabil pentru unele dintre excesele și ororile petrecute în acea vreme, considerând că avea o fire dură, necruătoare și răzbunătoare chiar. În ciuda acestor „derapaje” comportamentale avute și evidențiate în biografia lui Miron Constantinescu, credem că el s-a singularizat însă, în peisajul și „fauna” politică

a vremii, în primul rând, prin ținuta sa intelectuală și pregătirea de excepție, prin cultura sa, ca să nu mai vorbesc de faptul că stăpânea foarte bine limbile germană, franceză și maghiară (nu știu dacă nu și engleză). Comparativ cu marea majoritate a potenților comuniști, fără instrucție și educație elevată, unii dintre ei semidocți (dacă nu chiar „sfertodocți”), care duceau un trai îndestulat și îmbelșugat, Miron Constantinescu a trăit modest, chiar austera, fără excese, fiind văzut adesea purtând același costum bleumarin, cu o cămașă albă, având un palton vechi, cu căptușeala desprinsă, pantofi vechi, uneori cu șireturile dezlegate.

Iar viața personală și familială pentru Miron Constantinescu a reprezentat o adevărată dramă, comparabilă cu ceea ce se întâmpla în tragediile antice: primul copil (Horia), decedat pe când era micuț, în urma unei banale operații de apendicită; soția sa (Sulamita), victimă a omorului produs chiar de către singura fiică (Ileana, pare-mi-se), într-un moment de furie și de obnubilare a conștiinței, motiv pentru care a fost internată în spitalul de psihiatrie de la Voila (lângă Câmpina), de unde, după mulți ani, fiind externată, a fost lovită mortal de tren pe când voia să traverseze calea fe-

rată; în sfârșit, un alt copil (tot Horia se numea), elev premiant și strălucit, student la fizică (avea și un talent literar deosebit, apreciat, se pare, de criticul literar N. Manolescu) și care era adulat de Miron Constantinescu, se stinge din viață în urma unui accident petrecut în munții Bucegi. Pentru oricare dintre noi, care am avut sau am trăit o viață liniștită, fără incidente sau evenimente majore, este greu, dacă nu imposibil, să înțelegem și, mai ales, să acceptăm cum de s-au putut produce asemenea grozăvii în viața unui om, care să nu te impresioneze, fie că l-ai simpatizat sau antipatizat pe Miron Constantinescu.

Nu începe nicio îndoială că sociologia concepută și practicată de Miron Constantinescu a avut o serie de lipsuri, lacune și limite care puteau fi cel mult ale perioadei în care el a scris și a activat sau ale *omului* implicat în politică și nicidecum ale sociologiei. Dincolo de ceea ce a făcut în viață politică bun sau rău, drept sau nedrept, ca „*homo sociologicus*” și pentru tot ce a realizat pentru sociologie și, mai ales, pentru sociologi, cred că un singur lucru este cert, și anume că *istoria sociologiei românești nu va putea face abstracție de numele său*.

Giovanni Sartori, aşa cum l-am cunoscut

Gheorghe LENCAN STOICA

Profesorul Giovanni Sartori a fost publicat în România cu o carte devenită după anul 1999 un bestseller în publicistica românească, este vorba despre „Teoria democrației reinterpretată” apărută la Iași, la Editura Polirom. Aproape toți studenții din România de la Facultățile de Științe Sociale știu această lucrare, iar autorul ei este foarte bine studiat și cunoscut în România. Prin anul 2011 eram prezent la un simpozion de la Cluj, la Universitate, iar studenții de acolo foarte încântați când au aflat că eu eram în relații foarte apropiate, chiar de prietenie, cu profesorul Giovanni Sartori¹. De altfel, tema comunicării mele se referea la un argument mult abordat de către profesor, comunicare care a apărut apoi în cadrul Editurii Univer-

sitare de la Cluj². Este acum prilejul să amintesc și de momentul care mi-a înlesnit o astfel de legătură mai aprofundată. Ea are legătură tot cu studenții. Prin anul 1999, fiica mea era studentă în cadrul programului Erasmus în orașul italian Siena. Acolo a întâlnit multe personalități de prestigiu: Noam Chomsky, Norberto Bobbio, Jürgen Habermas și Giovanni Sartori. În toamna anului 1999, fiica mea mi-a dat telefon, rugându-mă să-i prilejuiesc prin intermediul amicilor mei de la Universitatea din Florența să-l cunoască mai bine pe profesorul Sartori. L-am rugat pe profesorii de la Florența să o ajuta pe fiica mea. Și cum cei mai mulți dintre ei i-au fost studenți, contactul cu profesorul Sartori s-a realizat cu ușurință. De atunci și eu m-am întâlnit de câteva ori cu profesorul italian, fiind deseori invitat în casa sa de pe malul

¹ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, 1999. „Volumul apare sub egida Centrului Academic de Cercetări Sociale al Facultății de Științe Politice a Universității Babeș-Bolyai și cu sprijinul Programului american Social Sciences Curricula Development al U.S.I.A., administrat de I.R.E.X - ACLS”, traducere Daru Pop, prefată Dan Pavel.

² Este vorba despre „The Difficulty of politics and the Complex problematic of the Gold Mining of Roșia Montana”, în volumul „Roșia Montana in Universal History”, Presa Universitară Clujeană/Cluj University Press, 2012.

fluviului Arno. Îmi era foarte lesne să am „întâlniri prietenești” cu profesorul Sartori, iar acesta la rândul său mă întreba mereu despre fiica mea. Așa se face că el a răspuns aproape mereu invitațiilor mele de a veni la București. Prima dată Giovanni Sartori a venit la Universitatea din București în anul 2000, când i s-a conferit titlul de doctor honoris causa de către universitatea noastră și a susținut o conferință în aula universității. De asemenea, a fost invitat în mod special la Facultatea de Științe Politice, având o întâlnire cu studenții acesteia. De atunci, profesorul Sartori a mai venit o dată în România, fiind invitat de Camera Deputaților, în contextul dezbatерilor publice privind schimbarea Constituției din 2003. Cu aceste ocazii profesorul Giovanni Sartori a făcut analize și observații interesante, uneori destul de critice, privind Constituția României, publicând în România și alte cărți interesante, cum ar fi *Ingineria constitutională comparată* de editarea căreia m-am ocupat personal³. Au urmat apoi și alte cărți ale lui Giovanni Sartori care au fost traduse în România. A fost invitat la Cotroceni în vremea președенției lui Ion Iliescu. În urma întâlnirii de la Cotroceni, profesorul Sartori a avut unele observații mai profunde, analize comparative cu privire la Constituția României, acestea fiind date publicității în revista

Facultății de Științe Politice, intitulată „*Studia Politica*”⁴. S-a apropiat foarte mult de cultura și preocupările noastre politologice, devenind și membru în conducerea revistei „*Studia Politica*”, alături de un alt mare teoretician al gândirii politice italiene, îl avem aici în vedere pe Norberto Bobbio. La un moment dat profesorul chiar mi-a spus că începuse să învețe limba română, plecând de la marea asemănare ce există între limbile noastre, dar s-a oprit, spunându-mi: „Professore, c'e qualcosa che non va”. „Este ceva ce nu merge și sunt blocat să învăț limba română, este vorba despre acele 25% de cuvinte de origine slavă existente în cadrul limbii române.” N-a mai venit în România, deși și-a dorit foarte mult să ajungă și în Delta Dunării. E interesant ce mi-a răspuns profesorul când eu l-am avertizat că în deltă sunt foarte mulți țânțari. „Voi fi pregătit, pentru că am o pelerină împotriva țânțarilor. Este o pelerină sub formă de halat cu care mă pot proteja. Aceste halate erau folosite de militarii americani în luptele din delta fluviului Mekong.” N-a mai ajuns a treia oară în România și, prin urmare, n-a mai mers nici în Delta Dunării.

Între timp, profesorul Sartori s-a re căsătorit și a participat și la Congresul Mondial de Științe Politice care a avut loc la Santiago de Chile, ocazie cu care i-a fost retipărită lucrarea „*Politi-*

³ Giovanni Sartori, *Ingineria constitutională comparată*, Iași, Institutul European, 2008.

⁴ Studia Politica, revista de studii Științe Politice a Universității București.

ca: logica și metodele în științe sociale". Mai mult decât atât, la Congresul Mondial de științe politice de la Santiago de Chile s-a instituit și un premiu pentru studii comparative, purtând numele său. Un alt moment deosebit de interesant l-a constituit participarea mea la o dezbatere la biblioteca Universității din Bologna (este vorba de sediul pe care l-a avut această universitate încă de la înființarea sa, în urmă cu peste 900 de ani). Așa proceda profesorul Sartori: îmi propunea să ne întâlnim în locurile unde dânsul era invitat special și fără nici un anunț prealabil să introducea printre participanți și pe mine. S-a întâmplat astfel și când am fost prezentat, fără un demers prealabil, la pregătirea unei cărți, publicată apoi și în România. Este vorba despre cartea „Pluralism, multiculturalism și străinii”⁵. În dezbaterea de la Bologna se aborda problema toleranței îndeosebi, avându-se în vedere venirea multor cetățeni islamicî în țările Europei. Tema dezbatelor era foarte acută, mai ales după inițiativa președintelui Franței de atunci (Jacques Chirac) de a propune ca femeile islamicî să respecte ținuta europeană. Era prezent la acea dezbatere și imamul Beirutului, cu care am stat și eu de vorbă după susținerea diferitelor puncte de vedere. Atunci, profesorul Sartori susținea că în Europa poate veni și poate

avea libertate orice străin în afară de cetățenii islamicî, și acest lucru datorită faptului că islamicii nu renunță la „fundamentalismul lor”. Imigranții, sublinia Giovanni Sartori, nu sunt toți la fel, iar imigranții de cultură teocrată pun probleme foarte diferite în raport cu imigranții de cultură preponderent laică. Sunt imigranți obișnuiți, care acceptă separarea dintre politică și religie. Este un aspect de tragică actualitate, având în vedere amplele dezbateri privind terorismul de matrice islamică despre care se vorbește pretutindeni astăzi. O asemenea problemă nu poate să nu se intersecteze cu teoria democrației, întrucât argumentele pe care le-a avansat Giovanni Sartori au în vedere și fundamentele sistemelor democratice, cum ar fi problemele toleranței, laicitatea și separarea statului în raport cu biserică.

În ultimul interviu acordat cotidianului italian *// Giornale*, cu două luni înainte de a muri, profesorul Sartori prezice că multiculturalismul a eşuat, iar fluxurile migratorii din țările musulmane nu mai pot fi suportate, întrucât islamul nu se poate integra în Europa democratică. „Spun aceste lucruri de zeci de ani și studiez acest lucru de ani de zile. Încerc să înțeleg care sunt mecanismele politice, etice și economice care regleză raporturile dintre Islam și Europa, pentru a propune soluții la dezastrul în care ne-am adâncit”⁶. Într-o lucrare publicată în

⁵ Giovanni Sartori „*Pluralism, multiculturalism și străinii*”, București, Humanitas, 2007.

⁶ Un interviu senzational, *// Giornale*.

anii '80, profesorul Sartori făcea următoarea precizare: „Democrația de tip occidental se oprește acolo unde începe islamul. Chiar și economia de piață se deschide până în economia Chinei comuniste”⁷. „Nu numai că islamul nu se deschide la democrație. Islamul este incapabil să evolueze. El păstrează un monoteism teocratic întepenit în secolul al VII-lea. Istorya nu a înregistrat nicio integrare islamică reușită în sâmul societăților non-musulmane. Dacă musulmanul imigrant din Occident continuă să adere la un asemenea principiu și refuză valorile noastre etice și politice, aceasta înseamnă că nu se va putea integra niciodată”⁸. Sunt considerațiile unui foarte bun specialist în politică și îndeosebi într-un domeniu aparte, cum ar fi democrația, care s-a preocupat în mod sistematic de cunoașterea democrației aproape jumătate de secol, cu referințe speciale la realitățile din ultimul deceniu al secolului trecut: (Vezi volumul *Ingineria constituțională comparată*). Realizând monumentală lucrare *Teoria democrației reinterpretată*, Giovanni Sartori și-a adus contribuția în mod fundamental la elaborarea unei teorii unificate a democrației. A fost nevoie de o asemenea teorie, întrucât în domeniul realității „politice” s-au produs schimbări impresionante într-o perioadă istorică de peste

50 de ani. Analiza conceptului însoțită a provocat dezbatere aprinse, discuții interminabile și avansarea unor soluții simpliste. O teorie coerentă pună astfel capăt acestor interpretări sterile sau de-a dreptul aberante. Dar ce ne-a adus nouă democrația? Reelaborarea teoretică a conceptului de democrație întreprinsă de Sartori în cartea sa *Teoria democrației reinterpretată* pleacă și de la numeroase contribuții în domeniul politologic avansate de Dahl sau Lijphart. Teza de fond de la care pleacă teoreticianul italian în construcția sa a fost aceea de a cuprinde direcțiile unei teorii a democrației competitive, în sensul că democrația ca termen complex face referire atât la un regim politic, cât și la un ansamblu de valori, ea având nevoie în același timp de realism și de idealism. Publicând în anul 1994 „*Ingineria constituțională comparată*”, Sartori contribuie în mod determinant la realizarea „unei strategii care-l va duce în domeniul foarte complex și delicat ce face ca democrația verticală să fie definită în mod expres ca axiologică și predictivă”⁹.

Dar referitor la „*Ingineria constituțională comparată*”, îndeosebi în „Prefață”, Giovanni Sartori amintea cuvintele lui Bentham, care făcea o metaforă, înțelegând constituțiile ca niște mașini sau mecanisme care trebuie să funcționeze ca niște motoa-

⁷ Giovanni Sartori, *Democrazia: cose è?*, Milano, Rizzoli, 1993.

⁸ Un interviu senzational, *Il Giornale*.

⁹ Giovanni Sartori, *Ingineria constituțională comparată*, Iași, Institutul European, 2008, prefată, p.13.

re bazate pe sancțiuni și recompense¹⁰. Constituțiile sunt văzute astfel ca structuri bazate pe stimulente și sancțiuni. Intenția profesorului Sartori de a scrie această carte s-a cristalizat în anul 1991, chiar după ce se întorsese din SUA. Câțiva ani mai târziu devine un participant activ, un fin observator al experimentului Bicameralei. Este vorba despre Comisia Bicameralei, adică Comisia pentru reforme constituționale, care s-a înființat la 24 ianuarie 1997 și a publicat după cinci luni de muncă asiduă un proiect de reforme care mai apoi a fost întrerupt în cursul anului următor, 1998 fără aprobări. „Când m-am hotărât să scriu această carte, nu m-am gândit la o lucrare erudită în raport cu practica și care pune accentul pe ceea ce este greșit sau, mă rog, greșit înțeles în contextul structurilor politice democratice”¹¹.

Ingineria constituțională comparată a lui Sartori reprezintă concepția generală despre știința politică aplicată, este de fapt o explicare a politicii prin politică. Odată cu aceasta este acceptată și teza existenței „unei interacțiuni necesare între ingineria electorală și structurarea sistemelor de partide, decisivă pentru înțelegerea modului în care sistemele de partide se pot dezvolta și combina, dar mai ales în ce fel”. *Ingineria constituțională comparată* poate deveni astfel un verita-

bil instrument, util și necesar, pentru cunoașterea și explicarea politicii la nivelul exigențelor prezentului, fiind de o mare actualitate în secolul nostru. Astfel, *Ingineria constituțională comparată* a avut un ecou pozitiv în rândul specialiștilor în domeniul științelor politice nu numai din Italia, ci din întreaga lumea. Au fost realizate nenumărate traduceri ale acestei cărți atât în Europa, cât și în America Latină. Prin lucrările sale și în special prin *Ingineria constituțională comparată*, Sartori a stimulat o nouă abordare în vederea înțelegerei sistemelor politice, insistând asupra relațiilor dintre sistemele electorale, instituții și sistemele politice în general. Influența sistemelor electorale asupra sistemelor de partide confirmă faptul că, prin utilizarea corectă a unor teorii probabilistice, se favorizează intervențiile aplicative în vederea obținerii rezultatelor dorite.

Întocmai ca marii săi înaintași, clasici, ne referim aici la Aristotel, și Sartori a cercetat realitatea constituțională din lumea de azi și a înglobat ideile sale într-o concepție unitară cu vocație comparativă. De aici provine și interesul lui deosebit pentru Constituția României după schimbarea din 1989. De un interes aparte s-a bucurat și se bucură și astăzi considerațiile lui Sartori publicate împreună cu volumul mai sus amintit, idei la care ne vom referi și în continuare.

Intitulată „Despre sistemul constituțional românesc”, intervenția profeso-

¹⁰ Ibidem, p. 293.

¹¹ Ibidem, p. 313.

rului Sartori a fost făcută pe 20 iunie 2001, cu ocazia decernării titlului de doctor honoris causa al Universității din București. „Am un mare respect pentru constituții, le consider extrem de importante. Și mă interesează să le înțeleg bine. Despre România citisem și am scris că, începând cu anul 1991, ea are o constituție semiprezidențială. Dar mărturisesc că nu citisem această constituție”¹².

În discursul său, intitulat „Despre sistemul constituțional românesc”, Sartori precizează că „sistemul politic românesc” este un sistem parlamentar, a cărui particularitate o constituie existenței unui șef de stat puternic, a cărui forță derivă din legitimitatea populară și dintr-o serie de dispoziții constituționale de susținere. De aici provine faptul că în România nu este posibilă o coabitare a celor două autorități majore ale statului, de genul celei care a existat de mai multe ori în Franța și în alte țări. Sistemul politic românesc este un sistem politic parlamentar caracterizat deci de poziția unui șef al statului puternic (dar nu suficient de puternic pentru a modifica natura parlamentară a sistemului), a cărui forță provine din legitimitatea populară, și bineînteles, dintr-o serie de dispoziții constituționale de susținere.

Să le vedem:

Art. 80 aliniat 2: președintelui i se atribuie funcția de „mediator”. Comentariu: aceasta nu este o funcție de tip prezidențial, ci una specifică tipului parlamentar. Președintele american este „parte”. Președintele parlamentar este super partes. Art. 85 coroborat cu articolul 102. Aici este evident că președintele nu are putere autonomă de a desemna prim-ministrul.

Potrivit Constituției din România, nu este posibilă nici coabitarea și aproape că nici formarea unui guvern de uniune națională, întrucât în România avem de-a face nu cu un regim semiprezidențial, ca în Franța și alte țări, ci cu un fel de echilibru între autorități imperfecte, înclinate de cele mai multe ori spre dezechilibru și chiar spre conflicte sau ciocniri instituționale. Asemenea considerații ale profesorului Sartori se refereau în special la caracterizarea regimului românesc ca fiind semiprezidențial și la aprecierea în ceea ce privește sistemul constituțional românesc, relatată într-o convorbire particulară, potrivit căreia un posibil conflict ar putea să apară imediat după sfârșitul mandatului lui Ion Iliescu, dacă nu vor fi operate modificări constituționale necesare reechilibrării puterilor sau autorităților de stat.

¹² Ibidem, p. 27.

Lumea cărților

Opera lui Antonio Gramsci tradusă în România. Colecția Biblioteca gramsciană

Florin GRECU

Editura Adenium din Iași aduce în atenția publicului opera gânditorului sărd Antonio Gramsci, tradusă în limba română prin grija doamnei Ioana Cristea Drăgulin și a profesorului Sabin Drăgulin.

Primul volum apărut în România despre opera lui Antonio Gramsci, în perioada postdecembристă, a fost publicat în anul 2015 și s-a intitulat *Scrieri (1914-1926)*, ediția fiind îngrijită de Guido Liguori și Sabin Drăgulin, traducerea fiind realizată de Ioana Cristea Drăgulin, cu un cuvânt-înainte de Guido Liguori. Postfața volumului a fost scrisă de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin. Vorbim de un volum care adună articole ce nu au mai fost traduse în limba română și care au fost scrise și publicate în revistele vremii înainte de arestarea teoreticianului sărd de către autoritățile fasciste, care a survenit în anul 1926. Autorii care

au îngrijit volumul au dorit să prezinte, prin texte gramsciene, mai multe teme pe care acesta le-a abordat atât în perioada din tinerețe, cât și ulterior, în Închisoare, la momentul redactării *Caietelor din Închisoare (Quaderni del Carcere)*. Volumul *Scrieri (1914-1926)* a fost lansat la București în cadrul târgului Internațional Gaudeamus 2015.

Una dintre temele preferate ale lui Gramsci este cultura. Când vorbește despre cultură, Gramsci afirmă că aceasta înseamnă organizare, disciplina propriului eu interior, este luarea în posesie a propriei personalități, este cucerirea conștiinței superioare. Prin urmare, fiecare revoluție a fost precedată de o muncă intensă a criticilor, de penetrare culturală și schimb al ideilor prin intermediul grupurilor culturale. Așa cum revoluția a fost pregătită în Franța de cultura iluministă, același fenomen se repetă pentru socialism

În anii care au urmat încheierii Marei Război, care critică capitalismul și încercă să formeze o conștiință unitară a proletariatului. După Gramsci, revoluția franceză nu a prevăzut apariția sistemului capitalist, ci a dorit doar să impună drepturile omului, modelând civilizația burgheză. Astfel, liberalismul creează statul etic care se află mai presus de competiția dintre clase și de realitățile economice.

O altă temă privește modele de dezvoltare ale statelor. Gramsci e de părere că statul german e opusul statului englez, cu toate acestea a produs același rezultat. Statul german este protectionist, Fichte fiind filosoful care a teoretizat conceptul statului închis, adică al statului condus de rațiune (să nu fie lăsat să fie condus de forțele libere, ci trebuie să i se imprime o voință prestabilită). Gramsci arată că în Germania parlamentul nu are puterile pe care le are în Anglia. Astfel, Kaiserul nu poate admite infaibilitatea puterii executive, iar ministru poate fi înlocuit oricând prin voință imperială. Prin faptul că socialistii germani au fost de acord cu aprobatarea unui buget de miliarde în anul 1913, care nu provine din impozitarea contribuabililor, ci dintr-o expropriere a celor avuți, a apărut experimentul socialismului de stat, și anume ca toate cheltuielile militare să fie plătite de către capitaliști, deoarece banii erau alocați burgheziei, adică partidului militar prusac. Astfel, modelul german și englez reprezintă

modele de referință pentru partidele din Italia, deoarece liberalii și naționaliștii doresc să creeze în Peninsula un astfel de stat. Gramsci arată că polemica s-a dezvoltat în jurul construcției statului etic, însă Italiei i-au lipsit perioadele din Germania și Anglia. Prin urmare, sacrificiul proletariatului este susținut atât de liberali, cât și de naționaliști, pentru a permite ca bogăția să se multiplice. Prin urmare, ordinea se poate realiza doar dacă socialiștii nu se opun sau nu împiedică instaurarea sa. Această situație care se regăsește în Italia (o stare de dezordine) reprezintă câmpul de luptă pentru socialisti, deoarece guvernul sufocă aspirațiile maselor. În țările unde există o ordine, probabilitatea ca o revoluție să izbucnească este minimă și este destul de greu să fie înlocuită cu o ordine nouă. Socialiștii nu trebuie să înlocuiască ordinea actuală cu o ordine nouă, ci trebuie să creeze una pentru sine care să prăbușească privilegiile, unde bogăția să nu fie un instrument de înrobire, iar școala să-i educe pe toți cei care se nasc și să nu reprezinte un premiu. Aceasta este ordinea socialistă pe care Gramsci intenționa să o aplique și în Italia.

Atunci când analizează Revoluția rusă, Gramsci e de părere că aceasta a ignorat iacobinismul, deoarece s-a luptat cu autocrația și nu și-a propus să cucerească majoritatea prin violență. Iacobinismul este un fenomen esențialmente burghez, deoarece

burghezia este cea care a făcut revoluția în Franța, fără să aibă un program universal, ci servind interesele propriei clase. Violența în cadrul revoluțiilor burgheze este caracterizată de distrugerea vechii ordini și impunerea unei noi ordini. Astfel, burghezia impune forță și ideile sale nu doar castei dominante, ci și poporului, cu scopul de a-l domina. Gramsci subliniază faptul că este vorba de un regim autoritar care a înlocuit un alt regim autoritar. În schimb, revoluția rusă a distrus autoritarismul și a extins sufragiul universal la femei. Prin urmare, revoluționarii socialisti nu pot fi iacobini, ci au îndeplinit rolul de controlori ai burgheziei.

Pentru Gramsci, catolicii italieni s-au organizat politic, iar burghezia este bulversată, deoarece dominația statului de către liberali va fi puternic contestată. Probabilitatea ca partidul catolic, aflat în mâinile unor persoane abile, să iasă victorios în lupta cu burghezia laică, liberală, conservatoare corupte, nu este exclusă. Gramsci preconizează apariția fascismului în Italia, precizând că pentru nevoile sale interne, din cauza conflictelor de interes individuale și de grup, burghezia o să intre în criză constituțională, afectând statul.

În articolul intitulat „*Tara lui Pulcinella*”, care semnifică o mască a unui personaj faimos din comediile din Napolе, ce are comportament de servitor dornic de parvenire, predispus

să slujească oricărui stăpân, conform tradiției realizare de Ioana Cristea Drăgulin (nota 1, p. 122), Gramsci atacă ziarele guvernamentale. Critica se referă la un raport al ministerului de interne privind dispozițiile date biroului de cenzură. Gramsci face lumină, arătând că regimul arbitrar va continua. Pentru Gramsci statul italian este statul lui Pulcinella, un stat irresponsabil, unde autocratii se multiplică din generație în generație, fiind un trib de secretari și subsecretari de stat care dețin un amalgam de puteri autocrate, care dau circulare și decrete în funcție de propria voință pentru a asigura o bătrânețe pentru toți șomerii jurnalismului și ai birocrației, cu singurul scop de a-și perpetua propria dominație. Aceștia sunt servitorii puterii executive care s-au transformat stat în stat. Ca urmare, după Gramsci, Italia traversează faza de disoluție a statului capitalist, intervenind în sfera privată, cauzând confuzie. Aici, nimici nu conduce, deoarece nimici nu e responsabil, iar dezordinea este o constantă, cenzura și starea de asediu sunt permanente. În aceste condiții, Gramsci se întrebă dacă statul mai există, dacă mai există legi.

După Gramsci, statul a apărut deoarece a avut misiunea să distribue bogăția către capitaliști. Astfel, concurența pentru cucerirea puterii politice a fost suprimată în momentul în care legislativele au fost interzise, iar birocrația s-a extins și militarismul a de-

venit mijlocul de acumulare și conservare a profitului, prin jefuirea economiilor statelor străine și prin teroarea albă în interior. Monopolul a subordonat lumea intereselor egoiste unui mic număr de capitaliști anglo-saxoni (p. 126). Prin urmare, afirmă Gramsci, schemele liberalismului sunt anulate, iar tezele marxiste sunt în desfășurare, la fel și comunismul. Gramsci dă un exemplu prin care arată că pentru a câștiga o sută de mii de lire se informează un oraș, pentru a câștiga un miliard sunt distruse vietile a douăzeci de milioane de ființe umane și averi de două trilioane. Capitalismul, astfel, a culminat cu distrugerile războiului și a determinat organizațiile proletare să se organizeze pentru o credință: „comunismul instaurat prin intermediul consiliilor de stat ale muncitorilor și țăranilor, aşa cum a fost conceput de Karl Marx, triumfă asupra utopiei iacobine liberale”.

După gânditorul sard, care a fost primul secretar general al partidului communist italian, revoluția proletară dorește să desfințeze proprietatea privată și națională și îi constrânge pe indivizi să se identifice cu statul. De aceea, revoluția proletară este socialistă. Astfel, revoluția rusă a fost pregătită cam de două mii de oameni care au studiat în exil și care cunoșteau țărismul și au putut să lupte cu el. Gramsci aduce ode lui Lenin, pe care-l consideră „cel mai mare om de stat din Europa, omul care reușeste prin mintea

sa vastă să domine toate energiile și să țină în săh oamenii de stat ai rutinei burgheze” (p. 129). Bolșevicii au dat o formă statală experiențelor istorice și sociale ale proletariatului, cu speranța ca majoritatea poporului să fie cucerită de modelul nouui stat. Prin urmare, numai în regimul consiliilor se găsesc soluțiile. Astfel, consiliile sunt organe ale democrației lucrătorilor, care trebuie să fie libere de antreprenori. Comisiile interne limitează puterea capitalismului în fabrică, deoarece arbitrază conflictele de muncă și de disciplină, alegând adunările de delegați. Gramsci, în reflecțiile sale de tinerețe, se vrea a fi un vizionar, propunând deschiderea unor secții regionale în funcție de mărimea atelierelor, comisia de delegați din fabrică să includă muncitori, angajați, aparat tehnic, iar comisia locală ar trebui să cuprindă delegați proveniți din alte categorii de lucrători: chelneri, șoferi de taxi, vatrani, măturători... funcționari (p. 135). Comitetele locale se vor organiza în comisariate urbane, evident, controlate de Partidul Socialist și de sindicate. Acest sistem al democrației populare ar disciplina masele și i-ar da o formă, ar fi o școală politică și administrativă. Fabricile ar avea delegați aleși prin alegeri libere, și nu impuși autoritar. Comuniștii italieni, spune Gramsci, ar trebui să preia din experiența rusă. Cel mai mare defect al mișcării socialiste a fost identic cu cel al sindicatelor, deoarece au participat la ac-

tivități în cadrul statului. Prin urmare, socialistii au uitat de poziția lor critică, s-au lăsat dominați de stat. În schimb, comuniștii marxiști nu au abandonat lupta, fiind critici față de burghezie. Având capacitatea de a anticipa viitorul, Gramsci îl numește pe Marx cel mai mare geniu politic contemporan (p. 141). Socialistii au fost pasivi la inițiativele capitaliste, deoarece, ca și liberalii, au fost acaparați de instituțiile statului democratic. Instituțiile statului capitalist sunt organizate cu scopul de a asigura concurența. În schimb, statul socialist are sarcina de a suprima concurența, după eliminarea proprietății private, a claselor și a economiilor naționale, iar aceste deziderate nu pot fi puse în aplicare în cadrul democrației parlamentare. Cucerirea statului se realizează prin fabricarea unui nou tip de stat, din asocierea clasei muncitoare, prin înlocuirea instituțiilor private și publice ale statului democratic parlamentar, realizându-se astfel autonomia producătorului în fabrică. Muncitorul are impresia că statul proletar s-a construit printr-o alianță a consiliilor muncitorilor, țăranilor și soldaților. Gramsci arată că nu s-a format o concepție despre statul proletar și propune construirea unei rețele de instituții proletare care să disciplineze masele. Prin urmare, statul proletar are nevoie să fie pregătit prin activități propagandistice, prin acordarea de puteri proletariatului din fabrici, care să fie conduse de aceștia, conștienți

de misiunea revoluționară a comuniștilor. Altfel, muncitorii nu vor putea împiedica parlamentul populat de ireponsabili.

În contradicție cu socialistii sunt anarhiștii, care sunt adversari, iar socialistii sunt adversari ai capitalismului și luptă cu anarhiștii când forțele capitaliste îi utilizează inconștient, trăind din construcția pe care socialistii au realizat-o. Anarhiștii văd în stat doar principii de autoritate, însă socialistii disting în stat două aspecte: aparatul puterii politice și sistemul de producție și de schimb. Gramsci e de părere că producția și schimbul lăsate de capitalism proletariatului trebuie păstrate și dezvoltate. Statul este aparatul de putere politică atât timp vor exista clasele. Astfel, muncitorii sunt socialisti, nu sunt anarhiști, deoarece nu pun accent pe raporturi de proprietate individuală. Partidele democratice au oameni impuși de bânci, de măriile ziare sau asociații industriale și s-au descompus în cíci personale. În schimb, Partidul Comunist respinge originile democratice și parlamentare. Referindu-se la Partidul Socialist Italian, Gramsci consideră că acesta nu diferă de Partidul Laburist din Marea Britanie, fiind revoluționar doar în declarații și în program. Comuniștii trebuie să dea proletariatului italian acel partid capabil să organizeze statul proletar pentru a crea condițiile apariției societății comuniste.

În articolul nesemnat publicat în *L'Ordine Nuovo*, pe 2 ianuarie 1921, intitulat „Poporul Maimuțelor”, Antonio Gramsci atacă burghezia afirmând că fascismul este opera acesteia, deoarece mica burghezie a renunțat la producție odată cu dezvoltarea marii industrii și a capitalului financiar, iar parlamentul a fost organul corupt de control al burgheziei capitaliste și al funcționarilor publici. Astfel, Parlamentul și-a pierdut orice prestigiu în fața maselor populare. Însă mica burghezie s-a subordonat puterii de stat prin intermediul corupției parlamentare, devenind antiparlamentară, corupând la rându-i mișcările revoluționare împreună cu marea burghezie, având ca obiectiv apărarea proprietății industriale și agricole venite din partea clasei revoluționarilor alcătuite din muncitori și țărani. Această activitate a micii burgheziei s-a transformat în fascism, cu complicitatea statului. Mica burghezie servește capitalul și proprietarii funciari. După ce a ruinat Parlamentul ruinează și statul burghez. Fasciștii au putut să-și desfășoare activitatea deoarece au avut sprijinul funcționarilor din siguranță publică și a magistraților care și-au consolidat astfel propriile poziții politice. Fasciștii au organizat un sistem ierarhic de tip militar folosind forța în vederea ajungerii la guvernare. Astfel, cel care este produsul grupurilor parlamentare a debutat la Cameră și se consideră șeful reacțiunii italiene este

Benito Mussolini. Burghezia se uită la Mussolini, care s-a pus în slujba ei. Fasciile de luptă s-au născut din spiritul micii burgheziei, după terminarea Primului Război Mondial, în cadrul organizațiilor veteranilor de război, care se opuneau socialiștilor și militau înainte de război pentru intrarea Italiei în conflagrație, reușind să obțină sprijinul capitaliștilor care aveau nevoie de o Gardă Albă îndreptată împotriva mișcărilor proletariatului, ceea ce a condus la apariția unui sistem de bande susținute de aceștia, care și-au arogat titlul de fascii, fiind folosite împotriva clasei proletare. Astfel, zonele agricole au acumulat putere cu sprijinul financiar al capitaliștilor, fiind protejați de autoritățile civile și militare ale statului. Proletariatul a fost supus unei ofensive nemiloase și întregul aparat de luptă sindicală a fost înfrânt. Astfel, Partidul Socialist a fost nevoit să colaboreze cu forțele politice capitaliste din Parlament. Prin urmare, Mussolini este tipul caracteristic al micului burghez italian care, neputând fi conducătorul proletariatului, a devenit dictatorul burgheziei. Mussolini a cucerit guvernarea și o menține prin represiune violentă cu ajutorul administrației. Tactica sa a constat în demontarea aparatului de stat, el nefiind decât o mască fizică. Profetia lui Gramsci despre fascism și Mussolini s-a adeverit. „Roma nu este la prima experiență a unor scenarii părauite. I-a văzut pe Romulus, pe Ca-

esar, aşa cum a văzut şi asfinţitul unui Romulus Augustus" (p. 210).

A doua lucrare din cadrul bibliotecii gramsciene a fost scrisă de Ioana Cristea Drăgulin, fiind intitulată *Crearea statului italian* în vizionarea lui Antonio Gramsci. Volumul a fost publicat la Editura Adenium, Iaşi, 2016, fiind lansat la Bucureşti în cadrul Târgului de carte Bookfest 2016. Prezenta recenzie a volumului *Crearea statului italiano* în vizionarea lui Antonio Gramsci a fost deja publicat de subsemnatul în revista Polis¹.

În anul 2015, Ioana Cristea Drăgulin și-a susținut public teza de doctorat, devenind doctor în științe politice, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, titlul tezei sale de doctorat fiind *// Risorgimento în vizionarea lui Antonio Gramsci*. Un an mai târziu, Ioana Cristea Drăgulin a publicat o parte din teza de doctorat cu titlul *Crearea statului italiano* în vizionarea lui Antonio Gramsci, la Editura Adenium din Iași. La lansarea cărții, în vara acelui an, în cadrul Târgului de carte Bookfest, au participat profesorii Daniel Șandru, Sabin Drăgulin, precum și specialistul italian în teoria gramsciană, profesorul Angelo Chielli. Volumul amintit este structurat pe trei capitole, examinând critic ideile autorului sard cu privire la unificarea sta-

tului italian. În *Quaderni del Carcere* (*Caietele din închisoare*), Gramsci a analizat problemele societății meridionale cu care s-a confruntat întreaga perioadă risorgimentală. Reflectiile teoreticianului au influențat gândirea de stânga, după publicarea operei sale, după cel de-al Doilea Război Mondial.

Ioana Cristea Drăgulin, specialistă în opera gramsciană, cercetează demersul teoreticianului și militantului Antonio Gramsci (a fost primul secretar general al Partidului Comunist din Italia) cu instrumentele științei politice, folosind un aparat critic și conceptual modern. Autorul sard analizează perioada risorgimentală și identifică mecanismele care au stat la baza fondării statului și națiunii italiene. Considerat de specialiști ca fiind cel mai important teoretician al stângii italiene, Gramsci critică modul în care s-a realizat unificarea teritoriilor italiene. Autorul sard investighează etapele procesului de unificare numit *Risorgimento* și introduce conceptul de *bloc istorico-cultural* pentru a explica modalitatea prin care s-a realizat unitatea națională. Așa cum s-a arătat și pe parcursul lucrării, acest *bloc* a fost alcătuit din aristocrația meridională și burghezia industrială piemonteză, fapt care a dus la excluderea țăranilor din procesul de unificare al Italiei. De aceea, procesul de unificare nu a fost un proces organic, așa cum ar fi trebuit să fie în concepția lui Gramsci, ci a fost creația geniului contelui de Ca-

¹ Revista Polis, Volum IV, Nr. 3 (13), Serie nouă, iunie-august 2016, pp. 183-187.

vour care, prin opera sa ministerială, a creat statul italian.

Chestiunea meridională pune în lumină actualitatea societății italiene, și anume, raportul nord-sud. Autorul sard arată faptul că, după unificare, nordul și-a continuat procesul de industrializare, burghezia capitalistă și-a consolidat hegemonia, iar sudul a fost obligat să cunoască o stare de subdezvoltare, apariția statului național defavorizând spațiul meridional. De aceea, Antonio Gramsci concluzionează că Risorgimento-ul a eşuat, în acest fel, sudul a rămas la stadiul de regiune agrară și sursă de materii prime pentru industria din nord. Alianța dintre moderati din nord și latifundiarii din sud a condus la eliminarea elitelor feudale din Regatul celor două Sicilii. Astfel, s-a realizat și continuat hegemonia nordului asupra sudului. Cauzele apariției fascismului în Italia, în viziunea lui Gramsci, se datorează eșecului proiectului de unificare teritorială, în contextul în care modelul liberal piemontez s-a impus cu forță, prin măsuri administrative. Modalitatea menținerii acestei hegemonii în plan politic a fost impunerea transformismului datorită imobilismului elitelor politice moderate care aveau mentalități conservatoare, preferând să modernizeze statul prin intermediul unei revoluții pasive sau revoluții fără revoluție.

Istoriografia meridională a criticat rezultatele procesului de unificare,

însă Antonio Gramsci a fost cel care a surprins faptul că forțele din interiorul Partidului Acțiunii nu au știut și nu au vrut să devină revoluționare, esuând astfel să devină hegemonic, deoarece forțele modernizatoare au refuzat să se alieze cu masele rurale din spațiul meridional, prin refuzul promovării reformei agrare. Eșecul, în opinia lui Gramsci, se datorează faptului că intelectualii au preferat să devină agenți de influență ai politicienilor moderati. Pentru a răspunde acestei provocări, autorul sard propune crearea unui nou tip de intelectuali cu orientări de stânga, așa-numiții *intelectuali organici*, scopul fiind acela de a integra masele în cadrul mișcării comuniste.

A doua parte a volumului *Crearea statului italian în viziunea lui Antonio Gramsci*, scris de Ioana Cristea Drăgulin, analizează categoriile fundamentale pe care autorul le folosește în cadrul *Caietelor din Închisoare* cu privire la crearea statului italian.

După Primul Război Mondial, socialiștii și comuniștii și-au intensificat critica la adresa regimului burghez piemontez, iar Gramsci susținea că democrația reprezentativă și-a încheiat misiunea, deoarece puterea politică era deținută de o clasă politică declasată și îmbătrânită, care nu dorea să accepte noile realități reprezentate prin apariția unei noi clase: proletariatul, fapt care a determinat dezechilibrul instituțional la nivel statal. Lipsa votului universal, contradic-

țiiile culturale, politice și economice puteau fi rezolvate prin intermediul statului socialist întruchipat de democrația populară. Autorul devine critic din interiorul socialiștilor, amendați pentru pasivitatea cu privire la ordinea capitalistă și pentru acceptarea economiei burgheze, crezând în democrația reprezentativă și regimul parlamentar, devenind astfel parte a sistemului politic italian, atitudine care a avut ca efect blocarea acțiunii de tip revoluționar.

Gramsci întrevede hegemonia proletariatului prin impunerea conducerii revoluționare de către clasa muncitoare, prin intermediul alianțelor dintre muncitorii din nord și țărani din sud împotriva capitalismului și a statului burghez. După Gramsci, impunerea hegemoniei politice a proletariatului în vederea preluării puterii devine condiția esențială. Influențele leninismului asupra gândirii lui Gramsci sunt surprinse de Ioana Cristea Drăgulin prin analize atent elaborate atunci când este prezentat conceptul de dictatură a proletariatului. Astfel, conflictul dintre clase conduce la *hegemonie politică*, prin care grupurile sunt reduse la tăcere, prin intermediul forței sau al *revoluției active*, pe modelul iacobinismului.

Așa cum am arătat mai sus, Gramsci analizează termenul de intelectual pornind de la realitatea că, în perioada risorgimentală, acesta s-a aliat din punct de vedere economic cu

moderații, devenind un agent al hegemoniei acestora, în loc să devină promotorul ideii de revoluție. Gramsci introduce conceptul de *intelectual organic* ca alternativă la intelectualul de tip burghez. Teoreticianul sard îi critică pe intelectualii italieni pentru că au eşuat în încercarea de a se transforma într-un grup hegemon, iar acesta se datorează faptului că nu au avut legături strânse cu masele. *Transformismul* este criticat de Gramsci deoarece este sistemul de putere specific spațiului politic italian de până la izbucnirea războiului. Autorul sard consideră că acesta nu a oferit o alternativă politică, deoarece puterea s-a concentrat în mâinile grupurilor politice. Acestea au dezvoltat rețele clientelare în vederea menținerii guvernelor burgheze la putere. Instițiile statului au devenit supape ale consensului politic și electoral, prin care guvernul controla forțele politice de opozitie. Subordonarea aparatului administrativ al statului a caracterizat transformismul, devenind vârful de lance al sistemului politic italian. Pentru Gramsci, transformismul este sinonim corupției parlamentare, oferind ca exemplu guvernarea Giolitti, care a falimentat politic statul prin fabricarea rețelelor politice clientelare meridionale. Transformismul a dus la divizia stângii, care a refuzat „regulile”, însă guvernarea Depretis a atras grupurile sociale, iar efectul a constat în lipsa de alternativă datorată

impunerii sistemului politic piemontez. Gramsci critică statul italian pentru introducerea demagogiei în discursul politic, considerând că modernizarea instituțiilor a lipsit până la izbucnirea Primului Război Mondial.

Ioana Cristea Drăgulin analizează critic termenii gramscieni ai revoluției pasive sau ai revoluției fără revoluție ca parte a fenomenului risorgimental. Astfel, Gramsci pune în lumină faptul că idealurile revoluției napolitane nu au apărut ca urmare a voinței populației meridionale, ci ca un rezultat cultural extern, deoarece au lipsit masele care să asigure victoria revoluției, neputându-se realiza masa critică. Elitele naționale nu au inclus masele meridionale în procesul risorgimental, scopul fiind reprezentat de menținerea dominației și, în acest fel, o revoluție de tip iacobin nu a fost posibilă în Italia. Fiind respinsă de moderati și liberali, văzută ca o revoluție fără revoluție, transformarea elitelor în caste, conform lui Gramsci, s-a conturat pe parcursul procesului de modernizare, când transformismul a fabricat rețeaua clientelară și astfel unificarea italiană nu s-a produs pe cale revoluționară, considerentele fiind de ordin mercantil și industrial. Gramsci atacă ordinea liberală burgheză argumentând că elita republicană și moderată nu a dorit o revoluție de tip iacobin activă, ci a preferat revoluția pasivă, aplicând reforme lente. Moderatei i-au exclus pe catolici, iar radicalii

pe meridionali, în prima fază, pentru ca, ulterior, intrarea catolicilor în politică să conducă la întărirea regimului liberal. Hegemonia burgheză liberală a impus revoluția pasivă ca formă a transformismului, efectul fiind acela de înlăturare a reprezentanților maselor culturale.

Apariția fascismului reprezintă, în viziunea lui Gramsci, rezultatul falimentului ordinii parlamentare burgheze. Presiunea maselor proletare și sărăcirea micii burghezii au permis ascensiunea fascismului, cauza fiind reprezentată de sistemul clientelar și de transformismul elitelor care au impus guvernarea Giolitti. Astfel, fascismul a apărut ca rezultat al reacțiilor foarte slabe a statului, expresie a regimului capitalisto-burghez. Transformismul și clientelismul au paralizat instituțiile statului și au refuzat să respingă acțiunile fasciștilor. Odată cu falimentul instituțiilor statului liberal, fasciștii au cucerit puterea politică cu ajutorul soldaților întorși de pe front, care dispuneau de putere și legitimitate. Astfel, fascismul a reprezentat forma de exprimare a dominației burgheze. Ceea ce nu a reușit stânga a realizat fascismul, și anume să angreneze masele în vederea cuceririi puterii politice, dar fără revoluție activă, prin revoluție pasivă. Gramsci consideră că fasciștii au oprit disoluția statului liberal, deoarece au atacat transformismul în numele recrutării elitelor, adică au oferit burgheziei ascensiunea la

pozițiile din stat, eliminând astfel sistemul clientelar. Autorul sard consideră că fascismul nu a declanșat o revoluție de tip iacobin, cu toate că fasciștii promovau preluarea puterii politice pe cale violentă, inamicul fiind burghezul și sistemul reprezentativ al partidelor politice, cu scopul înlăturării regimului democratic, deoarece, în realitate, clasa mijlocie a fost cea care a sprijinit avântul acestora. Nerezolvarea ches-tiunii meridionale reprezintă păcatul originar al Risorgimento-ului, acesta fiind descris ca o revoluție pasivă, la fel cum a fost și fascismul pe care Gramsci îl vedea ca pe o restaurație și ca pe o dominație a burgheziei aflate în criză.

Risorgimento a creat condițiile cuceririi puterii politice de către fasciști prin faptul că a înlăturat masele. Prin triada *hegemonie-transformism-revoluție pasivă*, Gramsci și-a construit critica la adresa fenomenului risorgimental. Astfel, procesul revoluționar nu se poate realiza fără participarea mulțimilor, iar succesul fascismului, imediat după Marele Război, se datorează clientelismului, transformismului și alianței elitelor politice dintre nordul burghez și prosper cu sudul agrar și pauper.

A treilea volum din cadrul bibliotecii gramsciene se intitulează *Caietul 10. 1932-1935 Filosofia lui Benedetto Croce*, ediția fiind îngrijită de Angelo

Chielli, iar studiul introductiv și traducerea au fost realizate de profesorul Sabin Drăgulin. *Caietul 10. 1932-1935 Filosofia lui Benedetto Croce* scris de Antonio Gramsci, apărut la Editura Adenium din Iași, a fost lansat la Librăria Open Art din București, în luna decembrie a anului 2016.

Antonio Gramsci critică opera gânditorului și omului politic liberal Benedetto Croce, cu precădere filosofia praxisului. Poate să existe filosofia fără o voineță morală conformă, pot fi separate filosofia și norma? De ce filosofia trebuie să fie anteroară practicii? Istoria filosofiei semnifică practicitatea. Pentru Croce, Marx nu răstoarnă filosofia hegeliană, deoarece aceasta se substituie activităților practice. Croce, în „Glose”, e de părere că filosofii reproduc mecanic cele auzite, revendicând unitatea dintre teorie și practică. Gramsci consideră că soluția lui Croce este ineficientă, deoarece Marx nu și-a propus să substituie filosofia cu activitatea practică. Pentru Croce, filosofia se identifică cu religia și astfel nu se poate afirma că mișcarea muncitorească germană este moștenitoarea filosofiei clasice germane. După Gramsci, filosofia praxisului este o concepție de masă și îl acuză pe Croce că a tras beneficii din studiile sale cu privire la filosofia praxisului. Ce este teza croceană a identității filosofiei și a istoriei dacă nu modul crocean de prezentare a aceleiași probleme spuse de „Glosele” lui

Feuerbach și confirmate de Engels în eseul său despre Feuerbach. Pentru Engels istoria este practică, pentru Croce este un concept speculativ, Croce nu face nimic altceva decât să meargă pe drumul invers, de la filosofia speculativă la filosofia concretă și istorică, la filosofia praxisului și a re-tradus în limbaj speculativ programul filosofiei praxisului, care reprezintă gândirea croceană.

Croce a iscat un scandal cu a sa filosofie a praxisului, care studiază doar ceea ce nu este filosofic. Filosofia praxisului a lui Croce răstoarnă orice formă de filosofie, deoarece filosofia în sine nu este altceva decât idealism. Pentru Gramsci, Croce este un filosof speculativ. Critica croceană asupra filosofiei praxisului afirmă că singura teorie a valorii este determinată de gradul de utilitate, iar teoria marxistă a valorii este altceva. Pe de altă parte, Croce este într-o eroare majoră atunci când vorbește despre tendința de scădere a ratei profitului. Gramsci arată că progresul tehnic permite o creștere a plusvalorii. Astfel, contradicțiile economice devin contradicții politice, rezolvându-se din punct de vedere politic printr-o răsturnare a praxisului. Gramsci consideră că nu este corect, aşa cum face Croce, să spunem că dacă legea tendinței scăderii ratei profitului ar fi mai exact stabilită, ar conduce mai mult sau mai puțin la sfârșitul iminent al societății capitaliste. Prin urmare, Croce spune

că teoria valorii nu este teoria valorii, însă Gramsci arată că Croce nu distinge teoria în sine, iar economiștii ortodocși nu au fost fericiți cu teza sa. Croce a demonstrat în eseul său despre Loria că mitul, instrument tehnic, a fost o inventie a lui Einaudi, fiind vorba despre o doctrină a filosofiei praxisului. Croce enumera erorile făcute de Einaudi din cauza necunoașterii. El confundă dezvoltarea instrumentului tehnic cu dezvoltarea forțelor economice, iar forțele de producție sunt pentru economia critică doar lucruri materiale.

Pentru Gramsci, Croce este un anticlerical mason și rationalist vulgar care combată catolicismul. Gramsci îl vede pe Croce ca pe un intelectualist și nu ca pe un intelectual, deoarece judecă o mișcare istorică prin intermediul propagandei, fără a înțelege că până și banalele istorioare sunt expresia unor mișcări (p.133). Marea reformă a timpurilor noastre, mai importantă decât reforma religioasă, a fost filosofia praxisului, o reformă intelectuală și morală realizată de liberalism pentru un grup restrâns. Gramsci consideră că Croce este un fel de om al Renașterii față de Reforma Protestantă. Prin urmare, abordarea lui Croce pe care o face conceptului de religie este o critică implicită ideologiilor burgheze, care nu sunt nimic altceva decât niște construcții ale intelectualilor. Astfel, Gramsci consideră că este foarte grav faptul că Croce nu a re-

ușit să înțeleagă filosofia praxisului. Deși liberalismul reproduce Reforma, totuși a capitulat în fața catolicismului, deoarece singurul Partid Liberal era cel popular, un fel de catolicism liberal. Pentru Gramsci, Croce este anticonfesional, iar lucrările sale nesistemizate au reprezentat o proprie reformă intelectuală de tip Renaștere. Croce nu a coborât spre popor și nu și-a propus să devină un element național.

Conform lui Gramsci, abordarea filosofiei praxisului reprezintă schimbarea poziției, care nu este justificată în comparație cu filosofia anterioară a lui Croce. Prin urmare, pentru Gramsci, Croce este un filosof al praxisului fără ca acesta să știe acest lucru. Gramsci nu e de acord cu teza lui Croce cum că suprastructurile sunt concepe ca aparențe și că filosofii nu sunt definitive. Cel mai interesant lucru la Croce este că doctrina originii practice a erorii nu este nimic altceva decât filosofia praxisului redusă la nivelul unei doctrine particulare. Astfel, eroarea lui Croce reprezintă iluzia filosofilor praxisului. Prin urmare, Gramsci afirmă că teoria suprastructurilor nu este nimic altceva decât soluția filosofică și istorică a idealismului subiectivist. Teoria ideologiilor politice trebuie înțeleasă ca un instrument practic de acțiune. Croce acuză dualismul teologic și evoluția realului ca fiind neîntemeiate și superficiale. Croce a introdus conceptul de dialectică a instinctelor,

fiind acuzat de Gentile de faptul că a rupt procesul dezagregării evoluției realului. Gramsci consideră că ideile lui Croce nu ar putea să aibă impact și că și-a pierdut timpul cu analize superficiale și simpliste.

Gramsci îl vede pe Croce ca pe un teoretician al esteticii, ca un critic al filosofiei praxisului, ca un teoretician al istoriografiei, ca un moralist creator de principii de conduită care face abstracție de orice confesiune religioasă, însă Croce nu face altceva decât să exprime un ateism anticlerical. Prin urmare, Gramsci e de părere că Croce s-a angajat în luptă din motive meschine sau filistine. Pe de altă parte, Croce este și un antimodernist și anticatolic, însă Gramsci conchide că Croce a fost în esență aliatul iezuiților împotriva modernismului. Atitudinea lui Croce și a lui Gentile i-a izolat pe moderniști în lumea culturii și a ușurat drumul iezuiților, făcând să pară ca fiind o victorie a Papalității împotriva filosofiei moderne. Enciclica antimodernistă era îndreptată împotriva științei moderne. Croce e suspectat de Gramsci că nu a dat modernismului aceeași explicație pe care a dat-o catolicismului liberal, în legătură cu triumful religiei libertății. Prin urmare, Croce a exaltat victoria liberalismului asupra socialismului. Pentru Gramsci, Croce este un fel de Papă laic, însă morala sa laică renascentistă nu poate să prindă la popor, deși doctrina papalității influențează masele.

Gramsci îl critică pe Croce pentru felul în care abordează știința politică, fiind expresia unei pasiuni, mai mult intelectualistă, în sens sorelian, adică sindicalistă, iar Croce nu este Sorel. Astfel, abordarea lui Croce este și de ordin iluminist. Gramsci e de părere că dacă teoria lui Croce ar fi adevărată, știința politică nu ar trebui să fie decât un nou medicament al pasiunilor, iar articolele politice ale lui Croce sunt un medicament intelectualist și iluminist al pasiunilor. Mitul este pasiunea lui Croce, fiind o tentativă de a reduce în limbaj științific concepția ideologijilor filosofiei praxisului văzută din unghiul revizionismului crocean. Croce reduce activitatea conducătorilor partidului care, pentru a-și satisface pasiunile, fac din partid un instrument. Gramsci e de părere că în lupta dintre om și natură pasiunea se numește știință și nu politică, iar pentru Croce pasiunea este un pseudonim pentru lupta politică. Știința politică trebuie să explice nu doar în parte acțiunea unei părți, ci și acțiunea celeilalte părți. Astfel, conceptul crocean al pasiunii politice a fost inventat tocmai pentru a justifica teoria politică. Pentru Gramsci, Croce a fost teoreticianul partidelor liberale burgheze, precum și un propagandist al culturii liberale democratice.

Doctrina lui Croce despre ideologii politice provine din filosofia praxisului, acestea sunt construcții practice, adică instrumente de direcție politică, sunt pentru guvernați simple iluzii,

o înșelătorie la care sunt supuși, iar pentru guvernanți este o înșelătorie dorită și conștientă. Pentru Gramsci, Croce se apropiе mai mult de interpretarea materialistă vulgară decât de filosofia praxisului. Pentru Croce, filosofia praxisului este o istorie realizată sau în proces de realizare. Istoricismul lui Croce este o formă de modernism politic, un fel de reformă. Gândirea lui Croce nu este nimic altceva decât gândirea noului stat italian, iar istoricismul său este o formăabil mascată de filosofie a istoriei, la fel ca toate concepțele liberale reformiste.

Al patrulea volum din biblioteca gramsciană se intitulează *Caietul 22.1934, Americanismul și fordismul*. Lucrarea, publicată în limba română, a fost îngrijită de Silvio Suppa de la Universitatea Aldo Moro din Bari, care a publicat și studiul introductiv al prezentului volum. *Caietul 22.1934, Americanismul și fordismul* a lui Antonio Gramsci a fost publicat în primăvara anului 2017 la Editura Adenium din Iași, evenimentul lansării volumului având loc la Librăria Eminescu din București, iar traducerea a fost realizată de profesorul Sabin Drăgulin.

Antonio Gramsci pune în lumină modul de organizare al societății americane, în comparație cu cel european și în particular cu cel italian. Astfel, americanismul și fordismul reprezintă

forma de organizare a unei economii raționalizate și pragmaticе. Noul individualism și omul nou, noul lucrător fordizat a fost supus la numeroase raționalizări, printre care și interdicția de a consuma alcool, ca o coerciție morală, tocmai pentru a fi mult mai productiv în fabrică, fiind remunerat de industria fordizată și raționalizată. În Europa a existat o tentativă de introducere a americanismului și fordismului de către vechile grupuri plutocratice pentru a armoniza structura social-demografică europeană cu noua producție și de lucru, conform industriei dezvoltate de magnatul și industriașul Henry Ford. După Antonio Gramsci, rezistența la fordism se datorează faptului că Europa s-a obișnuit să aibă totul fără eforturi, menținând armatele de paraziți care consumă plusvaloare, și anume funcționarii, clerul, proprietarii de pământ, populația pasivă economic, ce reprezintă o economie depășită. Gramsci își dezvoltă astfel raționamentul cu privire la înțelegerea evenimentelor politice care au avut loc în Europa după Marele Război. America a acumulat capital deoarece nu există elemente parazitare, iar industria s-a dezvoltat și, astfel, nivelul de viață al americanilor este mai ridicat decât al europenilor. Astfel s-au dezvoltat comerțul, transporturile, și astfel producția a dominat în experimentele lui Ford. Acestea și-a vândut mărfurile produse, fapt care a condus la scăderea costurilor de producție,

iar efectul a constat în creșterea salariilor, iar mașinile erau vândute la prețuri mici, fiind accesibile aproape oricui. Consumul dirijat a condus la raționalizarea producției muncii, prin faptul că sindicatele proletare au fost eliminate. Astfel, societatea raționalizată se fundamentează pe faptul că structura domină suprastructurile.

Antonio Gramsci arată că America are Rotary Club și o organizație creștin ecumenică YMCA (p. 92), iar Europa are masonerie și iezuiți. Conform lui Gramsci, au existat tentative de a introduce YMCA în Italia și de a acorda ajutoare industriei italiene, adică lui Agnelli, patronul FIAT, care a dorit să absoarbă grupul socialist *Ordine Nuevo*, care susținea americanismul, pentru a fi acceptat de masele proletare. În SUA, raționalizarea a condus la un nou tip uman, printr-un nou mod de lucru și a unui nou tip de producție industrială corelată cu salariile ridicate. Lupta constă în menținerea dreptului de proprietate asupra propriei meserii, împotriva libertății industriale. Sindicatele, în SUA, sunt mai mult organizații corporative ale meseriașilor ce se ciocnesc cu cele ale industriașilor, care doresc lichidarea acestora, ceea ce pare, spune Gramci, a fi un fenomen progresist. Astfel, în Italia s-a încercat a se introduce fenomenul fordist, însă în loc de americanism s-a trecut la ruralism. În Italia, orice mică tentativă de organizare sindicală a fost înăbușită din fașă. Agnelli a

Încercat să acapareze școala mun-
citoriească din cadrul grupului FIAT,
YMCA a încercat să inițieze cursuri
de americanism, sub forma mișcărilor
corporatiste. După Gramsci, american-
izarea necesită un nou tip de struc-
tură socială și un anumit tip de stat.
Corporatismul a funcționat pentru că
a susținut pozițiile clasei mijlocii pe
cale de a se prăbuși.

Gramsci analizează sexualitatea
ca pe o funcție economică în soci-
tate, odată cu diviziunea muncii. În
orașele industriale natalitatea este
scăzută din cauza industriei care ne-
cesită pregătire și o adaptare psihofiz-
ică în funcție de activitățile specifice
producției. Astfel, tipul de hrană, lo-
cuințele și tradițiile suferă modificări,
iar nivelul scăzut al natalității din spa-
țiul urban reconfigurează compoziția
sociopolitică determinând problema
hegemoniei. Astfel, o criză cauzată
de coerciție în domeniul sexual poate
agrava prostituția legală și organizată,
iar reglementarea sexualității devine
dificilă. Fordismul conduce la crearea
unei noi etici sexuale, în conformitate
cu noile metode de producție și
de muncă. Ford este interesat până
și de raporturile sexuale ale angaja-
ților săi și de nivelul de trai al familiei
acestora. Noul tip de om cerut de
raționalizarea producției nu se poate
realiza până când instinctul sexual nu
va fi raționalizat, adică reglementat (p.
87). După Gramsci, industrialismul a
luptat împotriva elementului animalic

al omului, de subjugare a instinctelor.
După încheierea războiului a apărut
o criză a obiceiurilor cu scopul fabri-
cării de noi obiceiuri adaptate unei
noi forme de muncă, din cauza vieții
petrecute în tranșee, presiune care a
reprimat instinctele sexuale din cauza
dispariției multor bărbați și a dezechi-
librului creat dintre cele două sexe.
Prin urmare, criza a atins toate stra-
turile sociale și impunea disciplinarea
instinctelor sexuale. Astfel, straturile
sociale sunt constrânse să respecte
virtutea, deoarece coerciția este exer-
citată de elita unei clase.

Reflectia lui Gramsci despre ra-
ționalizarea producției și a muncii
începe cu dezechilibrul dintre teoria
și practica lui Troțki, Lev Davidovici.
Gramsci subscrive principiului coerciț-
iei în organizarea producției și a mun-
cii, apreciind că este corect, dar forma
este greșită, apelând la modelul mili-
tar. În America, raționalizarea muncii,
prohibiția, cercetările industriașilor
asupra vieții intime a muncitorilor, in-
spectarea moralității muncitorilor din
industria, reprezentă necesitatea noii
lor metode de muncă, adică aspectul
coerciției. Taylor, prin metafora *gorilei*
dresate, spune că scopul final al so-
cietății americane constă în dezvol-
tarea în interiorul lucrătorului a auto-
matismelor și înlocuirea inteligenței și
a inițiativei personale, prin reducerea
lucrătorului din fabrică la aplicarea
unor operațiuni productive făcute me-
canic, fără să mai poată gândi. Astfel,

cine nu se adaptează industrialismului va fi eliminat din câmpul muncii.

Gramsci consideră că Ford este un industriaș puritan a cărui inițiativă are ca scop conservarea în afara spațiului muncii a unui echilibru psihofizic menit să împiedice colapsul fiziologic al lucrătorului, stors de noua metodă de producție (p. 113). Astfel, industriașul american se preocupă de starea fizică și de eficiența muncitorului cu scopul de a avea o forță de muncă stabilă și în acest sens îi oferă un salariu mare pentru a-l fideliza. Salariul mare din fabricile lui Ford semnifică faptul că lucrătorul trebuie să cheltuie banii rational, pentru a-și menține eficiența muscular-nervoasă. Aceasta a fost motivul pentru care a început lupta împotriva alcoolismului și a prohibiției, care a devenit o funcție a statului, pentru ca criza morală să nu se extindă în rândul maselor lucrătoare, după o perioadă lungă de șomaj. Astfel, munca obsedantă provoacă depravare alcoolică și sexuală. De aceea, Ford a încercat, prin intermediul inspectorilor, să controleze viața privată a angajaților săi din fabriki, precum și felul în care își consumă salariul. Ceea ce preconizează Gramsci este faptul că aceste ingerințe în viața privată pot să devină ideologie statală. Lucrătorul trebuie controlat deoarece, după o noapte de distractii, nu mai are același randament cu mișcările cronometrate automatizate din fabrică. Rezul-

tatul va fi că se va crea o nouă uniune sexuală monogamă și stabilă.

Cu privire la muncă, Gramsci spune că și miliardarii americani muncesc până la bătrânețe, în schimb în Europa pasivitatea reziduală se opune americanismului, căci altfel clasele ar fi eliminate de noua formă de producție industrială și de noua formă de muncă. După ce lucrătorul din fabrică este controlat instinctual, mai este și mecanizat, el nefiind interesat de conținutul intelectual al textului care se măsoară prin numărul de erori, căci calificarea sa este măsurată de propria dezinteresare intelectuală la locul de muncă. Aceste inițiative educative se regăsesc în cărțile lui Ford și în opera lui Philip (p.118). După ce noile metode de muncă și producție se vor generaliza la nivel universal, salariile mari vor dispărea odată cu marile profituri. Industria americană și salariile mari dețin monopolul noilor metode, deoarece profiturilor datorate monopolului le corespund salarii de monopol, însă acestea nu sunt acordate tuturor americanilor. Salariul plătit de Ford este ridicat doar în raport cu media salariilor americane.

Are America o cultură de tip francez, german sau englez? Problema nu este că în America există un nou tip de civilizație, o nouă cultură, ci dacă aceasta poate invada Europa. Noul mod de viață, care se răspândește sub eticheta de americanism, reprezintă tentativele nevăzute ale

unei noi ordini care se naște. Ceea ce se cheamă americanism este o critică preventivă a vechilor straturi care ar fi zdrobite de către noua ordine. Noua metodă de producție a produs frisoane intelectuale și morale, iar exaltările americanismului sunt produsul resturilor straturilor aflate în criză. După Gramsci, societatea americană a fost dorită de clasele înalte și acceptată de celelalte clase, fiind prezentată în Europa ca o societate omogenă, fără conflicte, neexistând lupta de clasă, spre deosebire de societatea europeană, care stagnează.

Colecția gramsciană, publicată la Editura Adenium din Iași, aduce publicului din România traducerea scrierile lui Antonio Gramsci. Ideile gânditorului sărd au fost mai puțin cunoscute și studiate în România, deși au existat câțiva autori care au publicat o parte din opera teoreticianului sărd înainte de 1989, dintre care îi amintim pe Titus Pârvulescu, Dumitru Ghișe, Radu Florian, Florian Potra, Gheorghe Lencaș Stoica, și după 1989 profesorul Mihai Milca. Prin publicarea articolelor lui Gramsci, traducătorii operei gramsciene, profesorul Sabin Drăgulin și

Ioana Cristea Drăgulin, și-au propus introducerea ideilor autorului sărd în spațiul cultural intelectual românesc, având în vedere că Gramsci a fost cel mai important intelectual italian al secolului al XX-lea, fiind ales de Palmiro Togliatti ca primul intelectual și ideolog al Partidului Comunist Italian. Lectura operei lui Gramsci necesită înțelegerea contextului epocii, căci multe dintre interpretările sale doctrinare se înscriv în linia Tânărului militant, afiliat internaționalei comuniste. Pe de altă parte, unii intelectuali s-au întrebat cui i-ar servi o astfel de bibliotecă gramsciană în România. Răspunsul poate fi oferit celor interesați de subiect numai prin parcursarea textelor lui Antonio Gramsci, care, pentru unii, ar putea produce o adevărată emulație, iar pentru alții ar putea reprezenta o adevărată sursă de criticism la adresa ideilor sale. Prin urmare, apariția celor patru volume, expuse succint în prezenta recenzie dedicată Bibliotecii Gramsciene, traduse din limba italiană în limba română, reprezintă introducerea operei autorului sărd în atenția intelectualilor publici și a celor interesați de subiect.

Alexandru Mocioni. Omul și muzica lui

Dr. Irina AIRINEI

Volumul „Alexandru Mocioni/Omul și muzica lui” de Radu Sinaci, apărut în urma străduințelor conjugate ale Editurii ProUniversitaria și Asociației interetnice ANIMA FORI, ne vorbește despre idealul conviețuirii interetnice firești în urbea simbolică a inimii marelui om a cărui viață destăinuie povești uluitoare, pe nedrept uitate, despre profesiunea sa de credință: apărarea ființei identitare.

Dedicată cunoașterii unei fațete necunoscute a uriașei personalități politice și culturale a lui Alexandru Mocioni, lucrarea muzicologului Radu Sinaci scoate la lumină o parte din opera sa componistică, deschizând noi rute de cercetare în istoria muzicii. Sunt fațete luminoase, redescoperite, ale personalității celui care a fost militant politic pentru drepturile popoarelor, ferment și sol fertil pentru intelectualitatea românească din Transilvania premergătoare actului Unirii de la 1918. Pentru introducerea în spațiul de istorie și spiritualitate deschis de carte de față, reproducem câteva file:

„Familia Mocioni provine din regiunea Aspropotam, Thesalia de nord-est, din orașul Moscopole, al doilea mare centru comercial și cultural din Balcani, după Constantinopol. Sub presiunea turcilor, românii înstăriți din Balcani se retrag înspre Viena și Pesta, sau în alte târguri și orașe. În ceea ce privește familia Mocioni, primele mențiuni care se cunosc sunt despre doi frați, dintre care Petru, preot ortodox, trece Dunărea în Țara Românească și ajunge în capitala Ungariei. Mai departe, în anul 1747, este atestat un alt preot ortodox, Constantin Mocioni (Constantinus Motsonyi), care vine din Macedonia și se stabilește la Pesta, unde moare la vîrstă de 110 ani și are cinci copii. Mihai și Andrei Mocioni, descendenții lui Petru I Mocioni – fiul preotului Constantin Mocioni – au format cele două ramuri ale familiei, ambele înnobilate separat la sfârșitul secolului al XVIII-lea: ramura Mocioni de Foen, cu donație, și ramura de Mocioni, armalistă. Primul dintre membrii familiei Mocioni (ramura de Foen) care se remarcă în luptă

tele politice pentru drepturi naționale ale românilor din Imperiul Habsburgic este Ioan Mocioni (1780-1854) care, alături de fiii Petru, Andrei, Antoniu, Gheorghe și Lucian, participă la evenimentele de la 1848-1849. Andrei Mocioni de Foen va participa la Adunarea de la Blaj din 1848, iar în anul 1860, alături de episcopul Andrei Șaguna și de baronul Nicolae Petrino, devine membru al Senatului Imperial de la Budapesta. Luptă pentru drepturile naționale ale românilor și, în semn de protest față de politica de asimilare dusă de autorități, refuză atât rangul de conte, cât și demnitatea de guvernator al Transilvaniei. Din căsătoria lui Mihail – din ramura armalistă Mocioni – cu Ecaterina Mocioni de Foen se naște generația „de aur” a luptătorilor pentru cauza românilor din monarhie: Ioan, Petru, Iuliu, Alexandru, Eugen și Emilia. După 1820, toți descendenții ambelor ramiuri de Mocioni își desăvârșesc studiile la mari universități din Budapesta, Viena, Graz etc., devenind doctori în drept, filosofi sau economiști. Evident, fiind mari proprietari de pământ sau bancheri, mocioneștii își continuă afacerile, dar, în paralel, constatăm o tot mai mare aplecare a lor înspre activitatea intelectuală propriu-zisă și, mai ales, înspre susținerea și coordonarea activităților politice a românilor transilvăneni.

Alexandru Mocioni, una dintre cele mai luminate și mai reprezentative

figuri în viața publică a românilor din Ungaria și Transilvania în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, s-a născut la 4 noiembrie 1841, la Pesta. Sub atenta supraveghere a mamei sale, Ecaterina, a primit o aleasă educație românească și ortodoxă, avându-l ca prefect de studii pe Atanasie Marinescu, doctor în drept și membru al Academiei Române. Studiile secundare le face la liceul călugărilor piariști din Pesta. În paralel, studiază muzica și pianul. Probabil că primele lecții de pian le primește chiar de la mama sa, căreia îi dedică și prima sa compoziție muzicală din 1864 (*Pansées fugitives pour le piano*) și, începând cu vîrstă de zece ani, frecventează regulat și o școală de muzică particulară din Budapesta, avându-l ca profesor pe L. Joksch. În amintirea mamei sale, Alexandru Mocioni compune și un marș funebru (*Marche funebre*). Studiază dreptul la Universitatea din Pesta, după care își continuă studiile juridice timp de trei ani la Universitatea din Viena, iar doctoratul în drept îl susține la Graz. La scurtă vreme după susținerea doctoratului, pentru a se pregăti temeinic pentru cariera politică pe care o avea în vedere, Alexandru Mocioni face o călătorie de studii în Belgia și în Elveția, pentru a observa la față locului sistemul de guvernare într-un spațiu multi-etnic european. Probabil că acum își fundamentalizează ideile despre stat, națiune politică și democrație participativă, pe

care avea să le susțină cu atâta pri-cepere de la tribuna parlamentului bu-dapestan, în susținerea cauzei româ-nilor transilvăneni. Perioada studiilor vieneze coincide și cu lecturile de pian și de compoziție muzicală pe care le ia de la compozitorul Joseph Sch-midt. La Viena, în capitala mondială a muzicii, Alexandru Mocioni ia contact cu marile opere muzicale, iar maes-trul Schmidt îi cultivă apetitul pentru componistică. În decembrie 1865, la doar 24 de ani, este ales deputat în Parlamentul de la Budapesta de către românii din Banat, fiind cel mai tânăr deputat din dieta budapestană. Spi-rit viu și aprig, cu o inteligență sclipo-toare – Nicolae Iorga spunea despre Alexandru Mocioni că „este un om cu a cărui minte ne mândrim” – se impu-ne destul de repede în fruntea elitei românilor din Transilvania în ceea ce privește lupta pentru câștigarea de drepturi naționale. Pe plan teoretic, modernizarea doctrinei naționale în Transilvania la finele secolului trecut a fost rezultatul unei evoluții interesante a ideilor de după 1848, pe linia inaugu-rată de Simion Bărnuțiu și continu-ată cu succes de Alexandru Mocioni. Cel care a înțeles primul necesitatea organizării politice a românilor din Banat și Ungaria a fost, cu siguranță, Alexandru Mocioni. În februarie 1869, la Timișoara, a fost organizat Partidul Național Român, Alexandru Mocioni inspirându-se pentru acest scop din organizarea marilor formațiuni politice

europeene. La acea vreme, când era ales președinte, Alexandru Mocioni avea doar 27 de ani, dar programul politic propus de el era cât se poate de consistent: recâștigarea autono-miei Transilvaniei, folosirea limbii ro-mâne în administrație și în justiție în teritoriile locuite de români, precum și numirea în aceste unități adminis-trative de funcționari români sau de oameni care vorbesc limba română. De asemenea, se mai cerea revizu-irea nedreptei legi a naționalităților, lupta împotriva tendințelor de asupri-re națională sau de maghiarizare forțată, lărgirea dreptului de vot – într-o primă etapă, după care să se treacă la vo-tul universal – și colaborarea cu ce-lalte naționalități asuprite. De fapt, este primul program politic coerent și în spiritul timpului alcătuit de că-tre românii transilvăneni, la creiona-re acestuia contribuind și Vincențiu Babeș, eminent om politic, profesor și academician, care-i va sta alături lui Alexandru Mocioni până la sfârșitul vieții. Evident, răsplata va fi una pe măsură, Alexandru Mocioni ocupân-du-se din punct de vedere financiar de educația copiilor lui „Chente” Babeș – cum îl alinta în grai bănățean – dintre care Victor Babeș va cunoaște gloria excelenței medicale. Tot aici se cade să-l pomenim și pe profesorul și com-pozitorul Tiberiu Brediceanu, care a studiat beneficiind de o bursă consis-tentă oferită de către generosul Ale-xandru Mocioni, în semn de prețuire

pentru activitatea politică națională a tatălui său, Coriolan Brediceanu. Pentru prima dată în istoria ideii moderne de națiune, Alexandru Mocioni vine cu argumente filosofice solide în ceea ce privește dreptul națiunilor de a constitui state naționale. Deși pătrunderea lui Alexandru Mocioni în filosofia și istoriografia românească este de dată recentă, putem afirma cu certitudine că este cel dintâi gânditor care a teoretizat „statul de drept” în spațiul de gândire și cultură românesc. Tocmai din această perspectivă el a fost reținut de gânditorii politici și sociologii maghiari – ca, de exemplu, Ozskar Laszi – și a impus respect în Parlamentul Ungariei prin puterea argumentelor sale. Intransigent în a apăra drepturile românilor, Alexandru Mocioni a militat pentru spiritul de toleranță interetnic, sesizând și argumentând la Budapesta și la Viena că ruina statului dualist va fi cauzată de intoleranța guvernărilor maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Împreună cu familia, Alexandru Mocioni donează imensa sumă de 60.000 de coroane aur pentru ridicarea Catedralei din Sibiu, care să devină un factor esențial în susținerea și dezvoltarea credinței naționale a românilor transilvăneni. Ridicarea catedralei mitropolitane era și o necesitate istorică, deoarece Mocioneștii, împreună cu Andrei Șaguna reușiseră să obțină din partea Împăratului aprobarea pentru edifica-

rea unei Mitropolii de sine stătătoare pentru românii din Transilvania, care până atunci țineau din punct de vedere ierarhic de biserică sârbă. Alte 12.000 de coroane aur le donează pentru înființarea primului liceu românesc la Brad. Referindu-se la această imensă operă de mecenat românesc, marele istoric Vasile Pârvan afirma că „Mocioneștii sunt cei mai mari binefăcători ai românilor de peste munți”. Între anii 1901 și 1905, Alexandru Mocioni este ales președintele ASTRA, iar pentru ridicarea Muzeului ASTRA din Sibiu donează suma de 24.000 coroane aur. La doar un an după ce a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta, Alexandru Mocioni, împreună cu alți reprezentanți din această ilustră familie românească, scoate la Viena un ziar românesc, intitulat „Albina”. La „Albina” colaborează numeroși oameni de cultură români, precum dr. Paul Vasici, Simion Mangiuca, Ilie Trăilă, Mihai Eminescu, V.A. Urechia, Visarion Roman etc. În linii mari, conduită politică a ziarului vizează trei obiective esențiale: apărarea autonomiei Transilvaniei, unitatea culturală și spirituală a întregului popor român și, demn de remarcat, avansarea unor idei politice extrem de îndrăznețe în epocă, cum este cultivarea spiritului republican și promovarea democrației reale.

Între anii 1880-1893, la Timișoara a apărut ziarul „Luminătorul”, care, de asemenea, a fost

subvenționat de Alexandru Mocioni, iar în anul 1893, în urma unei mari adunări naționale desfășurată în luna decembrie la Timișoara, Alexandru Mocioni fondează ziarul „Dreptatea”. Directorul publicației este desemnat dr. Corneliu Diaconovici, iar prim-redactor, Tânărul dr. Valeriu Braniste, care venea tocmai de la ziarul „Tribuna” din Sibiu. Prezentat într-o formă grafică de excepție pentru acea perioadă, ziarul „Dreptatea” a fost, pentru o bucată de vreme, unul dintre cele mai de succes ziare românești din toată Transilvania. Admirator al muzicii clasice, Alexandru Mocioni a iubit mult și muzica noastră națională. A sprijinit efectiv concursul corurilor bănățene la memorabila adunare generală a românilor de la Lugoj, din 1896, în cadrul Asociației Transilvanie pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Excursia corurilor bănățene la serbările jubiliare ale fraților din România – București, 1906 – se datorează în primul rând intervenției dusă cu autoritate și tact diplomatic de către Alexandru Mocioni pe lângă guvernul de la Budapesta. Apostolatul lui Alexandru Mocioni pe terenul luptelor noastre naționale și îndeosebi eruditia lui apreciată și creațoare de opere intelectuale și artistice a primit, în anii din urmă ai vieții sale, o meritată recunoaștere și din

partea Academiei Române, care i-a oferit un loc între membrii săi activi.

Deputat în mai multe legislaturi în Camera Ungară a Parlamentului de la Budapesta, Mocioni a dat expresie spiritului său armonizator în articolele, discursurile și creațiile sale de muzică de cameră. Creația sa componistică, relevată și analizată în acest volum de Radu Sinaci, a căutat să respecte o estetică a proporțiilor discrete, rafinate, comune artei și naturii fenomenale. Aceleași proporții discrete sunt respectate în alura clasică a castelelor de la Foeni, Birchiș, Bulci, Vlaicovăț și Căpâlnaș, castele care, ca și impunătorul edificiu de la numărul 2, din colțul pieței cu strada Váci din Budapesta, au rezonat în multe rânduri în acordurile recitalurilor de pian, vioară și violoncel organizate de Alexandru și Eugen Mocioni. În palatul din Piața Vörösmarty de astăzi, colț cu strada Váci, la matineele și seratele muzicale organizate de familia Mocioni lua parte adeseori Franz Liszt, prieten cu Alexandru Mocioni. Marele Liszt, autor al unei cunoscute *Rapsodii Române*, a fost oaspetele lui Mocioni (cărui a i-a dedicat *Romanță uitată*), ca și regele Carol I, Vicențiu Babeș, Andrei Șaguna.

Fie ca vibrația memoriei scăldate în Lumină a lui Alexandru Mocioni să ne arate, în continuare, Calea!

Eveniment

Spre un Pact Mondial privind Dreptul la Mediu

Irina MOROIANU ZLĂTESCU

O știre care a făcut înconjurul lumii, venită de la Adunarea Generală ONU de la New York, în 19 septembrie 2017, aducea la cunoștința tuturor faptul că, în fața șefilor de state și de guverne, a reprezentanților societății civile, a sectorului privat etc din cele 193 de state membre ale organizației, în prezența Secretarului general ONU, Antonio Gutteres, a președintelui Consiliului Constituțional Francez, Laurent Fabius¹, președintele Franței, Emmanuel Macron, urma să prezinte proiectul unui Pact Mondial pentru Mediu.

Acest pact, dacă va fi adoptat, vine să completeze edificiul juridic al normelor fundamentale de drepturile omului, creat de Rene Cassin², consolidat de Karel Vasak³ prin crearea

¹ Fost prim-ministru al Franței și președinte al Acordului de la Paris COP 21.

² Primul laureat al Premiului Nobel pentru Pace, principalul autor și redactor al Declarației Universale a Drepturilor Omului din 1948.

³ Prof. univ. dr., consilier la Consiliul European (1969-1976). A fost editorul volumului Les dimensions internationales des droits de l'homme (1978) și codirector al volumului Les dimensions universelles de droits de l'homme, 1990, ambele apărute sub egida UNESCO.

celor trei generații de drepturi⁴, care ar avea, iată, fiecare pactul său. Pentru primele două generații de drepturi au fost adoptate, în 1966, Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice și Pactul Internațional privind Drepturile Economice, Sociale și Culturale. În privința dreptului la mediu și la dezvoltare, va fi acest nou Pact Mondial, care va determina omenirea „să acționeze pentru planetă, să acționeze prin drept”⁵.

Obiectivele Pactului Mondial pentru Mediu, al cărui conținut este rea-

⁴ Clasificarea drepturilor omului în cele 3 generații a fost propusă pentru prima dată în perioada 1977-1979, când Karel Vasak era pe atunci Primul Secretar General al Institutului Internațional pentru Drepturile Omului din Strasbourg. El a fost, de asemenea, director al Diviziei de Drepturile Omului și Pace al UNESCO și apoi consilier juridic al UNESCO și al Organizației Internaționale a Turismului. Generația I, drepturile civile și politice, generația a II-a, drepturile economice, sociale și culturale, generația a III-a, dreptul la pace, la dezvoltare și la mediu.

⁵ Logoul Conferinței Clubului Juriștilor Francezi din 24 iunie 2017 unde s-a lansat proiectul acestui document.

lizat prin consens⁶, consacră angajamentele fundamentale ale statelor pentru mediu, precum și drepturile și obligațiile cetățenilor și ale întreprinderilor față de planetă. Pactul Mondial pentru Mediu urmărește crearea unui text cu valoare juridică care împreună cu Obiectivele Dezvoltării Durabile, adoptate în cadrul Adunării Generale a ONU la New York în septembrie 2015⁷, reprezintă stâlpii guvernantei mondiale a mediului. Principiile pe care le consacră fac deja obiectul unui larg consens, existând în diverse declarații cum ar fi, de exemplu: Declarația de la Stockholm din 1972, Carta Mondială a Naturii din 1982 și Declarația de la Rio din 1992, care recunosc drepturile omului la un mediu sănătos și obligația statelor de a-l proteja.⁸ De la adoptarea acestora s-a contribuit progresiv la circulația și la implementarea principiilor fundamentale, în prezent existând peste 500 de tratate internaționale cu referiri la mediu. Dar, având în vedere

⁶ Așa cum au subliniat inițiatorii Pactului, acesta reia într-un tratat cu caracter obligatoriu recunoașterea dreptului la un mediu sănătos al fiecărei persoane. Din acest drept decurge dreptul cetățenilor sau mai pe larg al societății civile de a cere statelor să respecte mediul înconjurător.

⁷ În legătură cu obiectivele pentru dezvoltare durabilă, a se vedea Irina Moroianu Zlătescu, Noi obiective pentru dezvoltarea durabilă, Ed. IRDO, Revista Drepturile Omului, nr. 2/2015, p. 7 și urm.

⁸ A se vedea Irina Moroianu Zlătescu, Drepturile Omului – un sistem în evoluție, Ed. IRDO, București, 2008, p. 207 și urm.

că declarațiile au numai forță morală, fiind însă lipsite de forță juridică, acest pact va lua forma unui tratat cu valoarea juridică, pentru a deveni un instrument care să poată fi invocat în fața instanțelor, care să creeze o dinamică jurisprudențială. El trebuie să fie însoțit de un mecanism de urmărire și control. Astfel, fiecare stat va trebui să trimită cu regularitate unui organism creat în baza pactului un raport privind aplicarea lui.

După lansarea pactului la ONU urmează, desigur, adevărata muncă de redactare oficială a formei definitive a documentului. În principiu, este de dorit ca această activitate să reunească juriști internaționali reprezentând cele cinci continente. Prima etapă, în care s-a elaborat proiectul, a început după 12 decembrie 2015, dată la care a fost adoptat la Paris Acordul internațional în urma Conferinței ONU din septembrie 2015 privind schimbările climatice.⁹ El a fost ratificat de numeroase state în 2015.

Clubul Juriștilor¹⁰ a ajuns la concluzia că dinamica anilor 2015 și

⁹ În perioada 30 noiembrie-11 decembrie, Parisul a găzduit cea de-a 21-a sesiune a Conferinței părților (COP 21) la Convenția-cadru a Națiunilor Unite asupra schimbărilor climatice (CCONUSC) și cea de-a 12-a sesiune a Reuniunii părților la Protocolul de la Kyoto (CMP11).

¹⁰ Reprezintă un cadru de dezbateri și de propuneri juridice. El reunește cadre didactice universitare, magistrați, avocați, jurisconsulți francezi. Acesta reprezintă un think tank care s-a constituit în jurul a două obiective majore: încurajarea dezbaterii juridice și inovarea,

2016, adoptarea Acordului de la Paris menționat mai sus, adoptarea obiectivelor dezvoltării durabile, poate fi prelungită printr-o nouă etapă juridică. El a constatat că la ora actuală nu există un text internațional important care să aibă valoare juridică și care să reunească principiile fundamentale ale dreptului la mediu. Acest text, care ar avea vocația de a deveni piatra unghiulară a dreptului internațional al mediului, ar fi reprezentat de Pactul Mondial pentru Mediu.

În continuare, până la 23 iunie 2017, un număr important de juriști francezi, teoreticieni și practicieni, au realizat avant-proiectul pactului la care ne referim și l-au dezbatut cu experți în drept din peste 40 de țări, în 24 iunie, în Marele Amfiteatru al Sorbonei, sub președinția lui Laurent Fabius și în prezența unor eminenți juriști, magistrați ai unor Curți Constituționale și Curți Supreme, cadre didactice din universități de prestigiu din întreaga lume etc. Evenimentul internațional de mare răsunet s-a bucurat de prezența fostului Secretar general al ONU, Ban Ki-moon. Proiectul pactului, care i-a avut ca inițiatori pe Laurent Fabius și Yann Aguila¹¹, a fost susținut și de Marry Robinson, Paul Polman, Sidiqui Kaba, Luc Lavrysen, Swatanter Ku-

propunându-și să întărească rolul dreptului în dezbaterea publică și să contribuie la înțelegerea problemelor juridice de către publicul larg.

¹¹ Avocat, președintele Comisiei de Mediu a Clubului Juriștilor.

mar, Arnold Schwarzenegger¹², Anne Hidalgo, Laurence Tubiana, Manuele Pulgar-Vidal, Jean Jouzel, Antonio Benjamin ș.a.

A fost un moment impresionant, atât prin calitatea participanților, cât și prin numărul impresionant al acestora. Cu acest prilej, pactul a fost înmânat președintelui Franței, care a evidențiat faptul că „toate aceste eforturi conjugate merită adoptarea unui cadru unic universal” și a promis să prezinte documentul în septembrie 2017 la Summitul ONU de la New York, ceea ce, de altfel, să cum se vede încă din primele rânduri ale acestui studiu, s-a și realizat. Așa cum s-a stabilit la Paris în 24 iunie 2017, a doua zi după Summitul organizat de Franța cu ocazia săptămânii ministrale în cadrul celei de-a 72-a Sesiuni a Adunării Generale a ONU, adică la 20 septembrie 2017, Universitatea Columbia din New York, împreună cu Centrul Columbia privind investițiile durabile, Clubul juriștilor francezi, Rețeaua de soluții pentru dezvoltare durabilă, Universitatea Carlos III din Madrid ș.a., a organizat o conferință consagrată Pactului Mondial pentru Mediu¹³.

¹² Ex-guvernatorul Californiei a susținut proiectul chiar și la o lună de la ieșirea Statelor Unite ale Americii din Acordul de la Paris. SUA a revenit la poziția de susținere a proiectului în timpul Summit-ului ONU de la New York din septembrie 2017.

¹³ Inițiatorul a fost prof. univ. dr. Jeffrey David Sachs, director al Institutului pentru Dezvoltare Durabilă din cadrul Universității

Această sesiune va aborda cazul Pactului Mondial pentru Mediu din perspectiva guvernantei internaționale, analizând starea instrumentelor de guvernanță existente și discutând conținutul pe care pactul ar trebui să îl aibă.

Astfel, s-a oferit oportunitatea de a se revedea cadrul legal și politic expus de Pact în lumina acordurilor existente și a principiilor de drept din domeniul mediului, în contextul politicii globale actuale. Conferința s-a ocupat de scopul și impactul noului document. Printre problemele dezbatute s-a aflat cadrul normativ al pactului, provocările aduse din punct de vedere legal și oportunitățile oferite de acesta, precum și modalitățile prin care se vor impune responsabilități atât statelor, cât și corporațiilor. De asemenea, s-au dezbatut aspecte cu privire la implementarea jurisprudenței existente la nivel internațional în ceea ce privește mediul. În același cadru s-au făcut precizări legate de crearea mecanismelor propuse în pact și modul de funcționare al acestora.

Totodată, s-au făcut propuneri referitoare la activitatea diverselor organisme care contribuie la realizarea obiectivelor Agendei 2030 în domeniul mediului și găsirea oportunităților pentru colaborarea între companii, guverne, instituții de stat și societatea civilă.

Columbia, consilier special al Secretarului general ONU pentru obiectivele de dezvoltare durabilă.

Pentru ca acest pact să devină o realitate este nevoie de o luptă susținută împotriva insecurității juridice în materie de climă și de mediu, de cooperare pentru realizarea unui drept mondial al mediului, de creare a condițiilor unei dezvoltări economice și sociale responsabile și, evident, de un angajament internațional ferm care să aducă progres.

Un Pact Mondial pentru Mediu va elimina multe dintre lacunele existente în guvernanța internațională a mediului. Spre deosebire de acordurile sectoriale specifice ale tratatelor adoptate de-a lungul timpului, acest pact ar oferi un text cu aplicabilitate generală, care să ducă la coordonarea normelor și instituțiilor în dreptul internațional al mediului. În plus, el ar codifica principiile afirmate în acordurile de până acum, stabilind drepturi și responsabilități juridice care să poată fi invocate în instanțele naționale și internaționale.

Toate acestea ar transforma Pactul Mondial pentru Mediu dintr-un ideal într-o realitate de o mare vizibilitate internațională.